

PETRE I. ROMAN + IOAN NÉMETI



**CULTURA
BADEN
în România**

EDITURA
ACADEMIEI
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

CULTURA BADEN ÎN ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
BIBLIOTECA DE ARHEOLOGIE
XXXI

PETRE I. ROMAN și IOAN NÉMETI

CULTURA BADEN ÎN ROMÂNIA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI, 1978

Die Badener Kultur in Rumänien

Культура Баден в Румынии

**EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI, CALEA VICTORIEI 125, COD POȘTAL 71 021**

S U M A R

Introducere	7
Istoricul cercelărilor	9
Catalogul descoperirilor	11
Aria de răspîndire, mediul geografic	18
Elementele componente ale culturii Baden din România	22
A. Așezările ; B. Locuințele ; C. Obiecte din piatră ; D. Obiecte din os ; E. Obiecte din metal ; F. Ceramica ; G. Morminte	22
Periodizarea descoperirilor Baden din România	39
Procesul de regionalizare	46
Relațiile dintre comunitățile Baden, Coșofeni și Kostolac	49
Poziția cronologică a descoperirilor Baden din România	56
Încadrarea culturală a fenomenului Baden	58
Încheiere	63
Prescurtări	76
Bibliografie — Abrevieri	77
Die Badener Kultur in Rumänien (Zusammenfassung)	145
Erklärung der Abbildungen und der Tafeln	157

I N H A L T

Einleitung	7
Forschungsgeschichte	9
Katalog der Funde	11
Das Verbreitungsgebiet, das geographische Milieu	18
Die Komponenten der Badener Sachkultur aus Rumänien	22
A. Siedlungen; B. Wohnungen; C. Steingeräte; D. Gegenstände aus Knochen; E. Metallgegenstände; F. Keramik; G. Gräber	22
Die Zeiteinteilung der Badener Funde aus Rumänien	39
Der Regionalisierungsvorgang	46
Die Verhältnisse zwischen den Badener, Coşofeni und Kostolac Gemeinschaften	49
Die chronologische Stellung der Badener Funde aus dem Westen Rumäniens	56
Die kulturelle Zugehörigkeit des Baden-Phänomens	58
Schluß	63
Abkürzungen	76
Literaturverzeichnis — Abkürzungen	77
Die Badener Kultur in Rumänien (Zusammenfassung)	145
Erklärung der Abbildungen und Tafeln	157

INTRODUCERE

Cultura, poate mai exact spus, fenomenul Baden este una sau unul dintre cele mai extinse manifestări culturale ale Europei est-centrale și de sud-est. Aria sa de răspândire cuprinde întinse ținuturi din Iugoslavia, Ungaria, Austria, Cehoslovacia, Polonia și România ; influențele sale resimțându-se pînă adine în Europa Centrală ¹.

Formînd, în ținuturile menționate, ceea ce specialiștii cehoslovaci, austrieci și polonezi numesc eneolitic timpuriu și mijlociu, cei unguri perioada a treia a cuprului, iar cei iugoslavi, uneori, perioada de tranziție spre epoca bronzului, cultura Baden reprezintă nu numai fundamentul peste care adaosuri și altoiri de elemente etno-culturale duc, în final, la culturile epocii bronzului, dar și veriga de legătură între lumea eneolitică din vastele regiuni enumerate și aceea a bronzului illiro-trac.

Evidențiind legături strinse și cu alte mari complexe culturale din sud-estul Europei (cum ar fi Coțofeni, Kostolac, Ezero, Helladic), ca și cu vaste zone culturale egeo-anatoliene, fenomenul Baden se impune singur cercetării.

Pe teritoriul României, cultura Baden ocupă îndeosebi ținuturile vestice. Cu toate acestea, noi nu împărtășim opinia după care contribuțiile românești la cercetarea unor culturi ca Tiszapolgár, Bodrogresztúr și Baden n-au putut fi hotărîtoare deoarece centrul lor de greutate s-ar afla în afara României. În fapt, asemenea afirmații sînt de natură să salveze aparențele, căci problema stă mai curînd în lipsa unor cercetări *ad-hoc* aceasta poate și sub impresia amplitudinii pe care cercetarea unor asemenea culturi a avut-o și o are în țările din Europa centrală și est-centrală.

Adunînd și publicînd toate descoperirile Baden de pe teritoriul României, sîntem convinși că și cercetarea românească are un cuvînt important de spus într-o problemă de interes general în Europa ; cu atît mai mult, cu cît numai descoperirile din România pot reflecta mai clar interferențele și legăturile dintre comunitățile Baden și cele, prin excelență „românești”, de tip Coțofeni. Se adaugă constatarea, nu lipsită de importanță, că pentru procesul de constituire al culturilor bronzului timpuriu și clasic, regiunile dintre Carpații Apuseni și Tisa joacă un rol deosebit de important.

Materialele aparținînd culturii Baden, descoperite pe teritoriul României, provin aproape în totalitate din cercetări de suprafață sau săpături destinate altor epoci. Pe primele le datorăm unor colecționari amatori

¹ Asemenea influențe s-au sesizat în cultura Salzmünde (Milojević 1949, 98 ; Behrens 1969, 23 și urm.). În ținutul de la nordul Alpiilor, de-a lungul Lunții superioare, așezările cu descoperiri în „stil” Baden apar pînă în ținutul Ecdensee și Nördlingen (Maier 1969, 199).

(precum Andrásy, Ardos, Galamb, A. Hamerak, F. Kovács, I. Kovács, V. Mălăiescu, I. Mate, Nagy, E. Potoran, A. Rusu, I. Szöcs), pe ultimele diversilor cercetători și muzeografi (T. Bader, V. Boroneanț, N. Chidioșan, E. Dörner, S. Dumitrașcu, D. Ignat, C. Kacsó, L. Mărghitan, Z. Nánási, I. Némethi, I. Ordentlich, M. Rusu, Vl. Zirra). Printre ultimele, un loc deosebit îl ocupă așezările de la Pișcolt și Ciumești, săpate aproape integral odată cu cercetarea cimitirelor Latene care le suprapuneau.

Redactarea a fost realizată astfel : punctele Dindești, Pișcolt, Sanislău, Carei, Foieni, Vișoara, Cehăluț din Catalogul descoperirilor ; prezentarea mediului natural din județul Satu-Mare ; tipul de așezare de la Pișcolt ; capitolul referitor la morminte ; unele considerații cu privire la căile naturale de infiltrare ale elementelor Coțofeni din nord-vestul țării ; fig. 2 și 3 și săpăturile de la Pișcolt sînt opera lui I. Némethi și vor fi citate astfel : I. Némethi, în *Cultura Baden în România*, p. sau fig. Fig. 4 este copiată după un plan a cărui realizare o datorăm lui Al. Păunescu ; fig. 5 este o copie după planul cimitirului celtic de la Ciumești, întocmit de Vl. Zirra ; fig. 1 este copia unei schițe realizate de N. Chidioșan. Restul capitolelor și ilustrației sînt întocmite de Petre Roman și vor fi citate astfel : Petre Roman, în *Cultura Baden în România*, p., fig. sau pl. Fotografiile sînt realizate, în laboratorul Institutului de arheologie din București, de Perianu Dan Mircea.

Materialul este ordonat pe zone geografice, în cadrul acestora pe stațiuni și s-au avut în vedere toate detaliile care puteau oferi date folositoare.

Decizia publicării descoperirilor Baden a fost ușurată și de faptul că tratarea monografică a culturii Coțofeni a permis delimitarea cu claritate a obiectivelor Baden și, în același timp, evidențierea unor importante elemente de sincronizare între cele două fenomene culturale.

Ideea s-a bucurat de sprijinul și înțelegerea unor cercetători care, neparticipînd nemijlocit la redactarea lucrării, ne-au pus la dispoziție spre publicare materialele descoperite. Amintim aici amabilitatea colegilor : T. Bader, V. Boroneanț, N. Chidioșan, S. Dumitrașcu, Egon Dörner, C. Kacsó, Z. Nánási și Vl. Zirra.

Lucrarea noastră dorim să fie nu numai izvor de documentare, ci și îndemn la investigarea tuturor monumentelor arheologice ale patriei, indiferent dacă cele similare lor, din afara granițelor românești, au fost sau nu obiectul unor analize competente.

Pentru amabilitatea cu care ne-au permis studierea materialelor din Iugoslavia, Ungaria și Cehoslovacia datorăm mulțumiri colegilor B. Brukner, I. Ecsédy, I. Glišić, N. Kalicz, N. Tasić, I. Torma și dr. V. Pavúková în mod special.

Rezultatele cercetărilor efectuate în Thessalia de către Institut für Ur- und Frühgeschichte din Heidelberg, sub conducerea prof. Vl. Milojević, permanentul schimb de idei cu prof. Vl. Milojević și colaboratorii săi ne-au ajutat la înțelegerea relațiilor culturii Baden cu regiunile de sud ale Peninsulei Balcanice.

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Prima mențiune a unei descoperiri Baden de pe teritoriul României o găsim la Rómer (1866, 16, fig. 27, apud Banner 1956, 8 și n. 2), care a publicat un fragment de strachină caracteristică, descoperit la Sintandrei (jud. Bihor; la noi pl. 1, nr. 24). Fragmentul se păstrează în Muzeul național din Budapesta (Banner 1956, 8).

Culturii Baden i-au fost atribuite și descoperirile de la Bocșa Montană, punctul Colțan (Banner 1956, 137), comunicate de Halavács (1887, 49—52, apud Banner 1956, 9, n. 16) și asupra cărora va reveni Franz (1926, 91 — 95). De la Beba Veche este menționată o strachină Baden de către Hampel (1891, 378, apud Banner 1956, 9, n. 19). Tot de acolo a făcut cunoscută Milleker (1897, apud Banner 1956, n. 23) o strachină cu două despărțituri.

Roska (1932, 73—80) a publicat descoperiri caracteristice de la Valea lui Mihai.

Holste (1939, 223) a făcut considerații asupra limitei estice a culturii Baden și legăturilor pe care unele forme de vase le arată cu cele ale helladicului timpuriu, pe baza unui vas (Schnabeltasse, Saucière după denumirea atât de frecvent întâlnită în literatura de specialitate închinată formelor helladicului) descoperit în valea Crișului.

Milojčić (1949—1950, 156 și fig. 2/8) a atribuit descoperirile de la Reșița, respectiv Bocșa-Montană², culturii Kostolac.

În monografia sa asupra culturii Baden (Pecél), Banner (1956, 137) menționează și patru puncte cu descoperiri de pe teritoriul României, inclusiv Reșița³ și Bocșa Montană, al cincilea — respectiv Beba Veche — fiind plasat, din greșeală, în Iugoslavia.

Pe baza descoperirilor menționate de Banner (*op. cit.*), cu toate că nu se bucură de o prezentare specială, cultura Baden ocupă, pe hărțile publicate de Berciu (1960, pl. VIII și 1961, pl. 3), toată partea de la apus la Carpații Occidentali și Banatul în întregime.

Nestor (1960, 107, 110) presupune formarea culturilor Periam — Pecica și Otomani pe un și dintr-un fond Baden.

În literatura românească de specialitate, referirile la cultura Baden încep să devină mai frecvent după 1965. De la Girișu de Criș (jud. Bihor), Sever Dumitrașcu (1967, 73, 74, pl. I/1—3; idem 1968, 257—264) a făcut cunoscută o așezare pe care a atribuit-o culturii Coțofeni. Tot de acolo,

² V. Milojčić (*op. cit.*) confundă Bocșa Montană-Colțan cu Reșița (v. Roman 1977 b, n. 16).

³ Banner (1956, 9) amplifică eroarea lui Milojčić (v. n. 3), „creind” două puncte: Reșița și Bocșa Montană. Cele „două” puncte sînt preluate și în literatura română (Berciu 1961, pl. III; Boroneanț 1966, 349).

evidenția însă și elemente de tip Baden — Pécel (Dumitrașcu 1968, 259 — 261). Alte descoperiri, atribuite, de asemenea, culturii Coțofeni (Dumitrașcu, Tăutu 1968, 1) sau chiar, în mod expres, culturii Baden (*ibidem*, 2), ni s-au semnalat de la Sintandrei. Cu această ocazie (*ibidem*, 2 și n. 6, 7) sînt menționate și descoperirile de la Oradea-Salca (punctele „Cărămidărie” și „Cimitirul Rulikovski”).

Asupra descoperirilor și cercetărilor de la Oradea-Salca (Rusu, Spoială, Galamb 1962, 159, 160) se oprește, ocazional, Horedt (1968, 108, n. 31, cu trimitere la M. Rusu, Banatica 1, 1971, p. 77 — 83). Din relatarea sa aflăm că în săpăturile din 1961 — 1962, între dărîmăturile unei locuințe care acoperă un strat cu ceramică pictată de tip Tisa II, s-ar fi găsit fragmente de vase Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr și Baden amestecate cu cioburi Coțofeni, toate între 0,30 — 0,55 m adîncime. Din această „constatare” s-a tras concluzia contemporaneității culturilor menționate, în cadrul „faciesului Oradea” (Rusu, *op. cit.*, 81 — 83), concluzie care trebuie verificată cu noi observații, spune Horedt (1968, 108). În continuare, Horedt face și alte aprecieri care se referă la subiectul temei noastre. Prima este cea menționată deja în capitolul introductiv: faptul că Banatul, Crișana și Maramureșul fac parte din aria culturilor neoneolitice al căror nucleu se află în afara teritoriului României, cercetarea locală putea numai cu greu să aducă contribuții decisive la lămurirea acestor culturi. Sincronizînd Baden — Pécel și Baden — Kostolac cu faza sa Coțofeni — Corpada (adică Coțofeni II, după P. Roman) și implicit cu Schneckenberg A (Horedt *op. cit.*, 112 — 113) avea în vedere și existența unei zone largi de contact între complexe menționate, fapt rezultat și din ilustrația monografiei lui Banner spune Horedt (*ibidem*, 109), care presupune și o pătrundere Coțofeni spre vest. Aceasta îl va duce pe autor la citarea opiniei exprimate de Garașanin despre existența a trei variante ale aceluiași și mare fenomen: Baden — Pécel, Baden — Kostolac și Baden — Coțofeni (Horedt 1968, 109, n. 41 cu trimitere la Garașanin 1961).

Comunicarea rezultatelor preliminare ale cercetărilor efectuate, în 1968, la Unimăt-Dilboci, o datorăm lui Dumitrașcu (1969, 41 — 46). Și în acest caz, descoperirile sînt atribuite culturii Coțofeni, menționîndu-se și „elemente sporadice aparținînd culturii Baden, interferate desigur culturii Coțofeni” (*ibidem*, 44).

Din jurul Careilor, nu-au fost semnalate cîteva descoperiri Baden de către I. Némethi (1969, 12). Ele provin de la Ciumești, Sanislău și Carei-Bobald.

Dörner (1970, 455, fig. 10/5) a publicat cîteva resturi caracteristice de la Simpetru German.

Cu trimitere mai ales la „Cronica săpăturilor arheologice”, Comșa (1971, 41 — 43, n. 96 — 99) menționează șase puncte cu descoperiri Baden, situate în județele Bihor și Satu Mare.

Cu ocazia publicării descoperirilor de la Medieșu Aurit, Sever Dumitrașcu (1972, 55) afirmă că este „posibil să existe chiar așezări sau nivele Baden — Pécel de sine-stătătoare” cu referire la descoperirile de la Oradea-Salca, Girișu de Criș și Unimăt.

La baza culturii Otomani, Ordentlich (1973, 15 — 16) crede a exista „ca un factor principal fondul Baden”.

Roman (1976 a, 13, 51 — 53, pl. 3/1) realizează o separare netă a descoperirilor Coțofeni de cele Baden, punind în evidență relațiile celor două culturi și evoluțiile lor parțial sincrone (*ibidem*, 61 și fig. 8, 9). Același (1976 b) va prezenta descoperirile de caracter Baden păstrate în Muzeul județean Arad.

Catalogul descoperirilor (prezentare în ordine geografică)

Moldova Veche (pl. 1, nr. 12, oraș Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin). Relatare după V. Boroneanț (1976) : În 1971, la nord de sat, în grădina locuitorului Constantinovici Emilian, în profilul unei gropi pentru cărămidă s-a observat conturul unui complex arheologic. S-a efectuat un sondaj cu dimensiunile de 180 × 100 cm, care s-a adâncit pînă la 115 cm. Sub solul arabil, s-a observat un strat de cultură, gros de circa 40 cm, de la baza căruia se adîncea, încă 40 cm, o groapă cu diametrele de 90—100 cm, fără a i se putea preciza forma. Fundul gropii era ars. În stratul de cultură materialul arheologic a fost sărăcăcios; groapa însă conținea un material mai bogat, constînd din ceramică — inclusiv două vase întregibile și fragmente de la al treilea (pl. 2/11—13) —, bucăți de chirpici ars, arsură, cenușă, scoici, melci, oase de animale și două silexuri. Materialul se păstrează la Muz. JR.

Nerău (pl. 1, nr. 13, com. Teremia Mare, jud. Timiș). În Muz. JA, inv. 12 563, din donație Alexandru Rusu, se află un vas fragmentar (pl. 4/8), ale cărui condiții de descoperire nu ne sînt cunoscute.

Beba Veche (pl. 1, nr. 2, com., jud. Timiș). *a.* Hampel (1891, 378) menționează o strachină cu două despărțituri (*apud* Banner 1956, 9, n. 19). *b.* Un exemplar asemănător comunică Milleker (1897, 16, *apud* Banner 1956, 9, n. 23). Ambelor obiecte nu le știm condițiile de descoperire. *c.* În Muz. BT, inv. 238, sînt înregistrate șase fragmente ceramice (pl. 6/1—6), despre care, într-un registru inventar vechi se scrie următoarele : „25 septembrie 1878. Culori ciudate, precum și grosime și decor. Locul de descoperire Beba Veche, în primăvara 1878, pe locul cărămidăriei Baravine. Un articol despre numerele 236, 237, 238 în vol. 4 din *Értesítő*, la p. 189” (traducerea, Mihai Simon, student Fac. ist. București).

Sînnicolau Mare (pl. 1, nr. 21, oraș în jud. Timiș). *a.* Din col. Nagy, în Muz. BT se află fragmentul de strachină de la pl. 5/4. Colecția provine din jurul Sînnicolau Mare. *b.* Din col. prof. Iuliu Szöcs (păstrată la liceu și parțial la școala generală, ambele din Sînnicolau Mare), provin fragmentele ceramice de la pl. 5/1—3, 5—10. Ele au fost culese de pe locul „Seliște”, numit, uneori, și „groapa cu nisip”⁴.

Șeitin (pl. 1, nr. 20, com., jud. Arad). Din cercetările de teren efectuate de L. Mărghitan, în 1964, la Muz. JA se păstrează fragmentele ceramice cu nr. inv. 14 362 (pl. 8/1), 14 363 (pl. 8/2), 14 365 (pl. 8/4) și 14 366 (pl. 8/3). Ele au fost culese de pe arătură, între comună și Mureș.

⁴ Informațiile le datorăm amabililor deslușiri cuprinse în scrisoarea pe care ne-o adresează, în 4 aprilie 1976, Iuliu Szöcs.

Sînpetru German (pl. 1, nr. 22, com. Secusigiu, jud. Arad). *a.* Muz. JA, obiectele cu nr. inv. 14 491 (la noi, pl. 2/1—10 și 3/6 — 20) provin de la „Fîntîna vacilor” (Dörner 1970, 455, fig. 10/5). Acolo, pe un teren complet neted, în 1963 și 1965, s-au efectuat săpături de informare de către Egon Dörner (1970, 451, 455), descoperindu-se morminte de tip Bodrogkeresztúr (*ibidem*, fig. 10/1—3) și resturi de locuire Baden, aflate la adîncimea de 90 — 100 cm. Acestea deranjau, probabil, complexe Bodrogkeresztúr (*ibidem*, 455) și erau deranjate, la rîndul lor, de morminte sarmatice. Printre resturile Baden, păstrate la Muz. JA am remarcat și oase de bovine și ovicaprine. *b.* Muz. JA, neinventariat (la noi, pl. 3/2—5), fragmente ceramice din punctul „Cărămidărie”, culese prin cercetări de suprafață, de Anton Hamerak, în 1967 și 1968. *c.* Muz. JA, neinventariat, fragmente ceramice (pl. 9/2—7), adunate din punctul „Malul înalt”. Tot acolo, resturi Bodrogkeresztúr tipice, bogat ornamentate.

Bodrogu Nou (pl. 1, nr. 5, com. Felnac, jud. Arad). Muz. JA, neinventariat, cercetări de suprafață efectuate în 1966 de Iuliu Mate, în punctul „Pădure”. Descoperirea constă din cinci fragmente ceramice caracteristice (pl. 4/1—5).

Zădăreni (pl. 1, nr. 28, com. Felnac, jud. Arad). Din cercetări de suprafață, în Muz. JA se păstrează fragmentele ceramice ilustrate la pl. 4/11 (găsite în 1958) și pl. 4/12 (cu loc de descoperire „La vii”).

Arad (pl. 1, nr. 1, municipiu). *a.* Aradu Nou, din grădina C.A.P., cercetările, efectuate în 1970 de E. Dörner, au recuperat mai multe fragmente ceramice (pl. 4/9—10, Muz. JA, inv. 14 835 — 14 842). *b.* Arad-Gai, neinventariat, Muz. JA, fragment de strachină (pl. 3/1) descoperit de E. Dörner, prin cercetări de teren, în 1964.

Macea (pl. 1, nr. 11, com., jud. Arad). Din cercetările de teren, efectuate de E. Dörner și A. Girausek în punctul „Topila”, provin fragmentele ceramice: pl. 7/9 (inv. 13 001), 7/10 (inv. 13 005), 7/12 (inv. 13 008). Din același punct, Francisk Kovács a cules fragmentele de la pl. 7/11 (inv. 13 048) și 7/13 (inv. 13 057). Toate se păstrează la Muz. JA.

Pecica (pl. 1, nr. 16, com., jud. Arad). În Muz. JA se păstrează fragmentele ceramice, neinventariate, ilustrate de noi la pl. 8/5 — 8, cu loc de proveniență „La Vii”, precum și fragmentul de la pl. 8/9, tot de la Pecica, din vechea colecție a muzeului. Fragmentele de la fig. 8/5 — 8 au fost culese de Iuliu Mate în 1966. Din descrierea lui Dörner (1970, 460), aflăm că punctul „La vii” se găsește pe un platou mai ridicat, pe o fostă terasă a Mureșului.

Sîntana (pl. 1, nr. 23, com., jud. Arad). În punctul „Cetatea veche” s-a găsit fragmentul ceramic de la pl. 4/6 (Muz. JA, inv. 13 325).

Olari (pl. 1, nr. 14, com., jud. Arad). De pe locul fabricii de cărămidă provine fragmentul ceramic de la pl. 4/7, cules în 1970 (Muz. JA, inv. 14 970).

Sîntandrei (pl. 1, nr. 24, com. suburbană a municipiului Oradea, jud. Bihor). *a.* Nu știm locul descoperirii menționată de Rómer (1866, 16, fig. 27, *apud* Banner 1956, 8, n. 2). Din cercetări de suprafață, provin materiale din mai multe puncte: *b.* „Podul Moii”, situat pe pășunea comunală dintre Peța și Crișu Repede (Dumitrașcu, Tăutu 1968, 1). *c.* Din hotarul comunei, Dumitrașcu (*ibidem*, 2) consemnează „o ceașcă aparținînd culturii Baden, de format mic, din pastă cenușie și cu toartă

suprainălțată”. S. Dumitrașcu mai menționează ca puncte cu descoperiri : d. „Șanțul antitanc” (1969, n. 10) și e. „La Țigani” (1968, 262, n. 26) „așezare Coțofeni a cărei ceramică este ornamentată cu incizii”. f. În Muz. TCO, inv. 8 424, se găsesc fragmentele ceramice ilustrate la pl. 56 ; 57/1—6, cu loc de proveniență, probabil, „Podul pricopului”.

Oradea (pl. 1, nr. 15, municipiu, jud. Bihor). Materialele, păstrate în Muz. TCO, fac parte din colecția veche, din colecția Galamb și din săpăturile de informare, efectuate în 1959 — 1962, în Salca, punctele „Ghețarie” și „Cărămidărie” (Rusu, Spoială, Galamb 1962, 159—160; Horedt 1968, 108). La Muz. NAB sînt păstrate materialele col. Ardos, culese îndeosebi din punctul „Ghețarie”. Resturile arheologice mai sus menționate au fost descoperite în partea de sud a municipiului Oradea, pe un teren numit Salca, primă terasă a pîriului Peța (v. fig. 1 ; 7). Salca este fragmentată în mai multe segmente, cele mai importante, din punct de vedere

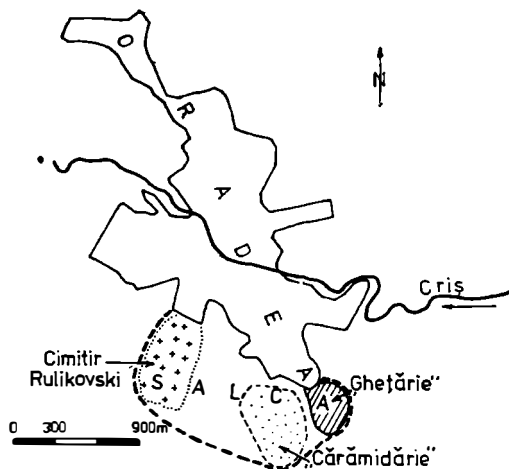


Fig. 1. — Obiectivele cu materiale Baden și Coțofeni de la Oradea-Salca (Intocmită de N. Chidioșan).

arheologic, fiind „Ghețarie” și „Cărămidărie”. Dumitrașcu, Tăutu (1968, 2, n. 7) menționează și un al treilea segment de pe Salca și anume „Cimitirul Rulikovski” de unde ar proveni o ceașcă Baden, donată de Vasile Mihăilescu Institutului pedagogic din Oradea (Muz. TCO, inv. nr. 7 880 bis). Ceștile ilustrate la pl. 49/1 — 17 provin din punctul „Cărămidărie” (Muz. TCO, col. veche, inv. 1 715, 1 718, 2 180, 2 185, 2 187, 2 190, 2 192, 2 193, 2 200, 2 207, 2 212, 5 001, 5 003—5 005, 8 319); restul materialelor (Muz. TCO: col. Galamb — inv. 9 071 sau neinventariat —, cel rezultat din săpături — inv. 65, 9 681, 9 687 sau neinventariat —; Muz. NAB: col. Ardos, inv. 9 681 — 9 683, 9 685, 9 764 — 9 774, 9 776 — 9 783, 9 785 — 9 807, 9 810 — 9 813, 9 815, 9 816, 9 818 — 9 822, 9 824 — 9 827, 9 829 — 9 837, 9 839, 9 840; 9 842 — 9 850; 9 852 — 9 859; 9 861 — 9 869; 9 870 — 9 871; 9 873; 9 875 — 9 878; 9 880 — 9 885; 9 890; 9 893; 9 897) s-au descoperit în punctul „Ghețarie” și sînt ilustrate la pl. 50—55; 73/8 — 13; 74 — 78.

Girișu de Criș (pl. 1, nr. 10, com., jud. Bihor). Material la Muz. TCO (inv. 3 692 — 3 694, 3 696, 3 713 — 3 714, 3 724, 3 729, 3 731, 3 735 — 3 737, 3 744 — 3 746, 3 749, 3 751, 3 755) rezultat din săpături (Dumitrașcu 1968, 257—264) sau cercetări de suprafață (idem 1967, 73 — 74, 77, pl. I/1—3, din col. E. Potoran, în col. Institutului pedagogic — Oradea). Săpăturile, efectuate în 1966 la punctul „Rituri” — pe cele două maluri ale Crișului Repede —, au dat la iveală o așezare atribuită culturii Coțofeni (Dumitrașcu 1968, 257 — 264), documentată printr-un strat de culoare

neagră, aflat la adâncimea de 80–100 cm sub un strat de steril aluvionar peste care se suprapunea o depunere hallstattiană (*ibidem*, 257 – 258). Stratul „Coțofeni”, gros de 20 – 40 cm, prezenta, într-o secțiune, și două albieri : o groapă de bordei și una menajeră, ce se adâncesc pînă la 190 – 210 cm (*ibidem*, 258 și fig. 1). La noi : pl. 57/7–13 ; 58–59 ; 69/4–12 ; 70–71 ; 72/1–3, 5.

Biharea (pl. 1, nr. 4, com., jud. Bihor). Din „Cetatea de pămînt” s-au semnalat resturi Baden și Coțofeni (Repertoriul monumentelor din Bihor, 12).

Cubulcut (pl. 1, nr. 8, com. Săcueni, jud. Bihor). Muz. CS : inv. 566, 574–575, 579–581, 585, 586, 589, 590, 601, 603, 606, 608, 610–612, 689, 727, 869, rezultate din cercetări de suprafață, efectuate de Z. Nánási pe o pantă de deal pe la piciorul căreia curge un pîriu. Materialul provine din patru gropi de „bordeie”. La noi, pl. 72/4, 6–12 ; 73/1–7.

Sălacea (pl. 1, nr. 19, com., jud. Bihor). Un bogat și expresiv material arheologic (Muz. TCO : inv. 1 113 – din col. Andrásy – ; 889, 3 379, 3 429, 3 430, 3 462, 3 470, 3 802, 3 805, 4 144, 4 237, 4 261 – 4 266, 4 400, 4 603, 6 735, 8 500, 8 772, 8 808) a fost descoperit în așezarea de pe „Dealul Vida”, pe un promontoriu – prelungire a dealurilor Barcăului (fig. 6, la interferența zonei mlăștinoase cu cea de deal) – în nivelul 5 de locuire (cel mai vechi) „alături de ceramică aparținînd fazei I Otomani” (Ordentlich 1973, 11). Tot în legătură cu locuirea Baden, credem că pot fi puse și două statuete antropomorfe, „cu cap mobil”, publicate de Ordentlich (1967, 147–154 ; idem 1972, 79 și pl. XV/1,2 ; la noi : pl. 44/3,4) și atribuite de el culturii Otomani (*ibidem*). Sălacea este ilustrată la noi pe pl. 45–48. Săpăturile au fost efectuate de I. Ordentlich și N. Chidioșan.

Vășad (pl. 1, nr. 31, com. Curtușeni, jud. Bihor). Din punctul „Terenul Țiganilor” provine un fragment de strachină, ilustrat pe pl. 22/9 (Muz. TCO, inv. 1 570).

Voievozi (pl. 1, nr. 27, com. Șimian, jud. Bihor). De pe o dună de nisip din zona Ierului, Zoltán Nánási a cules mai multe fragmente caracteristice (Muz. CS).

Valea lui Mihai (pl. 1, nr. 26, com., jud. Bihor). *a.* Roska Márton (1932, 73 – 78) a făcut săpături în fața gării, pe terasa dreaptă a Ierului unde apăruseră, întimplător, două morminte de incinerare. În timpul săpăturilor de informare, s-au descoperit trei complexe de locuire și un material arheologic caracteristic. Este menționată, de asemenea, o urnă cu capac, găsită de Andrásy, (*ibidem*, 78, fig. 8, 9 și 10), dar aceasta aparține bronzului timpuriu. *b.* La Muz. TCO, din col. Andrásy, neinventariate, se păstrează trei fragmente ceramice, descoperite pe strada Fintinii la nr. 273 (pl. 43/3–5). *c.* În Muz. TCO, tot din col. Andrásy provin două străchini fragmentare, neinventariate ; una cu trei despărțituri și fund inelar (pl. 44/1), alta cu corpul și butonii discoidal ornamentați (pl. 44/2).

Dindești (pl. 1, nr. 9, com. Andrid, jud. Satu Mare). Pe terasa Ierului, în „grădina lui Negreanu” au fost găsite citeva fragmente ceramice Baden, ilustrate la pl. 21/1,2 și păstrate în Muz. OC.

Pișcolt (pl. 1, nr. 17, com., jud. Satu Mare). *a.* Din punctul „Nisipărie”, în urma săpăturilor efectuate în anii 1970 – 1977, a rezultat cel mai bogat material Baden de care dispunem pînă în prezent în România.

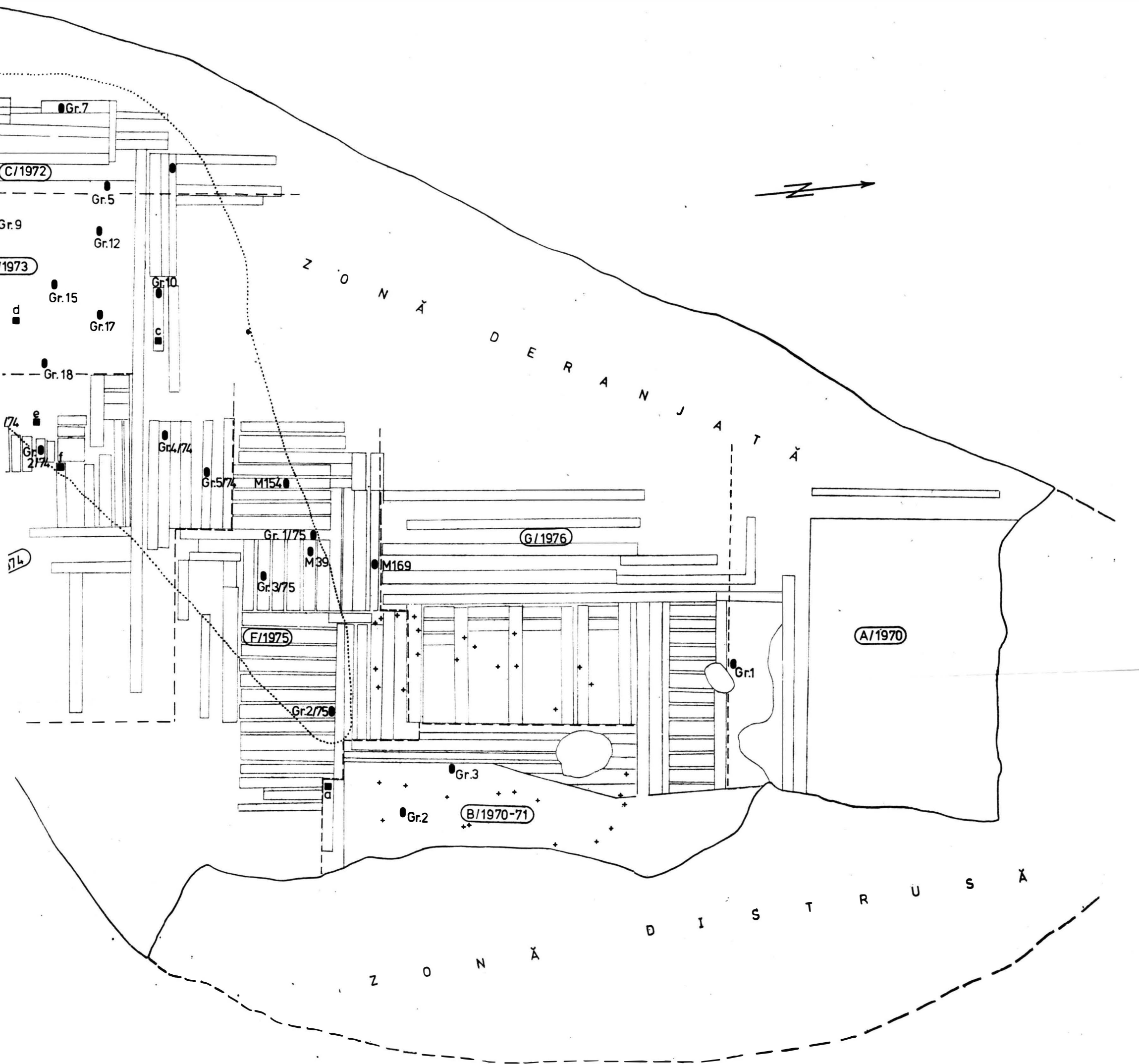


Fig. 2. - Pișcolt. Planul săpăturilor cu obiectivele Baden și limitele așezării (întocmit de I. Némethi).

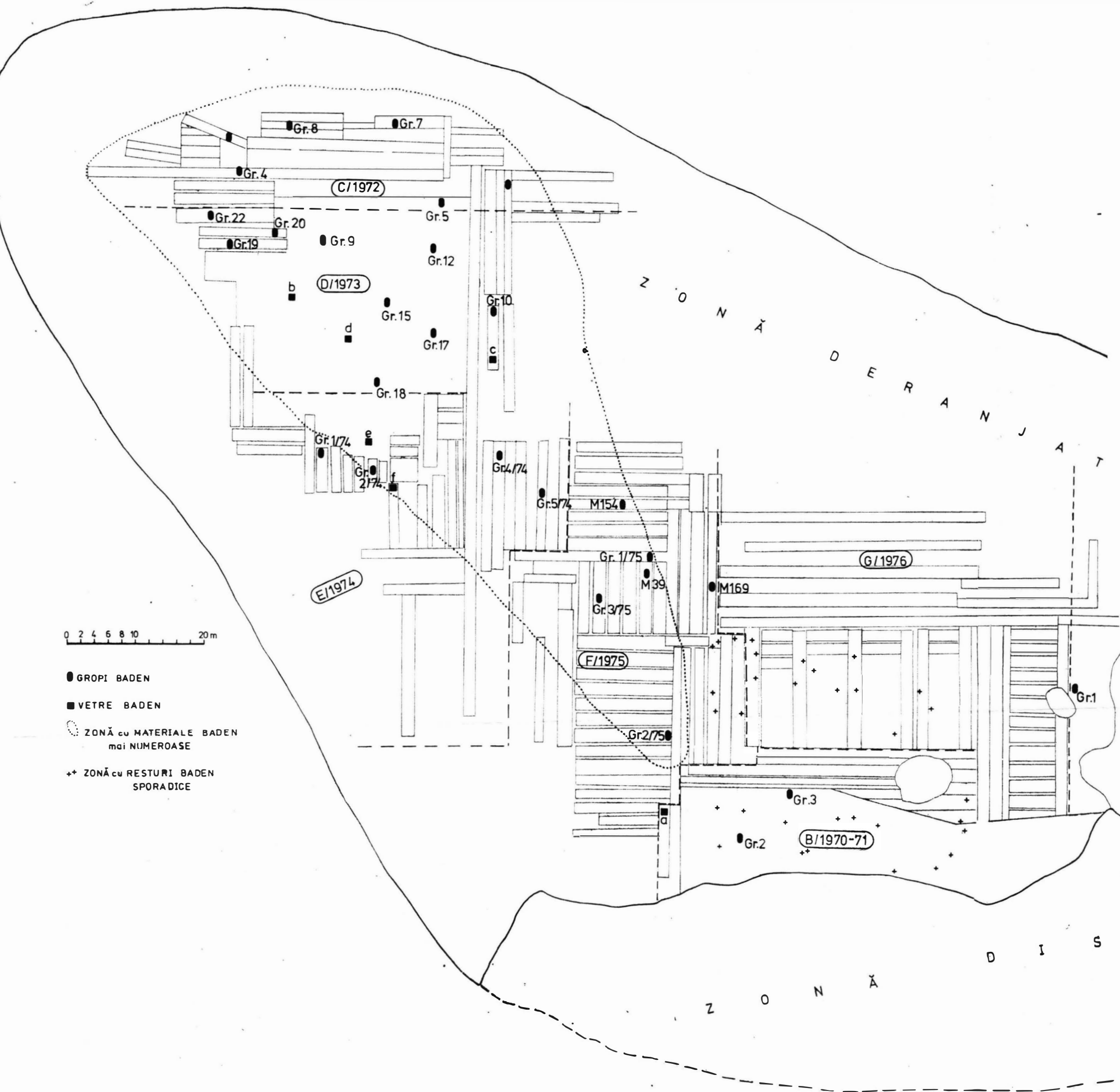


Fig. 2. - Pîșcolt. Planul săpăturilor cu obiectivele Baden și limitele așezării (Intocmit de I. Németh).

Se păstrează la Muz. OC și nu este încă inventariat. Nu a rezultat din săpături *ad-hoc*, ci din cercetarea unui cimitir Laténe. Tot acolo au apărut și morminte de incinerare, ca și resturile unei așezări, ambele din epoca timpurie a bronzului. Materialul este ilustrat, la noi, la pl. 21/13, 14; 23/6—11; 24—42. *b.* Din punctul „Via veche”, în 1969 s-au cules două fragmente ceramice (pl. 43/1,2), păstrate în Muz. OC.

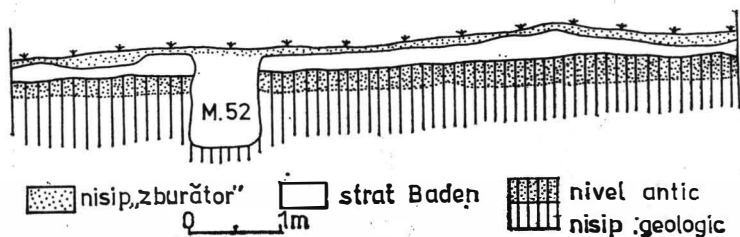


Fig. 3. — Pișcolt. Profil stratigrafic (întocmit de I. Némethi).

Sanislău (pl. 1, nr. 18, com. jud., Satu Mare). În 1968, în curtea fermei C.A.P., s-a săpat o groapă de 10 m² pentru fundația unui turn de apă. De asemenea, mai multe șanțuri pentru apeducte. I. Némethi, deplasat la fața locului, a constatat, sub stratul de nisip zburător, o depunere cu resturi Baden (pl. 21/3—12), grosă de 20—25 cm. Materialul se păstrează la Muz. OC.

Ciumești (pl. 1, nr. 7, com. Sanislău, jud. Satu Mare). De pe teritoriul satelor Ciumești și Berea (v. mai jos) provine o bogată colecție arheologică, pe care o datorăm lui Iuliu Kovács și care a fost achiziționată de Muz. JBM. Din 1961 s-au efectuat săpături de către Al. Păunescu (1963, 467—475), Eug. Comșa (1963, 477—484), M. Rusu, în 1963 (Zirra 1968, n. 2), Vl. Zirra, M. Zroba și I. Némethi în 1964—1965 (Zirra 1968, 3), C. Kacsó și T. Bader. În 1961, Al. Păunescu a cercetat, determinat și marcat materialul rezultat din col. Kovács. Tot el întocmește planul pe care-l reproducem la fig. 4 și, împreună cu Iuliu Kovács, identifică în teren și trece pe schița-plan locurile de unde Iuliu Kovács culesese materialul. În cele ce urmează ne vom referi la numerotările stabilite de Al. Păunescu, care coincid cu marcajul pieselor din col. Kovács, păstrate la Muz. JBM. Resturi Baden s-au descoperit în următoarele puncte: *C II* = „Bostănărie” (Zirra 1968, n. 1; Némethi 1969, 5; Păunescu 1964 și 1970, 148 numește același punct „Pășune”), material la Muz. JMB (inv. 8 254, 8 637, 8 639), la noi, pl. 11/4—6. *C III* = Grajdurile C.A.P., pe locul unde s-a descoperit un cimitir celtic (la Zirra 1968, 3, n. 1 figurează ca *C I*), care a deranjat o așezare Baden. Resturile de așezare s-au aflat pe o dună de nisip, de formă ovală, cu diametrele de 136 × 104 m, parțial distrusă de lucrări moderne (Zirra 1968, fig. 2). Ele apar într-o depunere nisipoasă, de culoare cenușie-închisă, grosă de 10—30 cm, suprapunind nisipul steril și fiind perforată de gropi de morminte celtice (*ibidem*, 4,7 și fig. 2/3). În lucrarea citată, Zirra afirmă că mormintele nr. 5, 7, 14, 16—18, 22b, 25, 31—32 au deranjat (prin perforare) sau zac în stratul de cultură Baden—Pécel (p. 8, 10, 12, 32, 35, 41, 45, 49 și profilele de la fig. 3). Pe planul să-

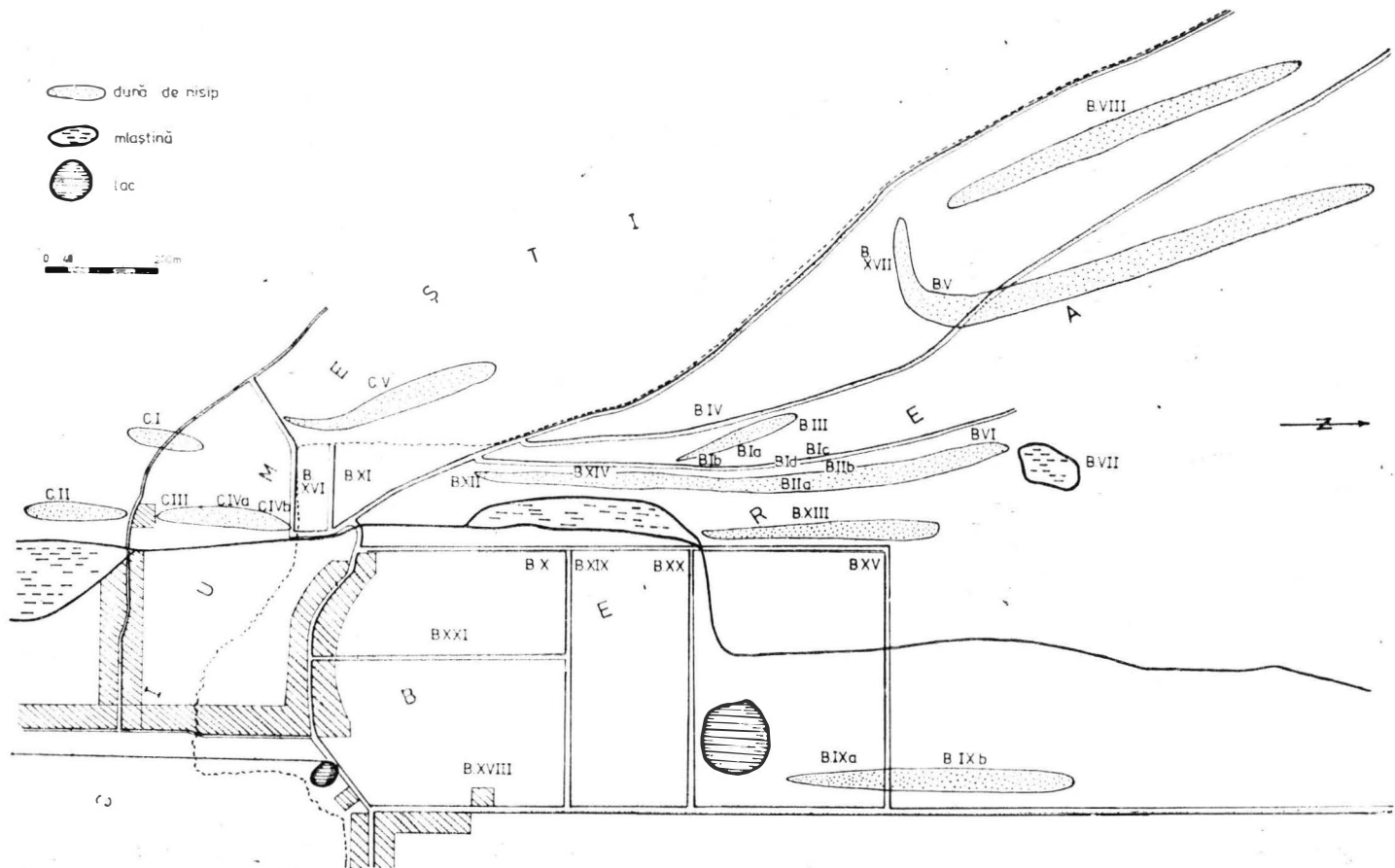


Fig. 4. — Bărea și Ciumești. Schiță — plan cu obiectivele arheologice (intocmită de Al. Păunescu).

păturilor, ilustrat de Zirra la fig. 2 (la noi fig. 5) sînt consemnate unele complexe Baden. Coroborînd datele și plasîndu-le pe planul săpăturilor, observăm că descoperirile Baden se grupează în două zone, notate de noi cu A și B (fig. 5), aflate la 60 m distanță una de alta. Trebuie însă ținut seama de faptul că o mare parte din terenul aflat între cele două zone era deja distrus de lucrări moderne. Materialul rezultat se păstrează la Muz. OC (inv. 462) și Muz. JBM (inv. 658 — 662, 668 — 670) și este ilustrat de noi la pl. 11/7 — 16; 12 — 14; 15/1; 16/1a — b. *CIV b* = „Pășunea Fintînii”. În col. Kovács aflăm material tipic, păstrat în Muz. JBM (inv. 8 234, 8 236 — 8 238, 8 240, 8 242, 8 244, 8 248, 8 249, 8 252). La noi, pl. 10; 11/1 — 3; 19/4.

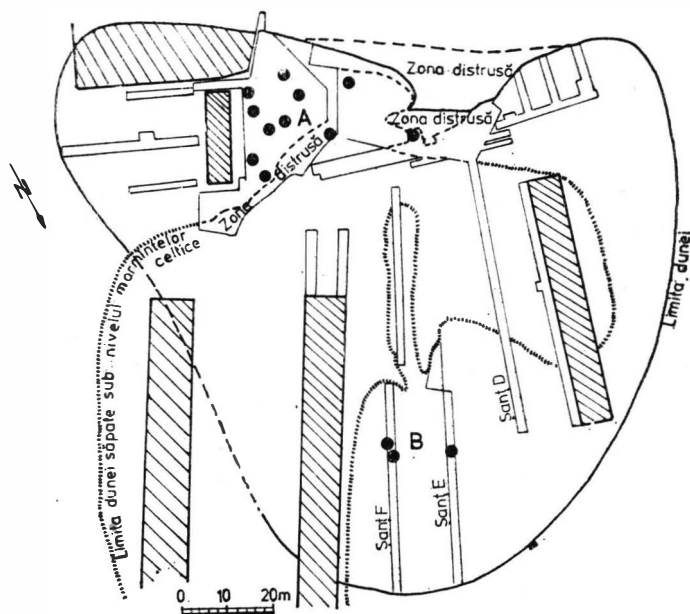


Fig. 5. — Planul săpăturilor de la Ciumești cu obiectivele (●) Baden (după Vl. Zirra).

Vișoara (pl. 1, nr. 7a, cătun în hotarul satului Ciumești, com. Sanislău, jud. Satu Mare). În col. Kovács, cu mențiunea „viile Ponyvás”, sînt mai multe fragmente ceramice Baden. Relatare I. Nămeti care presupune existența unei așezări pe acest loc.

Berea (pl. 1, nr. 3, com. Sanislău, jud. Satu Mare). Pentru localizare, folosim aceeași schiță întocmită de Al. Păunescu (v. mai sus, *Ciumești*; la noi, fig. 4). Materialele provin exclusiv din col. Kovács și sînt păstrate la Muz. JBM. *B I a, b* = „Sursăpătura” (v. Zirra 1968, n. 1). De acolo provin fragmente ceramice în parte neinventariate, în parte mai multe sub același număr (inv. 7 273, 7 274, 7 276 — 7 278, 7 282, 8 235). *B XIII* = „Cetatea iepurilor” (inv. 7 794, 7 854, 7 855, 7 857, 7 864, 7 866, 7 874, 7 880, 7 882, 7 886, 7 895, 7 901 — 7 902, 7 910, 7 911, 7 915, 7 943,

7 985, 7 992), dună de nisip. *B XX* = „Hotarul evreilor”, pe malul piriului Berea, fragmente ceramice neinventariate sau cu nr. inv. 8 701, 8 694. Materialele de la Berea sînt ilustrate de noi la pl. 16/2 — 9; 17 — 18; 19/1 — 3, 5 — 16; 20).

Carei (pl. 1, nr. 6, oraş, jud. Satu Mare). Din cercetările de teren efectuate de I. Néméti, în Muz. OC aflăm fragmente ceramice Baden, neinventariate, din două puncte: *a.* Carei-„Cozard”, pe marginea şoselei Carei — Moftinu Mic, lingă drumul ce porneşte spre Domăneşti, pe terasa piriului „Merges”, şi *b.* Carei-„Bobald”, cca 2,5 km mai departe de primul punct, pe malul aceleiaşi piriului. La noi, pl. 22/1 — 8.

Foieni (pl. 1, nr. 30, com., jud. Satu Mare). Din materialul aflat în col. Kovács şi cercetările de teren efectuate la „Nisipăria veche”, I. Néméti presupune existenţa, acolo, a unei aşezări Baden distrusă de cariera de nisip.

Unimăt (pl. 1, nr. 25, com. Aciş, jud. Satu Mare). În cîmpia joasă, nu departe de piemontul Tăşadului însă, pe terasa scundă a piriului Sechereşa, în 1968, s-au efectuat săpături de informare în punctul „Dîlboci” (Dumitraşcu 1969, 41 — 45). Pe un fost grind, înconjurat de mlaştini, la adîncimea de 145 — 150 cm, într-un sol de culoare neagră-gălbui, au apărut resturi ceramice atribuite, de descoperitor, culturii Coţofeni (*ibidem*, 42). Din acest strat pornea o groapă cu materiale „Coţofeni”, printre care şi o ceaşcă fragmentară ornamentată cu „împunsături succesive”. Materialul se păstrează la Muz. OC şi la Muz. TCO (inv. 7 879). La noi, pl. 60; 61; 64 — 68; 69/1 — 3.

Cehăluţ (pl. 1, nr. 29, com. Cehal, jud. Satu Mare). Aşezare situată pe prima terasă a Cehalului, pe un teren plan, la ferma C.A.P., în piemontul Tăşadului. Prin săpături, T. Bader a deosebit două niveuri de cultură: unul Baden — Coţofeni (cel inferior), altul Otomani tîrziu (cel superior). Materialul se păstrează la Muz. JSM (inv. 30 049, 30 050, 30 059, 30 060, 30 062). La noi, pl. 62 şi 63, reproduse prin amabilitatea colegului T. Bader.

Locuri de descoperire necunoscute. *a.* Valea Crişului, Muz. JA, inv. 14 480 (pl. 9/1; la Holste 1939, 223, fig. 2 care consemnează nr. inv. 83, dar în col. liceului din Arad, inclusă ulterior în aceea a muzeului). Actualmente în Muz. IRB. *b.* Muz. BT, inv. 1 291, 1 293 — 1 297, 1 301, 1 302, mai multe fragmente ceramice, ilustrate de noi la pl. 7/1 — 8.

Informaţii neverificate. *a.* Din Satu Mic (com. Şilindia, jud. Arad), în col. Diaconescu (păstrate la liceul din Ineu) s-ar găsi fragmente ceramice Baden (infor. Egon Dörner). *b.* În Muz. TC se păstrează trei fragmente ceramice, culese în 1969 de Sever Dumitraşcu de pe „Ţarina”, din raza com. Şilindia (jud. Arad), pe valea Cigherului (Dumitraşcu 1972, 55, n. 22). La noi, pl. 24/2 — 4. Nu ştim dacă este acelaşi obiectiv cu punctul *a.*

Aria de răspîndire, mediul geografic

Din prezentarea catalogului, rezultă aproximativ 55 puncte cu descoperiri ce pot fi puse în legătură cu probleme ale culturii Baden. Am exclus, dintre ele, pe cele de la Bocşa-Montană, acestea fiind mai strîns legate de grupul Kostolac sau de cultura Coţofeni (Milojčić 1949/50, 156 şi fig. 2;

Boroneanț 1966, 349; Roman 1976 a, 43, pl. 3/2 și 114—116). Descoperirile de mai sus rezultă din investigarea altor epoci sau din colecționări fortuite. Ne putem aștepta așadar ca viitoare cercetări, dedicate special acestei probleme, să completeze substanțial harta cu aria de răspindire a culturii Baden. Datele de care dispunem în prezent ne dau dreptul să afirmăm însă că această completare se va realiza mai ales în adincime, căci, teritorial, limitele sint de pe acum conturate.

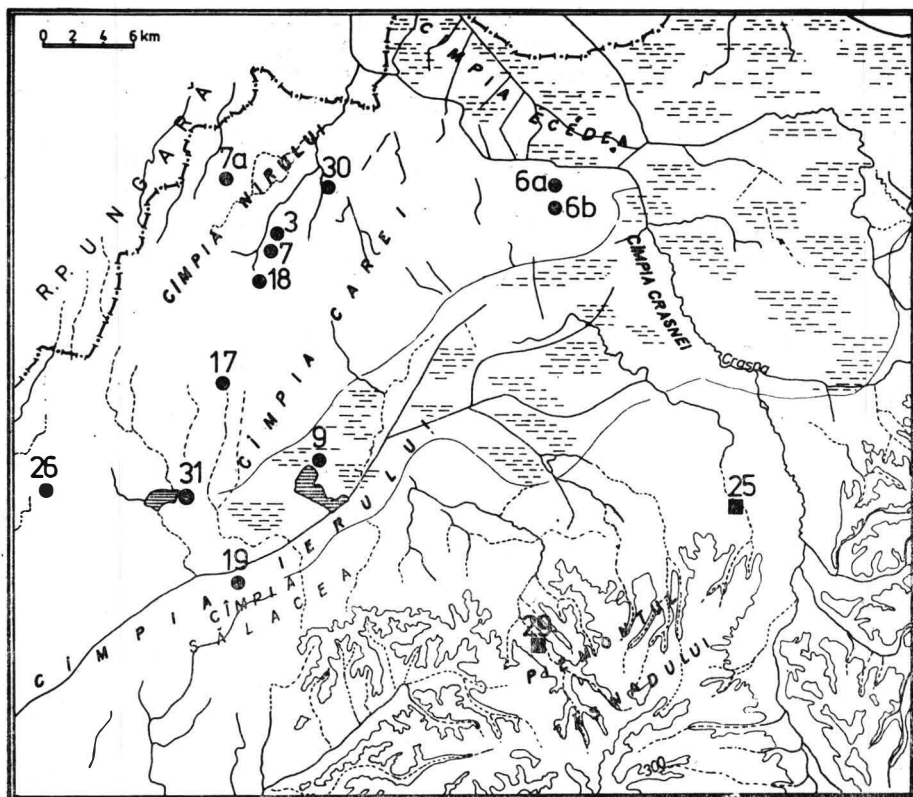


Fig. 6. — Legătura așezărilor Baden (●) cu mediul geografic din nord-vestul României; cu ■ așezări conținând numeroase elemente Coțofeni.

Grafic, D. Berciu a atribuit culturii Baden toată partea de vest a României, sugerind și o largă zonă de contact cu cultura Coțofeni (Berciu 1960, pl. VIII; idem 1961, pl. III). Roman (1976 a, 13 și pl. 3/1) a acordat triburilor Baden cîmpia joasă, uneori mlăștinoasă, a Banatului; iar în Crișana, pe lângă cîmpia joasă, adăugîndu-se și zona de nisip din Cîmpia Nirului și Cîmpia Careiului. Cît privește zona de cîmpie din imediata apropiere a piemontului, ea ar conserva, după același autor (*ibidem*), descoperiri Baden cu „un procentaj ridicat de elemente Coțofeni”. Spre est de această regiune, respectiv partea piemontană și montană a Banatului (sudul și estul), zona teraselor mai înalte, văile intramontane și peșterile Crișanei formează teritoriul triburilor Coțofeni (Roman 1976 a, 13 și pl. 1).

Actualele descoperiri, consemnate de noi pe pl. 1, sînt grupate în patru zone geografice :

1. Zona extrem sudică, Moldova Veche, depresiune largă formată de Dunăre, cu o insulă la mijloc ;

2. Ținutul dintre Bega și Crișu Alb, secționat pe mijloc de Mureș, cu cîmpia mai înaltă a Vingăi spre sud (între Bega și Mureș) și alta (cea a Aradului), asemănătoare, spre nord între Mureș și Crișu Alb. Descoperirile se plasează pe limita dintre terase și lunci ; spre sud de acest ținut, în cîmpia joasă a Timișului, nu cunoaștem descoperiri Baden, dar faptul pare a se datora lipsei de cercetări, căci, spre apus, pe forme de relief identice dintre Kikinda și Vrșac, astfel de descoperiri sînt semnalate ;

3. Ținutul din împrejurimile municipiului Oradea (fig. 7) este unul dintre cele mai interesante din punct de vedere al mediului natural. Acolo, dealurile piemontane crișene se prelungesc pînă în apropierea limitei dintre cîmpia înaltă subcolinară și cea joasă de divagare. Arheologic, descoperirile sînt cit se poate de expresive : la Oradea însăși, în imediata apropiere a dealurilor, sînt documentate locuiri Coțofeni cu intercalări sau asimilări Baden ; imediat spre vest, în cîmpia joasă, înregistrăm așezări Baden ;

4. O altă zonă cu bogate descoperiri Baden am ilustrat la fig. 6, figură excepțional de expresivă. Căci rar se întîlnește o atît de clară legătură între grupele culturale preistorice și condițiile geomorfologice. Această regiune se compune din două zone clar separate între ele de fostele mlăștini Ecedea spre nord-est, Crasnei și Ierului spre est și sud-est. Spre vest, cîmpia Careiului, care se ridică cu 30 — 40 m deasupra zonei mlăștinoase, se continuă cu aceea a Nirului formată din dune de nisip de vîrstă pleistocenă. În zona de vest (cîmpiile Carei și mai ales Nir) se află numeroase așezări Baden : Carei („Cozard” și „Bobald”), Ciumești, Berea, Sanislău, Foieni, Viișoara, Voievozi, Valea lui Mihai, Pișcolt, iar pe terasa Ieurului, aceea de la Dindești. Zona de est este formată din cîmpia înaltă, subcolinară, a Sălacei (care domină valea Ierului cu 20 — 25 m și pe marginea căreia se află așezarea de pe „Dealul Vida”) și din Piemontul Tășnadului care — spre valea Ierului și a Crasnei — se termină brusc, dominîndu-le cu o diferență de altitudine de 70 — 80 m. Din această zonă, descoperirile sînt puține dar caracteristice : la Sălacea, locuirea Baden este „curată” ; mai spre interior, la Cehăluț, pe o vale intrapiemontană, materialul conține doar elemente Baden, în timp ce, la Unimăt, aflat între 3 — 6 km depărtare de zona piemontană, materialul Baden reflectă puternice influențe Coțofeni.

Din cele expuse mai sus, credem că reiese, ca evidentă, preferința comunităților Baden pentru anumite forme de relief : zonele de cîmpie joasă, terenurile aflate în apropierea apelor, dunele de nisip. Spre astfel de zone vor putea fi orientate în viitor cercetările, dacă acolo, în clipa de față, descoperirile Baden lipsesc. Ni se pare, de asemenea, clar că, spre est și anume imediat spre limita dintre cîmpie și zona piemontană, triburile Baden le au ca vecine pe cele Coțofeni. Constatarea rezultă atît din descoperiri tipice ale acestei culturi (Roman 1976 a, pl. 1), cit și din influențele reciproce ce se sesizează pe materialele arheologice recoltate din

zonă. Este posibil deci, în cazul de față, ca granița culturală să se suprapună peste cea geografică. Culoarul Crasnei din zona montană și piemontană a Sălașului a ușurat pătrunderea elementelor Coțofeni spre cîmpia Ierului, Crasnei și Ecedea. Prezențele Coțofeni la Supuru de Sus, Unimăt, Cehăluț sînt dovezi clare în acest sens.

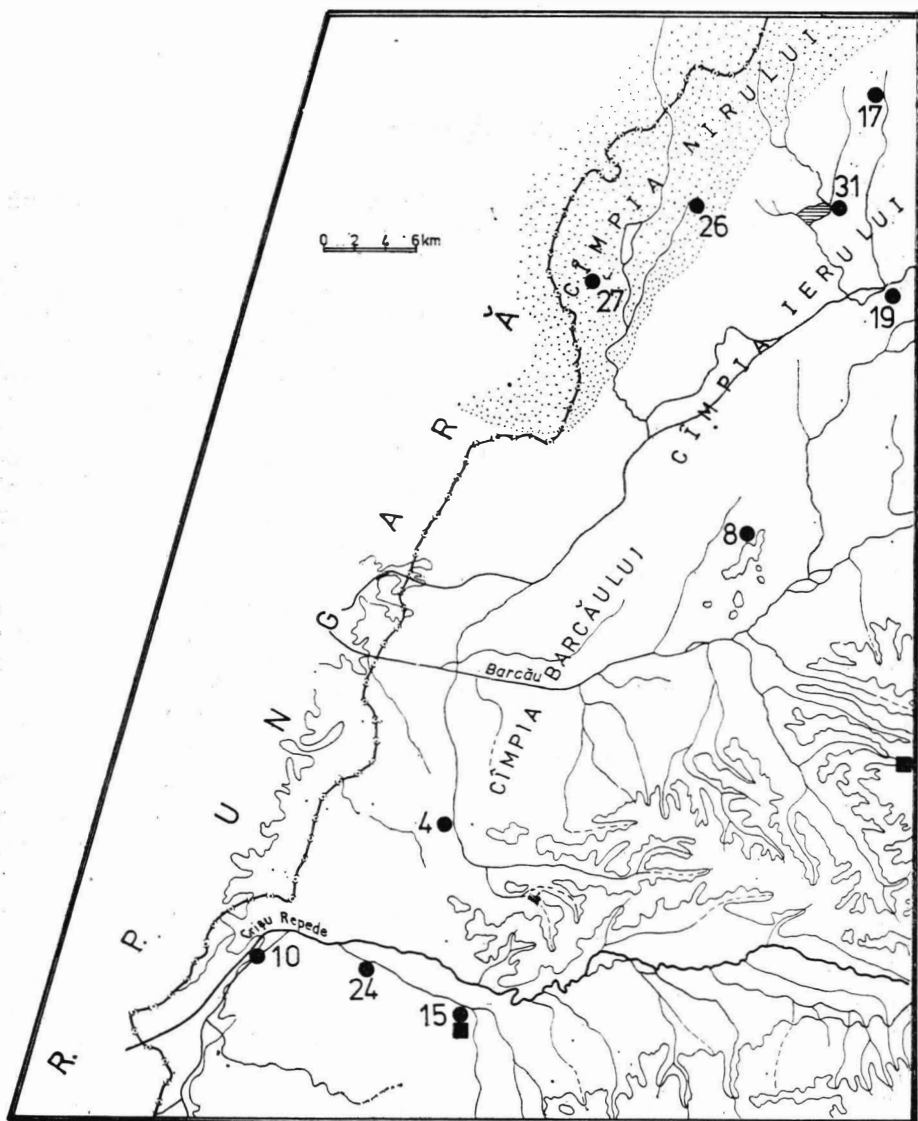


Fig. 7. — Legătura așezărilor Baden (●) cu mediul geografic din jud. Bihor; cu ■ descoperiri Coțofeni.

ELEMENTELE COMPONENTE ALE CULTURII BADEN DIN ROMÂNIA

A. Așezările

Datele pe care le avem la dispoziție sînt destul de sărăcicioase, provenind, în multe cazuri, din săpături efectuate pentru alte epoci. Așezările culturii Baden sînt situate pe terenuri cu o altitudine joasă, unele inundabile, pe un fel de grinduri, cum este cazul la Girișu de Criș (Dumitrașcu 1968, 257—258), Unimăt (idem 1969, 41—43); pe altele le găsim pe terasele relativ joase (Valea lui Mihai = Roska 1932, 73), mai înalte (Cubulcut, Oradea-Salca, Sinnicolau Mare) sau pe promontorii (Sălacea = Ordentlich 1972, 63; idem 1973, 8). La Berea, Ciumești, Voievozi și Pișcolt, așezările sînt amplasate pe dune de nisip. O grijă pentru condițiile de apărare ale așezărilor Baden nu am constatat încă. Locuirea nu este de lungă durată; nivelurile arheologice rezultate fiind subțiri, discontinuui uneori, iar materialul arheologic nu arată, tipologic vorbind, o succesiune de locuire, de-a lungul mai multor generații, pe același loc. Analiza materialului reflectă o relativă instabilitate a comunităților.

Așezarea de la Pișcolt, intergal cercetată cu ocazia investigării unui cimitir Latène, oferă o imagine relativ completă asupra tipului de așezare Baden. Situată pe o dună de nisip de formă ovoidală (fig. 2), cu dimensiunile păstrate de 350×300 m, așezarea de la Pișcolt era inconjурată de terenuri joase, mlăștinoase. Resturile locuirii Baden au fost găsite pe întreaga suprafață a dunei, dar numai între limita sud-vestică și centrul ei s-a format un strat de cultură, gros pînă la 30—35 cm (fig. 2, 3). Spre nord și nord-est, stratul Baden este suprapus de o depunere din bronzul timpuriu, iar spre centru, de complexe din bronzul tîrziu. Gropile mormintelor Latène pătrund sau perforează stratul Baden. Peste toate s-a depus nisipul „zburător” care, la capătul nord-vestic și sud-estic al dunei, atinge grosimi pînă la 135 cm.

În sectoarele aflate la periferia sau în afara așezării propriu-zise, respectiv în *A* (săpat în 1970), *B* (săpat în 1970—1971) și *G* (săpat în 1976), materialele Baden sînt răzlețe. Ele sînt ilustrate la pl. 28/4—9; 29/1,2 (pentru sectorul *A*); pl. 36/5,6 (pentru sectorul *B*) și 21/13,14 (pentru sectorul *G*). În sectorul *A* a fost descoperită și groapa 1 (din care au rezultat oase de animale și fragmentele ceramice de pe pl. 26/1—3, iar în sectorul *B*, gropile 2 (pl. 26/4—8; 27/1,2) și 3 (pl. 29/3—4). Dealtfel, spre limita sudică a sectorului *B* s-a delimitat deja și o depunere Baden, groasă de 20—25 cm, suprapusă de un nivel al bronzului timpuriu.

Locuirii Baden îi aparține și vatra *a* (ovală, cu diametrul de 60 cm), în jurul căreia, pe cca 3 m² se aflau împrăștiate bucăți de chirpici și urme de arsură.

Zona cu dense urme de cultură Baden se află cuprinsă în sectoarele *C* (săpat în 1972), *D* (săpat în 1973), *E* (săpat în 1974) și *F* (săpat în 1975).

În sectorul *C* s-au descoperit: groapa 4, de formă ovală, cu diametrul maxim de 95 cm, adâncită cu 57 cm de la baza nisipului „zburător”, avînd în umplutură cenușă, oase de animale, fragmente ceramice și vasul de pe pl. 37/2; groapa 5 (pl. 30/4a — b); groapa 7 cu diametrul de 105 cm, adînceimea fundului la 45 cm sub baza nisipului „zburător”, cu bucăți de vatră, fragmente ceramice și o ceașcă în umplutură; groapa 8, diametrul de 70 cm, fundul la 110 cm de la suprafață, în care s-au aflat un topor fragmentar din piatră, o săpăligă din corn de cerb și fragmente ceramice.

În sectorul *D* s-a descoperit relativ mult material; de asemenea, gropile 9, 10, 12, 15, 17 — 20, 22 și vetrele *b* (circulară), *c* (rotundă, cu diametrul de 50 cm, în groapă ușor adîncită, cu resturi de chirpici în apropiere) și *d*.

În sectorul *E* au apărut gropile 1, 2, 4, 5, precum și vetrele *e*, *f*.

Sectorul *F* a oferit puțin material ceramic și gropile 1 — 3. Tot în acest sector, mormintele Latene 39, 154, 169 sînt săpate parțial sau integral în gropi Baden.

B. Locuințele

Materialul documentar este destul de puțin. De la Valea lui Mihai, Roska (1932, 74) ne-a făcut cunoscute trei locuințe, toate construite la suprafața solului. În săpătură, au apărut sub forma unor pete de pămînt negru bătătorit. Prima dintre ele era de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 3 × 2 m, cu două vetre de foc (una rotundă cu diametrul de 60 cm; alta adîncită 40 cm în sol, lipită și arsă, cu diametrul de 50 cm). A doua locuință, cu dimensiunile de 2,80 × 2 m, era înzestrată cu o vatră, construită într-un colț. În fața casei s-a descoperit o groapă de provizii (?). Ultimul complex de locuire era compus din două încăperi (cu dimensiunile: 3,3 × 2,3 m, respectiv 4,3 × 1,1 m). Și aci s-au găsit două vetre de foc: una rotundă, cu diametrul de 60 cm, alta construită în centru.

Despre existența unor vetre de foc ne informează V. Zirra și în cazul punctului Ciumești III (cimitirul celtic).

De la Girișu de Criș sînt menționate o groapă de bordei (Dumitrașcu 1968, 258) cu secțiunea — pe profil — de 4,50 m (*ibidem*, fig. 1). Nu departe (cca 3 m) s-a descoperit o groapă menajeră, cu diametrul de 1,5 m, cu bucăți de chirpici în umplutură (*ibidem*, 258 și fig. 1).

Gropi au apărut, de asemenea, și în așezările de la Unimăt (Dumitrașcu 1969, 42, fig. 3), Pișcolt, Cubulcut, Moldova Veche.

C. Obiecte din piatră

Cunoaștem, în primul rînd, *topoare* (C1a = perforate, cu ceafa în secțiune patrată, descoperite la: Sinpetru German — „Fîntina vacilor”,

pl. 2/3; Pișcolt, pl. 23/11; 27/8; 33/1; 36/5; C1b = perforate, cu secțiune dreptunghiulară: Pișcolt, pl. 28/1; C1c = topoare pană, neperforate, de formă prelung trapezoidală și secțiune ovoidală: Pișcolt, pl. 25/4; C1d = topoare plate: Pișcolt, pl. 27/3; 33/10); C2 = *lustruitoare*, Pișcolt, pl. 30/5; C3 = *percutoare*, Pișcolt, pl. 33/7; C4 = *unelte din silex*. Acestea din urmă ne sînt cunoscute de la Pișcolt și sînt realizate din silex fumuriu (pl. 23/7; 34/3), opac (pl. 34/4), de bună calitate (pl. 26/1) și obsidiană (34/1, 2, 5). S-au descoperit lame cu retușe fine care afectează parțial marginile pe ambele fețe sau pe cea dorsală (pl. 23/7; 34/3), răzuitoare (pl. 26/1; 34/2) și așchii (pl. 34/1, 4, 5). Cîteva piese caracteristice s-au găsit și la Valea lui Mihai (Roska 1932, fig. 3/1—15).

D. Obiecte din os

De la Pișcolt provin o săpăligă din corn de cerb (D1 = pl. 25/3) și o amuletă din colț de urs, perforat (D2 = pl. 26/5).

E. Obiecte din metal

Prezența lor nu este sigură, cele de la Pișcolt, singure cunoscute, putînd aparține și locuirii din epoca timpurie a bronzului. De acolo, cunoaștem mai multe dăltițe (E1) cu secțiune patrulateră, un capăt ascuțit, cel opus lățit (pl. 34/6—8, 10); E2 = o sulă cu ambele capete ascuțite, secțiune patrulateră (pl. 34/9) și un pumnal plat (pl. 34/11) căruia i s-a adăugat, ulterior, un minier de prindere realizat, în alt scop, prin turnare. De la Valea lui Mihai provine un inel de cupru (Roska 1932, 73 și fig. 12).

F. Ceramica

Este elementul cel mai numeros, expresiv, și, în cazul de față, definitoriu pentru tema pe care ne-am propus-o. Din păcate, prea puțin material provine din săpături organizate *ad-hoc*; complexe închise sînt rarități. În aceste condiții vom face o prezentare a descoperirilor pe zone geografice, în cadrul acestora pe stațiuni mai reprezentative, încercînd o stratigrafie orizontală combinată, cel mai ades, cu tipologia elementelor pe care le avem la dispoziție.

Un prim-material de referință îl oferă descoperirile de la Berea-Ciumești. Precum am văzut, acestea provin din șase puncte, grupate trei cîte trei, cele două grupe aflîndu-se la circa 600 m depărtare (fig. 4).

Grupa Ciumești

Din *Ciumești IVb*, punct aflat la circa 200 m spre nord de cimitirul celtic (CIII), a ieșit la iveală un foarte expresiv material ceramic, ilustrat la pl. 10; 11/1—3 și 19/4. Constă din fragmente de la patru străchini frag-

mentare (pl. 10/1 a—b, 2, 3 a—b, 5) evazate, cu partea superioară curbată (în două cazuri = pl. 10/1 a—b, 2) sau îngroșată (pl. 10/3 a—b). După un fragment care provine de la partea inferioară a unei asemenea străchini (pl. 10/5), acestea au deschidere largă și fund drept. De culoare cenușie, neagră-cenușie, cărămizie, cu slip exterior pe partea superioară, sînt ornamentate, în interior, cu foarte caracteristice caneluri: perpendiculare într-un caz (pl. 10/2), în sistemul „triunghiurilor îngropate” (pl. 10/1 a) în altul, și într-o combinație de benzi oblice delimitate de altele verticale — realizîndu-se astfel metope — în al treilea caz (pl. 10/3 a). La fel de expresiv sînt ornamentate aceste fragmente de străchini pe partea exterioară. Sub un șir de impresiuni, care delimitează umărul, s-a realizat un șir de triunghiuri cu vîrfurile în jos (pl. 10/1 b), umplute cu șiruri de linii incizate, aranjate oblic, în șiruri succesive. Și combinația și realizarea sînt deosebit de sugestive, ilustrînd un moment de trecere de la motivele ornamentale arhaice spre cele clasice ale culturii Baden. Nu mai puțin caracteristic, pentru momentul cronologic pe care-l documentează descoperirile din Ciumești IVb, este și ornamentul de pe partea exterioară a străchini de la pl. 10/3 b: un șir de impresiuni rotunde amplasate pe umăr și striuri sau incizii paralele, pe partea inferioară. Un fragment de străchină ilustrat la pl. 10/5 a fost ornamentat cu alternanțe de linii oblice, ca și exemplarul de la pl. 10/1 b, dar nu înscrise într-un triunghi cum s-a întîmplat în ultimul caz. Este vorba de așa-numitul *Fischgrätenmuster* (motiv în forma scheletului de pește) care dă o notă de vechime obiectelor pe care apare. Patru fragmente, provenind de la amfore sau de la vase cu corp bombat (pl. 10/4, 6, 9 și 19/4) de uz comun, prezintă un decor, în două cazuri, în rețea (pl. 10/6 și 19/4); sub forma ramurilor de brad — realizat din șanțulețe late — în alt caz (pl. 10/9), sau sub formă de benzi înguste în ultimul caz (pl. 10/4). Și aceste elemente de decor sînt în uz în perioadele vechi, iar asocierea lor cu fragmentele de străchini, mai sus descrise, ni se pare posibilă. Alte două fragmente ceramice (pl. 10/7—8) provin de la borcane ornamentate cu linii incizate sau impresiuni. O ceașcă (pl. 11/2) cu urme de canelare grosieră, un fragment din corpul unei căni (pl. 11/1) canelat superficial și o toartă cu marginile ridicate (pl. 11/3) completează inventarul rezultat din CIVb.

Ciumești III (zona grajdurilor C.A.P., unde s-a săpat un cimitir celtic, Zirra 1968) oferă un material mult mai bogat ca CIVb, dar tot la fel de caracteristic. Nefiind o săpătură *ad-hoc*, condițiile de descoperire ne sînt cunoscute doar tangențial. Materialul a fost probabil selecționat, la Muz. JBM păstrîndu-se doar cel ornamentat. Locuirea pare mai densă, formînd un nivel continuu de cultură doar în zona marcată de noi, la fig. 5, cu A. În zona șanțurilor D, E, F (zonă marcată de noi cu litera B pe fig. 5) materialul pare a proveni din complexe izolate și este greu de precizat dacă ele formează marginea așezării sau o locuire independentă.

Ciumești III, zona A (pl. 12/1—7; 14/1—10). Majoritatea elementelor din Ciumești IVb nu mai apar pe această suprafață cu dimensiunile de circa 40 × 25 m. În dorința de a oferi specialiștilor date cît mai exacte pentru judecată, materialul este prezentat pe secțiuni. Astfel, din SXI provin fragmentele ceramice ilustrate la pl. 12/1—7. Două dintre ele (pl. 12/1,2) indică oale ornamentate cu șiruri de impresiuni circulare și incizii; alt fragment (pl. 12/3) indică o ceașcă; pl. 12/4 un vas tronconic

cu ornamente incizate și imprimate ; pl. 12/5 partea inferioară a unei străchini cu ornamente în benzi hașurate, dispuse unghiular și încadrate de impresiuni circulare, iar pl. 12/7 un vas de provizii obișnuit. Pl. 12/6 a—b ilustrează fragmentele unei căni cenușii, cu nuanțe castanii, corp bombat și motive ornamentale care reflectă caractere sau influențe Coțofeni.

Materialul de la pl. 14/1—10 a fost descoperit în SXIII, situat la 5 m depărtare de cel mai sus menționat. El constă dintr-o ceașcă (pl. 14/1) ; o strachină cu două despărțituri inegale, toartă în bandă (a avut, sigur, una și pe partea opusă) cu muchia crestată și butoni rudimentari de apucat (pl. 14/8 a—b), ornamentată cu benzi incizate mărginite de impresiuni circulare ; fragmente de la vase amfoidale (pl. 14/2, 4, 6) cu ornamente bandate sau în relief ; un vas tronconic (pl. 14/7) cu proeminență aplicată, dispusă vertical ; fragmente de căni sau urcioare cu toarte în „șă”, toarte crestate, pîtec canelat (pl. 14/5, 9, 10). Dintr-o porțiune deranjată de mormîntul celtic nr. 19, provin fragmentele de strachină de la pl. 16/1 a—b, formă specifică, cu partea superioară înaltă, cea inferioară curbată, umăr ornat cu două șiruri de impresiuni circulare, iar partea inferioară cu benzi incizate, dispuse unghiular și încadrate de puncte.

Ciumești III, zona B (fig. 5), ne-a oferit materialele ilustrate la pl. 11/7—10 (din șanțul E), pl. 11/11—16 (din șanțul D), pl. 12/8—11 și pl. 13/1—4 (din șanțul F). Ceramica pare să provină din complexe izolate, închise, dacă ar fi să luăm în considerație ceea ce se afirmă de către Zirra (1968; fig. 2 ; vezi și la noi fig. 5), motiv pentru care ilustrarea lor s-a făcut grupat. Fragmentele de la pl. 11/7, 9 provin de la corpul unei amfore ornamentată cu benzi hașurate dispuse unghiular, într-un mod oarecum străin pentru cultura Baden, dar caracteristic pentru cultura Coțofeni. În schimb, pl. 11/10 — fragmentul unei străchini cu partea superioară rotunjită — are un ornament tipic Baden (bandă hașurată în rețea, mărginită de impresiuni circulare). Nici fragmentul de la pl. 11/8, cu proeminențe-apucători, nu se înscrie printre elementele tradiționale Baden.

În șanțul D, s-au descoperit fragmentele ceramice ilustrate pe pl. 11/11—16. Două dintre ele (pl. 11/13, 14) sînt prin excelență „coțofenești” ; unul (pl. 11/15) este caracteristic, deopotrivă, și pentru Baden și pentru Coțofeni ; alte două (o strachină cu buton discoidal — aflat încă la începutul seriei evolutive —, pl. 11/16 și un fragment de strachină (?), pl. 11/12), prin formă și ornament, sînt tipice Baden. Ornamentul de pe fragmentul de la pl. 11/11 pare să indice însă, ca și cel de la pl. 2/12 (cu loc de descoperire, Moldova Veche), contacte culturale și o tendință evolutivă calitativ nouă.

O altă grupă „închisă” ar putea fi reprezentată de materialul descoperit în șanțul F. Zirra (1968, fig. 2) consemnează pe plan, în acest șanț, două complexe Baden. Să corespundă materialele ilustrate de noi pe pl. 12/8—11 și pl. 13/1—4 celor două „complexe de locuire Baden — Pécel” ? La pl. 12/8 găsim un castron cu partea superioară înaltă decorată cu benzi incizate dispuse vertical și mărginite de impresiuni circulare. Ornamentarea părții superioare a unor astfel de forme este o excepție. Din al doilea grup, remarcăm castronul cu margine teșită oblic (pl. 13/1), cu creste verticale în relief și impresiuni circulare, o adevărată combinație de elemente Baden — Coțofeni.

În ce segment al așezării CIII s-au descoperit fragmentele ilustrate de noi la pl. 13/6—11 și vasul de la pl. 15/1 nu avem știri. În primul grup, remarcăm în deosebi pl. 13/7 care, ca și pl. 13/8, trădează un caracter arhaic, ce le apropie de descoperirile făcute în CIVb.

Materialele din *Ciumești II* (pl. 11/4—6) sînt reduse și nu permit încheieri deosebite. Ele par să facă corp comun cu așezarea din CIII, zona A.

Încheind descrierea descoperirilor făcute pe teritoriul satului Ciumești, constatăm că acestea se înscriu în două „case” tipologice, clar deosebite : pe de o parte Ciumești IVb, pe de alta Ciumești III, în cadrul ultimei nefiind exclusă posibilitatea existenței a două subetape.

Grupa Berea

Este formată din trei puncte, cu descoperiri aflate la o distanță de 100 și respectiv 200 m unul de altul, fiind despărțite între ele de dune sau zone mlăștinoase (fig. 4). Materialul a rezultat exclusiv din cercetări de suprafață.

Din *Berea Ia—b* provine o cantitate însemnată și variată de străchini, ilustrate la pl. 16/2—9; 17/1—6, 8—11. Sînt de dimensiuni diferite, de culoare cenușie și neagră-cenușie, din lut de bună calitate și slipuite peste zonele neornamentate. Forma este aceea a unui vas cu fundul drept, partea inferioară curbată, umăr rotunjit, partea superioară înaltă fiind dreaptă sau ușor arcuită. Într-un caz (pl. 17/1) s-a conservat un exemplar cu o toartă. Nu este exclus să provină de la o strachină de acest tip nici toarta de la pl. 19/1. Ornamentele sînt imprimate și incizate. Zonele ornamentate nu sînt slipuite și nu este exclus ca peste ele să se fi aplicat o pastă albă care nu s-a păstrat decît în cazul pl. 16/9. Motivele ornamentale constau din benzi incizate, dispuse uneori unghiular și încadrate de impresiuni circulare (pl. 16/3, 4, 8); triunghiuri în rețea mărginite, de asemenea, de impresiuni circulare (pl. 16/2, 6; 17/3, 9), șiruri de impresiuni sau creștături (pl. 16/9; 17/4; 5, 10, 11). Un mic fragment (pl. 16/10) de ceașcă întregește repertoriul formelor. La pl. 18/1 este ilustrat fragmentul unui vas dreptunghiular care nu este exclus să fie reprezentarea unei căruțe, cu patru colțuri, realizat din lut de bună calitate, de culoare cenușie. La exterior este slipuit, iar decorul, imprimat, păstrează resturi de incrustație cu alb.

În legătură cu vasul-castron de la pl. 18/2, de culoare cenușie, lucrat din pastă de calitate bună, slipuit, cu ornamente imprimate, din care se mai păstrează un fragment găurit după ardere, poate sta și constatarea că, în cutia în care se păstrau respectivele piese în Muz. JBM, se aflau și resturi de craniu incinerat. Să fi fost oare întregul material inventarul unuia sau mai multor morminte de incineratie, vasul de la pl. 18/2 fiind o urnă, iar gaura din peretele său o „fereastră a sufletului”? Alte fragmente (neinventariate) provin de la vase amforoidale (pl. 19/5), unul de la o cană (pl. 19/3), iar altul de la un vas grosier (pl. 19/6).

Berea XIII nu ne oferă un material unitar, căci cel ilustrat la pl. 19/8, 10 este greu de crezut că s-ar asocia cu cel de la pl. 20/1—4. Fragmente ceramice de genul celor ilustrate la pl. 19/8, 10 își găsesc analogii,

chiar dacă nu sugerăm un sincronism nemijlocit, în ceramica descoperită în punctul Ciumești IVb, în timp ce fragmentele de la pl. 20/1 — 4, tipologic vorbind, formează o grupă deosebită de restul materialelor de la Ciumești.

O periodizare internă a descoperirilor de la Ciumești și Berea ar indica, deci, următoarea succesiune tipologică care are, probabil, și o valoare cronologică: Ciumești IVb, Berea XIII (pl. 19/8, 10 și, eventual, pl. 20/6), Ciumești III, Berea XIII (pl. 20/1 — 4 indeosebi).

Obiectivul care a oferit cel mai bogat material arheologic de tip Baden, pe teritoriul României, este punctul „Nisipărie” de pe teritoriul comunei Pișcolt. În acest caz săpătura viza un cimitir celtic. Tot acolo au ieșit la iveală și morminte din epoca timpurie a bronzului, ca și o așezare din aceeași perioadă.

Materialul fiind numeros și variat ne permite și o încercare de tipizare a formelor și motivelor ornamentale.

Formele de la Pișcolt se înscriu în următoarele tipuri caracteristice:

Tipul I. Cești care apar în mai multe variante:

Ia = corp bombat, aproape sferic, mai înalt decât gîtul cilindric, marginea dreaptă, toartă suprainălțată (pl. 23/9; 33/5, 6);

Ib = corp aplatizat, mai scund decât gîtul cilindric, toartă suprainălțată (pl. 23/6, 10; 26/2; 32/7; 41/2);

Ic = deschiderea gurii aproape cu același diametru ca al corpului, margine dreaptă, toartă ușor suprainălțată (pl. 25/2 a—b);

Id = două exemplare cu *umbo*, margine dreaptă; toartă suprainălțată (pl. 28/7, 8);

Ie = vasul este împărțit în două jumătăți aproape egale, partea inferioară sferică, marginea răsfrîntă cu tendință de „cioc” pentru scurgere și oblicitate (pl. 32/4—6), transformîndu-se într-un fel de cănițe (pl. 36/2; 38/3; 41/1, 3, 4). O subvariantă are gît cilindric (pl. 32/2; 42/2);

If = un căuc de mici dimensiuni, fără gît, cu o răsfrîngere a marginii pentru scurgere (pl. 33/4).

Tipul II este format din căni și urcioare, care se deosebesc de tipul I mai ales prin dimensiuni:

IIa = căni cu corpul oval, diametrul maxim paralel cu toarta, gît cilindric, înalt, toartă în bandă lată suprainălțată (pl. 23/8; 28/6);

IIb = căni cu corp sferic, aplatizat pe înălțime, fund rotunjit prelung, gît înalt, cilindric, toartă în bandă, suprainălțată (pl. 29/1; 31/4). O subvariantă o formează mai multe exemplare cu marginea aplecată spre exterior (pl. 31/1—3), situație care se repetă și în cazul pl. 31/5, unde este ilustrată o cană cu corp sferic fără marcarea limitei dintre gît și corp;

IIc = unele toarte, ca aceea de la pl. 26/7, pot proveni de la căni cu gît înalt, cilindric, corp bombat și fund drept, asemenea celor frecvent întîlnite la Viss (Banner 1956, pl. LXXX/4, 10, 12; LXXXI/8, 10—12). Ele ar putea forma subvarianta IIc1; în timp ce toarte de tipul celor ilustrate la pl. 26/8; 34/13; 40/2; 41/6 pot proveni de la urcioare, de mari dimensiuni (subvarianta IIc2);

IIId = este o cană cu fund drept, corp puternic bombat, gît tronconic, buză dreaptă, toartă suprainălțată (pl. 36/6);

Iie = exemplar izolat, corpul format din două emisfere, fund ușor concav, gît albiat spre exterior, toarta, în bandă îngustă, unește marginea cu umărul vasului (pl. 39/5). Forma reprezintă un prototip pentru exemplarele de mai tirziu;

IIf = exemplar izolat, cu corp cilindric, fund drept, toartă în bandă (pl. 34/14).

Tipul III. În această rubrică am cuprins diverse variante de străchini:

IIIa = este o primă categorie, aceea a străchinilor cu două despărțituri, marginea curbată spre interior. Apar în două forme, subvariante: **IIIa1**, cu secțiune orizontală circulară, fund drept (pl. 26/3; 21/13); **IIIa2**, în formă de barcă, prelung ovală, cu fundul albit (pl. 38/5). Străchinile de tip **IIIa** sînt prevăzute cu două toarte fixate pe părțile laterale și cu două apucătoare cu capete discoidale, amplasate pe locurile de intersecție a peretelui despărțitor cu corpul vasului (pl. 26/4; 33/13; 38/2, 4, 5; 40/1);

IIIb = străchini joase cu fund prelung rotunjit sau abia marcat, corp aplatizat, partea superioară înaltă și curbată (pl. 27/7; 28/9; 31/6; 42/6). Unele exemplare sînt prevăzute cu toarte cu muchia crestată sau cu mici proeminențe discoidale (pl. 39/1);

IIIc = străchină cu profil în S prelung, fund drept, toartă în bandă lată supraînălțată (pl. 29/2);

IIId = străchini înalte, de mari dimensiuni (pl. 32/1, 8) sau mici (pl. 33/12), cu fund drept, umăr rotunjit, gura evazată;

IIIe = străchini cu marginea curbată spre interior (**IIIe1** = pl. 21/14; 36/4) sau corp rotunjit (**IIIe2** = pl. 35/2) prevăzute uneori cu toarte tubulare, perforate orizontal;

IIIf = străchini cu pereți drepți, partea inferioară curbată, cu toartă în bandă lată (pl. 27/6; 39/3).

Tipul IV îl formează amforele sau vasele amforoidale. Apar frecvent, dar sub formă fragmentară. Fragmentele păstrate le indică un corp bombat (pl. 27/1; 28/3; 30/4 a—b; 32/3; 35/1, 4, 6, 7; 36/1). În unele cazuri, sînt prevăzute cu toartă în bandă lată (pl. 30/4 b).

Tipul V. Este un vas de provizii, cu partea superioară dreaptă (pl. 29/3; 41/7; 42/7) sau ușor evazată spre gură (pl. 34/15; 36/3; 41/5), partea inferioară, probabil, tronconică. Sub margine, sînt prevăzute cu proeminențe-apucători.

Tipul VI, înrudit cu V, de mari dimensiuni, umăr rotunjit, partea inferioară, spre fund, îngustată, prevăzută cu toarte în bandă (pl. 37/1, 2).

Restul tipurilor ceramice reprezintă forme izolate:

Tipul VII. Vas de agățat, cu gît cilindric, corp pîntecos, picior inelar scurt, două apucători late perforate vertical (pl. 24/1). Este un vas pentru cărat lichide.

Tipul VIII. Vas de agățat, sub formă de borcan, toarte tubulare, perforate vertical (pl. 25/1).

Tipul IX. Borcan cu gura în formă de pilnie (pl. 25/5).

Tipul X. Unele fragmente (pl. 26/6; 34/12) indică oale cu curbura peretelui laxă.

Tipul XI. Formă de sticlă (pl. 28/2). Vas cu gît scurt și strimt, corp pîntecos.

Tipul XII. Formă de lighean, tronconic (pl. 40/3).

Tipul XIII. Capac, tronconic (pl. 35/5), cu cep de apucat perforat orizontal.

Tipul XIV. Vas miniatural, reproducînd o strachină de tip IIIb cu picior perforat sub formă de „fereastră” (pl. 39/4 a—b). Vas de cult?

Ornamentarea. Este bogată și expresivă, aerisită. S-au folosit următoarele procedee tehnice: incizia, imprimarea, hașura, aplicații în relief, pictura crudă, impresiuni de șnur, canelare.

a. *Motive canelate:* a1, acoperă întregul pintec al unor vase de tip I și II; a1a, în dispunere verticală, simplă (pl. 28/6; 32/5; 41/3); a1b, acoperă pintecul vasului în alternanțe simetrice sau unghiulare (pl. 23/8; 25/2 a—b); a2 sub formă de benzi late care alternează cu spații libere (pl. 29/1; 31/4, 5), benzile fiind mărginite, în unele cazuri, de impresiuni ovale sau circulare (pl. 36/6; 42/4, 5).

b. *Motive imprimate:* b1, ca singur mod de ornamentare apar, sub forma unui șir sau două de impresiuni circulare, pe umărul sau marginea interioară a vaselor (pl. 27/2, 7; 28/9); pe corpul acestora, în sistem radial (pl. 30/4 a—b); sub forma unor impresiuni dreptunghiulare, semiovale sau ovale le întâlnim sub marginea sau umărul unor vase (pl. 39/3, 4 a—b); ca impresiuni semilunare, adincite, delimitează umărul unui vas de tip X (pl. 26/6). b2, în asociere cu alte motive ornamentale: b2a = delimitează o friză ornamentală, scoțind în relief părți importante ale vasului (pl. 26/3; 27/6; 30/2; 31/6; 32/1, 3, 8; 33/9, 12, 13; 34/14; 35/1—4; 36/6; 37/1, 2; 38/1,5; 39/1; 40/1; 41/8; 42/1, 3—6), avînd deci un rol subordonat; b2b = constituie un ornament important, alături de alte motive (pl. 29/2, de exemplu, unde este încadrată o friză ornamentală și, totodată, se împodobește și toarta în bandă lată; pl. 32/8 și 39/1, unde impresiunile formează un ornament sub marginea vasului și încadrează, în același timp, o friză ornamentală; pl. 35/2, unde formează, sub marginea vasului, o „manșetă” ornamentată sub care, apoi, se realizează un alt motiv; pl. 37/2, unde în șiruri duble mărginesc benzi late incizate).

c. *Motive bandate.* Sînt realizate îndeosebi prin incizie, în afară de cazurile de canelare, mai sus menționate. De obicei se formează frize din linii incizate, dispuse oblic sau în rețea, încadrate sau nu de motive imprimate. Orizontal, împodobesc umărul vaselor (pl. 27/6; 29/2; 30/2; 31/6; 32/8; 33/12; 35/7; 39/1; 41/8; 42/3, 6), iar într-un caz spațiul de sub margine (pl. 34/15); vertical (pl. 34/14; 35/1, 3, 4, 7; 36/1, 6; 37/1, 2; 42/4, 5) sau unghiular prin alternanțe oblice (pl. 32/1,3; eventual și pl. 35/5) ornamentează corpul diferitelor tipuri de vase.

d. *Motive triunghiulare.* Sînt o raritate și s-au realizat prin incizii (pl. 25/7; 27/1) sau prin impresiuni de șnur răsucit, în sistemul „etajat” (pl. 33/8).

e. *Ornamente pictate.* Nu am observat urme de incrustație, deși ornamentele adincite nu este exclus să fi fost incrustate cu alb. Pictura propriu-zisă este crudă, cu alb și roșu și apare doar pe străchini de tip IIIa1 (pl. 33/13; 38/4; 40/1). Exemplarul de la fig. 33/13 este pictat cu alb crud, pe spațiile mărginite de linii incizate, alternînd cu zone nepictate al căror slip castaniu contrastează cu zonele albe, dînd impresia de pictură cu roșu.

Strachina ilustrată pe pl. 38/4 prezintă zone spoite cu ocră crudă (pe zonele hașurate), spațiile intermediare nefiind exclus să fi fost spoite cu alb; unele indicii în acest sens par a oferi zonele pe care le-am punctat pe desen. O situație mai completă și fără dubii o întâlnim pe exemplarul de la pl. 40/1. Pe el s-a realizat un motiv romboidal spoit cu roșu, spațiile intermediare au fost spoite cu alb, în timp ce o bandă orizontală, mărginită de impresiuni circulare și spoită cu roșu, înconjoară corpul vasului sub „pîntec”.

f. *Motive în zigzag*. Realizate prin incizii, le întâlnim îndeosebi pe străchinile de tip IIIa1—2 (pl. 26/3, 4; 38/2, 4, 5; 42/1) aranjate pe două șiruri, pe umărul și apucătorile discoidale ale acestor vase. Într-un caz (pl. 24/1) formează trei șiruri suprapuse.

g. *Cercuri concentrice*. Reprezintă un caz izolat (pl. 24/1) și sînt realizate stingaci, într-o compoziție ornamentală în care nu ocupă loc central, deși se repetă de patru ori.

h. *Ornamente adîncite, executate neglijent*. Apar pe vase de uz comun. Într-un caz, sesizăm intenția triumfiurilor „îngropate” (pl. 25/1), în alte cazuri formează suprafețe în rețea (pl. 29/3; 41/5) sau spații acoperite cu incizii oblice, fragmentate prin linii verticale (pl. 36/3; 42/7).

i. *Ornamente în relief*. Remarcăm, în primul rînd, briurile în relief, ordonate în șiruri singulare sau triple, dispuse orizontal pe umărul vaselor de provizie (pl. 29/4; 32/3; 35/1; 36/1); în cîteva cazuri remarcăm proeminențe organice sau aplicate (pl. 28/4, încadrare culturală nesigură; 35/7; 38/1). Proeminențele alungite sau semilunare au un rol practic dar, uneori, sînt și ornate (pl. 35/6; 36/3); o „bulină” în relief, repetată de mai multe ori sub un brîu alveolar plasat pe umărul unui vas de provizie (pl. 29/4), este o apariție izolată.

Elemente a căror prezență se poate datora unei alte locuiri sau unei activități de schimb (importuri)

Conținutul gropii 20/1974 este compus, în afară de un toporaș și de două fragmente ceramice (pl. 27/4, 5) provenite într-un caz de la o amforă cu ornamente incizate și hașurate care formează un motiv „în șah” și de la un castron cu marginea teșită spre interior, crește în relief și ornamente imprimate, în altul. Din groapa 15/1973 ne sînt cunoscute un vas fragmentar sub formă de sticlă și un gît de amforă cu ornamente imprimate, formînd benzi dispuse unghiular (pl. 28/2, 3). Pl. 30/1 ne ilustrează un fragment din corpul unei căni, cu ornamente hașurate, în timp ce pl. 31/1—2, indică fragmente de la căni cu ornamente din benzi hașurate, dispuse unghiular și combinate cu „boabe de linte”. Un fragment, de asemenea mai puțin obișnuit, de la un vas de mai mari dimensiuni (amforă), ilustrat la pl. 33/11, prezintă un motiv unghiular realizat din benzi înguste, hașurate oblic. Dacă descoperirile mai sus semnalate sînt străine de mediul Baden, în așezările Coțofeni ele sînt o apariție normală.

Înceind prezentarea descoperirilor de la Pișcolt reținem atenția și asupra unor asocieri rezultate din complexe închise. Astfel, în groapa 27/1974 sînt asociate două cești de tip Ia și Ib (pl. 23/9, 10), în timp ce groapa 24/1974 asociază o ceașcă de tip Ib (pl. 23/6) cu o cană de tip IIa (pl. 23/8). Groapa 1/1970 ne oferă un vas de tip Ib (pl. 26/2) alături de o

strachină de tip IIIa1 (pl. 26/3) și o cană de tip IIb, cu pintec canelat, neilustrată. Penultimul exemplar este întilnit în groapa 2/1971 (pl. 26/4), alături de fragmente de la vase de tip IIc1 — IIc2 (pl. 26/7, 8), IV (pl. 27/1) și străchini de tip IIIb (pl. 27/2). Groapa 18/1973 ne oferă fragmente de la două străchini: una de tip IIIb, alta de tip IIIf (pl. 27/6, 7).

Sălăcea

Materialle la rezultat din cercetarea, prin săpături, a unei așezări aparținând culturii Otomani. Resturile Baden au fost descoperite în cel mai vechi nivel de locuire al culturii Otomani (Ordentlich 1973, 11). Nu avem știre dacă au apărut și complexe de locuire. Materialul, foarte expresiv, cuprinde următoarele tipuri de vase:

I = Cești în variantele: Ia (pl. 45/3; 48/7), Ib (pl. 45/7, 8, 12), Id (pl. 48/8); Ie (pl. 45/4, 5, 9, 10) stabilite pentru descoperirile de la Pișcolt. Se adaugă însă și două variante noi: Ig, o ceașcă cu corp cilindric, fund drept, margine îndoită, toartă supraînălțată (pl. 45/6) și Ih, ceașcă cu fund drept, toartă cu „prelungire” (pl. 45/11);

II = Căni, cu variantele IIb (pl. 45/1) și IIc1 (pl. 45/13). Un exemplar, ilustrat la pl. 45/2, ne oferă o variantă nouă (IIg): curbură laxă a peretelui, cu trecere lină de la gît la corp, deschidere largă, toartă supraînălțată (?). Un urciur de tip IIc2 este ilustrat la pl. 47/1;

Străchinile sînt reprezentate prin patru exemplare în varianta IIIc (pl. 46/1) și IIIId (pl. 46/3—5);

Mai multe fragmente provin de la amfore (pl. 48/1—4), unul dintre fragmente (pl. 48/3) permițînd și reconstituirea grafică a părții superioare: gît înalt, margine răsfrîntă, acesta putînd fi înregistrat ca variantă IVa;

Pot fi reconstituite, de asemenea, două subvariante ale tipului V (vase de provizii): Va, partea superioară înaltă, cu pereți drepecți, umăr în unghi, partea inferioară tronconică, deschidere mare la gură (pl. 47/3); Vb, format mai redus, partea inferioară mai înaltă decît cea superioară, deschidere mai mică la gură (pl. 47/2);

Se păstrează, de asemenea, fragmente de la două vase de uz comun, asemenea tipului IX (pl. 48/5, 6).

Comparînd cu Pișcolt, aflat la o distanță de circa 13 km (în linie dreaptă), la Sălăcea constatăm lipsa formelor de tip IIa, IIId, IIe, IIIf, a străchinilor de tip IIIa, IIIb, IIIe—f și a formelor speciale. Constatăm, în schimb, apropieri de Berea Ia—b (mai ales prin tipurile de străchini), unde de asemenea lipsesc forme din cele deja menționate. Aproximarea, respectiv, îndepărtarea se constată și în domeniul ornamentației. Frecvente sînt, în primul rînd, motivele triunghiulare (pl. 45/2, 3; 46/3, 4); într-un caz, în asociere cu motivul „în șah” (pl. 45/3). Benzile incizate sînt dispuse unghiular (pl. 46/1,5) sau vertical (pl. 48/1, 3). Cunoaștem exemplare canelate (pl. 45/1), ornamentate prin incizii în rețea (pl. 47/3) sau neglijente redări de „triunghiuri îngropate” (pl. 47/2; 48/4, ultimul exemplar găsindu-și corespondențe în complexe Coțofeni).

Restul descoperirilor din Cîmpia Careilor sînt prea reduse numeric pentru a face obiectul unei prezentări aparte. Despre cele de la Valea lui Mihai (pl. 44/1—2) se poate spune că se înscriu în aceeași etapă tipo-

logică ca cele de la Pișcolt. Același lucru despre descoperirile rezultate din cercetările lui M. Roska (1932, îndeosebi pl. 4/3, 4 și pl. 6), căci în cazul fragmentului de la pl. 5/4 acesta pare a indica un moment cronologic diferit⁵. Într-o etapă apropiată descoperirilor de la Sălacea, eventual Ciumești-cimitirul celtic, se înscriu descoperirile de la Carei-„Bobald” (pl. 22/1—7) și Sanislău (pl. 21/3—12). În schimb, fragmentul de strachină de la Vășad (pl. 22/9) ne arată că momentul cronologic și manifestarea culturală sesizate la Ciumești IVb și Berea XIII au o mai largă zonă de difuziune.

Pentru comparație, și îndeosebi pentru a evidenția forma sub care se prezintă descoperirile aflate în puncte apropiate zonei piemontane, aducem în discuție descoperirile de la Cehăluț și Unimăt :

Cehăluț. Printre elementele „tipice” Baden remarcăm prezența unor fragmente, probabil de străchini și castroane, cu ornamente imprimate (circulare) și incizate (triunghiuri încadrate de puncte = pl. 62/5, 9, 10). Un fragment de cană (pl. 62/14) cu corpul canelat se înscrie, de asemenea, la rubrica de mai sus. Alte fragmente, de la vase de uz comun, cu motive imprimate (ovale, triunghiulare, neregulate) și incizate (pl. 62/1—2, 7—8; 63/1—3) sînt deopotrivă tipice pentru Baden, ca și pentru Coțofeni. În schimb, unele fragmente de vase amforoidale cu ornamente bandate și, îndeosebi, șiruri de „boabe de linte” (pl. 62/11—13); unele castroane cu buza lățită spre interior (pl. 62/3, 4); o toartă suprainălțată cu ornamente de „boabe de linte” (pl. 63/10); ornamentele din benzi hașurate (pl. 62/11—13; 63/4, 8, 14, 16) sînt un specific Coțofeni.

Unimăt, situat în cîmpia joasă nu departe însă de zona deluroasă, ne-a oferit un material bogat și caracteristic. Și acolo aflăm elemente tipice „Baden”, elemente mixte și elemente specifice Coțofeni. Ca elemente caracteristice mai ales culturii Baden consemnăm : străchini sau castroane de tip IIIId ornamentate cu triunghiuri hașurate sau benzi dispuse în alternanțe oblice și încadrate, și în primul și în al doilea caz, de impresiuni circulare (pl. 64/1—10); un fragment de strachină de tip IIIc1 și un altul de la o strachină de tip IIIa, într-o execuție foarte rudimentară (pl. 61/6; 64/15); căni fragmentare, probabil de tip IIb sau IIc, dacă avem în vedere fragmentele păstrate, care provin de la pintec, cu ornamente canelate și imprimate (pl. 64/11; 65/13); căni și urcioare de tip IIc1 prevăzute cu toartă cu muchia crestată (pl. 61/10; 67/10); cești de tip Id (pl. 61/1) cu ornamente triunghiulare ordonate cu virful în sus. Badenoide sînt, de asemenea, fragmentele de la pl. 61/4; 64/12—14; 66/7, 13; 67/8.

Elemente „curate” Coțofeni, nealterate, nu putem afirma că există la Unimăt. Încadrăm la această rubrică totuși acele materiale în care marea majoritate a elementelor componente sînt întilnite în mediul Coțofeni; la rubrica „mixte” am lăsat acele materiale pe care le întilnim deopotrivă în ambele medii, nemodificate sau doar cu un specific local

⁵ Neputînd examina nemijlocit materialele publicate de Roska (1932, 73—80), sîntem obligați să ne referim la ilustrații. Ca o primă impresie : materialul nu ni se pare unitar. Astfel, fig. 5/1—2 pot aparține unei perioade mai recente; fig. 5/7 nu este un specific Baden ci, în cel mai bun caz, import Coțofeni; fig. 4/1, 2 nu par a avea legătură cu cultura noastră; mormintul de incinerare ilustrat la fig. 8—10 aparține sigur epocii timpurii a bronzului (un grup de morminte asemănător descoperind I. Németi, la Pișcolt); nu este suficient de expresiv nici vasul reprodus la fig. 11.

nesemnificativ. Printre materialele „Coțofeni” enumerăm : fragmente de amfore avînd corpul ornamentat cu benzi înguste, hașurate și dispuse unghiular (pl. 60/6 ; 61/7, 8 ; 66/10 ; 68) ; frecvențele apariții de căni, aproximativ de tipul IIB, ornamentate cu un șir de impresiuni circulare (tipic Baden, pl. 67/2—4) sau, uneori, boabe de linte (tipic Coțofeni, pl. 65/1), iar corpul cu benzi înguste obținute prin impresiuni sau hașuri (pl. 65/5—7 ; 67/1—6, 9), dispuse unghiular, manieră specifică pentru Coțofeni. Acest mod de ornamentare este foarte iubit de comunitatea de la Unimăt și, cu toate că este întilnit pe întregul areal Coțofeni, la Unimăt constituie și un specific local (Dumitrașcu 1969, 44).

Tot cu această ocazie, atragem atenția că folosirea noțiunii de „ornamente cu împunsături succesive” (Dumitrașcu 1969, 42, 44 și pl. IV/6) nu este potrivită atunci cînd ne referim la ceramica de la Unimăt și poate da naștere la confuzii. Căci noțiunea se referă la un procedeu tehnic precis : împunsături repetate cu *un vîrf*, pe o linie trasată deja anterior sau urmînd o linie imaginară, ceea ce nu este cazul la Unimăt. Un element „coțofenesc”, ornamental de această dată, întilnim pe fragmentul de la pl. 65/2 ; ca și în cazul unor căni mijlocii, cu corpul întreg ornamentat prin incizii, în sistemul unghiurilor sau al triunghiurilor îngropate (pl. 66/8 ; 67/7). Printre elementele „mixte” enumerăm frecvența apariție a unor fragmente de la vase de provizii, cu corp ornate cu incizii grosiere și grupe de proeminențe alungite dispuse vertical (pl. 60/8 ; 65/15, 17, 18 ; 66/1—3) sub marginea vasului ; fragmente de la vase de mari dimensiuni : amfore cu corpul împodobit prin incizii în sistem bandat (pl. 66/10), iar umărul prin briuri în relief sau șiruri de impresiuni ; borcane cu ornamente incizate, dispuse deseori neregulat (pl. 66/4 ; 69/1, 3) ; șiruri de impresiuni pe umărul, sub marginea sau corpul vaselor (pl. 65/8—12).

Grupa din jurul orașului Oradea

Ne oferă, pentru analiză, descoperirile de la Oradea-Salca, Sintandrei și Giriș.

Comparațiile făcute în cadrul grupei însăși, cît și între aceasta și ansamblul descoperirilor ne dă posibilitatea realizării unei stratigrafii orizontale pe plan macro- și microregional și implicit a periodizării descoperirilor badenoide.

Girișu de Criș. Materialul îl analizăm ca un tot, neavînd observații asupra existenței mai multor etape sau complexe de locuire. Prin frecvență, se detașează, în primul rînd, ceștile care apar în mai multe variante deja consemnate și în alte așezări sau în variante noi. O subvariantă a tipului Ia are aspectul piriform (pl. 58/6, 8), gura strînsă, toartă în bandă ușor supraînălțată, corpul pîntecos, dar nu exagerat ; întilnim, de asemenea, o subvariantă neornamentată a tipului Ic (pl. 58/1, 3) ; tipul Id cu *umbo*, dar și în formă Ic (pl. 58/5, 11). Ca exemplare izolate, apar două variante noi : Ii (pl. 58/2) cu fund drept și Ij (pl. 57/13) tronconic, cu fund drept, grosier.

Ne sînt cunoscute și fragmente provenite de la căni. În unele cazuri (pl. 58/10 ; 70/1) pare a fi vorba de exemplare de tip IIB, cu corpul canelat ; un fragment (pl. 57/12) ne indică o cană sau un urciore cu gît înalt cilindric, corp pîntecos, toartă în bandă, puternică. O cană, cu gît nu prea înalt și albiat, toartă în bandă îngustă, are corpul ornamentat

„în manieră” Coțofeni (pl. 70/3). Frecvente, cu ornamente caracteristice, sînt străchinile. Fragmentele, căci exemplare întregibile nu avem, par a proveni, în marea majoritate a cazurilor, de la exemplare de tip III_d (cu margine înaltă, umăr rotunjit, fund drept, pl. 59/8, 9, 13, 17 ; 71/1—11, 13). Ca frecvență, urmează cele cu margine dreaptă (pl. 59/1, 3, 6 ; 72/1) sau îngroșată spre interior, variante cu predilecție „coțofenești” (pl. 59/2, 4, 5=70/9). Un singur fragment indică existența și a unei străchini de tip III_a (cu despărțituri, pl. 57/9), dar avem de-a face cu un exemplar grosolan lucrat, de la care nu se conservă torți sau butoni. Fragmente de la vase de tip Va și Vb (pl. 58/12 ; 70/7, 10), alături de cele de la borcane cu marginea în formă de pilnie și cu proeminente alungite, dispuse vertical sub margine, sînt apariții frecvente (pl. 69/6—12). Din această ultimă categorie fac parte probabil și fragmentele cu marginea prelungită și vălurită, sub formă de „șă”, cu sau fără aplicațiuni în relief alungite (pl. 69/8, 11). La borcane mai mici, de același tip, marginile prezintă alungiri, însemnate în centru cu o proeminență aplicată („pastilă”, pl. 59/7).

Tipul VI este ilustrat prin fragmentul de la pl. 58/12 ; 70/7, în timp ce fragmentele de amfore, uneori cu toarte în bandă (pl. 58/13, 15, 16 ; 59/19 ; 70/4 ; 72/2), sînt relativ frecvente. Unele toarte în bandă, late, puternice, provin probabil de la urcioare de mari dimensiuni (pl. 70/6).

Pentru ornamentarea vaselor se folosește impresiunea și incizia, în unele cazuri păstrîndu-se urme de spoire cu alb. Apar, de asemenea, cazuri de canelare.

Motivele ornamentale mai frecvent întîlnite sînt : șiruri de impresiuni (pl. 58/13—15 ; 59/5—9, 13, 14, 18 ; 70/1—2, 9—10 ; 71) ; ornarea, prin incizie, la vasele de uz comun a celei mai mari părți din corp, în sistem „brăduț” (pl. 58/13 ; 59/19 ; 69/5—12 ; 70/10 ; 72/2) ; benzi hașurate (oblic sau în rețea, pl. 58/15, 16 ; 59/11, 15 ; 70/5, 6) ; triunghiuri (hașurate sau în sistem „îngropate”, pl. 58/14 ; 59/8 ; 71/1, 4, 7, 9, 10) ; benzi unghiulare sau în zigzag (pl. 59/10, 12 ; 71/14) ; șiruri de impresiuni, repetate, cu un instrument lat (pl. 71/12).

Oradea-Salca. De pe locul fabricii de cărămidă („Cărămidărie”) dispunem de 17 cești ale căror condiții de descoperire nu ne sînt cunoscute. Ele se înscriu în variantele Ia (pl. 49/1, 3) ; Ib (pl. 49/13, 14, 16) ; Id (pl. 49/15) ; Ie (pl. 49/2, 4—6, 8, 9, 11, 12, 17), iar în două cazuri cu corp piriiform (subvariante ale tipului Ia, pl. 49/7, 10).

Restul materialelor, destul de numeroase și bogat ornamentate, provin din punctul „Ghețarie”. Printre ele, deosebim mai multe grupe : *a.* cea mai numeroasă ne oferă resturi Coțofeni, aparținînd de două etape tipologice și desigur și cronologice : Coțofeni I și Coțofeni III (Roman 1976 a, pl. 66/4—12 și 117) ; *b.* materiale Baden (reduse numeric) și *c.* resturi „mixte”, întîlnite deopotrivă în ambele arii culturale. Grupei *a1* (adică materiale de tip Coțofeni I) i se pot atribui fragmentele ilustrate la pl. 50 ; 51/5, 8, 9 ; 52/4—12 ; 53/5—11 ; 54/1—5, 12, 16 ; 73/8—10 ; 74 ; 75/7 ; 76/11—13 ; 77/13 ; grupa *a2*, respectiv Coțofeni III, este bogat ilustrată prin resturi asemănătoare cu cele din pl. 51/2, 12 ; 52/1, 3 ; 54/7—10 ; 55/3, 5, 6, 8—14, 16, 18—21 ; 76/1—6 ; 77/1—12, 14 ; 78. Printre resturile Baden se înscriu cîteva fragmente de strachină cu umărul ornat cu impresiuni circulare (pl. 55/2 ; 73/11 ; 76/7, 9, 10) și fragmente de genul celor ilustrate la pl. 53/1—4 ; 73/9 ; 76/8.

Grupa „mixtă” cuprinde atît materiale care se pot înscrie alături de cele din subgrupa a1 (pl. 54/1 ; 55/7 ; 73/8 ; 74/7, 8, 10), cît și din acelea care pot fi recunoscute în complexe de tip Coțofeni III (pl. 52/2 ; 55/1, 4, 15 ; 75/1, 2, 4). Pentru subgrupa a1, frecvența aparițiilor unor fragmente de la vase de provizii, cu gura în formă de pilnie, prevăzute uneori cu două toarte sub margine (de genul celor de la pl. 50/7 și Roman 1976 a, pl. 66/5), ca și a celor provenind probabil de la amfore (asemănătoare pl. 51/10 ; 52/5, 6, 8 ; 53/5—6, 9 ; 54/12) este o caracteristică. Se adaugă prelungirea și ondularea marginii, combinată cu perforarea vasului sub margine (pl. 76/11—13), cu scopuri practice (pentru agățat). Într-un caz (pl. 76/12) se produce chiar străpungerea unei proeminențe ce imită o toartă în bandă lată, fixată pe margine. Evoluția este interesantă de semnalat : inițial a fost toartă tubulară cu perforare orizontală (tot pentru agățat), apoi a devenit aplatizată și stilizată fără scop practic ; ulterior, stilizată pînă la transformare în două proeminențe prelungi (marginile ridicate ale torții tubulare) și, în sfîrșit, perforată perpendicular la exemplarul pe care-l discutăm.

Pentru subgrupa a 2-a (integrată descoperirilor de caracter Coțofeni III), repetatele apariții de toarte, cu butoni pe creastă, combinați uneori cu briuri crestate (pl. 77/2, 3, 4), constituie dovada unui contact sau a unei asimilări badenoide.

Resturile Baden propriu-zise sînt reduse numeric și nu suficient de tipice. Ele par însă a se atașa subgrupeii a1 în cazul în care nu reprezintă o locuire independentă.

Sîntandrei, ca al treilea punct cu descoperiri care intră în grupa din jurul Oradei, ne-a oferit un insuficient material ceramic. Nu știm dacă fragmentul de strachină cu două despărțituri, la care se referă Banner (1956, 8, n. 2), a fost descoperit în același loc cu cele pe care urmează să le prezentăm mai jos. Materialul avut la dispoziție provine probabil de la o strachină de tip III d (pl. 57/4), cu ornament triunghiular înconjurat de puncte ; de la căni de tip II c (pl. 57/1, 2), dacă avem în vedere fragmentele a două toarte cu „șă” ; urcioare cu toarte în bandă lată (pl. 57/3) ; amfore (pl. 56/1—3, 5, 6) ; străchini sau castroane cu marginea dreaptă sau, într-un caz, chiar ușor teșită ; vase de uz comun (pl. 56/4, 7, 8, 10, 11). Ornamentarea s-a realizat prin impresiuni și incizii.

Grupa din sudul Crișanei și nordul Banatului

Este reprezentată prin puține obiective și material, dar acesta este deosebit de caracteristic pentru întreaga evoluție a culturii Baden.

Sînpetru German cu materiale recoltate din trei puncte („Fîntina vacilor”, „Cărămidărie”, „Malu înalt”) documentează etape diferite, din punct de vedere tipologic și cronologic. De la „Cărămidărie”, s-au cules doar patru fragmente : două de la vase borcan (pl. 3/3, 5) cu marginea crestată și briu alveolar sub buză ; alte două de la străchini cu gura în formă de pilnie (pl. 3/2, 4) dar ele se înscriu într-o casetă tipologică care cu greu ar putea fi confundată cu altele.

O altă casetă tipologică, și mai arhaică (eventual la orizont Herculan-Cheile Turzii), ne-o oferă cîteva fragmente ceramice culese de la „Malul înalt” (pl. 9/2 — 7), unele ornamentate în tehnica împunsăturilor succesive (pl. 9/2, 3), de caracter vechi însă, ante-Coțofeni.

Resturile ceramice de la „Fintina vacilor” caracterizează o etapă cronologică și tipologică, cit și o evoluție regională, cu totul deosebită de restul materialelor prezentate pînă aci. Frecvent, apar străchini care se înscriu, în mare, ca o subvariantă, în tipul IIIId (pl. 3/6, 8, 9, 13, 14, 20); străchini emisferice de tip apropiat de IIIc1 (pl. 3/12), sau tronconice (pl. 3/19). Cești de tip Ib, dar cu diametrul gurii asemenea celui a corpului (pl. 3/16); vase de agățat, de un tip apropiat de VIII (pl. 2/1; 3/7, 11), dar și într-o variantă de format tronconic, mai rar întilnită (pl. 2/2, 6); forme amforoidale (pl. 3/15); vase de uz comun (pl. 2/4 — 10). Dacă tehnica de ornamentare (constind din impresiuni și incizii) este cea obișnuită, motivele ornamentale dau, descoperirilor de la „Fintina vacilor”, un specific aparte. Se detașează, de la prima vedere, șirurile de două sau trei rînduri de impresiuni rotunde combinate, în unele cazuri, cu motive triunghiulare, realizate, de asemenea, din puncte (pl. 2/1, 2, 6; 3/6 — 10, 13 — 15, 20) sau impresiuni triunghiulare (pl. 3/11). Într-un caz, marginea interioară și exterioară a unei străchini (pl. 3/12) este ornată cu impresiuni ovale. Prin incizie, mari suprafețe din corpul vasului sînt ornate în rețea (pl. 2/4, 5, 8 — 10) sau în sistemul triunghiurilor „îngropate” (pl. 2/7).

Luind ca punct de comparație descoperirile de la Sînpetru German, materiale asemenea celor de la „Cărămidărie” s-au mai descoperit la Arad-Gai (pl. 3/1, fragment de străchină tipică), Sînnicolau Mare (fragment de străchină de tip IIIId, cu toartă tubulară și ornamente canelate — pl. 5/4; în aceeași localitate, fragmente de la vase de uz comun cu briu în relief sub margine — pl. 5/2 — în asociere (?) cu ceașcă de tip Ic — pl. 5/1 — și fragmente cu ornamente din șanțulețe adinc incizate, pl. 5/6, 7, 10), Macea-Topila (străchini de tip IIIId, unele canelate, pl. 7/9, 10, 12; în asociere (?) cu un fragment ornat cu impresiuni circulare adîncite — pl. 7/11 — și un altul cu ornamente incizate, pl. 7/13), Pecica (fragmente de străchini și castroane — pl. 8/6—8 — ornate, într-un caz, cu caneluri pe marginea interioară. Din aceeași localitate, un fragment de vas de uz comun — pl. 8/5 — cu alveole pe margine și o toartă cu creste orizontale — pl. 8/9 — ce amintesc de toartele Boleráz = Pavúková 1964, fig. 15/2; idem 1974, fig. 63/1 sau Ezero = Georgiev 1967, fig. 33/3 și 43). Apropiate descoperirilor enumerate le sînt și cele de la Șetin (două fragmente de oale pintecoase, cu margine scurtă = pl. 8/2, 3; un fragment de la un vas de uz comun, pl. 8/1), ca și unele dintre fragmentele aflate în Muz. BT, fără cunoașterea locului de proveniență (pl. 7/1—4, 8; de reținut că pl. 7/2, 7 conține un procentaj ridicat de cochilii de scoici pisa te în pastă, în sistem „mozaicat”).

Apropiate, tipologic, de descoperirile de la „Fintina vacilor” sînt celele de la Moldova Veche (pl. 2/11—13), unde întilnim un tip asemănător de castron și ornamente identice sau foarte asemănătoare. Descoperirile de la Beba Vechenu sînt nici ele prea îndepărtate tipologic (forme de vase și decor, pl. 6).

Cît privește descoperirile de la Bodrogu (pl. 4/1—5), ele reflectă legături cu descoperirile din Crișana de Nord, dar și cu zone mai îndepărtate. Totodată ele se înscriu într-o etapă tipologică aparte.

Alte obiecte din lut ars

În legătură cu locuirile Baden par sã stea diverse tipuri de fusaiole (plate = pl. 57/11; cu secțiune ovală = pl. 33/3; bitronconice = pl. 33/2; 57/10,

precum și cel puțin două reprezentări antropomorfe descoperite la Sălacea (pl. 44/3—4) și atribuite, de către descoperitor, culturii Otomani (Ordentlich 1967). Stratigrafic, prezența lor într-un nivel care suprapune valul de apărare din faza I Otomani, fără a se constata complexe de locuire, ci doar gropi de provizii, nu poate fi o dovadă absolut sigură a apartenenței la un nivel al fazei II Otomani. Ele puteau fi antrenate în nivelul Otomani fie la săparea sistemului de apărare, fie odată cu săparea gropilor de provizii. Statuetele fac parte din categoria idolilor cu „cap mobil” și sînt asemănători cu cei din Cernavodă III⁶.

G. Morminte

Față de imensa cantitate de material documentar existent pe ansamblul ariei culturale Baden, noi nu putem enumera decît descoperirile, întîmplătoare și ele, de la Valea lui Mihai (Roska 1932, p. 73, fig. 11 ; 12/1, 2) și pe acelea de la Sanislău, de asemenea fortuite (Németi 1969, 12, n. 36). În primul caz, Roska vorbește de morminte de incinerare, inventarul unuia cuprinzînd o urnă cu resturi de incinerare, o ceașcă de tip Ia (după clasificarea noastră) și o verigă de aramă (Roska 1932, 73, fig. 11 ; 12). Inventarul celui de-al doilea mormînt nu s-a păstrat, iar al treilea, tot de incinerare (Roska 1932, 78 și fig. 8, 9) aparține, cu siguranță, epocii bronzului. Cum am atras deja atenția, mai sus, nu este exclus ca și la Berea Ia, b să avem de a face cu morminte de incinerare. Cît privește mormintele de la Sanislău, ancheta de teren, făcută de I. Németi, a înregistrat relatarea că trei dintre vase se aflau lângă schelete. Vasele nu aparțin însă culturii Baden și deci nici mormintele.

⁶ Vladimir Dumitrescu (Dacia VII—VIII, 1937—1940, p. 97—102) atrage, pentru prima dată, atenția asupra acestor piese socotite de „tip tesalic”. Același (SCIV 1960, 2, p. 245—260) va reveni, în urma unei noi descoperiri, cu unele completări care nu modifică punctul anterior de vedere. Tot Vl. Dumitrescu, în monografia *Cirna*, București, Edit. Acad., 1961, p. 276, 279, ne prezintă exemplare din epoca bronzului. Ulterior, sînt făcute cunoscute noi exemplare din complexe Turdaș (N. Vlăssa în Sargetia, IV, p. 9—16), Petrești (Al. Aldea, în Sargetia, V, p. 11—13) sau Șuplevec-Bakarno Gumno (M. Garașanin, V. Sanev, D. Simoska, B. Kitanovski, *Les civilisations préhistoriques de la Macédoine*, Štip, 1971, fig. 154, 168—170), ultimul paralelizat cu Sălcuta II c—III (M. Garașanin, Dragica Simoska, *Kontrolni iskopuvanja na Šuplevec i nekoj problemi na grupata Šuplevec-Bakarno Gumno, Prilep, Macedoniae Actae Archeologicae* 2, 1976, p. 30). Exemplarele de la Vinča sînt puse, recent, în legătură cu locuirea Baden, de către Pavúková (1974, 346, 348). Plastică cu „cap mobil”, foarte asemănătoare celei din Cernavodă III, a apărut la Esztergom și Székesfehérvár (informații I. Torma). În exemplare identice celor din Cernavodă III, uneori de mai mari dimensiuni, s-au descoperit la Zamárdi, pe malul sudic al lacului Balaton și la Tőköl, pe insula Csepel (13 exemplare într-o groapă), împreună cu ceramică clasică Baden post-Fonyód. Descoperirile și informațiile asupra ultimelor puncte le datorăm lui N. Kalicz. Din cele expuse, rezultă că tipul de reprezentări antropomorfe „cu cap mobil” are o largă răspîndire în spațiu și timp, cunoscînd o îndelungată evoluție tipologică. Exemplarele de la Sălacea se înscriu alături de seria Cernavodă III, publicate parțial de descoperitori (ultima dată, adunate de Morintz, Roman 1968, fig. 39/13, 17, 18, 22, 23). Un tip asemenea pare să reprezinte și exemplarul de la Tápé-Malajdok (Banner 1956, pl. LVIII/12). Exemplarele de la Sălacea, aparținînd perioadei Viss, par să fie cele mai tîrzii din evoluția Baden.

PERIODIZAREA DESCOPERIRILOR BADEN DIN ROMÂNIA

Necesitatea precizării raporturilor cronologice existente între culturile Coțofeni și Baden a impus și realizarea unei prime scheme, în cadrul căreia au fost inserate descoperirile Baden din vestul țării (Roman 1976a, 51—53, fig. 8). Aceste descoperiri au jucat un rol foarte important în acest sens căci, pe lângă elemente generale de comparație, cuprind și obiecte de import Coțofeni. Tot astfel, este posibil că importurile Baden aflate în așezările Coțofeni din partea de vest a țării provin din relațiile de schimb cu aceste comunități.

Cu acel prilej, periodizarea realizată de E. Neustupný⁷ a fost suficientă pentru raportarea descoperirilor din România la scara evoluției generale a culturii Baden. Natural, privind lucrurile din punctul de vedere al încadrării culturii Coțofeni în ansamblul evoluției est-central europene. Invers însă, s-a atras atenția asupra încercării făcute de V. Pavúková⁸ de a realiza o periodizare mai fină a culturii Baden, pornind de la descoperirile slovace; cum însă descoperirile din cîmpia Tisei nu făcuseră încă obiectul unei periodizări, am propus aminarea discuției pentru mai târziu (Roman 1976 a, n. 3, 4).

Astăzi, problema nu se pune de a alege între periodizarea schițată de E. Neustupný, pentru ansamblul culturii Baden, sau aceea propusă de V. Pavúková, cu privire îndeosebi la perioadele mai vechi, alegere care ar reduce munca noastră doar la raportarea descoperirilor din România la una sau alta dintre scheme. Căci, la obiecțiile, directe sau indirecte, aduse de V. Pavúková (1974, 334—355, îndeosebi 349—350) sistemului lui E. Neustupný, putem adăuga și alte semne de întrebare: 1. orizontul Boleráz poate fi socotit peste tot drept faza A (parte integrantă) a culturii Baden? Adică există numai situații cînd se constată o transformare a comunităților Boleráz doar prin evoluția internă? Se elimină în acest fel posibi-

⁷ E. Neustupný (mai nou 1969, 319—352) împarte cultura Baden în cinci faze: A — E. Perioadei timpurii îi atribuie fazele A — B (în care introduce descoperiri de tip Ohrozim, Jevišovice C₁, Boleráz, Neusiedl I, Fonyód, cele mai vechi descoperiri de la Vučedol); perioadei mijlocii, fazele C — D („cultura Baden clasică”, cu descoperirile de tip: Pleszów-Zeslowice, Drevenik, Ózd, Viss, Nitrianský Hrádok, Baden, Ossarn, Úny, Budakalász, Hódmezővásárhely, Palotabozsok etc.), iar perioadei târzii, faza E (grupele Bošaca și Kostolac). Conform acestei periodizări, P. Roman (1976 a, 51—53 și fig. 8) va atribui fazei A unele descoperiri de la Temeșești, Dubova și Gornea; fazei B, descoperirile de la Slnnicolau Mare; între faza B și C sint introduse descoperirile de la Bodrogu Nou și Girișu de Criș; fazei C, descoperirile de la Unimăt; fazei D₁, Valea lui Mihai, Voievozi, Pișcolt; fazei D₁₋₂ = Slnpetru German.

⁸ V. Pavúková, socotind grupul Boleráz drept perioada timpurie a culturii Baden, iar restul perioada „clasică”, o împarte pe aceasta din urmă în două etape: vechi și nouă. În etapa veche va delimita două subetape: Tekovský Hrádok și Červený Hrádok, care formează fazele vechi și Nevidzany care formează subetapa mai nouă.

litatea ca în unele zone să se ajungă la forme Baden prin înlocuirea comunităților Boleráz? Dar posibilitatea ca asupra comunităților Boleráz să se exercite un proces de badenizare? 2. Care este relația între Boleráz și Cernavodă III și cum poate fi ea judecată în raport cu soluția Boleráz = Baden A? 3. Cît de valabile pot fi, pentru întreaga arie, orizonturile culturale și cronologice delimitate pe baza analizei materialelor dintr-o zonă limitată? Este foarte probabil, de exemplu, că manifestarea Kostolac (Baden E, Neustupný) este contemporană, în spații diferite, mai întii cu faza Baden D și că numai după aceea se suprapune acesteia din urmă.

Cît privește periodizarea, mai fină, pe care a realizat-o V. Pavúková pe baza analizei amănunțite a materialelor rezultate din cercetările efectuate la Tekovský Hrádok, Červený Hrádok și Nevidzany, problema care se pune este aceea a utilizării ei, în stadiul actual al cercetărilor, pentru zone mai întinse ale arealului Baden. Caracterul arhaic pe care-l reflectă o bună parte a materialului arheologic nu este o dovadă de vechime, cît timp el apare în asociere cu elemente mai noi. Nu trebuie așadar „invechită” data apariției elementelor „mai noi” pe baza arhaismului celorlalte elemente, ci întinerită data elementelor arhaice pînă la nivelul elementelor „mai noi”. Teoretic, procesul de badenizare a unor comunități Boleráz (V. Pavúková 1974, 316) se va fi desfășurat în rîstimpuri diferite și este de admis că existau zone în care elementele caracteristice Boleráz cedaseră complet locul celor Baden „clasic”, în timp ce, în alte zone ale întinsului areal Baden, elementele tradiționale rămîneau preponderente. Or, posibilitatea comparării și sincronizării unor astfel de situații trebuie avută mereu în vedere. Altfel, s-ar ajunge ușor la desincronizarea unor manifestări culturale care, în realitate, erau contemporane. Rezolvarea unor astfel de probleme este îngreunată și de necesitatea de a preciza care sînt comunitățile ce stimulează procesul de badenizare în teritoriul investigat? Acelea care sînt novatoare sau altele mai tradiționaliste?

Este de presupus apoi că, spre sud, procesul de badenizare s-a exercitat asupra unor comunități Cernavodă III și că a început mai de timpuriu decît în Slovacia, de exemplu. În partea de est a arealului Baden se resimte puternic influența elementelor Coțofeni timpurii sau badenizarea se exercită asupra unor astfel de comunități. Intră, de asemenea, în discuție coloritul local și valoarea elementelor analizate (dacă aria lor de răspîndire este locală, regională sau generală; dacă durata existenței este scurtă, mijlocie sau îndelungată). Deci, în lipsa unor date suficient de numeroase și expresive care să provină din întreaga arie de răspîndire a complexului Baden, generalizarea unor observații este însoțită de multe riscuri. În încercarea de a găsi cît mai multe puncte de sprijin, nu scăpăm din vedere nici ideea fenomenului de regionalizare emisă de I. Banner (1956, 186—187), nici rolul important pe care I. Banner și I. Bognár-Kutzián (1961, 28) îl acordă factorului Kostolac pentru periodizarea descoperirilor Pécel.

Revenind asupra descoperirilor noastre, trebuie să remarcăm lipsa unei stratigrafii verticale și, deseori, puțînatatea materialului pe care-l avem la dispoziție pentru încadrarea unor obiective. În situația dată, în capitolul închinat ceramicii, am făcut deja analiza fiecărui obiectiv în parte, folosind criteriul tipologic și o stratigrafie orizontală microzonală.

În sectorul cuprins între Dunăre, la sud, și Crișu Alb, spre nord, materialele descoperite se înscriu în trei mari perioade : timpurie, mijlocie și târzie, doar cea mijlocie cuprinzând descoperiri Baden „clasice“.

Perioada timpurie conține elemente caracteristice pentru cultura Cernavodă III. Unele dintre ele provin din valea Dunării (Dubova-Cuina Turcului = Pavúková 1969, hartă ; Gornea = Roman 1971, 94), altele din apropierea Mureșului (Roman 1976 b, 31—40 ; Arad-Gai = pl. 3/1 ; Sînpetru German-„Cărămidărie“ = pl. 3/2—5 ; Șeitin = pl. 8/1—4 ; Pecica-„La vii“ = pl. 8/5—8 ; Sinnicolau Mare = pl. 5) sau, în cazul Macea-Topila (pl. 7/9—13), din cîmpia dintre Mureș și Criș. La pl. 7/1—4 sînt reproduce mai multe fragmente — cu loc de proveniență necunoscut — care pot fi, de asemenea, atribuite acestei culturi. Descoperirile enumerate, deși puțin numeroase, sînt suficient de tipice pentru a nu provoca dubii. Ele nu conțin elemente de caracter Baden „clasic“ și pot fi comparate cu descoperirile Cernavodă III timpurii⁹. Împreună cu descoperirile sîrbești (Roman 1971, 93, n. * ; Medović 1974 ; Pavúková 1969, harta ; Tasić 1975) sau ungurești (Ecsedy 1974) de la răsărit de Tisa, ele se grupează în două zone distincte (fig. 8).

Tipologic, la polul opus descoperirilor enumerate mai sus, în perioada a III-a se plasează cele de la Sînpetru German-„Fîntîna vacilor“ (pl. 2/1—10 ; 3/6—20) ; Modova Veche (pl. 2/11—13) ; Beba Veche (pl. 6) și pl. 7/5, 6 (localitate necunoscută, Muz. BT). După părerea noastră, ele reflectă o evoluție regională particulară care încheie, dar nu iese din cadrul culturii Baden. Aspectul regionalizării îl vom discuta în cadrul unui capitol aparte. La fel relațiile cu fenomenul Kostolac pe care respectivele materiale le reflectă. Că astfel de materiale formează o perioadă distinctă rezultă și din stratigrafia orizontală de la Hódmezővásárhely-Bodzáspart unde două morminte, aflate la 200 m unul de altul, conțineau inventare clar deosebite (Banner 1942, 60, 61 ; pl. CXIII și CXXV ; idem 1956, 84—86 ; pl. LVI/1—16), unele ale perioadei a II-a, altele ale perioadei a III-a.

Perioada a II-a, Baden propriu-zisă, este documentată, din păcate, prin prea puține materiale astfel încît o încercare de detalieri nu este posibilă decît, poate, în cazul celor de la Bodrog-Pădure care — ca să folosim terminologia propusă de V. Pavúková — se înscriu în etapa veche a culturii clasice Baden, probabil la limita dintre subetapa veche și nouă (Červený Hradók-Nevidzany). Este, de asemenea, posibil ca descoperirile de la Sinnicolau Mare, ca și pl. 7/8 să se plaseze la începutul perioadei a II-a, în orizontul Fonyód. Cît privește vasul de la pl. 9/1 (*Saucière*, *Schnabellasse*) prin formă și ornament este mai nou decît cel de la Tiszakeszi (Banner 1956, Pl. LXII/16, 21) atribuit etapei vechi a Badenului clasic (V. Pavúková 1974, 259, 316 — ca „Červený Hradók Horizont”), dar mai vechi decît cel de la Skorenovac (Garașanin 1958 b, pl. 7/1 ; p. 39, n. 204) care poate fi atribuit perioadei a III-a, precizată de noi pentru Banat.

⁹ O analiză detaliată a descoperirilor de caracter Cernavodă III, pentru a se putea compara între-gul ansamblu cu cele de tip Boleráz, nu avem încă la dispoziție. După unele criterii deosebitoare cum ar fi : canelarea completă a interiorului străchinilor, marea frecvență a toartelor subcutanate, incinerăția, lipsa idolilor cu „cap mobil”, grupul Boleráz pare a se situa în partea de vest, de-a lungul Dunării de la vest de Tisa, în timp ce spre est s-ar plasa Cernavodă III.

Grupa cu descoperiri din jurul municipiului Oradea cuprinde în principal materialele de la Oradea-Salca, Sintandrei și Giriș. În aceste descoperiri lipsesc complet unele elemente Baden tipice, cu arie și frecvență mare, cum ar fi: străchinile canelate în interior, urcioarele cu toarte subcutanate sau cele cu proeminență deasupra torții, elemente caracteristice perioadei timpurii; cămile sau străchinile cu butoni discoidali, așa-numitele *fischbuttenförmige Gefäße* și căucele cu corp cilindric cu toarte în bandă disproporționat de înaltă care apar frecvent în perioada recentă. Toate aceste absențe reflectă, în unele cazuri, lipsa unor locuri Baden din perioadele când asemenea elemente erau în uz; în alte cazuri însă, pare a fi vorba și de un specific local datorat puternicelor influențe ale comunităților Coțofeni, caz în care elementele cu care se operează în alte zone devin inoperante în zona pe care o discutăm.

De la Oradea-Salca, punctul „Ghețarie“, din caseta E/1960, la adâncimea de 0,40 – 0,60 m au fost găsite fragmentele ceramice ilustrate la pl. 52/9 – 12; 53; și 55/1 – 4. Materialul este tipic pentru Coțofeni I în cazul pl. 52/9 – 12; 53/6 – 10 care, raportat la evoluția de ansamblu Baden, își află corespondențe în faza veche, printre materialele de tip Fonyód (Neustupný B, orizontul Tekovský-Hrádok propus de V. Pavúková). Fig. 53/1 – 4 ilustrează materiale caracteristice Baden, iar fig. 55/1 – 4 materiale cu caractere badenoide. Nici unele, nici altele nu definesc însă un anume orizont din evoluția acestei culturi. Resturi de caracter Coțofeni I, cu bune analogii în Fonyód (ca orizont Baden clasic incipient), sînt ilustrate și pe pl. 50; 51/5, 8–10; 52/4 – 8; 54/1, 5, 12; 73/8 – 10; 74; 76/11 – 13; 77/13.

Dacă ceștile de la pl. 49, descoperite la Oradea-Salca, în punctul „Cărămidărie“, documentează sau nu un orizont Baden independent este greu de spus. Tipologic, ele nu se atașează însă de etapele timpurii ale Badenului clasic, ci, mai curînd, de cele mijlocii și tîrzii.

Alte resturi Baden (pl. 73/11; 76/7–10) nu pot fi puse în legătură cu locuirea Coțofeni III (pl. 55/5–21; 76/1–6; 78), care este mult mai nouă, și nici nu se poate afirma că ele formează o unitate cu torți asemănătoare ca în pl. 52/2 sau 77/1–4. Acestea din urmă ar putea constitui, în schimb, tradiții badenoide în complexele Coțofeni tîrzii.

Locuirea de la Giriș în care elementele Coțofeni I, mai tîrzii însă decît cele de la Oradea-Salca – „Ghețarie“, sînt evidente (pl. 59/4 – 6, 10 – 12, 15, 16; 69/4 – 12; 70/3, 4, 6, 9; 71/12), aparține unei etape Baden „clasică“ timpurie, post-Fonyód, dar îi lipsesc acele elemente care ar apropia-o de una sau alta dintre descoperirile de mai frecvență referință. Remarcăm prezența unui fragment de strachină cu două despărțituri (pl. 57/9), care ne plasează într-un orizont post-Fonyód, dar și absența unor elemente caracteristice Viss. Singura posibilitate de încadrare, în stadiul actual al documentării, rămîne așadar orizontul definit și denumit de V. Pavúková (1974, 241–317), Červený Hrádok (a doua etapă din evoluția culturii clasice Baden, făcînd parte din perioada veche a acesteia), cu toate că am consemnat și existența unei străchini cu două despărțituri. Dat fiind specificul local care, dacă avem în vedere unele descoperiri de la răsărit de Tisa (de exemplu, Szeghalom-Dióér = Ecsedy 1974, 17–20), pare a se manifesta pe o arie mai largă și mai ales faptul că descoperirile de la

Giriş prezintă un material unitar, socotim preferabilă denumirea de etapa Giriş, la care se pot raporta alte descoperiri din zonă. Cronologic, ea se inserează în spaţiul dintre locuirile Coţofeni I şi III de la Oradea-Salca, fără să iasă însă din cadrul general al perioadei Coţofeni I. Pornind de la descoperirile noastre se va putea realiza, probabil mai exact, analiza materialelor de la Szeghalom Dióér, care prezintă atît caractere vechi — de tip Fonyód —, cît şi altele analoage la Červený Hrádok şi Viss, cum lesne se poate observa la contactul direct cu materialul arheologic. Dealtfel, descoperitorul însuşi atrage atenţia asupra elementelor clasice şi tirzii, lăsînd pe semne cercetărilor ulterioare răspunsul la întrebarea dacă aşezarea „de factură Boleráz“ are o evoluţie îndelungată sau dacă aceste elemente tirzii nu apar, în aceste ţinuturi, mai de timpuriu (Ecsedy 1974, 17). Descoperirile de la Giriş par a spune că la Szeghalom-Dióér (la confluenţa Beretăului cu Crişu Repede) avem mai multe etape de locuire.

Puţinul material de la Sintandrei, ilustrat pe pl. 56 ; 57/1—6, asemenea celui de la Cubulcut (pl. 72/4, 6 — 12 ; 73/1 — 7) prezintă, de asemenea, caractere arhaice care-l apropie de epoca celor de la Giriş.

Zona din nord-vestul ţării noastre, dintre Beretău şi Crasna, ne oferă seria cea mai ccmpletă de descoperiri, care reflectă, probabil, întreaga evoluţie a culturii noastre sub aspectul ei clasic. Resturi de caracter Cernavodă III — Boleráz, din așa-numita perioadă Baden A, lipsesc deocamdată. În schimb, descoperirile de la Ciumeşti IVb reflectă o apariţie particulară (străchini canelate în interior şi decorate la exterior cu triunghiuri umplute cu linii incizate dispuse sub forma scheletului de peşte, pl. 10/1a—b) a orizontului Fonyód-Tekovský Hrádok, nefiind exclusă, în cazul în care modul de ornare reflectă nu numai o evoluţie tipologică foarte expresivă, ci şi una cronologică, să se plaseze la sfîrşitul etapei Tekovský Hrádok şi începutul celei Červený Hrádok.

Oricum, Ciumeşti IVb conţine, deocamdată, cele mai vechi documente din nord-vestul ţării şi el poate fi denumit, avînd în vedere elementele sale particulare, tipologic excepţional de expresive, etapa Ciumeşti IVb („Pășunea fîntinii“). Nu departe, în timp, de Ciumeşti IVb stă materialul provenit de la Berea XIII, circa 800 m distanţă, ilustrat la pl. 19/7 — 12, ca şi fragmentul de strachină (pl. 22/9) de la Văşad. Toate împreună formează perioada veche a locuirii Baden din nord-vestul ţării.

Descoperirile din Ciumeşti III = Grajdurile C.A.P., formează o etapă distinctă ; reportate la alte descoperiri Baden pot fi plasate în vremea celor de caracter Viss şi Nevidzany, dacă avem în vedere prezenţa sporadică a străchinilor cu două despărţituri, toarte crestate şi apucători cu capete discoidale (pl. 14/8a—b ; 11/16), ca şi a cănilor cu toarte crestate (12/9 ; 14/9) sau cu şa (pl. 14/10). Cu etapa Ciumeşti III par să fie sincrone descoperirile de la Berea Ia—b (pl. 16 — 18 ; 19/1 — 3, 5, 6). Analogii bune, pentru etapa reprezentată *grosso-modo* de Ciumeşti III, întîlnim în materialele complexului 3 de la Kopčany (Šiška 1966, 75, 76, fig. 8 — 11), Streda nad Bodrogom (Polla 1964, 116, pl. III, IV ; fig. 8, 9), Viss (Banner 1956, pl. LXXX, LXXXI) sau alte puncte situate în special pe Tisa superioară (Banner 1956, pl. LXXVIII/7 ; LXXIX/25, 28, 32, 34, 37). Tot în această perioadă se pot încadra descoperirile de la Unimăt (pl. 64 ; 67/8, 10). Cele de la Sălacea (pl. 44/3, 4 ; 45 — 48) şi Carei „Bobald“ (pl. 22/1 — 7) fac trecerea spre locuirile de la Pişcolt (pl. 23 — 42) şi Valea lui Mihai (pl.

44/1,2), ultimele reprezentind perioada tirzie din evoluția culturii Baden în nord-vestul țării.

Cu unele excepții (groapa 1/1975 = pl. 25, care pare a reprezenta o locuire mai veche), materialul de la Pișcolt este unitar și oferă o gamă completă a inventarului arheologic ce caracterizează evoluția tirzie a culturii Baden. El își găsește corespondențe pe un spațiu relativ larg din jumătatea de nord a Ungariei (Ózd, Pécel Alsónémedi, Emőd, Polgár, Debrecen,

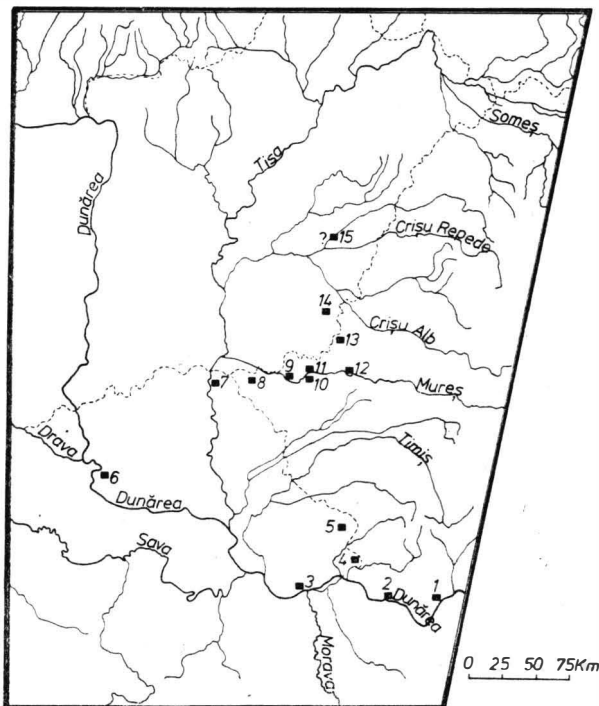


Fig. 8. — Descoperiri de tip Cernavodă III — Boleráz între Criș — Tisa — Dunăre. 1 Dubova-„Cuina Turcului”, 2 Gornea, 3 Brza Vrba, 4 Bela Crkva, 5 Vrșac, 6 Mostonga, 7 Novi Kneževac, 8 Sinnicolau Mare, 9 Ţeitin, 10 Sinpetru German-„Cărămidărie”, 11 Pecica — „La vii”, 12 Arad-„Gai”, 13 Macea-„Topila”, 14 Kétegyháza, 15 Szeghalom-Dióér (?).

Úny; pentru toate, vezi Banner 1956, 40 — 42, 65 — 66, 74, 95 — 104, 108 — 109, pl. XV — XVII; XXX/1 — 4; XLIII — XLVIII; LXIII; LXIX — LXXVII; LXXIX; LXXXIII — LXXXVI), dar și în unele complexe din Slovacia (de exemplu, Svodin, ob. 51/1971, săpături V. Pavúková) sau în sud-estul Ungariei la Hódmezővásárhely-Bodzsáspart (Banner 1942, pl. CXVII/23 — 27, 29, 30, 35 — 41) în complexe alterate de influențe Kostolac.

Recapitulind, putem conchide următoarele :

1. În sectorul sudic, la sud de Crișu Alb, este documentată perioada Cernavodă III, socotită, pe ansamblul culturii Baden, drept faza A. Asemenea descoperiri nu avem în sectorul central (al Crișurilor) și nordic (între Beretău și Crasna). Nu dispunem, totodată, de suficient material pentru a putea discuta existența unei evoluții mai îndelungate a perioadei Cernavodă III în ținutul menționat.

2. Perioada veche („clasică“ pentru unii, Baden propriu-zisă pentru alții) a culturii Baden este documentată prin materiale care reflectă o evoluție în mai multe trepte (Ciumești IVb, Berea XIII = pl. 19/7 — 12, Berea Ia—b, Ciumești III, adică seria Fonyód-Viss sau Tekovský Hrádok-Nevidzany) doar în sectorul nordic.

3. În sectorul central, al Crișurilor, perioada veche este reprezentată prin locuri de caracter Coțofeni I (Oradea-Salca), contemporane cu Fonyód probabil și locuirea de tip Giriș care, neconținând elemente Viss, depășește totuși momentul Fonyód — Coțofeni I de la Oradea-Salca.

4. În sectorul sudic, perioada veche a Badenului „clasic“ este documentată prin puține materiale.

5. Perioada tîrzie a culturii Baden o întilnim doar în sectorul sudic (sub forma Sinpetru German, cu evidente influențe Kostolac) și în cel nordic sub forma cea mai expresiv documentată la Pișcolt. Elemente tîrzii Baden apar și în materialele inedite de la Szeghalom — Dióér (v. Ecsedy 1974, 17) astfel încît nu este exclus ca ele să fi înaintat și mai spre est de-a lungul Crișului Repede.

PROCESUL DE REGIONALIZARE

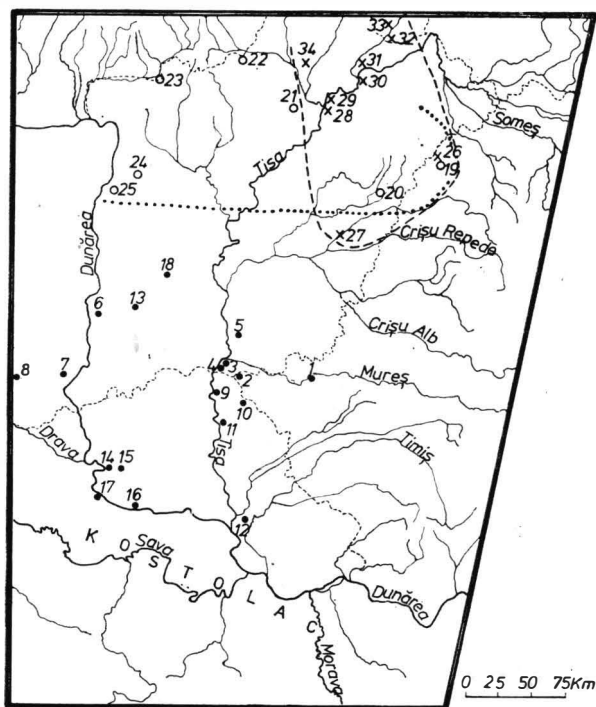
Banner (1956, 184—187) a încercat să fundamenteze, pe criterii funerare și analiza ceramicii, existența mai multor grupe regionale. El pune în evidență o grupă cu morminte de înhumare, o alta cu morminte de incinerare, iar pe baza analizei ceramicii separă grupele Fonyód-Úny, Viss, Ózd-Piliny a căror arie de răspindire este ilustrată de el în fig. 45.

Neustupný (indeosebi 1969, 317—338) va realiza o împărțire a perioadărilor cu fenomenul de regionalizare, situație în care grupele stabilite de Banner devin uneori și faze cronologice, nu întotdeauna în asocierea propusă de Banner. Neustupný (1969, 335) sesizează o regionalizare în faza denumită de el C, între grupa Úny de la cotul Dunării și grupa Viss de la Tisa superioară. Dar sînt și voci (Torma 1969, 500, n. 49; Pavúková 1974, 336, 338) care reclamă revizuirea datării grupei Viss. Despre o regionalizare mai evidentă se poate vorbi, după Neustupný (*ibidem*, 335—336), în faza D. Grupa Ózd ar ocupa ținutul Tisei superioare, ținutul muntos al Slovaciei și cursul superior al Vistulei; grupa Ossarn în Austria; iar în partea de sud (Pannonia sudică, cursul mijlociu al Tisei, Iugoslavia) s-ar forma, indeosebi în faza D₂, o unitate culturală. În faza E s-ar produce o uniformizare a arealului Baden sub influența stilurilor Kostolac și Bošaca. Neustupný (*op. cit.*, loc. cit.) a reușit să prezinte un stadiu al problemei, nelăsînd în umbră dificultățile. Problema de ansamblu va putea fi reluată și amplificată atunci cînd cît mai multe ținuturi vor prezenta o schemă cronologic-evolutivă a culturii pe care o discutăm. V. Pavúková (1974, 237—360) a putut deja demonstra o mai bogată și particulară evoluție a culturii Baden în anumite ținuturi. Un lucru asemănător se observă și la descoperirile din vestul României. Partea de nord-vest (cîmpia Careiului, Nirului) prezintă o evoluție, pe loc, de la forme care încep spre sfîrșitul fazei B a lui Neustupný, dar fără să treacă nemijlocit în faza sa C, ci într-o etapă care justifică periodizarea realizată de V. Pavúková în 1974 (prin afirmarea etapelor Tekovský Hrádok paralelă cu faza B Neustupný, Červený Hrádok — post B, dar ante-C, Nevidzany paralelă parțial cu faza C Neustupný etc.) și ajung pînă în faza D₁ (cu toate că avem toate motivele să credem că faza D₁ are toate șansele să fie paralelă cu D₂ din sud).

O observare directă a materialelor arheologice din nord-vestul României ne arată că ele se înscriu, în diferitele momente cronologice, în forme de manifestare micro- sau macroregionale deosebite, evoluția fiind însă locală. Dacă descoperirile cele mai vechi (Ciumești IVB) fac parte dintr-un areal mult mai întins, cele mijlocii (Ciumești III și Berea Ia—b) se individualizează într-un areal mai restrîns care ar justifica denumirea

de grupă Viss în sens regional, dar și cronologic (fig. 9). Totodată, contactele cu lumea Coțofeni dau un colorit aparte (canelarea, ca tehnică de ornare, este aproape absentă) descoperirilor din nord-vestul țării, deosebiri care se mențin și în etapa tîrzie reprezentată de Pișcolt. Cu toate acestea, descoperirile aparținînd perioadei tîrzii se integrează într-un proces de uniformizare mai larg, care depășește cu mult limitele grupelor din perioada mijlocie (fig. 9); astfel încît înregistrăm mari asemănări între ansamblul materialelor de la Pișcolt și cele de la Dunărea mijlocie, cum ar fi Alsónémedi și Pécel (Banner 1956, 65, 66, 74) sau cu cele de la Ózd (*ibidem*, 95—102) sau Center pe Sajo (Kalicz 1963), Polgár pe Tisa (Banner *op. cit.*, 109) sau Svodin (săpături V. Pavúková). Putem deci spune că, pornind de la forme cu răspîndire generală, ajungem la regionalizare, după care înregistrăm un treptat fenomen de uniformizare.

Fig. 9. — Descoperiri mai importante de caracter Baden-Kostolac (1—18), Viss (26—34) și Ózd (19—25). 1 Sînpetru German-, „Fintlna vacilor”, 2 Beba Veche, 3 Deszk, 4 Ószentiván, 5 Hódmezővásárhely-Bodzáspart, 6 Kalocsa, 7 Palotabozsok, 8 Pécs-Vasas, 9 Novi Kneževac, 10 Mokrin-, „Aradanska Humka”, 11 Padej-Barnahát 12 Perlez, 13 Kis-körös, 14 Bogojevo, 15 Odžaci, 16 Bačka Palanka, 17 Vučedol, 18 Szikra, 19 Pișcolt, 20 Debrecen, 21 Emőd, 22 Ózd, 23 Piliny, 24 Pécel, 25 Alsónémedi, 26 Ciumești III, 27 Szeghalom-Dióér, 28 Polgár, 29 Ujtikos, 30 Tiszanyagfalu, 31 Viss, 32 Streda nad Bodrogom, 33 Kopčany, 34 Rátka.



La nivelul documentării actuale, descoperirile de tipul celor de la Giriș par a reflecta o individualizare microregională, determinată de contactele cu comunitățile Coțofeni.

Cel mai clar reflectă procesul de regionalizare descoperirile de tip Sînpetru German, Beba Veche. Ele se înscriu într-o arie culturală largă (fig. 9) limitată spre sud de Dunăre prin descoperirile de la Vučedol și Bogojevo (Schmidt 1945, 61, pl. 22, 24); Odžaci și Bačka Palanka (Karmanski 1970, II pl. I, II, XIII/3; XXVIII/3; XXXVII/1,2; XL; LXI/3; LXIII/2; LXIV; LXVI/1,2; LXVII; LXIX/2, 4, 5; LXXII/3; LXXXI/1, 2); Perlez (în Muz. Zrenjanin); la vest ținutul Baranya (Palotabozsok =

Banner 1956, 128—134; pl. CVII—CXII; Pécs-Vasas = descoperiri inedite, în Iannus Pannonius Muzeum in Pécs), la nord pînă aproape de Kecskemet (Szikra = Banner 1956, 63, 64; pl. XXVIII/1, 9; Kiskőrös = *ibidem*, 66, 67; Kalocsa = *ibidem*, 58, pl. XXVI/2). O grupă importantă de descoperiri este situată la sud de confluența Mureșului cu Tisa (Deszk = Banner 1956, 76; pl. XLVIII/14; Ószentiván = *ibidem*, 75; pl. XLIX/11, 12, 23, 24; Novi Kneževac-Firic, Mokrin-Arandanska Humka și Padej-Barnahát, toate în Muzeul din Kikinda). Teritoriul astfel schițat și ale cărui limite vor putea fi corectate în viitor, cuprinde o manifestare culturală de mixtură, realizată în zona de contacte dense între arealul Baden pe de o parte, și arealul care, printr-o mai dinamică evoluție și infiltrate externe, se îndepărtează suficient de mult și repede de Baden încît trebuie să poată să-și păstreze numele de arealul culturii Kostolac. În varianta ale cărei limite le-am schițat mai sus se înregistrează o permanentă influență Kostolac, influență care, integrată și transformată local, se exercită apoi, spre nord, asupra teritoriului Baden „curat“. Unele dintre aceste influențe le-am nominalizat într-un capitol anterior. Ceea ce este clar însă, este faptul că formarea variantei din sudul arealului Baden care ar putea fi cuprinsă, în acest sens, în noțiunea de Baden—Kostolac se realizează într-o perioadă cînd cultura Coțofeni parcurgea faza II-a a sa, iar cultura Baden, perioada sa tîrzie. Dacă evoluția sa continuă și la începutul perioadei Coțofeni III nu avem dovezi. Faptul că la Iza înregistrăm o comunitate al cărui punct de pornire se află la sudul variantei Baden-Kostolac, deci în arealul Kostolac propriu-zis, ne face să credem că sfîrșitul variantei menționate stă în legătură cu împrăștierea spre nord a elementelor Kostolac. Mișcarea a antrenat probabil și elemente Coțofeni bănățene căci la Hódmezővásárhely-Gorzsa (Banner 1956, LV/38—43) și Szólóhalom (*ibidem*, LV/24) sînt documentate resturi absolut identice cu cele de la Herculan sau Bocșa Montană-Colțan (Roman 1976 a, pl 110—115; *idem* 1977 b, fig. 2—3). O asemenea mișcare, însoțită de elemente Vučedol, a avut loc pe parcursul perioadei Coțofeni III; teoretic ar rămîne spațiu pentru o parțială contemporaneitate între cel mai tîrziu Baden și Coțofeni III timpuriu.

RELAȚIILE DINTRE COMUNITĂȚILE BADEN, COȚOFENI ȘI KOSTOLAC

Necesitatea de a sincroniza evoluția culturală a Europei est-centrale cu aceea din regiunile sud-estice pe baze mai sigure a impulsionat întocmirea lucrării de față, căci relațiile dintre cele trei manifestări culturale ne oferă cu prisosință elementele necesare unei asemenea acțiuni.

Relațiile Baden—Coțofeni. Din capitolele precedente a rezultat că întreaga limită estică a ariei Baden și cea vestică a ariei Coțofeni este o linie de contact direct, nemijlocit, între comunitățile celor două culturi. Este o primă și esențială constatare.

Tot atât de importantă este și documentarea, în zona de contact, a unor descoperiri care reflectă evoluția completă (din etapele cele mai vechi până în cele mai noi) a celor două culturi.

În situația dată, judecarea faptelor este mult ușurată căci, pe de o parte, putem face referire la importuri sau influențe evidente, iar pe de alta, la existența sau inexistența unor asemenea elemente în cadrul obiectivelor analizate ca un caz particular sau ca unul de ansamblu.

Pentru sectorul central și nordic al regiunii investigate putem pune față în față resturile locuirii Coțofeni III de la Oradea-Salca („Ghețarie”) și Medieșu Aurit (Dumitrașcu 1972, 53—55, pl. VII—VIII, X/4—8), pe de o parte, și resturile ansamblului de la Pișcolt, ca reprezentând cea mai tirzie așezare Baden, pe de alta. Nici un fel de contact nu se poate remarca între cele două tipuri de așezări. Faptul că în zonele respective nu avem însă documentate materiale tipice celor două tipuri de descoperiri-etalon, ar putea să însemne un raport de contemporaneitate într-o perioadă când nu se practicau relații de schimb. În așezarea de la Pișcolt apar însă resturi (pl. 27/4; 28/3; 30/1; 31/1, 2; 33/11) care aparțin perioadei Coțofeni II. Un fragment ornamentat cu șnurul (pl. 33/8) se înscrie în același cadru de timp. S-ar putea susține posibilitatea ca resturile Coțofeni de la Pișcolt să se datoreze nu unor importuri, ci unei locuiri sporadice, independente.

Dar, la Unimăt, într-o descoperire cu material preponderent Coțofeni II timpuriu, înregistrăm resturi Baden care se pot situa la începutul locuirii de la Pișcolt. Acceptarea sincronismului între faza Coțofeni II și perioada tirzie a evoluției Baden, la nivelul descoperirilor de tip Ózd, devine deci obligatorie. Implicit, se poate afirma că evoluția așezărilor Baden, din sectorul central și nordic al zonei cercetate, nu depășește stadiul Coțofeni II. Pe plan general, este de consemnat și realitatea că evoluția culturii Baden nu cunoaște locuiri îndelungate pe același loc, asemenea așezărilor Coțofeni din faza a III-a, îndeosebi. S-ar putea spune deci că

evoluția culturii Baden are loc într-o perioadă de relativă instabilitate, așa cum înregistrăm și pe parcursul fazelor Coțofeni I—II.

Faptul că cele mai vechi descoperiri de tip Baden „clasic” sînt cele de la Ciumești IVb și că ele corespund doar sfîrșitului descoperirilor de tip Fonyód, (Banner 1956, pl. XI—XII; XIII/1) — descoperiri socotite de unii autori mai strîns legate de fazele anterioare și chiar ca a treia fază a grupei Boleráz (Torma 1969, 500) — ne face să afirmăm, după documentele existente, că pătrunderea comunităților Baden, în cîmpia Careiului și Nirului, se face într-o perioadă relativ tîrzie. Cum descoperirile de tip Coțofeni I timpurii de la Oradea-Salca nu conțin elemente caracteristice prin excelență doar complexelor Baden clasice timpurii sau Boleráz retardarde (îndeosebi străchini canelate), este de admis că în această vreme nu se realizase încă un contact direct între comunitățile Baden și Coțofeni, care rămîn însă sincrone în spații diferite. Nu este de fel exclus ca ținutul dintre Tisa, Criș și Someș să fi fost mai întii în stăpînirea comunităților Coțofeni timpurii¹⁰ și numai după aceea, adică spre sfîrșitul etapei ilustrate prin descoperiri de tip Fonyód și Tekovský Hrádok să încorporeze și grupe sau influențe Baden. Faptul că dezvoltarea așezărilor care conțin elemente Coțofeni (Cehăluț = pl. 62—63; Ciumești III = pl. 11/7, 9, 13, 14; 12/6a—b; 13/7; Giriș = pl. 59/2, 4—6, 10—12, 15, 16, 19; 69/4—12; 70/3, 6, 9; 71/12, 14) are loc pe parcursul evoluției fazei I Coțofeni, ne dă o imagine asupra dinamicii evoluției comunităților Baden într-o perioadă de timp nu prea îndelungată.

În sectorul de sud, descoperirile de caracter Cernavoda III se situează înaintea apariției elementelor — constituite ca atare — care pot fi numite Coțofeni. În acest sector, dacă avem în vedere influențele sesizate pe ceramica de la Bodo (Roman 1976 a, pl. 63/4—17), aria de manifestare Baden va fi fost mai extinsă în zona cîmpiei joase de divagare. În schimb, în regiunile cu relief mai înalt, care încep de lingă Vrșac, întîlnim relativ multe elemente care apar frecvent și în descoperirile Coțofeni I din Transilvania.

De mai multe ori am atras atenția (Roman 1976 a, 52, pl. 78/5; idem 1974; idem 1977 b, 423—424; idem 1978) asupra unor relații directe între comunitățile Coțofeni din Banat (faza II b) și cele Baden de tip Sînpetru German. În afara aceluia fragment ceramic, socotit „import” Baden în nivelul g de la Herculane, cititorul va găsi încă multe alte analogii între materialele Coțofeni II de la Herculane (Roman 1976 a, pl. 73—80) și cele de la Hódmezővásárhely-Bodzáspart, care sînt asemenea celor de la Sînpetru German și Beba Veche.

Odată cadrul cronologic precizat, enumerăm în continuare o serie de elemente comune și deosebitoare ale celor două culturi.

Ceramica ornamentată cu șnurul apare pe un fragment de perete curbat, în forma triunghiurilor hașurate, la Pișcolt (pl. 33/8), într-o așe-

¹⁰ Fapt care ar explica absența descoperirilor Boleráz tîrzii sau faptul că unele descoperiri din ținutul amintit, socotite Boleráz (V. Pavúková 1969, harta), nu sînt însoțite de elemente tipice Boleráz—Cernavodă III (străchini canelate), ci sînt formate din elemente care sînt deopotrivă întîlnite în Coțofeni timpurii sau Baden „clasic” timpurii (Banner 1956, LXXVIII/12; LVIII/31; LXXXII/1, 7). Ar fi firește greu de conceput ca grupa *Fonyód* să se deplaseze în ținutul sus-menționat doar cu unele elemente de cultură materială și anume doar cu acelea care, întimplător, sînt caracteristice și pentru Coțofeni Ia.

zare Baden tirzie ; de asemenea, în două cazuri, la Oradea-Salca (pl. 51/1 ; 55/11), dar nu știm dacă în legătură cu locuirile Coșofeni sau Baden ; de asemenea, la Tiszanagyfalu (Banner 1956, pl. LXXXII/19) pe Tisa, în context asemenea celui de la Pișcolt sau Ózd. În afara altor două obiective consemnate de Kalicz (1968, 43 = Téglás-Angolkert și Ózd-Sportstadion = *ibidem*, 42), cu impresiuni de șnur fals și într-un mod care amintește mai curînd imprimări asemănătoare celor din bronzul timpuriu (putînd fi deci ulterioare culturii Baden), consemnăm și pe cele de la Barca (Hájek 1961, 65, 67 ; fig. 5—7). Apariția unor elemente izolate de acest fel în așezări ale culturii Baden, mai ales cele de la răsărit de Tisa, se datorează probabil contactelor cu triburile Coșofeni la care ceramica ornamentată cu șnurul apare frecvent îndeosebi în faza II (Roman 1976 a, 29, pl. 45/motiv O).

Pictura crudă, cu alb și roșu, prezentă pe mai multe străchini de la Pișcolt (pl. 33/13 ; 38/4 ; 40/1), ca și în alte complexe Baden (Banner 1956, LXXXIII/5—7 la Polgár ; p. 117, Budakalász) apare îndeosebi în faza Coșofeni III la Basarabi (*ibidem*, 45, pl. 48 ; 49) și Ostrovu Corbului (săpături inedite, P. Roman). Alte elemente comune, în domeniul ceramicii, găsim atît printre forme : cești, căni, amfore, cît și în gama ornamentală : crestele în relief sub margine, ondularea marginii, benzile hașurate mărginite, uneori, de puncte.

Asemănări găsim și în ritul de înmormîntare, îndeosebi în al incinerăției (Roman 1976 a, 32—33). Cu această ocazie atragem atenția asupra similitudinilor dintre ritul și ritualul folosite la Ostrovu Șimian (*ibidem*, 32) cu cele din cimitirul (mai vechi, aparținînd etapei Boleráz) de la Pilismarót-Basaharc (Torma 1969, 486). Manta de piatră apare și în cimitirul de înhumăție de la Budakalász (Banner 1956, 191).

Cu toate aceste asemănări, acceptarea noțiunii de grupa Baden—Coșofeni, așa cum a definit-o Garașanin (1961, 26), nu este posibilă. Cele două noțiuni rămîn culturi sau fenomene culturale deosebite prin numeroasele elemente din sfera culturii materiale, esențiale ca frecvența și difuziune, care le despart (formele ceramice ; rolul major jucat de canelură în tehnica de ornamentare Baden, în timp ce în Coșofeni aceasta este aproape inexistentă ; motivistica ornamentală ; plastica, tipul de așezare, economia).

Se adaugă și alte fapte, creionate și cu alt prilej (Roman 1976 a, 51—53, 61). Cele două culturi (Baden și Coșofeni), în unele segmente ale ariei de răspîndire, au pornit de la baze asemănătoare, „în parte chiar comune”, evoluția în continuare, mai dinamică în cadrul culturii Baden, ducînd la regionalizare.

În perioada imediat anterioară orizontului Cernavodă III—Boleráz, viitoarea arie Baden—Coșofeni era ocupată astfel : la est (între Carpații Orientali, Oltul inferior, Tisa, estul Slovaciei, continuîndu-se — spre sud — cu valea Moravei, ținutul Kosovo și Metohia pînă în Bitolia) se aflau comunitățile marelui complex Hissar, Sălcuța IV, Herculană II—III, Cheile Turzii, Vajska, Hunyadi halom, Lažňany, complex care a înglobat grupe etno-culturale de caracter Bujanj, Sălcuța, Petrești, Ariușd și Bodrogkeresztúr ; la vest grupul Balaton, Lasinja, Retz, iar la limita nordică diverse grupe Trichterbecher. Acest imens conglomerat de elemente etno-culturale — grupate probabil zonal în funcție de relații de

natură etnică și economică — avea de suportat presiunea exercitată de triburile nord-pontice infiltrate de mai mult timp la Dunărea de Jos și mai apoi în spațiul est-carpatic și chiar la sud de Balcani. Prin infiltrarea elementelor nord-pontice în „modul de viață“ balcanic, bunurile culturale egeo-anatoliene se vor dispersa spre nord prin intermediul acestora, astfel încît vor purta și astfel de amprente.

Sub forma Cernavodă III—Boleráz apar noi cercuri culturale care înglobează teritorii aflate atît în aria conglomeratului local mai sus conturat (deci grupa Balaton, Trichterbecher, Herculane-Cheile Turzii), cît și în aceea a triburilor nord-pontice infiltrate la Dunărea de Jos. Procesul de unificare cuprinde așadar teritorii și manifestări culturale mult mai vaste decît anterior. Totodată însă, importante ținuturi — îndeosebi dintre cele care ne interesează în legătură cu cultura Coțofeni (dar și din Ungaria de nord-est și Slovacia răsăriteană) — rămîn în afara arealului Cernavodă III—Boleráz și au o evoluție neconturată încă în elementele de bază. Aceste ținuturi, fie că sînt ocupate mai tîrziu de grupa Baden, fie că sînt coțofenizate, astfel încît, încă de la început, baza de pornire Baden—Coțofeni este asemănătoare, dar și deosebită. Dar există și teritorii în care cultura Coțofeni suprapune nemijlocit cultura Cernavodă III. Că o parte a triburilor Cernavodă III au fost coțofenizate este clar, mai ales în valea Dunării unde ceramica cu scoică în pastă rămîne una dintre componentele de bază ale așezărilor Coțofeni pînă la sfîrșitul evoluției lor. Deci asemănărilor dintre Baden și Coțofeni, rezultate din bunurile culturale sudice pe care le primesc deopotrivă, li se adaugă și un aport comun Boleráz—Cernavodă III. Tot atît de evident este însă faptul că în relațiile dintre Coțofeni și Cernavodă III s-a produs în principal un proces de respingere, de dislocare a unor importante comunități Cernavodă III și anume spre est, proces început de la un nivel timpuriu, în parte pre- și protocoțofeni (dacă avem în vedere etape de gen Celei = Bujur 1967, 211—216, sau Orlea-Sadovec = Roman 1976 c, 147—169). Într-o anumită privință, evoluția așezărilor Cernavodă III din Dobrogea trebuie să fi curs un timp în paralel cu a celor Coțofeni. Așa ar părea să grăiască absența caracteristicii plastice antropomorfă cu „cap mobil“ din orice așezare Boleráz și prezența ei, în schimb, în așezări Baden clasice timpurii (Pavúková 1974, 298, 352—353; de asemenea, importante descoperiri făcute în Ungaria de N. Kalicz; v. mai sus n. 6), contemporane sigur cu faza I Coțofeni. Cu atît mai mult cu cît este vorba de piese absolut identice cu cele descoperite în așezarea Cernavodă III de la Cernavodă (Morintz, Roman 1968, fig. 39/17, 18, 22, 23). Ar rezulta deci împrăștierea diferențiată, prin bifurcare, a anumitor elemente sudice: prin aria Cernavodă III din Dobrogea și spre cea Baden de la Dunărea de Mijloc. Mai strîns legată de manifestările culturale de la sud de Dunăre și Balcani, avînd la bază și o componentă Cernavodă III, Oltenia coțofenească prezintă, nu întîmplător, după constatarea noastră, bune analogii, în sfera culturii materiale, cu regiunile badenoide de la Dunărea de Mijloc.

Recapitulînd, scoatem din nou în evidență faptul că procesul de coțofenizare s-a desfășurat doar parțial asupra unor comunități Cernavodă III și, în principal, asupra unor ținuturi necernavodene, astfel încît individualizarea celor două noțiuni se produce încă din fașă. Badenizarea a cuprins în principal comunități Boleráz—Cernavodă III, dar și zone în

care acestea din urmă nu sînt documentate. Dacă acestea, cum probabil se întîmplă în segmentul Crișu Repede—Tisa-Someș—estul Slovaciei, au fost inițial coțofenizate și numai ulterior ocupate de comunități Baden, urînează ca viitoarele cercetări s-o lămurească.

Nu a fost în intenția noastră de a face un inventar complet al asemă-nărilor, deosebirilor și relațiilor dintre culturile Baden și Coțofeni. S-ar putea scrie despre acestea o carte separată. Am dorit însă să atragem atenția asupra faptului că relațiile stabilite între comunitățile etno-culturale din Cîmpia Pannonică, pe de o parte, și cele care ocupau spațiul intracar-patic și dintre Carpați și Dunăre, pe de alta, în perioadele celor două cul-turi, au jucat un rol probabil decisiv, atît pentru formarea culturilor epocii bronzului timpuriu, cît și pentru statornicirea unor relații foarte strînse între culturile bronzului „clasic“ din ținuturile menționate.

Relațiile dintre culturile Baden și Kostolac. Noțiunea de „cultura Kostolac” a fost introdusă de Vl. Miložčić (1943, 53—54; 1949/50, 151—158) cu referire la un grup de descoperiri situate la sud de Drava-Dunăre și pe valea Moravei. Fără să excludă elementele de tradiție Baden, mate-rialele pe care Miložčić le-a avut la dispoziție erau puternic individualizate, astfel încît separarea de cultura Baden era justificată. Totodată, sincro-nizarea lor cu etapele mijlocii și tirzii ale culturii Baden indica clar evo-luția paralelă a celor două culturi, în spații diferite.

Difuzînd noțiunile de Baden—Kostolac, Baden—Pécel și Baden—Coțofeni, M. Garašanin (1961, 26) recunoaște implicit paralelismul dezvol-tării celor trei grupe, indiferent dacă noțiunea de „cultura Kostolac” era redusă doar la „specia ceramică Kostolac” care se manifesta în cadrul grupei Baden—Kostolac.

Într-un fel asemănător gîndesc și I. Banner—Ida Bognár-Kut-zíán cînd, neadmițînd existența unei culturi Kostolac independente pentru Ungaria, cred a sesiza, pe de o parte, influența Kostolac pe ceramica Viss-Úny (acordînd în acest fel un rol foarte important factorului Kostolac în periodizarea culturii Baden), iar pe de alta, infiltrări de elemente (importuri) Kostolac în așezări Pécel (1961, 27, 31).

Un punct de vedere deosebit, după care nu poate fi vorba de un raport de contemporaneitate între cele două noțiuni și deci nici de relații nemijlocite, susține arheologia slovacă. Într-un caz, Kostolac formează o fază — ultima (E) — a culturii Baden (Neustupný 1966, 78, 79, 86; idem 1969, 320); în altul, Kostolac este o cultură independentă, peste tot mai nouă decît Baden (Pavúková 1968, 414—420). Determinarea poziției cro-nologice a celor două noțiuni (culturi sau grupe) este deci un factor prim-ordial al oricărei discuții. Vl. Miložčić și-a bazat afirmațiile sale pe ob-servațiile de la Vinča (unde resturile Baden apăreau pînă la adîncimea de 2,5 m, iar cele Kostolac la adîncimi mai mici de 1,5 m) și Vučedol. La Vinča însă, materialul Baden este timpuriu, iar cel Kostolac din etapele mai tirzii de evoluție ale culturii Kostolac. Pentru a demonstra, pornind de la observațiile sale — foarte atente — asupra succesiunii de locuiri de la Iža, poziția mai nouă a culturii Kostolac în raport cu Baden — ca un orizont care începe peste tot în același timp, căci în fiecare ținut este de la sine înțeles că Badenul precede Kostolac — V. Pavúková va face o analiză atît a descoperirilor Baden din Iugoslavia (1974, 346, 348), cît

și asupra celor „Kostolac” din Iugoslavia și sudul Ungariei (1968, 414—420). În general, V. Pavúková constată faptul că descoperirile Baden din Iugoslavia aparțin unei perioade vechi (în cazul celor din Bačka, în perioada veche a Badenului clasic, idem 1974, 348). De asemenea, cu referire la descoperirile Kostolac de la Hódmezővásárhely-Bodzáspart, ea va reliefa caracterul „*ziemlich archaisch*” în comparație cu alte descoperiri, fapt care ar duce la unele deosebiri fine de natură cronologică (1968, 418). Dar nici o constatare, nici alta, nu o duc la concluzia majoră a acceptării unei evoluții mai îndelungate a culturii Kostolac care, în spații diferite, să fie contemporană cu diversele etape evolutive Baden, iar în unele ținuturi să provoace chiar apariția unor fenomene regionale de amestec. Căci referindu-ne la ansamblul descoperirilor Baden din Iugoslavia (publicate sau nu cum este cazul celor de la Šabac-Jela), constatăm că acolo unde nu apar însoțite de elemente „Kostolac”, ele aparțin, toate, numai perioadei vechi a Badenului „clasic”. Nici un element dintre cele mai caracteristice pentru complexe de tip Viss sau Ózd, de exemplu, nu înregistrăm în astfel de așezări iugoslave. Un alt fapt la fel de evident este prezența unor forme, tipice doar pentru complexe Kostolac din Iugoslavia, în așezări Baden tîrzii din Ungaria (cum ar fi așa-zisele *Fischbutten*, ceștile cu corp cilindric și toate în bandă exagerat supradimensionată în raport cu vasul propriuzis). Un al treilea fapt major este prezența unei locuiri Kostolac — însoțită de elemente Vučedol — ulterioară unei locuiri Baden tîrzii, la Iža, în Slovacia (V. Pavúková 1968, 353—433). Cu alt prilej (Roman 1977b, n. 46 ; idem 1978) am arătat că descoperirile de la Iža își găsesc bune analogii în nivelurile cele mai tîrzii ale succesiunii stratigrafice de la Herculane, niveluri în care apar, de asemenea, resturi Vučedol.

Din aceste trei serii de fapte documentare, rezultă implicit și sincronismul evolutiv între acele orizonturi Kostolac, mai vechi decît cele reprezentate la Iža, și o parte a evoluției culturii Baden. Acest lucru rezultă și din analiza faptelor deja existente. Subliniem, în primul rînd, că în ținutul de la sud de Dunăre și parțial Drava, evoluția — mai dinamică — a centrelor culturale a dus la o mai rapidă separare a elementelor noi (Kostolac) de cele vechi (Baden), astfel încît denumirea de cultură Kostolac este justificată. Tot din acest ținut, convulsionat de mișcarea sau transformarea în sens Vučedol, se va produce mișcarea spre nord, care a putut duce o astfel de comunitate pînă la Iža. O analiză de detaliu a tuturor descoperirilor Kostolac din Iugoslavia nu o putem realiza, dar, pe baza comparării lor cu scara cronologică de la Herculane, rezultă că descoperirile de la Vučedol (Schmidt 1945, fig. 36/3, 5 ; pl. 22/3 ; 24/2, 5, 6—8) asemenea celor de la Bogojevo (*ibidem*, fig. 36/2, 4) se plasează nu departe în timp de cele Baden de la Vučedol. În schimb, cele de la Vinča (Miloječić 1949/50, pl. 10/3, 5, 7, 8), asemenea celor de la Gomolova (Tasić 1965, 186—188 ; fig. II—IV), aparțin unei perioade tîrzii, ca și Iža. Deja Banner (1942, 60—61) a subliniat faptul că între complexe de la Hódmezővásárhely-Bodzáspart există deosebiri tipologice și cronologice. V. Pavúková a reanalizat, în limitele permise de datele pe care le avea la dispoziție, descoperirile de la Palotabozsok și Hódmezővásárhely-Bodzáspart (1968, 416—418), încercînd delimitarea, ca și la Iža, a două culturi deosebite : Baden și Kostolac. Dar, pe lingă această realitate de necontestat, din materialul publicat sau studiat de noi, la Pécs și Hódme-

zövásárhely, rezultă clar că nu mai sîntem acolo în fața unor materiale Baden „curate”, ci a unora alterate, și anume de puternice influențe Kostolac. Forme tipice Baden (cum sînt străchinile cu două despărțituri și apucători cu capete discoidale, Banner 1942, pl. CXVII/24, 26, 36, 37, 39) au pe ele ornamente tipice „Kostolac”. Dealtfel, nu tot materialul Kostolac din cele două puncte pare unitar. O parte din el, asemenea celui din Bačka (Karmanski 1970, II, pl. I, II; XIII/3; XXVIII/3; XXIX/2, 5, 6; XXXVII/1, 2; XL; LXII—LXIV; LXVI/1; LXVII; LXVIII/3; LXIX; LXXII/3) par a se atașa de perioada timpurie Kostolac făcînd corp comun cu restul materialului, socotit Baden. Dealtfel, la Mokrin s-a săpat o movilă („*Aradanska Humka*”) înaltă de 3—4 m, la baza căreia s-au aflat urne cu capac și cenușe în interior (Vojvodine u bakarnom i ranom bronzanom dobu, Novi Sad 1974; p. 21, fig. 64). În muzeul din Kikinda se păstrează și alte vase întregi sau fragmentare (inv. A 11 909 = urnă, cană cu pintec canelat și toartă în bandă; 11 908 = capac, strachină cu marginea dreaptă și trei șiruri de impresiuni circulare sub marginea interioară; 12 149 = fragment de ceașcă; 12 152 = fragment de *Fischbuttengefäß* canelat superficial; 12 190 = fragment de vas de uz comun cu ornamente incizate), toate, mai ales mormîntul publicat, avînd deopotrivă caractere Baden și Kostolac (în ornamentica străchinii capac), care fac evident sincronismul descoperirilor din Bačka și parțial din Hódmezővásárhely. Indirect, pe baza sincronismului între Baden tîrziu și Coșofeni II, care la rîndul său conține clare, numeroase și evidente elemente Kostolac, este de admis și sincronismul între Baden mijlociu și tîrziu și Kostolac (în spații diferite). Doar într-o perioadă tîrzie din evoluția Kostolac se produce o mișcare spre nord care acoperă arealul Baden sau schimbă moda tradițională. Noua mișcare pusă față în față, cultural, cu realitățile locale din centrul și nordul Ungariei sau Slovacia ne dă dreptul s-o definim ca operă a culturii Kostolac, diferită și mai tîrzie ca Baden.

Analiza elementelor concrete care s-au transmis unor comunități Baden de către cele Kostolac învecinate este o sarcină de viitor. Începutul a fost făcut de I. Banner și Ida Bognár-Kutzián, care încercau să segmenteze cultura Baden cu ajutorul influențelor Kostolac. Cu referire la descoperirile Baden din România, este evident că cele de tip Sinpetru German-Beba Veche se înscriu în fenomenul mai larg sesizat în sudul Ungariei și Bačka.

Influențe Kostolac pare a reflecta, de asemenea, ornamentul de pe o căniță de la Sălacea (pl. 45/3), ca și prezența străchinilor scunde, ornate cu șiruri de impresiuni, de la Pișcolt (pl. 27/7; 28/9).

POZIȚIA CRONOLOGICĂ A DESCOPERIRILOR BADEN DIN ROMÂNIA

Poziția cronologică a unei culturi, în cazul de față Baden, nu poate fi judecată doar în funcție de existența sau inexistența unor documente care să se situeze cronologic între resturile sale și cele ale altor culturi documentate în zonă. Nedocumentarea altor culturi nu înseamnă deci, neapărat, că trebuie să „întinerim” sau să „învechim” începutul sau sfârșitul celor existente, „lipindu”-le astfel între ele. În acest fel a fost posibilă învechirea datei de început a culturii Otomani pînă la un orizont contemporan cu Baden (Ordentlich 1973, 11, în cazul descoperirilor de la Sălacea).

Tot astfel, nu putem să facem abstracție de tot ceea ce s-a realizat, în acest domeniu, în regiunile învecinate pentru a accepta sincronisme între Bodrogkeresztúr, Baden și Coțofeni-tîrziu în cadrul „faciesului Oradea” (Rusu 1971, 81, 82).

La Pișcolt, așezarea Baden tîrzie este suprapusă de o alta a bronzului timpuriu, de nuanță Otomani I. Tot acolo apare însă și un grup de morminte de incinerare cu analogii în descoperiri de caracter Makó și Nyírség, astfel încît nu poate fi vorba de o contemporaneitate între cele trei categorii de documente. Această constatare nu face posibilă contemporaneitatea descoperirilor Baden de la Sălacea (mai vechi decît cele de la Pișcolt) cu cele Otomani de pe același loc.

La Berea și Sanislău au fost date la iveală așezări care reflectă două etape evolutive ale grupului Nyírség (Bader 1977), care, de asemenea, sînt post-Baden. Tot astfel, la Ciumești, un cimitir Otomani I (Ordentlich-Kacsó 1970, 49—64), nu are nici un contact cu așezările Baden din zonă. Este deci cît se poate de clar, dacă era cazul s-o mai subliniem și noi, că între culturile Baden și Otomani există un spațiu de timp relativ îndelungat, spațiu în care se interpun și descoperirile de tip Nyírség și Makó. Dar să fie vorba de o succesiune nemijlocită? Contemporaneitatea între Vučedol, însoțit de elemente Kostolac și Coțofeni III a fost evocată în mai multe rînduri (Roman 1976 a, 55; fig. 8; idem 1977 b, 423; idem 1978). Se poate însă ușor remarca lipsa unor elemente Kostolac în descoperiri cu caracter Nyírség și Makó astfel încît este foarte probabil că ultimele două grupe reprezintă extinderea și regionalizarea fenomenului Vučedol spre nord, într-o etapă care în bună măsură se desfășoară după încetarea așezărilor Vučedol propriu-zise (Bonna 1975; Roman 1976 d; idem 1977 a). Teoretic rămîne deci un spațiu între sfârșitul așezărilor Baden (nimic nu ne arată că ele ar fi mai tîrzii decît alte descoperiri similare din Ungaria) și apariția elementelor Nyírség și Makó care, eventual, poate fi umplut de unele, deocamdată răzlețe, descoperiri cum ar fi vasul de la Bodrog-

keresztúr (Banner — Kutzián 1961, fig. 2) care aparține unei perioade Kostolac târzie datate, la Herculane și Moldova Veche, cu importuri Vučedol mijlocii (Roman 1974; idem, 1977 b). Excluză nu este nici o înaintare spre nord-vest a triburilor Coțofeni III, dar nu avem nici un fel de date pînă acum.

Nici la baza descoperirilor Baden situația nu este prea îmbucurătoare. Un mormînt Bodrogkeresztúr (Kacsó 1969, 49—56) este o descoperire izolată în nord-vestul țării și oricum dintr-o etapă îndepărtată de cele mai vechi apariții Baden în regiune. Ținutul Tisei superioare și Slovaciei răsăritene este însă dens marcat de descoperiri din etapa Bodrogkeresztúr II (Kutzián 1969, fig. 12) și de tip Lažňany (Šiška 1972, 107 — 175, fig. 40), astfel încît extinderea unor astfel de așezări spre est și sud-est este o probabilitate de fel neglijabilă. Dar spațiul Boleráz-Fonyód rămîne încă de documentat și nu este exclus, cum deja am spus într-un capitol anterior, ca o parte din timp, cel Fonyód, să fie umplut printr-o eventuală extindere a comunităților Coțofeni I timpurii spre vest și nord-vest.

În împrejurimile municipiului Oradea, poziția cronologică a descoperirilor Baden pare a fi mai clară: parțial contemporană cu așezările Coțofeni I și anterioară locuirii Coțofeni III. Resturi Baden târzie nu sînt încă documentate în zonă. La sud de Crișu Alb, succesiunea la limita inferioară pare a fi complet asigurată prin caracteristice descoperiri Bodrogkeresztúr, Herculane II—III, Cernavodă III (Roman 1971, 91 — 94; idem 1976 b, 31 — 40; Ecsedy 1974, 3 și urm. pentru descoperirile de tip Bodrogkeresztúr, Hunyadi halom și Cernavodă III de la Kétegyháza și Mezőberény), urmate de descoperiri Baden clasice (la Szeghalom-Dióér = Ecsedy 1974, 17—20). Ce urmează însă, nemjlocit, după încheierea așezărilor de tip Sînpetru German — Beba Veche, în teritoriile pe care le studiem, încă nu știm. În mod normal, unele descoperiri izolate cum ar fi o strachină de tip Makó — ornată în interior — aflată probabil la Periam (Muz. JA 14 473, în prezent la Muz. IRB), puse în legătură cu alte descoperiri din apropierea confluenței Mureșului cu Tisa (Banner 1942, 78 — 80, pl. CXXXIII—CXXXV) ar părea să promită o locuire mai consistentă de caracter Makó reprezentînd, în orice caz, o limită cronologică superioară pentru descoperirile noastre.

ÎNCADRAREA CULTURALĂ A FENOMENULUI BADEN

Cultura Baden este socotită în Ungaria a treia perioadă a epocii cuprului („Spätkupferzeit”), în Cehoslovacia și Austria o cultură eneolitică, în Iugoslavia cînd o cultură eneolitică, cînd una de tranziție spre epoca metalelor.

Spre sud și sud-est, ea mărginește un areal al epocii timpurii a bronzului, iar spre est culturi ale perioadei de tranziție spre epoca de bronz.

Dezvoltarea inegală a comunităților străvechi ne-a obligat și pentru alte perioade să încadrăm diferit manifestări culturale contemporane, astfel încît situația mai sus reliefată nu ar fi singulară. În cazul de față însă, dezvoltări egale și chiar identice în formă și conținut, au o încadrare culturală deosebită și nu numai necesitatea realizării unei terminologii unitare ne impune o reanalizare a lucrurilor (Roman 1976 b ; idem 1977 a). O analiză comparativă (Kalicz 1963, 68—70) între Bodrogkeresztúr (ca a doua perioadă a epocii cuprului) și Baden (ca ultima perioadă a cuprului) a arătat deosebirile evidente, de fond, dintre ele. Dealtfel literatura ungară (Kalicz 1975, 337 ; Ecsedy 1975, 277) folosește tot mai frecvent termenul de „ruptură” cînd se referă la seria evolutivă Bodrogkeresztúr — Baden. Prin scoaterea în evidență a descoperirilor de tip Hunyadi halom-Lażňany, Balaton, Retz și Lasinja pe de o parte, ca și a celor Boleráz pe de alta, deosebirile dintre a doua și a treia perioadă a cuprului ies și mai clar în relief, punîndu-se, în plus, și problema încadrării nou descoperitelor complexe și orizonturi cronologice. Căci, pe lingă faptul că grupa Boleráz reprezintă o ruptură în metalurgia cuprului, putînd constitui — alături de etapele Baden — manifestări ale „epocii cuprului” fără a cunoaște aproape de fel metalurgia cuprului, ea face parte și dintr-o formă de manifestare mult mai largă care, cuprinzînd și Cernavodă III, nu poate, în nici un fel, să fie socotită ca aparținînd epocii cuprului. Ar urma deci, păstrînd terminologia actuală, să încadrăm o manifestare culturală, uniformă în conținut și exprimare, în perioade deosebite : epoca cuprului (fără metalurgie sau cu apariții insignifiante !) și perioada de tranziție, noțiuni care implică un conținut diferit. Despre o epocă a cuprului în cazul seriei Boleráz — Baden nu poate fi vorba. Perioada de maximă înflorire a metalurgiei cuprului, cu piesele grele de metal, se încheie odată cu încetarea culturii Bodrogkeresztúr. Ea a putut continua, eventual, în vremea a ceea ce se numește orizontul Bodrogkeresztúr II, Hunyadi halom, Lażňany care poate reprezenta adevărata a treia perioadă a cuprului. Ceea ce urmează nu reprezintă o perioadă de decădere, ci un șoc evident, o prăbușire. Firul se va reinnodea odată cu apariția securilor cu gaură pentru coadă. Deci, din punct de vedere al metalurgiei, avem a analiza și defini perioada de timp

care începe cu dispariția uneltelor grele din cupru și se sfârșește cu apariția securilor, mult mai economicoase, cu un singur tăiș.

Arheologia românească socotește acest spațiu cronologic ca o perioadă cu caracter tranzitoriu, de la forme de viață eneolitice la forme de viață specifice epocii de bronz. Sint și voci care reclamă, în cazul acestei noțiuni, neputința de a defini o perioadă (Vulpe 1974, 244), propunând atribuirea conținutului său epocii de bronz dar, pe lângă faptul că introduc în discuție elemente care pot aparține în realitate bronzului clasic, ar duce și la o analiză simplistă a unei perioade dintre cele mai complexe și excepțional de importante, căci punctul de pornire al etnosului traco-illir stă totuși în aceste îndepărtate vremi. Este greu, fără îndoială, să cuprinzi într-o definiție lapidară o întreagă și frământată epocă. De aceea prezentarea, succintă, a situației, înregistrate arheologic, va fi suficientă pentru a reliefa caracterele unei perioade în comparație cu altele.

Eneoliticul din părțile estice, est-centrale și sud-est europene înregistrează un moment în care : între Carpații Meridionali, sudul Moldovei la nord și Rhodope la sud evolua complexul cultural Gumelnița — Sălcuța — Krivodol — Karanovo VI ; din centrul Transilvaniei și pînă la Niprul Mijlociu complexul cu ceramică pictată policrom Petrești — Ariușd — Cucuteni — Tripolie ; din vestul Transilvaniei pînă la vest de Tisa, estul Slovaciei și Dunăre cultura Tiszapolgár ; spre vest, în Transdanubia, manifestări Lengyel târzii ; mai spre sud, Vinča finală ; Rachmani de început. În cadrul acestor mari unități culturale, comunitățile cunosc o viață stabilă pronunțată, o economie agricolă în care creșterea vitelor joacă un rol important, o metalurgie a aramei avansată, o viață spirituală asemănătoare în care cultul fertilității joacă un rol precumpănitor. Pe trepte de dezvoltare apropiate, comunitățile din arealele culturale amintite practică relații de schimb, de bunuri culturale și spirituale, intense. Spre nord, triburi ale culturii Trichterbecher în formare, iar spre est grupe de caracter Mihailovka I și Sredni Stog mărgineanu arealul mai sus schițat (Roman 1976 e).

Momentul imediat următor este marcat de pătrunderea, la Dunărea de Jos, a comunităților de tip Cernavodă I, cu un mod de viață eneolitic, inferior cu mult stadiului populațiilor eneolitice locale. Deci un asemenea factor nu poate juca, prin el însuși, un rol deosebit în apariția unei noi epoci. Indirect însă, provoacă desființarea ariilor tradiționale între culturile eneolitice locale și implicit un amestec etno-cultural al acestora din urmă. Totodată relațiile cu lumea sudică sint intensificate pe ambele părți : ale comunităților eneolitice pe căile vestice, a celor intruși pe căile estice. Adaptarea noilor sosiți însemnează acceptarea de către ei, treptat, a modului de viață eneolitic balcanic. Deci purtătorii culturii Cernavodă I nu sint germeni purtători ai unui mod de viață superior și nu provoacă modificări de structură ale modului de viață tradițional. E probabil însă că triburile Cernavodă I au jucat, ca transmițătoare ale bunurilor culturale sud-dunărene, un oarecare rol în eneolitizarea unor populații nord-pontice înrudite. Din analiza concretă a materialelor arheologice nu rezultă contacte directe, evidente, între intruși și populațiile eneolitice autohtone decît în stadiile finale ale evoluției Cernavodă I. Cu alte cuvinte, contactele sint sesizabile doar atunci cînd se produce o anumită egalizare a treptelor de evoluție.

Un nou șoc, produs de presiunea populațiilor de stepă care aduce la Dunărea de Jos grupe de caracter Usatovo, schimbă substanțial situația, căci vechile grupări alogene, acimatizate între timp, sint împinse spre vest și sud-vest, dispersate în masa grupelor eneolitice locale și — un lucru esențial după părerea noastră — ele acaparează și căile vestice (inclusiv culoarul Vardar-Morava — dacă avem în vedere elementele de caracter Cernavodă I din sudul Bitoliei — Garašanin, Simoska 1976, 30, 31, fig. 7, 24, 25, 28, 30, 32, 33 ; Simoska, Kitanovski, Todorović 1976, pl. III/1, 4, 5, 7) de vehiculare a bunurilor egeeo-anatoliene și grecești, spre Dunărea de Mijloc. Din acest moment se produce și o „ruptură” în evoluția culturilor tradițional eneolitice (grupate anterior în mari complexe : Hissar — Vajska — Sălcuța IV — Herculane-Cheile Turzii — Hunyadi halom — Lažňany, Balaton, Lasinja, Retz), căci bunurile sudice trec acum prin filtrul unor grupe etnoculturale originare din stepele nord-pontice. Așa s-ar putea explica, ca fenomen cultural, unitatea care apare pe imensul spațiu din Dobrogea pînă în Moravia în etapa Cernavodă III — Boleráz, ca și înregistrarea unui fenomen de „barbarizare” a ținuturilor de la Dunărea de Jos și Mijlocie. Dacă și grupe etnice de tip Cernavodă I au atins toate aceste ținuturi este mai greu de spus și de admis. Un lucru este foarte vizibil acum, în noua etapă : tradiționalele elemente eneolitice se diminuează și pierd din vitalitate, fără ca cele nou apărute sau modificate să se continue în mod necesar în epoca bronzului. Din punct de vedere cultural, este o perioadă de căutări a unui nou echilibru, o perioadă îndelungată de renunțare treptată, dar nedusă la sfîrșit prin evoluție proprie, la modul de viață eneolitic. Dacă adăugăm și posibilitatea realizării unor noi sinteze etnice prin asimilări sau mixturi, a modificării sau impunerii altor concepții spirituale, familiale, sociale, a unor forme noi de activitate economică este de la sine înțeles că necesitatea de a nu încadra, simplist, toată această perioadă la o epocă sau alta (eneolitic sau bronz) ni se impune. Avem de-a face deci cu o perioadă care pregătește structural comunitățile derivate din cele eneolitice locale și elementele alogene, pentru modul de viață specific epocii de bronz.

Ca și culturile Cernavodă III și Coțofeni, culturile Boleráz și Baden au caractere care le situează în această perioadă tranzitorie. Toate conservă încă multe elemente ale modului de viață eneolitic, fiind în același timp profund distanțate de culturile eneolitice ale epocii cuprului, dar numai noi frămîntări, care au pus capăt și evoluției lor, vor birui definitiv părțile cele mai conservatoare din componența lor.

Chiar în domeniul metalurgiei, perioada de tranziție poate fi numită o perioadă de căutare a celor mai economice metode pentru realizarea unor obiecte utile, care să conțină doar atît metal cît este necesar. Reținem și procentul ridicat de arsen din unele piese. Astfel încît, apariția securilor cu gaură pentru coadă, care marchează de fapt începutul epocii timpurii a bronzului, nu se realizează pe un teren gol.

Orizontul Boleráz — Cernavodă III, prin vastul teritoriu ocupat și mai ales prin multiplele contacte pe care le presupune de la Dunărea bava-reză pînă la cea dobrogeană, poate marca începutul perioadei de tranziție în fiecare din acele teritorii, în care un asemenea fenomen este suficient de puternic pentru a produce modificări esențiale. Este de la sine înțeles că Cernavodă III — Boleráz poate să se învecineze cu grupe etno-culturale

află pe trepte încă neolitice de dezvoltare sau cu grupe asupra cărora influența sa să fie suficient de redusă pentru a nu le angrena în fenomene tranzitorii. Tot astfel, spre sud, contactele pot fi realizate cu manifestări culturale ale bronzului timpuriu.

Perioada de tranziție nu are, peste tot, aceeași durată în timp : spre sud ea este mai scurtă, spre nord mai îndelungată.

În Bulgaria, perioada de tranziție (Todorova 1969, 467—470) nu poate rezulta din căutarea elementelor eneolitice transmise culturii Ezero și nici din cele mai vechi elemente nord-pontice care, în primele momente, ca și la nord de Dunăre, rămân în stadiu neolitic, iar apoi, prin „aclimatizare” și adoptare de elemente balcanice și anatoliene, pot atinge stadiul tranzitoriu sau al epocii de bronz mai repede decât comunitățile de la nord de Dunăre. Ea poate fi finalizată, în schimb, în descoperiri de tip Cernavodă I tirzii de la nord de Balcani (descoperiri ale H. Todorova la Hotnicavodopada și Ovčarovo-platoto), în cele de tip Cernavodă II aflate în împrejurimile Varnei sau la sud de Dunăre (Roman 1976 c, 163, 167), ca și în caracterul tranzitoriu al unora dintre nivelurile vechi ale așezărilor de tip Ezero. La sud de Balcani, contactele mai strinse cu culturile bronzului timpuriu egeeo-anatolian scurtează, probabil mult, perioada cu caracter de tranziție. În schimb, la nord de Balcani situația nu va fi fost mult diferită de ținuturile dintre Carpații Meridionali și Dunăre.

În Iugoslavia, în noțiunea de perioadă de trecere au fost incluse deopotrivă atât culturi eneolitice, cât și Baden, Kostolac, Vučedol (Garașanin 1958 b, 29—53 ; idem 1961, 15—43, în special 23—30), pe lângă faptul că unele grupe (cum ar fi Bubanj — Hum) sînt socotite ca bronz timpuriu „în sens balcano-anatolian” (Garașanin 1961, 35). Mai recent însă, succesiunea Baden — Kostolac — Vučedol este integrată rubricii eneolitic tirziu (Iovanović 1974, 153—183). În cazul de față va trebui să reținem pe de o parte o suprapunere de mai multe culturi la Bubanj (Berciu 1961, 97—105 ; Roman 1971, 123—125 ; idem 1976 a, 56, 63 și fig. 9) care nu se succed nemijlocit în timp ; pe de alta, că mai vechile raportări ale orizontului Bubanj — Hum Ia — Sălcuța (I—III)-Krivodol la bronzul timpuriu macedonean nu se mai pot avea în vedere. Se adaugă faptul că strangularea căilor de acces dintre sudul și nordul Peninsulei Balcanice de către mișcarea elementelor nord-pontice nu oferă evoluții substanțiale diferite pentru ținuturile iugoslave în comparație cu cele aflate mai spre nord-est și est. Deja în Voivodina au apărut descoperiri de tip Cernavodă III — Boleráz (Karmanski 1970, I ; Medović 1974 ; Tasić 1975) care nu diferă cu nimic de cele similare lor din celelalte ținuturi, iar asemenea descoperiri sînt de așteptat și mai spre sud, pe valea Moravei. Nu problema existenței unei perioade de tranziție pentru Iugoslavia se pune, în cadrul schițat de noi mai sus, ci a documentării ei în zonele unde se constată hiatusuri în evoluție, ca și a observării duratei acesteia în diferitele regiuni.

În Thessalia, prin paralelizarea culturii Rachmani cu Helladicul timpuriu I și II și parțial cu Thessalicul timpuriu I (Hanschmann-Milojević 1976, text, 142 — 148, fig. 5), epoca „cuprului” se întrepătrunde organic cu aceea a bronzului. Și cu alt prilej însă (1976 a, 63) am atras atenția asupra faptului că, în timp ce cultura Rachmani își găsește numeroase și clare analogii în orizonturile cronologice ante Coțofeni (în deosebi în Săl-

cuța IV — avînd chiar toarte pastilate —, în Cernavodă I tîrzie, Horodiștea și cel mult în etapa Cernavodă III timpurie și Celei), cultura Coțofeni are numeroase corespondențe în complexe ale Helladicului timpuriu I — II. Situația este curioasă și va trebui analizată cu toată atenția. Remarcăm, de asemenea, faptul că materialul socotit „Thessalic timpuriu I”, rezultat din șanțul de apărare 2/3 de la Argissa (Hanschmann-Milojčić 1976, text, 33 — 43; idem, planșe, pl. I, II/1—3,5; 1—10) își are analogii tot în orizonturi pre-Coțofeni.

O „lipire” și o întrepătrundere și mai strînsă este presupusă între bronzul timpuriu macedonean și neoliticul tîrziu, pe baza resturilor Gumelnița descoperite în unele așezări macedonene (Heurtley 1939, *passim*; problemă reluată de Hanschmann — Milojčić 1976, text, 195—229). Acestea însă aparțin de regulă Gumelniței timpurii (chiar Marița), iar locuiri sporadice de acest fel, răvășite ulterior de locuiri ale bronzului timpuriu, nu sînt excluse. Va trebui, probabil, să ne obișnuim cu ideea unor hiatusuri și în așezările preistorice din Grecia, ca și cu posibilitatea unor aporturi repetate de elemente etnoculturale dinspre centrul Balcanilor spre sud. În cadrul unor asemenea fenomene și prin analiza detaliată a materialelor recoltate nu numai din „Magule” (care reflectă — clar — o perioadă de stabilitate, putîndu-se forma doar în asemenea „liniștite” epoci), ci și din răzlețe sălașe sau așezări cu depuneri subțiri, se va putea realiza mai clar imaginea modului de trecere de la o epocă la alta ca și explicarea unor elemente „culturale” central-balcanice sau mai nordice și nord-estice în Grecia peninsulară. Nu ne scapă din vedere nici faptul că pe „magule” înregistrăm dese nivelări, construcții, terasări care puteau cu ușurință să facă „contemporane” urmele unei vieți sărace cu cele ale unei vieți și activități prospere.

În alte ținuturi, mai nordice, analiza fiecărui caz în parte va putea stabili existența, durata și caracterul difuziunii elementelor specifice epocii de tranziție în mediile neo- sau eneolitice.

În paginile ce urmează socotim mai utilă o privire de ansamblu asupra problematicii Baden decât o recapitulare concludivă. Cititorul va găsi aici nu o prezentare exhaustivă, ci una care să-i permită un prim-contact, o „introducere” într-o tematică care a stat în atenția unui număr mare de specialiști.

Denumirea de „cultura Baden” îmbracă două aspecte : unul formal, altul de conținut ; acesta din urmă mai puțin întâlnit în literatură. Aspectul formal are o întreagă istorie care a fost rezumată de Banner (1956, 257 — 260). Cea mai veche descoperire consemnată în scris provine de pe teritoriul României, de la Sintandrei (Banner 1956, 8, 257 cu trimitere la Rómer 1866, 16). Denumirea de Baden, cea mai des uzitată, o datorăm lui Menghin (1921, 15) și se referă la descoperirile făcute la Königshöhle („Peștera regelui”) de lângă Baden (la sud de Viena). S-au folosit sau sînt în uz și alte denumiri, precum : Ossarn (Bayer 1928, 90), Pécel (Banner 1941, 7 ; idem 1956), „Cultura toartelor în bandă” (Bayer 1928) și „Cultura ceramicii canelate” (frecvent folosită îndeosebi de literatura cehoslovacă : Schranil 1928, 59, 65 — 67 ; Eisner 1933, 30, 287, 332 ; Badinsky-Krička 1947, 61 ; Böhm 1941, 39 ; vezi, de asemenea, în Symposium Baden : Buchvaldek, Pleslová, Pavelčík. O tendință spre „Baden” înregistrăm însă la unii specialiști slovaci : Neustupný 1969, 317—347 ; Pavúková 1974, 237—360. Despre „Cultura cu ceramică canelată” scriu și cercetătorii polonezi în : Symposium Baden : Burchard, Godlovska, Kozłowski).

Dacă avem în vedere aspectul de fond, lucrurile sînt mai complicate. Pe orizontală, Neustupný (1969, 332 — 334) a propus o distincție între noțiunile de „cultură” și „complex”, încercînd o limitare în spațiu a „culturii Baden” prin cuprinderea manifestărilor marginale (cum ar fi cele din Boemia : Kamýk și Dřetovice sau Polonia : Pleszów-Zeslavice sau altele de la est de arealul „culturii Baden”) în noțiunea de „complexul Baden”. Este o încercare de separare a unui areal cultural de zonele în care se manifestă doar „influențe”, cu intensități variabile. Problema devine însă și mai complicată dacă privim lucrurile pe verticală. Neustupný are în vedere „cultura Baden” în formele sale „clasice”. Dar tot el, prima dată, introduce în faza Baden A și grupul Boleráz (Neustupný 1959 ; idem 1969), situație în care am putea vorbi de o cultură Baden care în faza A se întinde de la Marea Neagră (prin Cernavodă III) pînă în vestul Slovaciei (după Pavúková 1969, harta de răspindire a grupului Boleráz, chiar și în Moravia prin includerea tipului Ohrozim), iar apoi de o cultură Baden (în faza B) care se limitează la un areal mult mai restrîns. Încer-

care, nemărturisită de altfel, de a impune, spre sud și sud-est, folosirea denumirii de Boleráz pentru toate acele complexe descoperite în viitoarele limite Baden B—D sau B—E, desemnând restul complexelor drept Cernavodă III nu este de natură, firește, să rezolve dilema. Deci: „cultura”, „complexul” sau „fenomenul” Baden? Care este noțiunea cea mai potrivită și care trebuie să fie conținutul ei? Deoarece nu este exclus ca procesul de regionalizare să aibă la bază și componente etnoculturale deosebite, pînă la adîncirea cercetărilor pe zone micro- și macroregionale, este preferabilă folosirea unei denumiri strict convenționale. Cum aceea de Baden este cea mai uzitată, încărcarea literaturii și cu alte denumiri nu ar fi folositoare.

Dacă „grupa Boleráz” continuă a fi socotită Baden A, în stadiul actual al cercetărilor Cernavodă III nu poate să rămînă în afara acestei noțiuni. O încercare de separare pe criteriul regionalizării nu ar simplifica, ci ar complica lucrurile, căci segmentarea ar trebui introdusă și în arealul Boleráz, areal care nu poate fi îndepărtat de Cernavodă III decît, am spus-o și mai sus, prin dorința de a limita noțiunea Boleráz la viitoarea arie a Badenului socotit „clasic”. Cu datele puse la dispoziție de B. Burchard (pentru Polonia), I. Pavelčík (pentru Moravia; vezi și Medunova 1967 și 1969), E. Pleslová (pentru Boemia), P. Roman (pentru România), I. Torma (pentru Ungaria), E. Ruttkay (pentru Austria inferioară și Burgenland; vezi, de asemenea, și Ruttkay 1969 și 1971), ca și cu ale sale proprii pentru Slovacia, V. Pavúková a întocmit harta descoperirilor Boleráz—Cernavodă III, în care a cuprins și influențele Boleráz asupra culturii Trichterbecher din Boemia și descoperirile de tip Celei din sud-estul Olteniei. Dacă adăugăm noile descoperiri dintre Mureș și Criș, ca și pe acelea din Bačka, eliminînd însă pe cele de tip Tărtăria, care aparțin în realitate culturii Coțofeni I, Cernavodă III—Boleráz ocupă un teritoriu imens (de la Marea Neagră pînă în sud-vestul Moraviei, din sudul Poloniei pînă la Sava și chiar mai spre sud).

Harta ariei de răspîndire a culturii Baden „clasice” o datorăm lui Banner (1956). În perioada sa clasică (fazele B—D Neustupný), arealul culturii Baden cuprinde ținutul de la nord de Sava și Dunăre (mai la sud existînd doar așezări pe malul opus ca la Šabac sau importuri la Bubanj), Voivodina, Slavonia, Barania; întregul teritoriu al Ungariei; vestul României; Austria inferioară și Burgenland; Slovacia; vestul Ucrainei subcarpatice; Polonia Mică și izolat Silezia; Moravia (Pavelčík 1969) și Boemia (Pleslová 1969). Neustupný (1969, 337—338) a încercat să precizeze și variația, în timp, a arealului Baden. În faza B, locuirea s-ar fi întins din Austria Inferioară, peste sud-vestul Slovaciei și Pannoniei pînă în Iugoslavia. Indicii ar fi și pentru cursul superior al Tisei. În faza C, prin grupa Viss, locuirea pe cursul superior al Tisei este bine documentată în timp ce ținutul Tisei mijlocii rămîne iarăși sub semnul întrebării. Locuirea din Austria Inferioară și Moravia ar dispărea. În faza Neustupný D răspîndirea culturii Baden propriu-zise ar atinge punctul maxim: din sudul Poloniei, peste Moravia de nord pînă la granițele albaneze (cu referire la descoperirile de la Hissar = Todorović 1963). Descoperiri Baden apar acum și pe cursul mijlociu al Tisei. Neustupný și-a întocmit schema de mai sus pe baza documentelor existente și pe concepția sa despre noțiunile

de „cultură” și „complex” Baden. Orice noi descoperiri pot produce însă modificări, iar cele din România, pe care le-am prezentat, sînt sugestive în acest sens (fig. 10).

În cadrul culturii Baden s-a remarcat și un fenomen de regionalizare. Banner (1956, 186) a evidențiat trei asemenea grupe : Fonyód-Úny, Viss, Ózd-Piliny. Analiza materialelor vechi sau mai nou apărute a dus însă atît la modificarea încadrării cronologice a unor descoperiri în raport cu altele (Fonyód în raport cu Úny, care este mai tirziu), cit și la individualizarea altor grupe. Pentru orizontul Baden A, Neustupný (1969, 335) remarcă

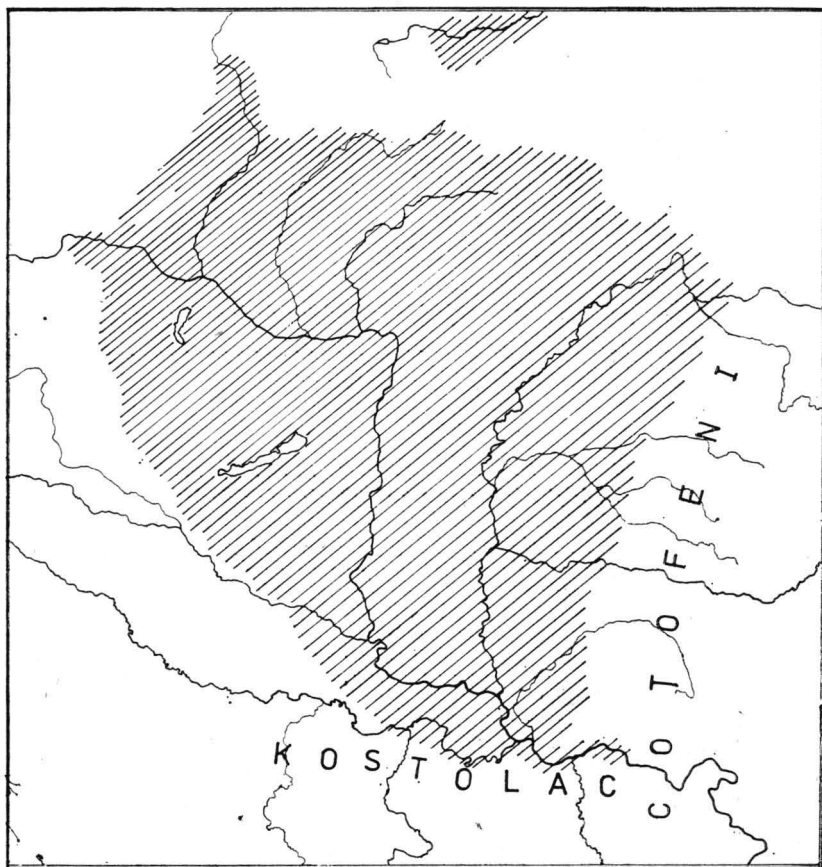


Fig. 10. — Aria de răspîndire a culturii Baden „clasic”, după I. Banner, E. Neustupný, N. Tasić, E. Pleslová, Buchvaldek și P. Roman.

deosebiri de la nord spre sud (pe linia Ohrozom—Lišeň—Jevišovice C₁—Boleráz, evitînd deci noțiunea Cernavodă III) prin descreșterea și dispariția paharelor cu gura în formă de pilnie și a sticlelor cu gulerăș și, invers, de la sud spre nord, prin împutînarea ceramicii cu împunsături succesive și a altor elemente tipice. Am adăuga, dacă comparăm Cernavodă III cu unele complexe funerare Boleráz (Pilismarót—Basaharc, cimitir de incinerare = Torma 1969, 483 și urm.) posibilitatea existenței, mai ales

spre sud, și a unor deosebiri de rit (documentarul existent, indicind, pentru Cernavoda III, ritul inumației = Berciu, Morintz, Roman 1959, 103). O diferențiere și mai pregnantă între sudul și nordul arealului Baden, în etapa următoare, Fonyód—Tekovský Hrádok, nu este nici ea exclusă, în sensul că sudul renunță mai de timpuriu la caracteristica canelare a interiorului străchinilor, decît părțile mai nordice.

Eventualitatea, invocată de noi, și a unei mai scurte evoluții Boleráz în partea de sud a arealului decît în partea mai nordică nu este împărțită de V. Pavúková (1977) care argumentează : „descoperiri ale orizontului Fonyód există în Iugoslavia (Vinča), ca în sudul Slovaciei. Aceleași. Deci grupa Boleráz se termină în același timp în întregul teritoriu unde ea a fost răspîdită”. După părerea noastră, doar viitoare analize de materiale vor da răspuns și acestei insuficient de clarificate probleme.

Pentru faza C, Neustupný (1969, 335) remarcă „o deosebire împede între grupa Úny de la cotul Dunării și grupa Viss din ținutul Tisei superioare”. S-a invocat însă probabilitatea ca cele două grupe să fie în mare măsură nesinerone (Torma 1969, 500, n. 49; Pavúková 1974, 338). Alte segmentări nu au mai fost făcute, dar posibilități ar exista, mai ales pe baza păstrării unor mai puternice reminiscențe (tradiții) Boleráz în partea de nord a arealului. În partea de sud, aceste tradiții sînt depășite, aci putîndu-se manifesta, eventual chiar din acest moment, influențe de caracter Kostolac timpuriu.

Un accentuat proces de regionalizare sesizează Neustupný (1969, 335—336) în faza D, fază din care și are la dispoziție suficient material documentar. Grupa Ózd se întinde în ținutul Tisei superioare (pînă în cîmpia Careiului, am completa noi), regiunile muntoase ale Slovaciei (Drevenik) și pe cursul superior al Vistulei (Pleszów-Zeslawice I). Grupa Trenčín din Carpații vestici îi este apropiată.

Grupa Ossarn are caractere proprii și ocupă Austria Inferioară și o parte mai puțin definită din Moravia de sud. La cotul Dunării, Neustupný (*op. cit.*, 336) reliefează o serie de cimitire (Budakalász, Alsónémedi) cu caractere comune, dar Budakalász este sigur mai vechi ca Alsónémedi. Partea de sud a arealului Baden (sudul Pannoniei, ținutul mijlociu al Tisei, Iugoslavia) ar forma în faza D₂ o mare unitate, dînd naștere unei grupe regionale cu caractere proprii (sub puternica influență Kostolac, după părerea noastră).

În faza E, ținutul nordic (Carpații vestici, Vistula Superioară etc.) sînt sub influența stilului Bošaca, iar partea de sud sub a celui Kostolac, care se documentează din ținutul riului Bosna pînă în sud-vestul Slovaciei. Aserțiunile lui Neustupný pot fi completate astfel : Kostolac are o mai îndelungată evoluție și un timp el va influența partea de sud a arealului Baden, dînd naștere la grupa regională definită de Neustupný prin faza D₂ (acțiunea elementelor Kostolac începe însă și mai de timpuriu). La sfîrșitul fazei Ózd, sub presiunea Vučedol, se produce și o deplasare, probabil nu numai stilistică, a elementelor Kostolac propriu-zise care, cum o dovedesc descoperirile de la Iža (Pavukova 1968), ajung pînă în sud-vestul Slovaciei. Sub influența unei asemenea mișcări, în ținuturile învecinate ia naștere, treptat, stilul Bošaca. Procesul de regionalizare va ramîne, pe mai departe, una dintre problemele importante ale tematicii culturii Baden.

Nici cronologia, relativă și absolută, a culturii Baden nu a fost scutită de mari răsturnări. Nu de la început diferitele sale etape evolutive au fost înșirate în schema actuală. Boleráz a fost socotită, mult timp, o etapă finală și abia Neustupný (1959, 269, 277), teoretic, și Pavúková (1968, 360—368), stratigrafic, au dovedit că ea se plasează la începutul culturii Baden. Discuțiile asupra sincronizărilor, pe orizontală și pe verticală, a diferitelor complexe Baden continuă.

Approape trei decenii, cultura Baden a fost socotită, pe baza falsei interpretări a descoperirilor de la Kiskőrös (Csalogovits 1931, 102—115), mai veche decât cultura Bodrogkeresztúr. I. Banner, în monografia asupra „culturii” Pécel, va aduna toate argumentele în acest sens (1956, 229—241), dar doi ani mai târziu acestea erau înlăturate de stratigrafia de la Székely (Kalicz 1958, 3—6 care înregistra succesiunea: Tiszapolgár—Bodrogkeresztúr—Baden). O situație asemănătoare s-a consemnat și la Tiszapolgár-Basatanya (Banner—Kutzián 1961, 1). Pornind de la observațiile stratigrafice ale lui Palliardi (1914, 256) la Starý Zámek (unde peste un strat Trichterbecher-Jevišovice C_2 urma un altul cu ceramică canelată C_1 , iar deasupra un al treilea B, aparținând culturii Jevišovice), pe baza analizei materialelor din Moravia, Neustupný (1959) va fixa cadrul evoluției culturii Baden în raport cu Europa centrală și est-centrală. La bază s-ar afla manifestări Trichterbecher (Jevišovice C_2 în Moravia) și Bodrogkeresztúr-Ludanice (în sud-vestul Slovaciei și nordul Pannoniei), iar la partea superioară orizontul Glockenbecher-Schnurkeramik. Presupune contemporaneitate și influențare reciprocă cu culturile Salzmünde, amforele sferice, Řivnác și Zlota I. Zece ani mai târziu, Neustupný (1969, 339—342) va lua în considerație, pentru cronologia relativă a întregului complex Baden, manifestările culturale puse între timp în evidență. Ele au rezultat, pe de o parte, din stratigrafia de la Hissar (Todorović 1963, 25—29), unde un strat Sălčuța IV era suprapus de o depunere atribuită culturii Baden, în care s-ar fi aflat resturi ale bronzului timpuriu de tip Kritsana¹¹ și Gomolava (unde un strat Baden târziu-Kostolac ar fi fost suprapus de un strat cu ceramică Vučedol „mai veche”), iar pe de alta, din problemele ridicate de grupele Lažňany, Lasinja și Retz, ca precursori ale culturii Baden. Se adaugă recent conturatul grup Balaton (Kalicz 1969, fig. 22).

În Polonia s-a stabilit paralelismul evolutiv dintre ceramica canelată târzie, cultura amfelor sferice și, implicit, faza timpurie (grupa Krakow) a ceramicii șnurate și Zlota (Godlovska 1969, 73, tot acolo și bibliografia; vezi și Buchvaldek 1969, 51—54).

¹¹ Hissar se află în ținutul Metohia, spre granița albaneză a Iugoslaviei. Așezarea are un strat de cultură gros de 280—320 cm. Partea inferioară, cu grosimi de pînă la 170 cm (fazele IA și IB) cu mai multe niveluri (ar rezulta, după descrierea lui Todorović — 1963, 26 — că este vorba de nivelurile de la V în jos dar după observațiile noastre, făcute direct pe material la Prština, este vorba de nivelurile de la VIII — inclusiv — în jos = Roman 1971, nota x, p. 123), conține material tipic Sălčuța IV—Herculane-Cheile Turzii, în cazul celor ilustrate pe pl. I—III și IV, mijloc stînga. Partea superioară a stratului de cultură (fazele IIA, IIB, nivelurile IV—III și respectiv II—I; după observațiile noastre VII—I), grosă de 60 cm, conține, după autorul săpăturilor (Todorović 1963, 26) resturi Baden-Kostolac și ale bronzului timpuriu macedonean. Depunerea cea mai nouă aparține epocii hellenistice. Materialul, analizat de noi la Prština, indică elemente clar înrudite cu Baden, Coțofeni, Ezero în nivelul VII și resturi Coțofeni-Kostolac în nivelurile III—I. Unele materiale (Todorović 1963, pl. V, dreapta jos și altele nepublicate) aparțin hallstattului.

Dacă raporturile culturii Baden cu alte culturi de la limita de vest, nord și, recent, est s-au stabilit prin compararea „din aproape în aproape” a numeroase elemente rezultate din contacte nemijlocite, în relațiile cu sudul s-au comparat, de fiecare dată, mai ales elementele din zonele de difuziune (în cazul de față Baden), cu cele din zonele de impuls originar, suprimându-se, uneori și din insuficiența publicare de materiale, compararea cu manifestările zonelor intermediare. Or, este știut, un impuls poate produce centre intermediare care îi supraviețuiesc mult timp. Apoi, schimbarea „modei” din zonele de mare efervescență, care presupune și reveniri repetate la forme mai vechi, nu întotdeauna este înregistrată în zonele intermediare. Deseori, din aceste ultime verigi sînt preluate sau se transmit în exterior produse de caracter „arhaic” sau care pot fi parțial transformate. Compararea „din aproape în aproape”, a unor unități luate ca un întreg, rămîne deci calea cea mai sigură pentru a reduce procentajul greșelilor.

O primă treaptă intermediară, între Anatolia și Grecia, pe de o parte, și ținuturile dunărene, pe de alta, o constituie descoperirile de la Bubanj, Hissar, Ezero și Michalič. Cu referire la Bubanj s-a afirmat continuitatea evolutivă a depunerilor I—III (Garașanin 1958 a; idem 1958 b, 53 și urm.), în nivelurile Bubanj—Hum I b și II, apărînd resturi Baden-Kostolac și Coțofeni pe de o parte, iar în II și resturi miniene, caracteristice pentru helladicul mijlociu.

Stratigrafia de la Bubanj ne oferă însă un prim-mare hiatus documentar între depunerile de caracter Sălcuța (desemnate drept Bubanj I a) și cele cu caracter Baden—Kostolac (I b). În acest interval de timp se dezvoltă cel puțin Sălcuța IV, Cernavodă III și Coțofeni I. Că în această zonă nu este posibilă o continuare a evoluției formelor de tip Bubanj Ia — Sălcuța pînă în epoca Baden—Kostolac ne-o arată și descoperirile de la Hissar (Todorović 1963), unde un strat foarte gros de tip Sălcuța IV este suprapus de o depunere (nivel VII) cu materiale înrudite cu cele Coțofeni II; în nivelurile superioare (VI—I, pentru detalii, vezi Roman 1971, 123, n.*; idem 1976 a, 56), apărînd și resturi Kostolac.

Materialele Bubanj—Hum II nu par unitare, căci în afară de resturi Coțofeni finale (contemporane cu Vučedol) apar și elemente Junacite (Garașanin 1958 b, pl. 12/4, 5), pentru care se caută analogii în cultura Tei (*ibidem*, 63) sigur ulterioară culturii Coțofeni (de neînțeles, dar corespondențe pentru Bubanj III sînt căutate în cercul Glina, vezi Garașanin 1958 b, 64, iar pentru Bubanj II în aria Tei). Nu este deci exclus ca locuirea Bubanj II să fi deranjat și antrenat materiale de tip I b (Baden—Coțofeni—Kostolac), situație în care marfa miniană nu are nici o valoare pentru datarea materialelor Coțofeni aflate în depuneri Bubanj II. Oricum, resturile Kostolac din Bubanj I b sînt mai vechi decît marfa miniană care apare în II.

La Hissar, în nivelul II b (după numerotarea lui Todorović, *op. cit.*) materialul Kostolac ar fi fost asociat cu resturi de tip Kritsana, de unde ar rezulta datarea culturii Baden propriu-zise înainte de bronzul timpuriu macedonean (Neustupný 1968, 24). Existența unor resturi de tip Kritsana la Hissar este contestată de Miložjić (1967, 13, 24), care atribuie unele din aceste descoperiri epocii fierului.

Mai spre sud, grupa Crnobuki, plasată de Garašanin (1958 b, 119) la sfârșitul neoliticului, ca o continuare a grupei Porodin, paralelă, în ținuturi diferite, cu bronzul timpuriu macedonean (*ibidem*, 120), are corespondențe în Rachmani (*ibidem*). Simoska, Kitanovski, Todorović (1976, 72) datează Crnobuki în eneolitic, într-o etapă precedentă bronzului timpuriu și „culturii Armenochori”, dar corespunzând culturii Rachmani. Primele două straturi sînt paralelizate cu așezarea de la Šuplevec și Bakarno Gumno. Subliniem că în cel mai vechi strat (I) s-au descoperit impresiuni de șnur înfășurat, de caracter Cernavodă I, deci evoluția așezării de la Crnobuki este *categoric* ulterioară culturii Gumelnița și Karanova VI.

Ceramică șnurată, tot de caracter Cernavodă I, a apărut, de asemenea, și la Šuplevec (Garašanin, Simoska 1976, 30—31) de unde, ca și la Bakarno-Gumno, provin și idoli „Rachmani”. Așezarea de la Šuplevec este paralelizată cu Bakarno Gumno II, Sălcuța IIc—III (*ibidem*, 30), ulterioară etapei Bubanj—Hum Ia (sincronă cu Sălcuța IIa—b), deci ante-Sălcuța IV—Hissar, stratul inferior. Dacă între aceste orizonturi și Rachmani este admis un raport de contemporaneitate, faptul că și prin prezența unor toarte pastilate (inedite, aflate în așezarea cercetată de Vl. Milojević la Pevkakia)¹² cultura Rachmani se poate paraleliza și cu Sălcuța IV—Hissar, rezultă că Rachmani are, în bună măsură, o evoluție posterioară culturilor Gumelnița—Karanova VI și poate atinge, la limita superioară, orizontul Herculane-Cheile Turzii—Vajska-Hunyadi halom-Lazňany. Dealtfel, în materialul Rachmani de la Volos-Pevkakia sînt multe similitudini pentru descoperiri Cernavodă I tirzii, pină în perioada Horodîștea inclusiv.

Dar și din această constatare rezultă anterioritatea evoluției culturii Gumelnița în raport cu helladicul timpuriu I—II (respectiv Thessalicul I) și bronzul timpuriu macedonean, care au fost paralelizate cu cultura Rachmani¹³. Pe de altă parte însă, compararea între Rachmani și Coțofeni *nu* arată contacte și un raport de contemporaneitate între ele; în schimb, am subliniat-o și cu alte prilejuri (1976 a, 63—64) și într-un capitol anterior, asemenea comparații se pot face între descoperiri ale helladicului timpuriu I—II și Coțofeni. Nici principiul datării unui complex după „monedele cele mai noi”, invocat de Milojević (1967, 15; idem 1977), nu se poate aplica în cazul de față, deoarece unele tipuri de vase Coțofeni (variante sau subvariante de străchini și castroane îndeosebi), prezente și în complexe ale helladicului mijlociu, fac parte dintre cele în uz și în helladicul timpuriu. Elemente caracteristice exclusiv pentru helladicul mijlociu nu putem semnala totuși din așezările Coțofeni.

¹² Dacă am lua ca punct de pornire, pentru acest tip de torți ce imită tehnica de prindere a toartelor la vasele de metal, descoperirile de la Troia, aflate în faza Ic (Blegen, Caskey, Rawson 1951, I₂, fig. 240/16—18), ca și acelea de la Thermi (Lamb 1936, fig. 31; 34/4, 5, 7, 14) ele ar putea reprezenta un *terminus ante quem* pentru orizonturile Rachmani (în care apar), Hissar-stratul inferior, Vajska, Sălcuța IV—Herculane-Cheile Turzii, Hunyadi halom, Lazňany.

¹³ Milojević (1967, 24) afirmă că la Pevkakia, sub două pedele aparținînd culturii Rachmani tirzii ca și în strat Rachmani (idem 1972, 65 și 1974, 50) s-ar fi aflat fragmente de *saucières* de tip helladic timpuriu II. Deci Rachmani ar dura pină la limita dintre Troia I și II. O situație asemănătoare s-a înregistrat la Argissa, unde în șanțul de apărare 2/3, aparținînd tessalicului timpuriu I, s-au găsit cîteva cioburi Rachmani (Hanschmann, Milojević 1976, I, 33). Un fragment Rachmani a apărut și în șanțul de apărare 1 de la Argissa (*ibidem*, 43), atribuit thessalicului timpuriu II. Adăugate la alte observații, se conchide: Rachmani tirziu este contemporan cu thessalicul timpuriu I și helladicul timpuriu II (*ibidem*, 142—149, fig. 5).

Dificultățile sincronizării evoluției culturale de la sud de Balcani cu aceea de la Dunăre le-am semnalat și cu alte ocazii (Roman 1976 a, 55—56). O analiză sumară a obiectivelor de la Ezero și Karanovo ne indică o foarte clară „pauză” între depunerile Karanovo VI (Gumelnița) și Ezero; acestea din urmă începând cu analogii în orizontul Orlea-Sadovec, Celei, Cernavodă III tirzie (Roman 1976 c, 163; 1977 a) și terminându-se în perioada Glina. Este încă un gol în documentare care corespunde întregii evoluții a culturii Cernavodă I și parțial evoluțiilor Cernavodă II și III; de asemenea, etapei Usatovo. Este o perioadă de timp îndelungată cînd modul de viață caracteristic tellurilor dispăre, astfel încît doar lărgirea investigației va putea depista (cu siguranță!) și urmele culturilor mai sus menționate sau ale altora înrudite cu ele, atît la nord, cît și la sud de Balcani. *Grosso modo*, Coțofeni se poate paraleliza cu Ezero I—II (Roman 1976 a, 64, 65). Mai spre sud, la Sitagroi și Dikili Tash, sesizăm de asemenea hiatusuri repetate. Resturile Gumelnița sînt acolo timpurii, parțial sincrone culturii Marița¹⁴. Materiale asemenea celor din nivelul Sitagroi V b își află corespondențe în complexe de tip Junacite, deci bronz mijlociu. Cele din Sitagroi Va par a avea unele analogii în Kostolac (Roman 1976 a, 65). Rezultă un interval mare de timp care nu poate fi acoperit doar prin evoluția nivelului Sitagroi IV. Materialele acestui nivel nu pot fi invocate, în mod necesar, în legătură cu Baden. Ele par a se plasa, alături de cele din șanțul, 2/3 de la Argissa (Hanschmann, Milojević 1976, II, pl. I, II și 1—10), într-un orizont pre-Baden, eventual Retz-Bajč¹⁵. Dikili Tash, prin ceramica canelată și tortile tubulare (Deshayes 1970 b, fig. 18, 21), pare a reflecta și perioada de formare a culturii Cernavodă III. Și într-un caz și în altul (Sitagroi și Dikili Tash) vor trebui, probabil, mai întii să fie separate materialele care provin din relații cu lumea de la nord de Rhodope, și care pot „data” diferitele straturi arheologice, de materialele ce pot reprezenta acolo doar locuri sporadice, sezoniere, care n-au format niveluri de cultură sesizabile stratigrafic.

¹⁴ Sitagroi, în cîmpia Drama, a oferit o scară cronologică care are la bază o depunere (I) de caracter Veselinovo, urmată de alta (II) de tip Paradimi; o a treia treaptă (Sitagroi III) cu marfă „Gumelnița-Kodjadermen” (dar mai curînd s-ar putea plasa la sfîrșitul culturii Marița și începutul culturii Gumelnița); Sitagroi IV este paralelizată cu Baden timpuriu, cu analogii în bronz timpuriu I—thessalic. Pentru Sitagroi V (cu 2 subfaze Va și Vb) s-au încercat paralelizări de la Troia I și II pînă la Troia IV. Pentru Sitagroi, vezi: French 1964, 30—48, fig. 8 cu ceramică pictată; Renfrew 1969, 427—440; idem 1970, 295—304; idem 1971 unde, pe fig. 1, sînt puse în evidență hiatusuri mai ales între Sitagroi III și IV, între IV și Va; Roman 1976 a, 65, n. 10; Podzuweit 1973, 129—131. Așezarea de la Dikili Tash, situată în aceeași cîmpie a Dramei, ca și Sitagroi, conține trei straturi: neolitic mijlociu, neolitic trîziu (cu marfă Gumelnița, marfă pictată cu negru pe fond roșu, marfă incizată de caracter Marița și, în ultimul nivel, cu fragmente pictate în stil Galespos), bronz timpuriu (cu depuneri pînă la 3 m grosime). Pentru stratul cel mai vechi sînt evocate analogii în Karanovo III și Vinča C₁—C₂. Ca și la Sitagroi, la baza depunerilor bronzului timpuriu întîlnim un fel de căuce (Deshayes 1970 b, fig. 12) asemenea celor de la Sitagroi din nivelul IV (Renfrew 1970, pl. XLI sus) și Argissa Hanschmann, Milojević, 1976, II, pl. II și 8). În nivelurile imediat următoare (12—16), apare și o ceramică canelată și cu toarte tubulare asemănătoare celor Cernavodă III. Deci Dikili Tash poate oferi și o etapă mai tirzie decît Sitagroi IV, dar mult mai veche decît Sitagroi Va. Pentru Dikili Tash, vezi Deshayes 1970 a; idem 1970 b (unde datează Baden timpuriu înainte de Troia I, Baden trîziu în perioada Troia I veche, orizontul Kostolac în perioada Troia I mijlocie, iar Vučedol și Žuto Brdo (?) la sfîrșitul Troiei I).

¹⁵ Poate nu întîmplător asemenea forme pot sugera analogii și cu orizontul Renic II, socotit pre-Cernavodă III (Morintz, Roman 1968, pl. 26/7, 19, 20).

Relațiile culturii Baden cu sud-estul și, mai departe, cu Anatolia trebuie judecate așadar în acest cadru, ținând cont, de fiecare dată, și de faptul că bunurile „anatoliene” ajung la Dunărea de Mijloc prin treptele intermediare, caracterizate mai sus sumar. Aprecierea duratei „călătoriei” din Anatolia sau Egee pînă în Moravia sau Polonia Mică implică multe riscuri în stadiul actual al cercetării. Documentarul publicat pînă în prezent permite sincronizarea evoluției culturii Coțofeni cu Ezero I—II, iar a „culturii Baden” (cu Boleráz, dar fără Bošaca) cu seria Cernavodă III—Coțofeni I—II. Ar rezulta că evoluția culturii Baden A—D se desfășoară pe parcursul fazei Ezero I, neputîndu-se preciza dacă a început, eventual, mai înainte și s-a încheiat mai tirziu. Apariția unei lucrări despre Ezero va da desigur răspuns la unele dintre întrebările mai greu de deslușit astăzi. În raport cu Troia, datarea culturii Baden va depinde, *decisiv*, de stabilirea sincronismelor dintre Tracia și Anatolia (respectiv Ezero și Troia), pe de o parte, și a celor dintre Coțofeni și Ezero, pe de alta.

În încheierea discuțiilor noastre, intenționat restrînse la un „strict necesar” pentru a evita o sterilă discuție „pe vorbe” asupra cronologiei relative a culturii Baden, am sublinia că nu avem de-a face cu o evoluție îndelungată a acesteia. Neîmpărțășind punctele de vedere care caută pentru această cultură un loc chiar în orizonturi pretrioiene (Deshayes 1970 b, fig. 41), încheiem cu un citat despre cultura Coțofeni : „repetatele analogii pe care elementele culturii Coțofeni și le găsesc în Troia I—II, helladicul timpuriu I și II ne indică o vechime destul de mare pentru această cultură” (Roman 1976 a, 67).

Cronologia absolută a culturii Baden a fost stabilită, după metodele clasice, de Milojević (1949 ; idem 1959, 70—71) la limita dintre milenii III și II, cu tendință de urcare spre sfîrșitul mileniului III (idem 1977). Kalicz (1963, 83, 84) va data Bodrogkeresztúr și Pécel în spațiul Troia III—V (adică 2150—1800/1900).

O primă „spărtură” în sistemul „clasic” o datorăm lui Mellaart (1960, 273, 276), care paralelizează Baden cu Troia I—II, ante- 2300 (*ibidem*, fig. 3).

Neustupný (1968, 24—28, tabela 5 ; idem 1969, 339—334) va repune în discuție, pe baza analizei tipologice și a datelor C_{14} , poziția cronologică a culturii Baden. Sincronizarea se face în raport cu Poliochni și Troia I, astfel încît acceptarea datelor C_{14} — după care cultura Baden ocupă spațiul dintre jumătatea mileniului IV și începutul mileniului III — i se pare firească.

Disponem astăzi de analize C_{14} și pentru două stațiuni Coțofeni : Băile Herculane (Roman 1976 a, 67, nota 11) și Ostrovu Corbului, datorate dr. Hans Suess de la laboratorul Jolla al Universității California din San Diego, cu sprijinul prof. M. Gimbutas. Comunicăm datele : LJ—3 797 probă din SXII a, construcție Coțofeni incendiată, de mari dimensiuni, aparținînd probabil celui de-al doilea nivel de locuire (au fost observate resturi de locuire Coțofeni dispersate, care pot constitui un nivel și mai vechi = primul), „datat” cu fragment ceramic Vučedol (Roman 1977 b, nota 30) : 4570 ± 60 B.P. = 3400 ± 100 i.e.n. (calibrată). LJ 3 798 și 3 799, probe din groapa 12 (SI, I b, I d), săpată de la partea superioară a straturilor Coțofeni (nivelul de săpare fiind distrus de groapa dacică nr. 1), groapă în care s-au aflat cioburi pictate cu alb, ca la Basarabi și numeroase

cu slip roșu : 4420 ± 50 B.P. pentru o probă și 4400 ± 60 B.P. pentru a doua probă. Calibrate, ambele au dat $3250 \pm 100 - 250$ i.e.n. Între cele două obiective există minimum alte cinci niveluri de construcție. Cum întreaga așezare aparține fazei Coțofeni III și conține importuri Kostolac și Vučedol, datarea culturii Baden, în raport cu Ostrovu Corbului, ar fi ante-3400 i.e.n. Și Vučedol ar trebui datat înainte de 3000. Cum datele C_{14} pentru bronzul clasic nu mai pot fi învechite este clar că ceva nu este în ordine.

O respingere fără menajamente a unei asemenea datări și metode de datare ne oferă, repetat, Vl. Milojević (1967, tot acolo și bibliografia ; 1977). Argumentele sale, atit de natură tipologică sau rezultate din reliefaarea „importurilor” reciproce dintre culturi, cit și de natură „metodologică” sînt demne de toată atenția. Datarea așezării de la Poliochni în raport cu Troia este substanțial modificată în urma unei analize recente întreprinsă de Ch. Podzuweit (1973, 33—41). Prelungirea evoluției „culturii Troia I” din centrele periferice și pe durata fazei Troia II și chiar mai tirziu (în cazul unor elemente) nu este nici ea exclusă (Lloyd, Mellaart 1962, 137 ; Milojević 1967, 12). Am semnalat deja (vezi n. 12) existența unor forme foarte specifice pentru Sălcuța IV, descoperite în orizontul Troia I c. Paralelizarea stratului Sitagroi IV cu etape ante-Baden și ante-Coțofeni este foarte probabil. Durata culturii Baden nu poate depăși 200—300 de ani, astfel încit jocul analogiilor trebuie să aibă totuși un cadru limitat.

Metodele de calibrare s-au diversificat astfel încit, în clipa de față, ele pot fi mai ales înregistrate în speranța depășirii dificultăților. Deja H. Quitta (1977) își exprimă convingerea că datele C_{14} pot fi folositoare astăzi mai ales pentru scheme de cronologie relativă și cu condiția să ținem seama de deviații.

Și originea culturii Baden a fost și este un subiect foarte discutat. Banner (1956, 248—256) a rezumat diferitele păreri exprimate pînă la el. O derivație „nordică” găsim la Bayer (1928, 90), Menghin (1925, 760—762), Tompa (1936, 48—50), Schmidt (1945, 68), Pittioni (1954, 188—190), Neustupný (1959, 260—279, cu derivație din Trichterbecher). O origine sudică a ceramicii capelate au presupus Stocký (1929, 115), Schranil (1928, 65). O origine în cultura Lengyel înregistrăm la Eisner (1933, 30) și Budinský-Krička (apud Banner 1956, 248, 249). Böhm (1941) crede că populația Baden este urmașa nemijlocită a populației dunărene. Banner însuși (1956, 253—256) afirmă existența unor influențe sudice și nordice, dar care nu presupun o migrație cu mutații etnice importante. Negînd migrația, Banner nu exclude pătrunderea unor mici grupe etnice. El crede însă că și ținuturile Dunării mijlocii au contribuit cu multe forme la evoluția Baden. Originea culturii Pécel, spune Banner, trebuie căutată în baza neolitică și eneolitică a bazinului Dunării mijlocii asupra căreia se exercită influențe nord-vestice și sud-estice. Componenta sudică pare să fi fost mai puternică.

Milojević (1949, 107 ; idem 1959, 70) admite un val anatolian care, prin bifurcare, trecînd peste Balcani spre Transilvania dă naștere culturii Coțofeni, iar peste ținutul Niș spre Serbia, prin contopire cu Vinča și Lengyel tîrzii, provoacă apariția culturii Baden.

Garașanin (1958 b, 44—55 ; idem 1961, 26—27), socotînd noțiunea de „Baden” un termen care înglobează diferite grupe (Baden-Pécel,

Baden-Kostolac. Baden-Coșofeni etc.), îi atribuie ca bază marele complex balcano-danubian.

Dimitrijević (1956, 55) caută originea culturii Baden în spațiul sud-panonic, în cultura Babska-Lengyel.

O analiză comparativă completă între formele culturii „clasice” Baden cu cele anatoliene și sud-estice va face Kalicz (1963). Căutând originea a numeroase elemente în Anatolia, N. Kalicz (1963) nu uită că acestea se pot conserva în zone intermediare (Bulgaria și nordul Greciei) și într-o vreme când în centrul primar au dispărut, iar la Dunăre încă n-au ajuns. Kalicz (*ibidem*, 81—83) presupune o migrație dinspre Anatolia, peste ținutul Lengyel, la început lentă, apoi expansivă. În Macedonia, grupele venite din Anatolia ar fi găsit comunități etnice și culturale înrudite. Pentru el, cultura Pécel este o grupă tîrzie și cea mai nordică a complexului cultural care se întinde din Anatolia peste Balcani și care, prin unitatea ei materială și spirituală, rămîne legată de ținutul de origine. Pe la 1900 î.e.n., mișcarea hitiților a pus capăt bronzului timpuriu anatolian. Grupe fugite de la Troia ajung în ținutul Pécel, la grupe înrudite etno-cultural. Mișcarea combinată Vučedol, a purtătorilor „mormintelor cu ocră” și Hatván ar pune capăt culturii Pécel (*ibidem*, 86). Sincronizările propuse nefiind acceptabile, schița „istorică” nu este însă verosimilă.

Asupra originii va reveni, sintetic, Neustupný (1969, 344—347). El constată inegala cunoaștere a diferitelor regiuni, faze și complexe, subliniind că în Moravia cultura Baden s-a dezvoltat din Trichterbecher. Pe ansamblu, presupune un proces poligenetic la baza căruia stau vechi grupe eneolitice. Răspîndirea fazelor însă ar indica răspîndirea culturii de la nord spre sud (vezi și Tasić 1967, 92).

Prin punerea în valoare a grupei Boleráz și desemnarea ei drept fază A a culturii Baden, în chip inevitabil originea primară a complexului se reduce la explicarea apariției grupei Boleráz. În această problemă, Pavúková (1969, 312) presupune că Boleráz a apărut în același timp pe întregul său teritoriu de răspîndire, teritoriu care corespunde ariei Lengyel. La formarea grupei Boleráz ar fi participat diferite grupe Lengyel tîrzii sau grupe înrudite cu ele, fapt ce va duce, mai tîrziu, la diferențieri regionale. La limita vestică a grupului Boleráz ar trebui deslușite raporturile cu Trichterbecher. O mișcare teritorială mai mare nu a fost sesizată pentru această perioadă. Cît privește problema intensității și felului impulsului exterior care a acționat ca element unificator, participînd și la geneza culturilor Cernavodă și Ezero, Pavúková (*ibidem*, 312) crede că ies din cadrul grupei Boleráz, și nu le tratează.

În legătură cu originea culturii Baden s-au invocat rolul și participarea elementelor nord-pontice (Gimbutas 1956, 123). Recent, Ecsedy (1975) presupune că grupe de populații cu mormite tumulare pătrund spre vest odată cu răspîndirea grupei Boleráz în Transdanubia. Faptul că la est de Tisa cultura Baden este documentată prin puține descoperiri îl face pe Ecsedy (*ibidem*, 280—281) să creadă că o mare parte a populației Bodrogkeresztúr era deja plecată cînd apare Baden. Între Baden și purtătorii mormintelor tumulare ar fi un raport de contemporaneitate.

În legătură cu cele de mai sus am dori să se rețină :

1. Dacă se ia ca punct de plecare grupa Boleráz, explicarea genezei trebuie făcută în legătură cu fenomenul Cernavodă III—Boleráz.

2. Faptul că după orizontul Cernavodă III—Boleráz se constată un proces de constituire a unor culturi specifice (Baden, Coțofeni, Kostolac, Ezero), în bună măsură sincrone, nu permite explicarea individualizării lor decît pe baza evoluției locale. O perioadă de mari mișcări etno-culturale nu este propice formării din unități etnografice micro- și macroregionale, deci formele Baden „clasice” sînt creații locale, originale sau sub influențe externe.

Anterior complexului Cernavodă III—Boleráz ființau cîteva mari cercuri culturale: 1. Cercul Hissar, stratul inferior — Sălcuța IV — Vajska — Herculane-Cheile Turzii — Hunyadi halom; 2. Cercul Lasinja — Balaton — Retz — Bajč; 3. Cercul Trichterbecher; 4. Cercul Cernavodă I tirziu — Renie II; 5. Cercul Usatovo — Foltești I (Pleslová 1972; Roman 1976 d).

Cercurile de origine nord-pontică (Cernavodă I și Usatovo) controlează drumul de acces al bunurilor anatoliene și chiar culoarul Vardar—Morava dacă avem în vedere elementele de caracter Cernavodă I, pe care le-am semnalat mai sus, cu loc de proveniență: ținutul Bitoliei.

În situația dată, elementele nord-pontice, infiltrate la sud de Dunăre și Balcani, acționează ca un filtru, astfel încît fenomenul de unificare culturală (prin relativă uniformizare!) a unor regiuni tradițional orientate spre sud și sud-est nu surprinde. Cultural așa s-ar putea explica unitatea pe care un spațiu imens o arată în etapa Cernavodă III—Boleráz. De altfel, Cernavodă III—Boleráz reprezintă etapa finală a unui proces de unificare culturală început încă din momentul în care șocul Cernavodă I și Cucuteni C provocase deplasarea triburilor Gumelnița spre vest și desființarea granițelor culturale tradiționale. Șocul usatovian va duce la acapărarea completă a căilor de acces dintre lumea egeeo-anatoliană și ținuturile dunărene de către grupe originare din ținuturile nord-pontice. Dacă în procesul de vehiculare a bunurilor culturale — de la sud spre nord și invers — vor fi fost antrenate și grupe etnice mai mari sau mai mici este greu de deslușit în stadiul actual al cercetărilor. Că Badenul „clasic” însă, ea și Coțofeni, Kostolac, Ezero reprezintă o creație a unor sinteze locale ni se pare foarte clar și logic. Cu siguranță că viitoare descoperiri vor da la iveală și alte obiective care să reflecte procesul de badenizare în sens Boleráz sau „clasic”. Din acest punct de vedere, Badenul reprezintă o treaptă care conservă încă elemente tradiționale.

Referindu-ne la unele dintre elementele caracteristice ale culturii Baden constatăm:

1. Marea variabilitate a tipurilor de așezări, de scurtă durată în general: pe înălțimi, unele apărate natural; în peșteri; în cîmpie sau regiuni muntoase; pe terase joase sau mai înalte; fortificate (Levoča, Vučedol, Zemun, Sarvaș, Magyarsarlós) sau deschise; așezare centrală fortificată (Ózd) cu așezări mai mici în jur.

2. Despre locuințe, datele sînt limitate. La Vučedol și Sarvaș s-au găsit locuințe cu abside; apar, de asemenea, locuințe cu patru colțuri, uneori rotunjite; bordeie. În așezări s-au aflat multe gropi.

3. Sărăcia obiectelor de metal: perle de cupru, sule, securi plate, eventual tiparul de la Dobanovci, coliere de cupru cu urechiușe (Leobersdorf și Lichtenwörth = Willvonseder 1937 b, 15—28). O descoperire în-timpătoare de la Zwerndorf este pusă, de asemenea, în legătură cu Baden

(Willvonseder 1933 ; idem 1937 a, 77—80, topor fațetat cu urme de arsen de 1,7 %).

4. În economie, un rol important îl joacă creșterea vitelor, în așezări apărind mari cantități de oase. Predomină bovinele, urmate de oi și capre, porci. Rar, s-au aflat și oase de cal (Ossarn, Neusiedl am See, Hódmezővásárhely-Bodzáspart). Din așezări s-au cules oase de ciini, cerb, căprioare, urs, pește. În mai multe locuri s-au practicat înmormintări de bovine (Hódmezővásárhely-Bodzáspart, Alsónémedi, Budakalász). S-au descoperit și două modele de căruțe (Budakalász = Banner 1956, pl. CXX și Szigetszentmárton = Kalicz 1976, 188—202), iar de la Radošina un vas în formă de car cu două reprezentări de animale (Pavúková 1969, fig. 3).

Nu lipsesc nici urme ale cultivării plantelor. În așezarea de la Nowa Huta Zeslawice era cultivat meiul, secara, *Triticum monococcum* și *Triticum dicoccum* (Godłowska 1969, 75). La Ossarn, într-o groapă, s-au aflat 30 kg de semințe de *Triticum monococcum*. În așezări s-au găsit, uneori, rișnițe, vase mari de provizii, săpăligi din corn de cerb. Comunitățile Baden nu au o viață nomadă. O oarecare instabilitate se înregistrase însă și în perioada Bodrogkeresztúr.

5. Se practică atât înhumația, cât și incinerarea. Înhumația este mai frecventă în sud. S-au cercetat mai multe cimitire : Pilismarót-Basaharc (Torma 1969) și Fonyód (Banner 1956, 200) de incineratie (cu oase pe sol acoperite cu străchini peste care se aplica un pavaj de pietre, în primul caz ; în urne, în al doilea caz) ; Budakalász și Alsónémedi de înhumație (cu 41 de morminte la Alsónémedi și cu peste 300 în primul caz). S-au descoperit și grupe mai mici sau morminte izolate. Înhumații erau chirciți pe o parte, iar ca excepție întinși pe spate. Orientarea nu respectă o regulă precisă. La Budakalász, multe morminte sînt acoperite sau inconjurate cu pietre. Inventarul este sărac în comparație cu Bodrogkeresztúr, iar foarte multe morminte nu au inventar. Sînt locuri, unde incineratii apar alături de înhumați. Se practică și arderea parțială a cadavrelor. S-au întilnit și morminte de bovine, îngropări rituale de vase.

6. Analizele antropologice, efectuate asupra resturilor osteologice din Ungaria, au indicat prezența elementelor mediteraneene și alpine.

Este greu de spus cît de avansat era procesul de indoeuropeanizare a comunităților Baden. Menghin (1921, 13 ; 1926, 55—56) punea cultura „nordică” Baden în legătură cu migrația indo-europeană. Noi credem însă că, și sub acest aspect, ca și Coțofeni, Baden are un caracter încă tranzitoriu.

P R E S C U R T Ă R I

col. — colecția.
com. — comuna.
fig. — figura.
inv. — inventar.
jud. — județul.

n. — nota.
nr. — număr.
pl. — planșa
v. — vezi.

M U Z E E

- Muz. BT — Muzeul Banatului — Timișoara.
Muz. CS — Muzeul comunal — Săcueni.
Muz. IRB — Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România — București.
Muz. JA — Muzeul județean — Arad.
Muz. JBM — Muzeul județean — Baia Mare.
Muz. JR — Muzeul județean — Reșița
Muz. JSM — Muzeul județean — Satu Mare.
Muz. NAB — Muzeul național de antichități — București.
Muz. OC — Muzeul orășenesc — Carei.
Muz. ȚCO — Muzeul „Țării Crișurilor” — Oradea.

R E V I S T E

- AĚ — Archeológiai Ertesitő.
AH — Archaeologia Hungarica.
AAH — Acta Archaeologica Hungarica.
AISC — Anuarul Institutului de studii clasice din Cluj.
BANATICA — Banatica, Revista de istorie a Muzeului județean-Reșița
BCH — Bulletin de correspondance Hellénique. Athènes.
Ber. RGK — Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
Dacia (N.S.) — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie ; din 1957, Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle série.
Dolg. — Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből.
Istraživanja — Filozofski fakultet u Novom Sadu Institutza Istorija.
Jahrbuch RGZM — Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz.
MAGW — Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
Materiale — Materiale și cercetări arheologice.
PPS — Proceeding of the Prehistoric Society, Cambridge.
PZ — Prähistorische Zeitschrift.
Rad — Rad Vojvodjanskih Muzeja.
Sbornik-Belgrad — Sbornik narodog Muzeja, Belgrad.
SCIV (A) — Studii și cercetări de istorie veche ; din 1975, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie.
Symposium Baden — Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Bratislava 1973.
WPZ — Wiener Prähistorische Zeitschrift.

BIBLIOGRAFIE — ABREVIERI

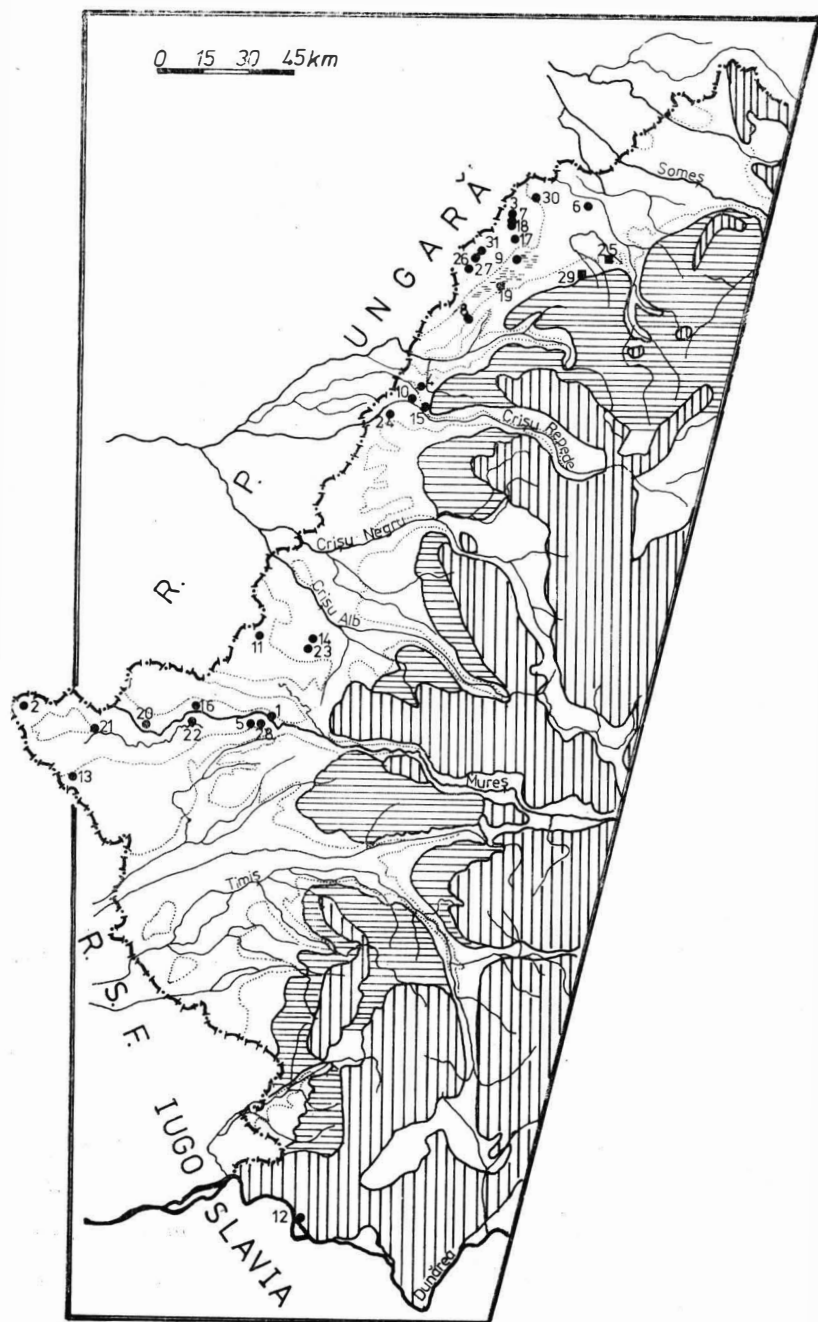
- Bader 1977 = TIBERIU BADER, *Epoca de bronz în nord-vestul României*, Teză de doctorat la Inst. de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, rezumat.
- Banner 1941 = I. BANNER, *A kőkori élet Békés vármegyében*, Gyulai Dolgozatok, 4, Gyula, 1941.
- Banner 1942 = IÁNOS BANNER, *Das Tisza- Maros-, Kőrös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit*, Szeged, 1942.
- Banner 1956 = IÁNOS BANNER, *Die Pécelér Kultur*, ArchHung XXXV, 1956.
- Banner-Kutzián 1961 = I. BANNER — IDA BOGNÁR-KUTZIÁN, *Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*, AAH, XIII/1-4, 1961, p. 1-32.
- Bayer 1928 = I. BAYER, *Die Ossarner Kultur, eine äneolithische Mischkultur im östlichen Mitteleuropa*. Eiszeit und Urgeschichte 5, 1928, p. 60 și urm.
- Behrens 1969 = HERMANN BEHRENS, *Die Salzmünder Gruppe der mitteleuropäischen Trichterbecherkultur und die nordwestlichen Ausstrahlungen der Badener Kultur*, Badener Symposium, 1969, p. 24-30.
- Berciu 1960 = D. BERCIU, în *Istoria României*, vol. I, București, Edit. Acad., 1960.
- Berciu 1961 = D. BERCIU, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, Edit. Acad., 1961.
- Berciu, Morintz, Roman 1959 = D. BERCIU, SEBASTIAN MORINTZ și P. ROMAN, *Săpăturile de la Cernavodă*, Materiale VI, 1959, p. 95-105.
- Blegen, Caskey, Rawson 1951, I₂ = CARL W. BLEGEN, JOHN L. CASKEY, MARION RAWSON, *Troy*, vol. I, partea a II-a, 1951.
- Böhm 1941 = J. BÖHM, *Zur Frage der Endphase der donauländischen Kultur*, Altböhmen-Alt-mähren, 1, 1941, p. 37 și urm.
- Bonna 1975 = ISTVÁN BONNA, *Diskussionsthesen über die Frühbronzezeit Ungarns*, AAH 27, 1975, p. 285-286.
- Boroneanț 1966 = V. BORONEANȚ, *Cultura Kostolac de la Cuina Turcului*, SCIV 17, 1966, 2, p. 345-353.
- Boroneanț 1976 = V. BORONEANȚ, *Un complex din perioada de tranziție spre epoca bronzului descoperit la Moldova Veche*, Comunicare la sesiunea Muz. JR., 1976.
- Buchvaldek 1969 = MIROSLAV BUCHVALDEK, *Elemente der Kultur mit kannelierter Keramik in der Zlota-Kultur*, Symposium Baden, 1973, p. 51-54.
- Budinský-Krička 1947 = V. BUDINSKÝ-KRIČKA, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Slovenské dejiny I, Bratislava, 55-67, 1947, despre ceramica canelată la p. 61 și urm.
- Bujor 1967 = EXPECTATUS BUJOR, *Așezarea de la Celei din perioada de tranziție spre epoca bronzului*, Revista muzeelor 4, 1967, 3, p. 211-216.
- Burchard 1969 = BARBARA BURCHARD, *Zur Genesis der Kultur mit kannelierter Keramik*, Symposium Baden, 1973, p. 55-66.
- Comșa 1963 = EUGEN COMȘA, *K vaprosu o periodizatii neoliticiskih kultur na severo-zapada RNR*, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 477-484.
- Comșa 1971 = EUGEN COMȘA, *Über das Neolithikum in Westrumänien*, Acta Antiqua et Archaeologica XIV, Szeged, 1971, p. 31-43.
- I. Csalogovits 1931 = JÓZSEF CSALOGOVITS, *Die neu aufgedeckte neolithische Siedlung und das kupferzeitliche Gräberfeld von Kiskőrös*, PZ 22, 1931, p. 102-115.
- Deshayes 1970 a = JEAN DESHAYES, *Dikili Tash*, BCH 44, 1970, 2, p. 799-808.
- Deshayes 1970 b = J. DESHAYES, *Les fouilles de Dikili Tash et l'archéologie yougoslave*, Sbornik-Belgrad 6, 1970, p. 21-43.
- Dimitrijević 1956 = S. DIMITRIJEVIĆ, *Ein Beitrag zur weiteren Kenntnis der Vučedoler Kultur*, Opuscula Archaeologica 1, 1956, p. 5-56, rezumat german p. 50-56.
- Dörner 1970 = EGON DÖRNER, *Cercetări și săpături arheologice în județul Arad*, Materiale 9, 1970, p. 451-455.

- Dumitrașcu 1967 = SEVER DUMITRAȘCU, *Colecția arheologică „Eugen Potoran”*, Oradea, *Lucrări științifice* 1, 1967, p. 73–78.
- Dumitrașcu 1968 = SEVER DUMITRAȘCU, *Așezarea Coșofeni de la Giriș-, Rtturi”*, Oradea, *Lucrări științifice* 2, 1968, p. 257–264.
- Dumitrașcu 1969 = S. DUMITRAȘCU, *Săpăturile arheologice de la Unimăt, Satu Mare, Studii și comunicări*, vol. 1, 1969, p. 41–46.
- Dumitrașcu 1972 = S. DUMITRAȘCU, *Morminte Coșofeni de incinerare descoperite la Medieșu Aurit, Satu Mare, Studii și comunicări*, vol. 2, 1972, p. 53–62.
- Dumitrașcu, Tăutu 1968 = SEVER DUMITRAȘCU și NICOLAE TĂUTU, *Descoperiri arheologice din hotarul comunei suburbane Sîntandrei*, extras din comunicări susținute la sesiunile închinatc Semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România, 1968, p. 1–4.
- Ecsedy 1974 = I. ECSÉDY, *Újabb adatok a tiszántúli rézkor történetéhez*, A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 2, 1974, p. 3–40.
- Ecsedy 1975 = I. ECSÉDY, *Die Grubengrabkurgane und Elemente von Steppenursprung in der ungarischen Frühbronzezeit*, AAH 27, 1975, p. 277–284.
- Eisner 1933 = I. EISNER, *Slovensko v pravěku*, Bratislava, 1933.
- Foltiny–Ohrenberger 1952 = I. FOLTINY – A. OHRENBERGER, *Neue Funde aus dem Bezirk Neusiedl am See*, *Archaeologica Austriaca* 9, 1952, p. 20–32.
- Franz 1926 = LEONHARD FRANZ, *Funde aus dem Banat*, WPZ, 13, 1925, p. 91–95.
- French 1964 = D. H. FRENCH, *Prehistoric pottery from Macedonia and Thracia*, PZ 42, 1964, p. 30–48.
- Garașanin 1958 a = M. GARAȘANIN, *Kontrollgrabung in Bubarj bei Niš*, PZ 36, 1958, p. 223–244.
- Garașanin 1958 b = M. GARAȘANIN, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, 39. Ber. RGK, 1958, p. 1 și urm.
- Garașanin 1961 = MILUTIN V. GARAȘANIN, *Der Übergang vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit auf dem Balkan und an der unteren Donau*, L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praga, 1961, p. 15–43.
- Garașanin 1967 = MILUTIN GARAȘANIN, *Die Bestattungen des Vučedoler „Burghügels”*, *Archaeologia Jugoslavica* 8, 1967, p. 27–33.
- Garașanin, Simoska 1976 = MILUTIN GARAȘANIN, DRAGICA SIMOSKA, *Kontrolni iskopivanja na Šuplevec i nekoj problemi na grupata Šuplevec-Bakarno Gumno*, *Macedonian Archaeologica* 2, 1976, p. 9–41.
- Gimbutas 1956 = M. GIMBUTAS, *Prehistory of Eastern Europe*, part. I, *American School of Prehistoric Research, Bulletin* 20, 1956.
- Godłowska 1969 = MARTA GODŁOWSKA, *Die Kultur mit kannelierter Keramik (Mittel- und Spätphase) in Polen*, *Symposium Baden*, 1973, p. 67–77.
- Hájek 1961 = LADISLAV HÁJEK, *Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei*, *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit*, Nitra 1958, Bratislava, 1961, p. 59–76.
- Halavács 1887 = GY. HALAVÁCS, *A német-bogsáni őskori leletekről*, AÉ. N. F., 7, 1887, p. 49–52.
- Hampel 1891 = I. HAMPÉL, *A délmagyarországi múzeum hivatalos megnyitása*, AÉ. N. F., 11, 1891, p. 378, 379.
- Hanschmann–Milojčić 1976, I, text = EVA HANSCHMANN und VLADIMIR MILOJČIĆ, *Argissa Magula III (Die Frühe und beginnende Mittlere Bronzezeit)*, partea I, text, Bonn, 1976.
- Hanschmann–Milojčić 1976, II, planșe = EVA HANSCHMANN und VLADIMIR MILOJČIĆ, *Argissa-Magula III (Die Frühe und beginnende Mittlere Bronzezeit)*, partea a II-a, planșe, Bonn, 1976.
- Heurtely 1939 = W. A. HEURTLEY, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939.
- Holste 1939 = FR. HOLSTE, *Zu Formenschatz und Datierung der östlichen „Badener” Kultur*, *Germania* 23, 1939, p. 220–224.
- Horedt 1968 = KURT HOREDÉ, *Die Kupferzeit in Transilvanien*, *Apulum* 7, 1968, 1, p. 103–116.
- Iovanović 1974 = BORISLAV IOVANOVIĆ, *Pozni Eneolit*, *Praistorija Vojvodina*, Novi Sad, 1974, p. 153–183.
- Kacsó 1969 = CAROL KACSÓ, *Morminte din perioada de tranziție spre epoca bronzului de la Ciumești*, Satu Mare, *Studii și comunicări*, 1969, p. 49–56.

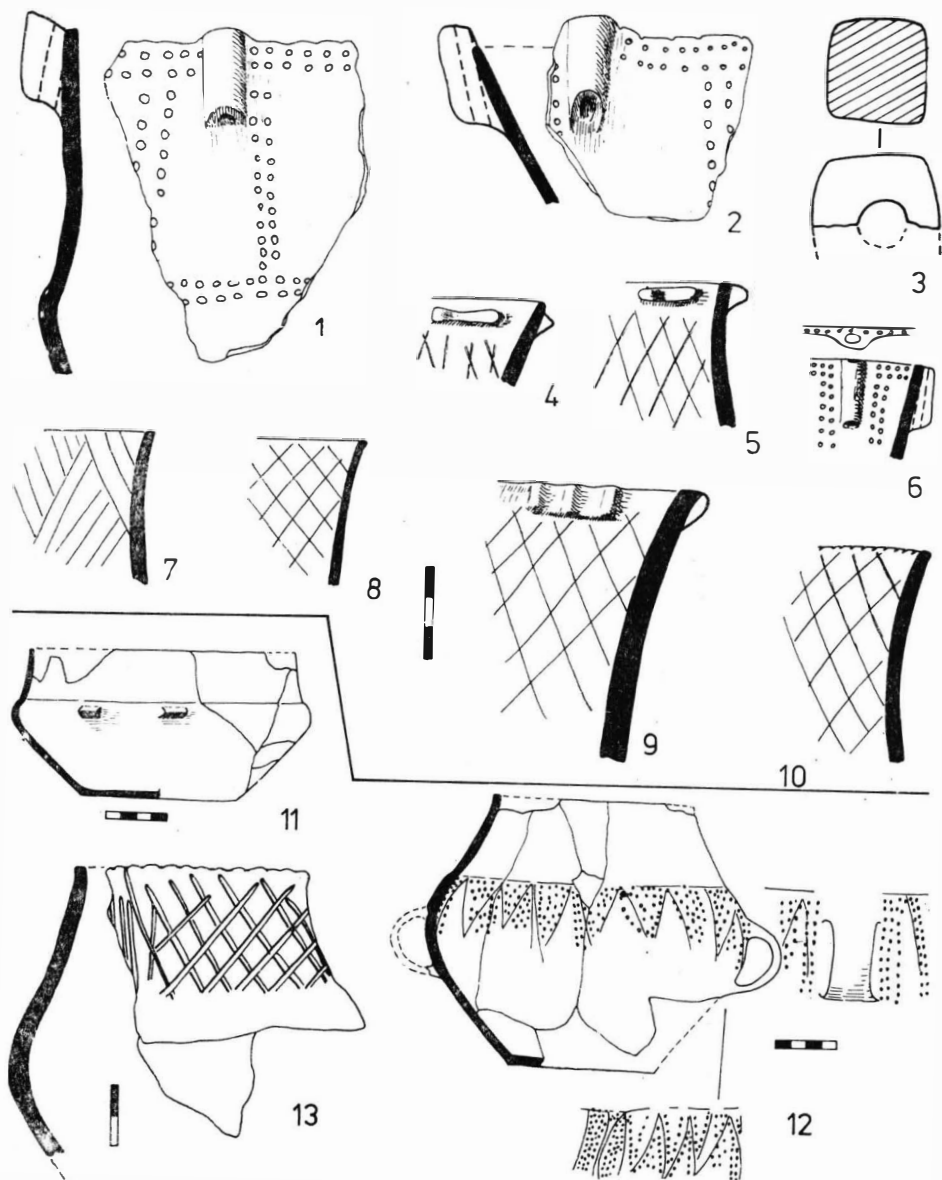
- Kalicz 1958 = NÁNDOR KALICZ, *Réz-kori stratigráfia Székely Község határában*, AÉ 1, 1958, p. 3-6.
- Kalicz 1963 = NÁNDOR KALICZ, *Die Péceler (Badener) Kultur und Anatolien*, Budapest, Studia Archeologica 2, 1963.
- Kalicz 1968 = N. KALICZ, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Budapest, AH 45.
- Kalicz 1969 = NÁNDOR KALICZ, *Über die chronologische Stellung der Balaton-Gruppe in Ungarn*, Symposium Baden, 1973, p. 131-165.
- Kalicz 1975 = NÁNDOR KALICZ, AAH 27, 1975, p. 337, 340, 341, discuții asupra Ecsegy 1975.
- Kalicz 1976 = NÁNDOR KALICZ, *Ein neues kupferzeitliches Wagenmodell aus der Umgebung von Budapest*, Festschrift für Richard Pittioni, Viena, 1976, p. 188-202.
- Karmanski 1970, I = SERGEJ KARMANSKI, *Bakarnodobni lokaliteti jugozapadne Bačke*, I, Odžaci, - Bačka Palanka, 1970.
- Karmanski 1970, II = SERGEJ KARMANSKI, *Bakarnodobni lokaliteti jugozapadne Bačke*, II, Odžaci, - Bačka Palanka, 1970.
- Kozłowski 1969 = JANUSZ K. KOZŁOWSKI, *Le problème de la périodisation de la civilisation de la céramique cannelée en Pologne*, Symposium Baden, 1973, p. 167-186.
- Kutzián 1969 = IDA BOGNÁR-KUTZIÁN, *Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken*, Nitra, Študijné Zvesti 17, 1969, p. 31-60.
- Lamb 1936 = WINIFRED LAMB, *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge, 1936.
- Lloyd, Mellaart 1962 = S. LLOYD - J. MELLAART, *Beycesultan I*, Londra, 1962.
- Maier 1969 = RUDOLF ALBERT MAIER, *Entstehung und Gliederung der Badener Kultur im Spiegel des nordalpinen Neolithikums*, Symposium Baden, 1973, p. 199-206.
- Medović 1974 = PREDRAG MEDOVIĆ, *Die Cernavodă III-Kultur im Jugoslawischen Donaugebiet*, Istraživanja 5, 1976, p. 105-110. Symposium über das Spätneolithikum und die Frühbronzezeit im Donaugebiet, Novi Sad, 1974.
- Medunová 1967 = ANNA MEDUNOVÁ-BENEŠOVA, *Eneolitické mohyly Ohrozimského typu na Moravě*, Památky archeologické 58, 1967, p. 341-380.
- Medunová 1969 = ANNA MEDUNOVÁ, *Zur Frage des Ohrozimer Types in Mähren*, Symposium Baden, 1973, p. 207-213.
- Mellaart 1960 = JAMES MELLAART, *Anatolia and the Balkans*, Antiquity 34, 1960, p. 270-278.
- Menghin 1921 = O. MENGHIN, *Urgeschichte Niederösterreichs*, Heimatkunde von Niederösterreich, fasc. 7, Viena, 1921.
- Menghin 1925 = M. HOERNES - O. MENGHIN, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, Viena, 1925.
- Milleker 1897 = B. MILLEKER, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, Timișoara, 1897.
- Milojević 1943 = VLADIMIR MILOJEVIĆ, *Das vorgeschichtliche Bergwerk „Šuplja Stena“ am Avala-berg bei Belgrad (Serbien)*, WPZ 30, 1943, p. 41-54.
- Milojević 1949 = VL. MILOJEVIĆ, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949.
- Milojević 1949-1950 = VLADIMIR MILOJEVIĆ, *Funde der Kostolaccer Kultur in der Sammlung des Vorgesichtlichen Seminars in Marburg/Lahn*, PZ 34, 1949-1950, 5, partea a II-a, 1953, p. 151-158.
- Milojević 1959 = VLADIMIR MILOJEVIĆ, *Zur Chronologie der jüngeren Stein- und Bronzezeit Südost- und Mitteleuropas*, Germania 37, p. 65-84.
- Milojević 1967 = VLADIMIR MILOJEVIĆ, *Die absolute Chronologie der Jungsteinzeit in Südosteuropa und die Ergebnisse der Radiocarbon (C14-) Methode*, Jahrbuch RGZM, 1967, p. 9-37.
- Milojević 1972 = VLADIMIR MILOJEVIĆ, *Neue deutsche Ausgrabungen in Demetrias/Thessalien, 1967-1972*, Jahrbuch der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, p. 61-74.
- Milojević 1974 = VL. MILOJEVIĆ, *Bericht über die deutschen archäologischen Ausgrabungen in Thessalien 1973*, Athens Annals of Archaeology, Atena, 7, 1974, fasc. 1, p. 43-75.
- Milojević 1977 = VL. MILOJEVIĆ, PETRE I. ROMAN, *Cultura Coțofeni*, recenzie, Germania (sub tipar).
- Morintz, Roman 1968 = SEBASTIAN MORINTZ UND PETRE ROMAN, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, Dacia N.S. 12, p. 45-128.
- Németi 1969 = I. NÉMETI, *Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului, Satu Mare*, Studii și comunicări, vol 1, 1969, p. 57-71.
- Nestor 1960 = I. NESTOR, in *Istoria României*, vol. I, București, Edit. Acad. 1960.
- Neustupný 1959 = E. NEUSTUPNÝ, *Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik*, Slov.-Arch 7, 1959, 2, p. 260-284.

- Neustupný 1966 = E. NEUSTUPNÝ, *K mladšimu eneolitu v Karpatské kolline*, SlovArch 14, 1966, 1, p. 77–96.
- Neustupný 1968 = EVŽEN NEUSTUPNÝ, *Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in Central and South-Eastern Europe*, SlovArch 15, 1968, 1, p. 19–60.
- Neustupný 1969 = EVŽEN NEUSTUPNÝ, *Die Badener Kultur*, Symposium Baden, 1973, p. 317–352.
- Ordentlich 1967 = IVAN ORDENTLICH, *Doúă statuete cu „cap mobil” descoperite la Sălăcea*, SCIV, 18, 1967, 1, p. 147–154.
- Ordentlich 1972 = I. ORDENTLICH, *Contribuția săpăturilor arheologice de pe „Dealul Vida” (com. Sălăcea, județul Bihor) la cunoașterea culturii Otomani*, Satu Mare, Studii și comunicări, vol. 2, p. 63–84.
- Ordentlich 1973 = IVAN ORDENTLICH, *Cercetările arheologice de la Otomani și Sălăcea și locul lor în contextul culturii Otomani*, teză de doctorat, rezumat, Universitatea „Al. Ion Cuza”, Iași.
- Ordentlich–Kacsó 1970 = IVAN ORDENTLICH și CAROL KACSÓ, *Cimitirul din epoca bronzului de la Ciumești*, SCIV 21, 1970, 1, p. 49–64.
- Palliardi 1914 = J. PALLIARDI, *Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren*, WPZ 1, 1914, p. 256–277.
- Pavelčík 1969 = JIŘÍ PAVELČÍK, *Zur Problematik der mährischen kannelierten Keramik*, Symposium Baden, 1973, p. 367–391.
- Pavúková 1968 = VIERA NĚMEJKOVÁ-PAVÚKOVÁ, *Āneolithische Siedlung und Stratigraphie in Iža*, SlovArch 16, 1968, 2, p. 353–433.
- Pavúková 1969 = VIERA NĚMEJKOVÁ-PAVÚKOVÁ, *Zu Ursprung und Chronologie der Boleráz-Gruppe*, Symposium Baden, 1973, p. 297–316.
- Pavúková 1974 = VIERA NĚMEJKOVÁ-PAVÚKOVÁ, *Beitrag zum Kennen der Postboleráz-Entwicklung der Badener Kultur*, SlovArch 22, 1974, 1, p. 237–360.
- Pavúková 1977 = V. PAVÚKOVÁ, *scrisoare din 14 iulie 1977 către P. Roman*.
- Păunescu 1963 = AL. PĂUNESCU, *Perejilki tardenajskoj kulturnt v drevnem neolite v Ciumești*, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 467–475.
- Păunescu 1964 = AL. PĂUNESCU, *Cu privire la perioada de sfârșit a epipaleoliticului în nord-vestul și nord-estul României și unele persistențe ale lui în neoliticul vechi*, SCIV, 15, 1964, p. 322–328.
- Păunescu 1970 = AL. PĂUNESCU, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, Edit. Acad. 1970.
- Pittioni 1954 = RICHARD PITTIONI, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Viena, 1954.
- Pleslová 1969 = EMILIE PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, *Die Kultur mit kannelierter Keramik in Böhmen*, Symposium Baden, 1973, p. 393–425.
- Pleslová 1972 = EMILIE PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, *Hospodárský a společenský vývoj Středoevropského eneolitu*, Zprávy Čs. Společnosti Archeologické při Čs. akademii věd, Praga, 14, 1972, 3–5.
- Podzuweit 1973 = CHRISTIAN PODZUWEIT, *Die Gefäßformen der frühen Bronzezeit in Nordwest-Kleinasien und der Nordägäis*, Disertație la Universitatea din Heidelberg.
- Polla 1964 = BELO POLLA, *Neolitické a eneolitické nálezy v Strede nad Bodrogom*, Sbornik Slovenského národného múzea 58, 1964, História 4, p. 97–116.
- Quitta 1977 = H. QUITTA, *Zur Problematik der C14-Calibration in der frühen Bronzezeit Mittel- und Südosteuropas*, Symposium über die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten, Budapesta–Velem.
- Renfrew 1969 = COLIN RENFREW, *The Aegean and the Balkans at the Close of the Neolithic Period (the Evidence of Sitagroi)*, Symposium Baden, 1973, p. 427–439.
- Renfrew 1970 = COLIN RENFREW, *The Tree-Ring Calibration of Radiocarbon: An Archaeological Evaluation*, PPS 36, 1970, p. 280–311.
- Renfrew 1971 = COLIN RENFREW, *Sitagroi, Radiocarbon and the Prehistory of South-East Europe*, Antiquity 45, 1971, p. 275–282.
- Roman 1971 = PETRE I. ROMAN, *Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum*, Dacia N.S. 15, 1971, p. 31–169.
- Roman 1974 = P. ROMAN, *Kontakte der Coșofeni-Kultur mit den Baden-Kostolac-und Vučdol-Kulturen im Westen Rumäniens*, Istraživanja 5, 1976, p. 143–148, Symposium über das Spätäneolithikum und die Frühbronzezeit im Donaugebiet, Novi Sad, 1974.
- Roman 1976 a = PETRE I. ROMAN, *Cultura Coșofeni*, București, Edit. Acad., 1976.
- Roman 1976 b = PETRE I. ROMAN, *Materiale aparținând perioadei de tranziție de la eneolitic spre epoca bronzului, în colecțiile muzeului județului Arad*, Ziridava 6, 1976, p. 31–40.

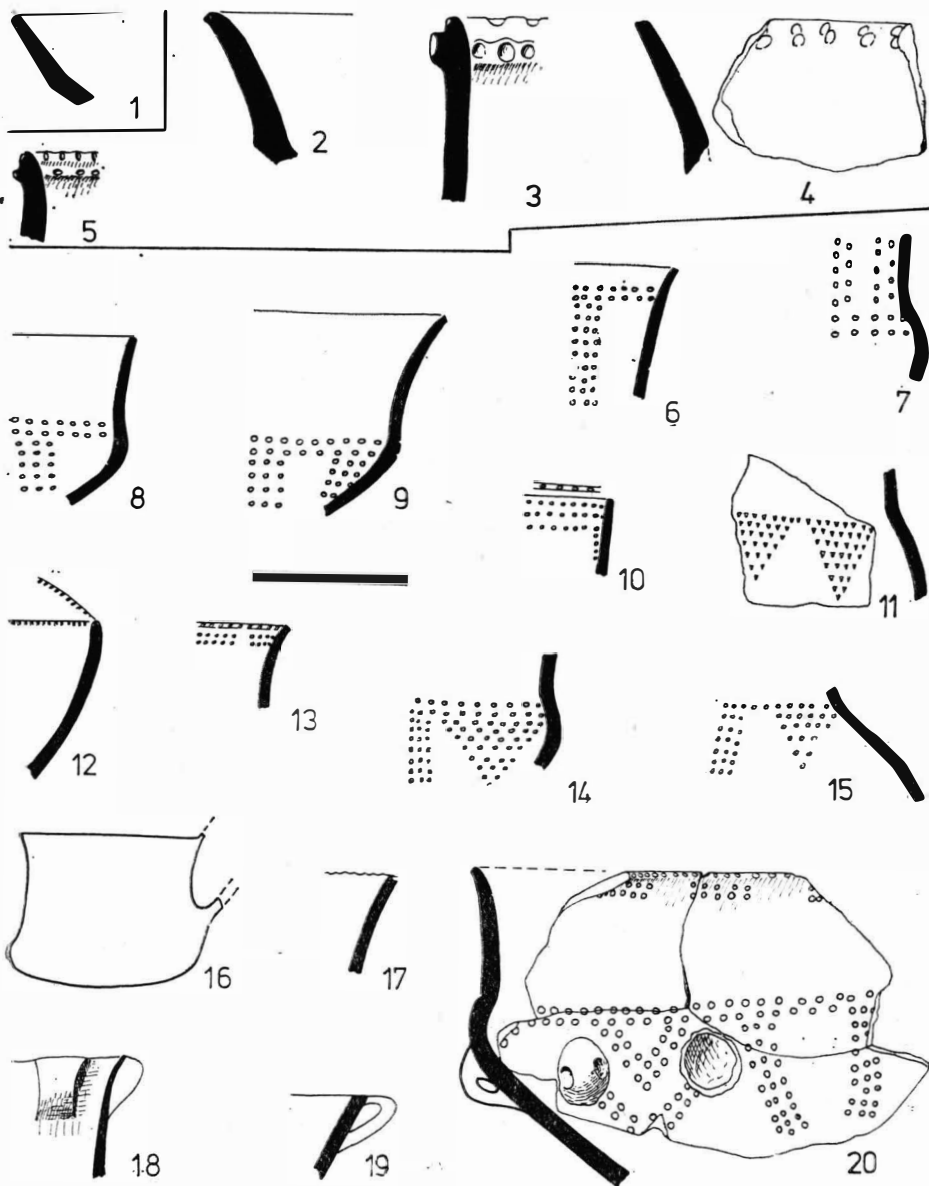
- Roman 1976 c = PETRE ROMAN, *Complexul Orlea-Sadovec*, SCIVA 27, 1976, 2, p. 147—169.
- Roman 1976 d = PETRE ROMAN, *Ethno-kulturelle Bewegungen aus der frühen Periode der „thracischen“ Bronzezeit*, Comunicare la cel de-al II-lea Congres internațional de tracologie, București, 1976.
- Roman 1976 e = PETRE I. ROMAN, *Zur kulturellen Grundlage der thrakischen Bronzezeit*, *Thracodacica*, București, Edit. Acad., 1976, p. 53—57.
- Roman 1977 a = PETRE ROMAN, *Zur rumänischen Frühbronzezeit (der Forschungsstand)*, Symposium über die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten, Budapesta—Velem.
- Roman 1977 b = PETRE I. ROMAN, *Noștinea de „Cultura Kostolac“*, SCIVA 28, 1977, 3, p. 419—429.
- Roman 1978 = PETRE ROMAN, *Der Kostolac-Kultur-Begriff, nach 35 Jahren*, VI. Milojević zum 60. Geburtstag (sub tipar).
- Rómer 1866 = F. RÓMER, *Műrégészeti kalanz, kiülönös tekintettel Magyarországra I*, Pest, 1866.
- Roska 1932 = M. ROSKA, *Stajiunea preistorică de la Valea lui Mihai*, AISC 1, 1928—1932, p. 73—80.
- Rusu 1971 = M. RUSU, *Cultura Tisa*, Reșița, Banatica 1, p. 77—83.
- Rusu, Spoială, Galamb 1962 = M. RUSU, V. SPOIALĂ și I. GALAMB, *Săpăturile arheologice de la Oradea-Salca*, Materiale 8, 1962.
- Ruttkay 1969 = ELISABETH RUTTKAY, *Über die Badener Kultur in Niederösterreich und Burgenland*, Symposium Baden, 1973, p. 441—451.
- Ruttkay 1971 = ELISABETH RUTTKAY, *Neolithische und bronzezeitliche Siedlungsreste in Schwechat*, p. B. Wien-Umgebung, NÖ., *Archaeologia Austriaca* 50, 1971, p. 21—63.
- Schmidt 1945 = R. R. SCHMIDT, *Die Burg Vučedol*, Zagreb, 1945.
- Simoska, Kitanovski, Todorović = D. SIMOSKA, B. KITANOVSKI, J. TODOROVIĆ, *Naselbata Crnobuki i problemot na istoimenata kultura vo svellinata na novite arheološki istraživanja*, *Macedoniae Acta Archaeologica* 2, 1976, p. 43—83.
- Schranil 1928 = I. SCHRANIL, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin-Leipzig.
- Šiška 1966 = STANISLAV ŠIŠKA, *Ik počiatkom kultúry s kanelovanou keramikou na východnom Slovensku*, *SlovArch* 14, 1966, 1, p. 49—76.
- Šiška 1972 = STANISLAV ŠIŠKA, *Gräberfelder der Laňany-Gruppe in der Slowakei*, *SlovArch* 20, 1972, 1, p. 107—175.
- Stocký 1929 = A. STOCKÝ, *La Bohême préhistorique I*, Praga, 1929, p. 115—118 pentru ceramica canelată.
- Tasić 1965 = NIKOLA TASIĆ, *Pozno eneolitski, bronzanodobni i sloj starijeg grozdenog doba na Gomolavi*, *RAD* 14, 1965, p. 177—195, 226, 227 și pl. I—VII, XV.
- Tasić 1967 = NIKOLA TASIĆ, *Badenski i Vučedolski kulturni kompleks u Jugoslaviji*, Dissertationes, tom. IV, Belgrad, 1967.
- Tasić 1975 = NIKOLA TASIĆ, *Cernavodá III i Boleráz nalazi u Jugoslovenskom Podunavlju i problem hronološkog odonsa kultura bakarnog doba Karpatsko-Podunavskih oblasti*, *Balkanica* 6, Belgrad, 1975, p. 9—21.
- Todorova 1969 = HENRIETA TODOROVA-SIMEONOVA, *Zur Frage des Überganges vom Äneolithikum zur Frühbronzezeit in Bulgarien*, Symposium Baden, 1973, p. 465—470.
- Todorović 1963 = I. TODOROVIĆ, *Die Grabung Hissar und ihre Verhältnisse zum Äneolithikum und der frühen Bronzezeit*, *Archeologia Jugoslavica* 4, 1963, p. 25—29.
- Tompa 1936 = F. TOMPA, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*, 24/25, Ber. RGK, 1936, p. 48—50 pentru Baden.
- Torma 1969 = ISTVÁN TORMA, *Die Boleráz-Gruppe in Ungarn*, Symposium Baden, 1973, p. 483—512.
- Vulpe 1974 = ALEXANDRU VULPE, *Probleme actuale privind metalurgia aramel și a bronzului în epoca bronzului în România*, *Revista de istorie* 27, 1974, 2, p. 243—255.
- Willvonseder 1933 = K. WILLVONSEDER, *Zwerndorf a.d. March, ein neuer ur- und frühgeschichtlicher Fundort in Niederösterreich*, *MAGW* 63, 1933, p. 17 și urm.
- Willvonseder 1937 a = K. WILLVONSEDER, *Eine Lochaxt aus arsenhaltigem Kupfer von Zwerndorf a.d. March*, *WPZ* 24, 1937, p. 77—81.
- Willvonseder 1937 b = K. WILLVONSEDER, *Zwei Grabfunde der Badener Kultur mit Metallbeigaben aus Niederösterreich*, *WPZ* 24, 1937, p. 15—28.
- Zirra 1968 = VLAD ZIRRA, *Uncimittir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1968.



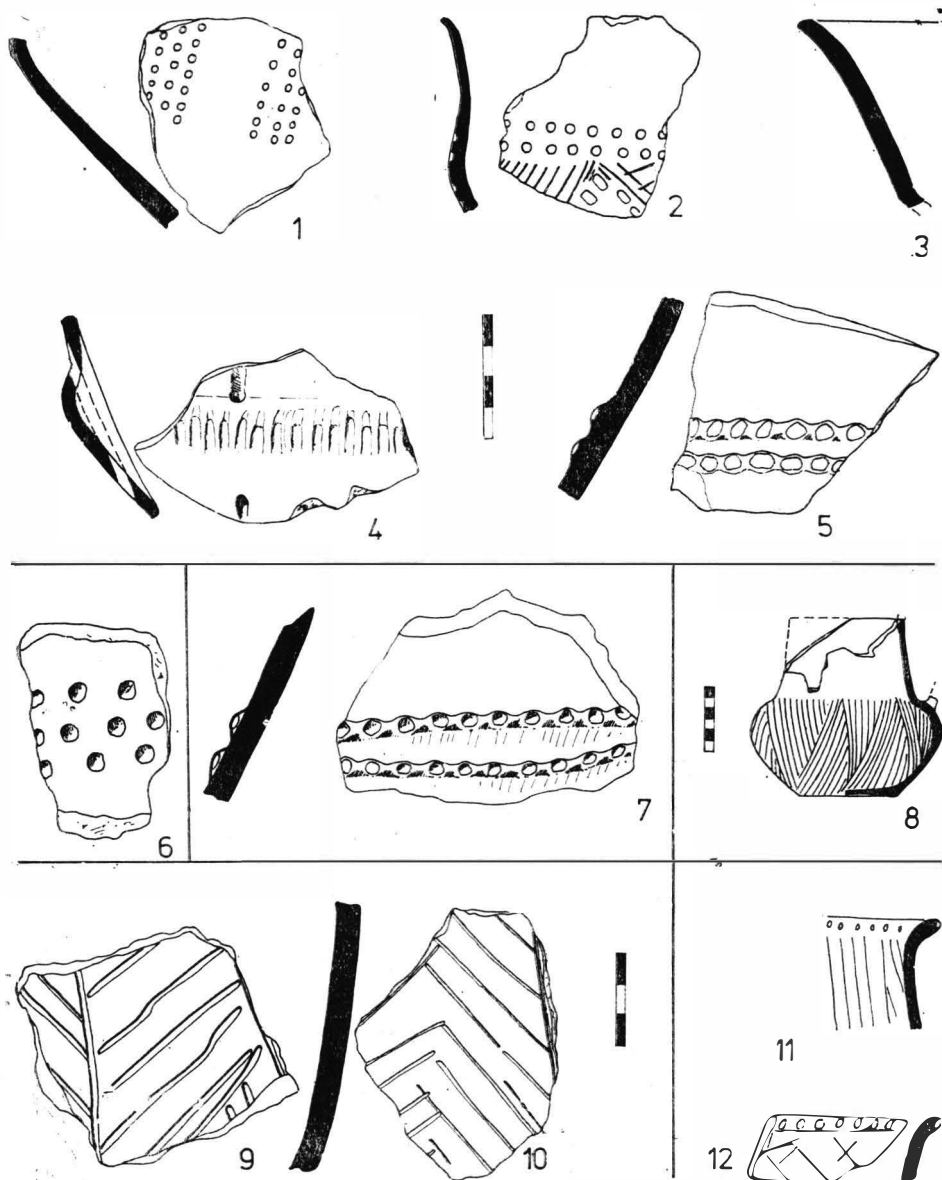
Pl. 1. — Harta descoperirilor Baden de pe teritoriul României. 1 Arad, 2 Beba Veche, 3 Berea, 4 Biharea, 5 Bodrogu Nou, 6 Carei, 7 Ciumești, 7 a Vișoara, 8 Cubulcut, 9 Dindești, 10 Girișu de Criș, 11 Macea, 12 Moldova Veche, 13 Nerău, 14 Olari, 15 Oradea, 16 Pecica, 17 Pișcolt, 18 Sanislău, 19 Sălacea, 20 Șeitin, 21 Sinnicolau Mare, 22 Sînpetru German, 23 Sîntana, 24 Sintandrei, 25 Unimăt, 26 Valea lui Mihai, 27 Voievozi, 28 Zădăreni, 29 Cehăluț, 30 Foieni, 31 Vășad.



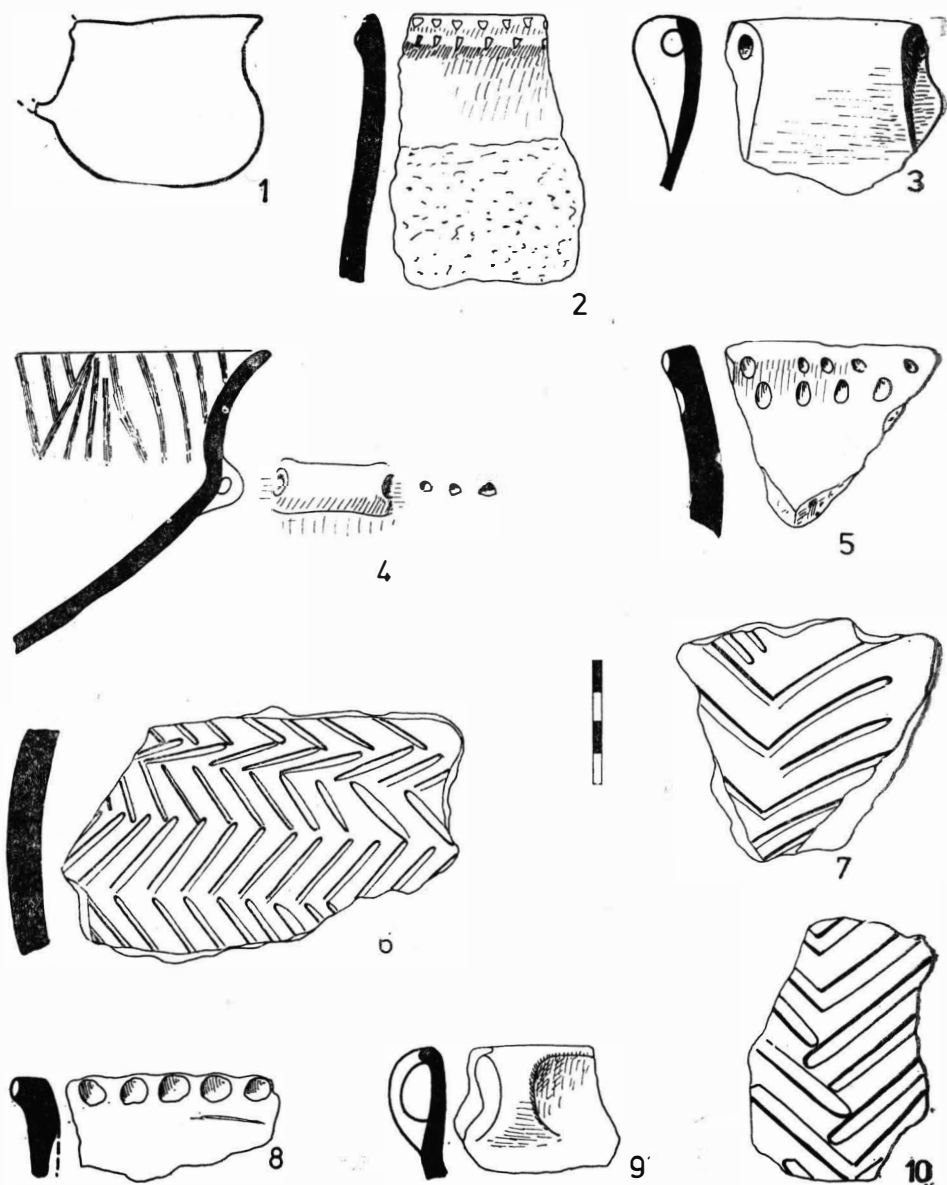
Pl. 2. — Sînpetru German-, „Fîntina vacilor”: 1–10; — Moldova Veche: 11–13.



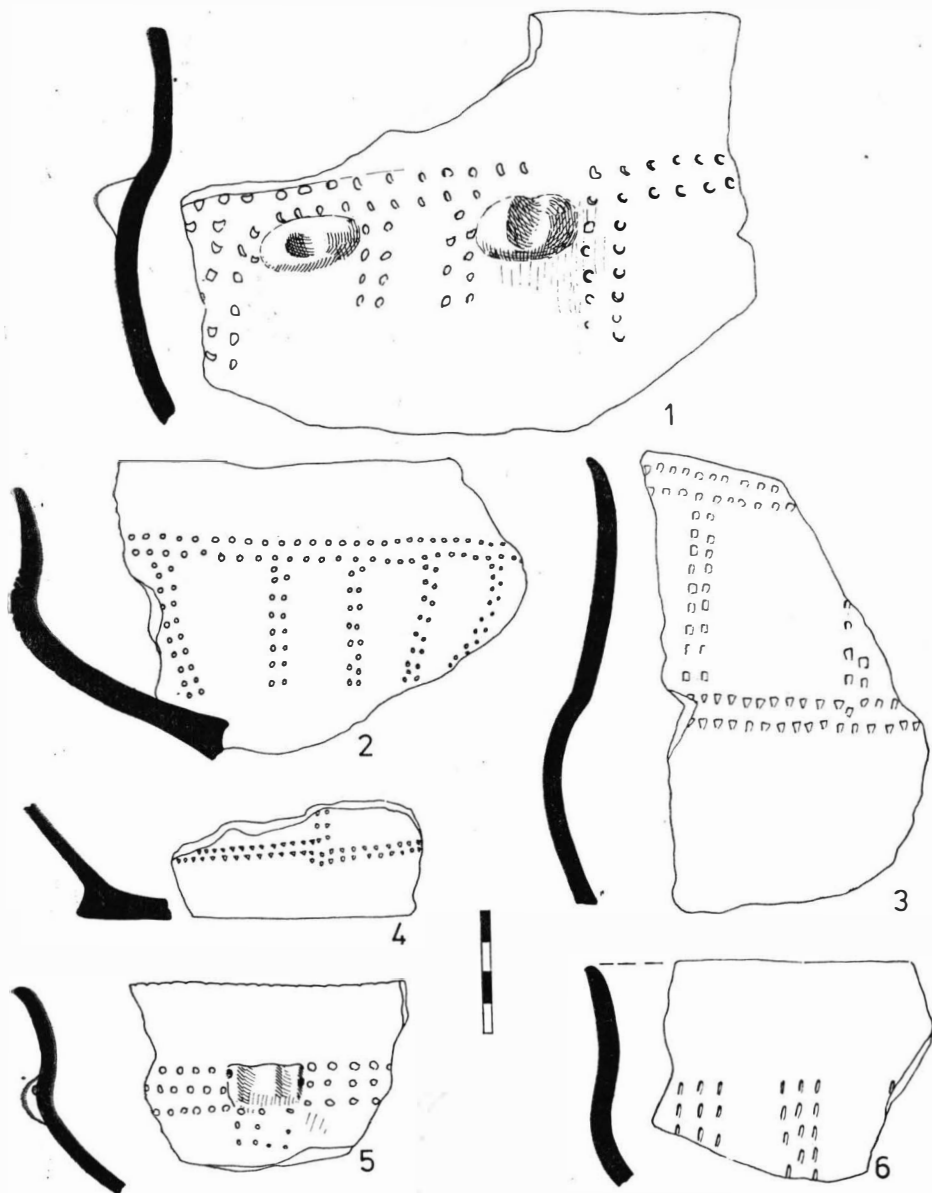
Pl. 3. — Arad-, „Gai”: 1; Sinpetru German-, „Cărămidărie”: 2–5; Sinpetru German-, „Fintina vacilor”: 6–20.



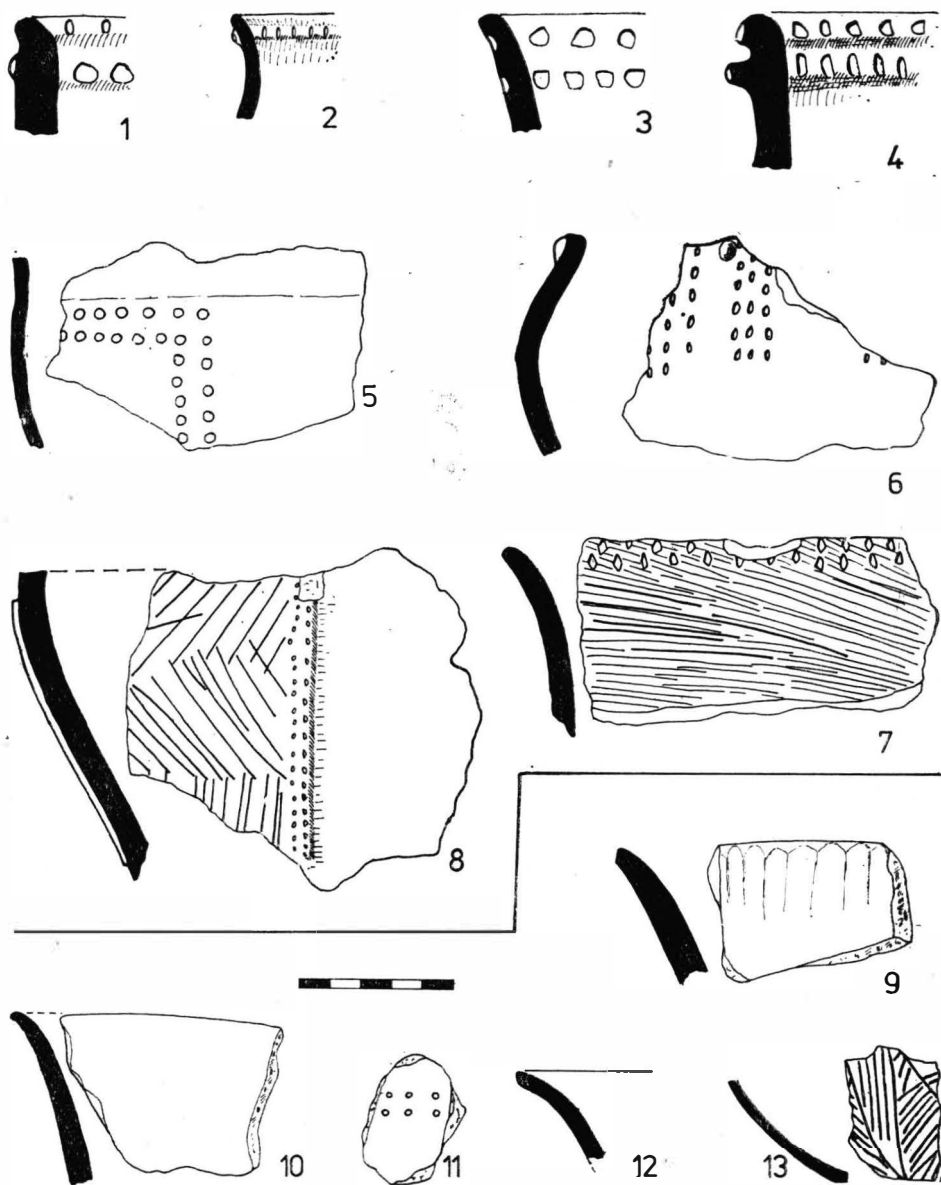
Pl. 4. — Bodrog-Pădure : 1 — 5; Sintana-„Cetatea Veche” : 6; Olari : 7; Nerău : 8; Aradu Nou : 9, 10; Zădăreni : 11, 12.



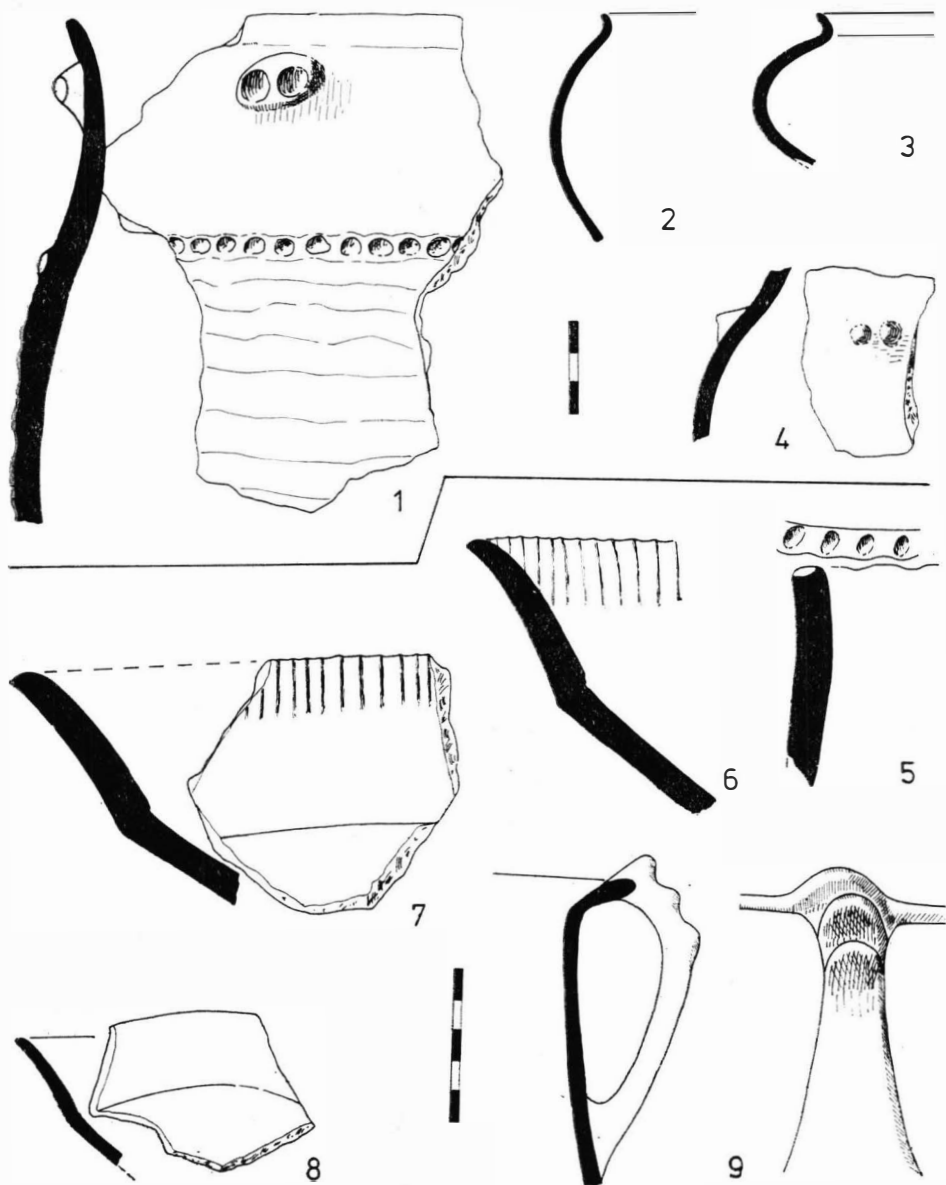
Pl. — 5. Sînnicolau Mare-„Săliște” (nr. 4 din col. Nagy. — Muz. JA).



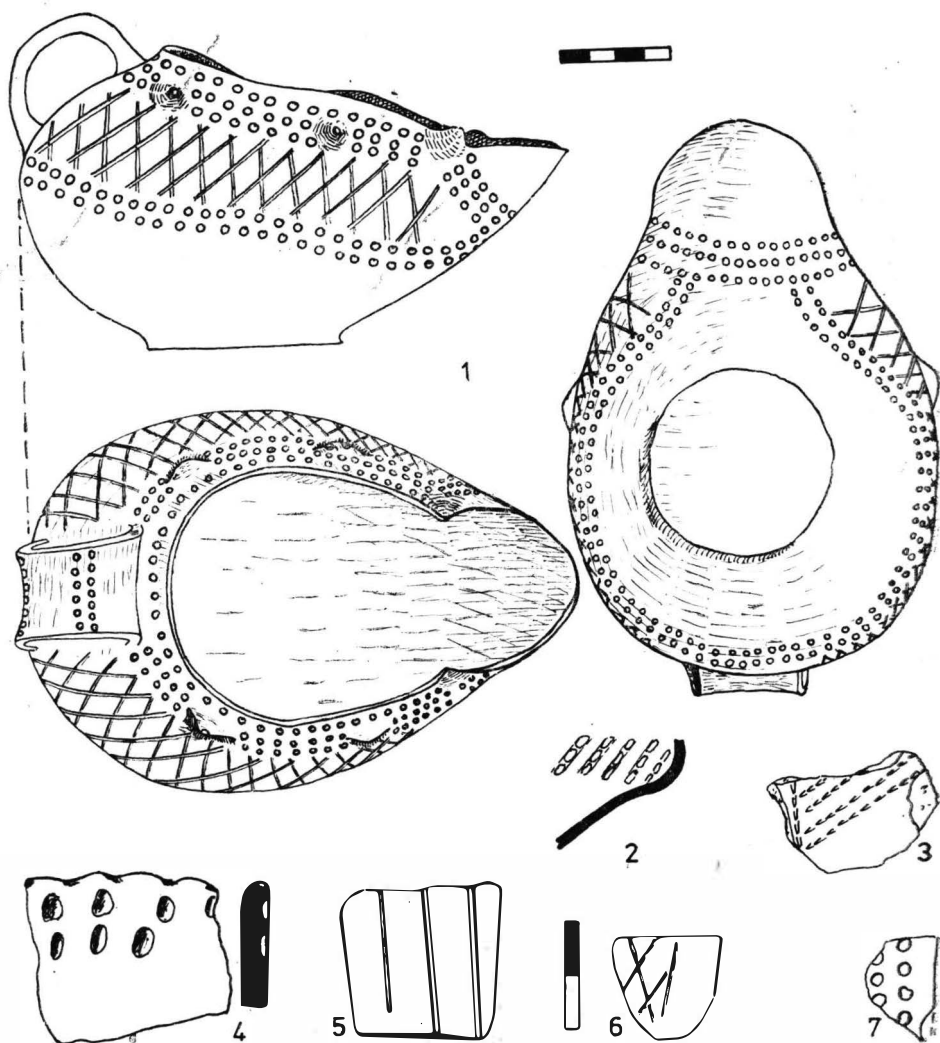
Pl. 6. — Beba Veche.



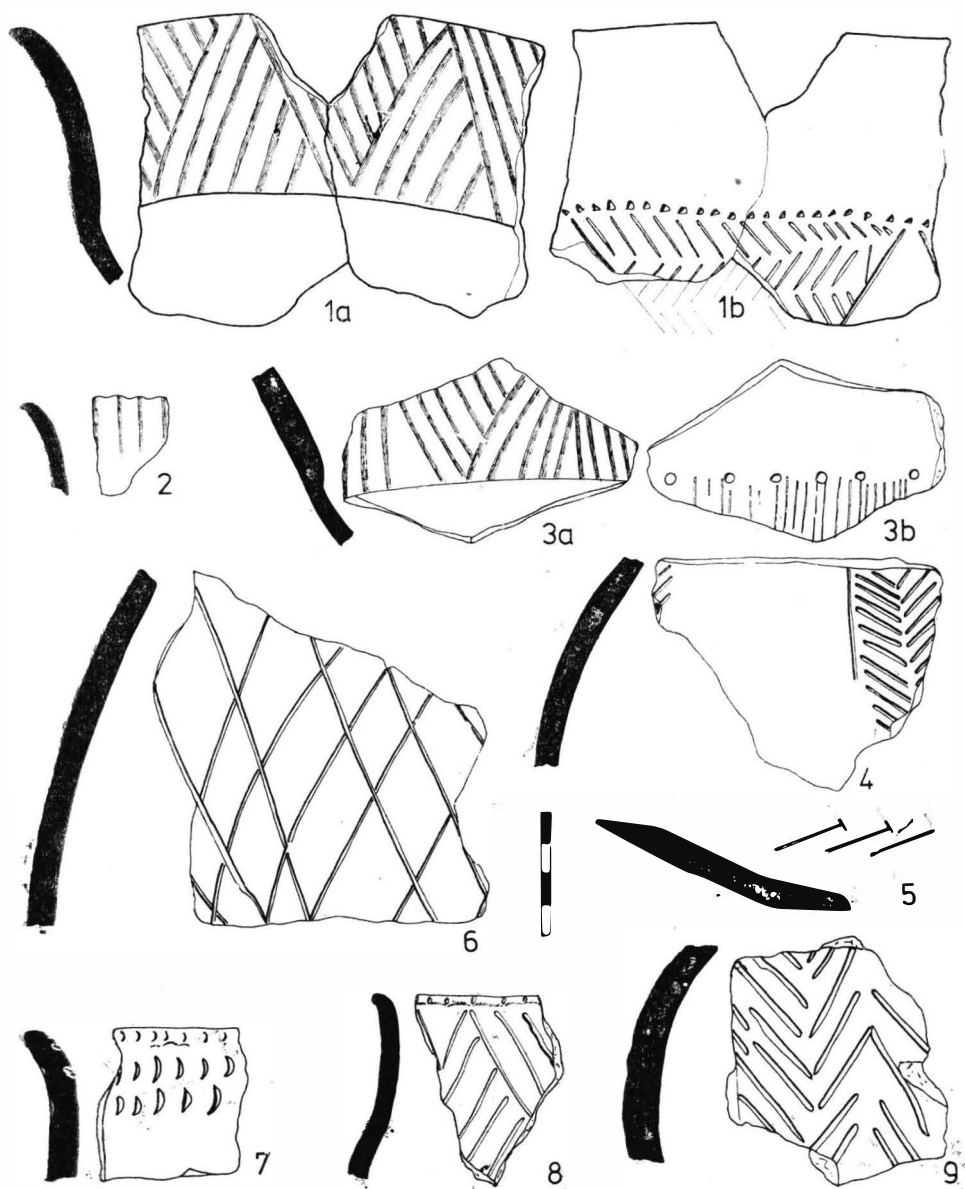
Pl. 7. — Localitate necunoscută: 1 — 8; Macea-, „Topila”: 9 — 13.



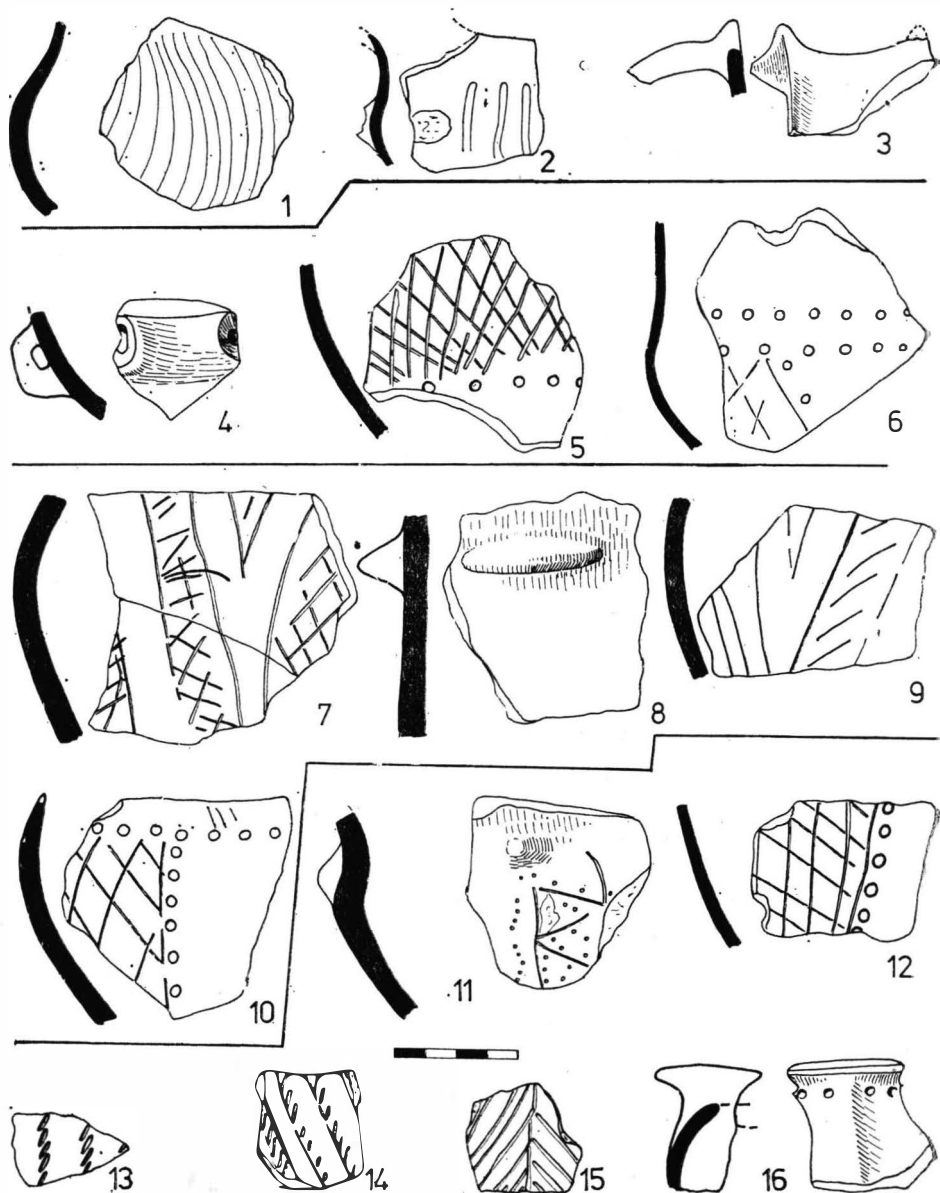
Pl. 8. — Şeitin: 1 — 4; 'Pecica-„La vii”': 5 — 8; Pecica, din colecția veche: 9.



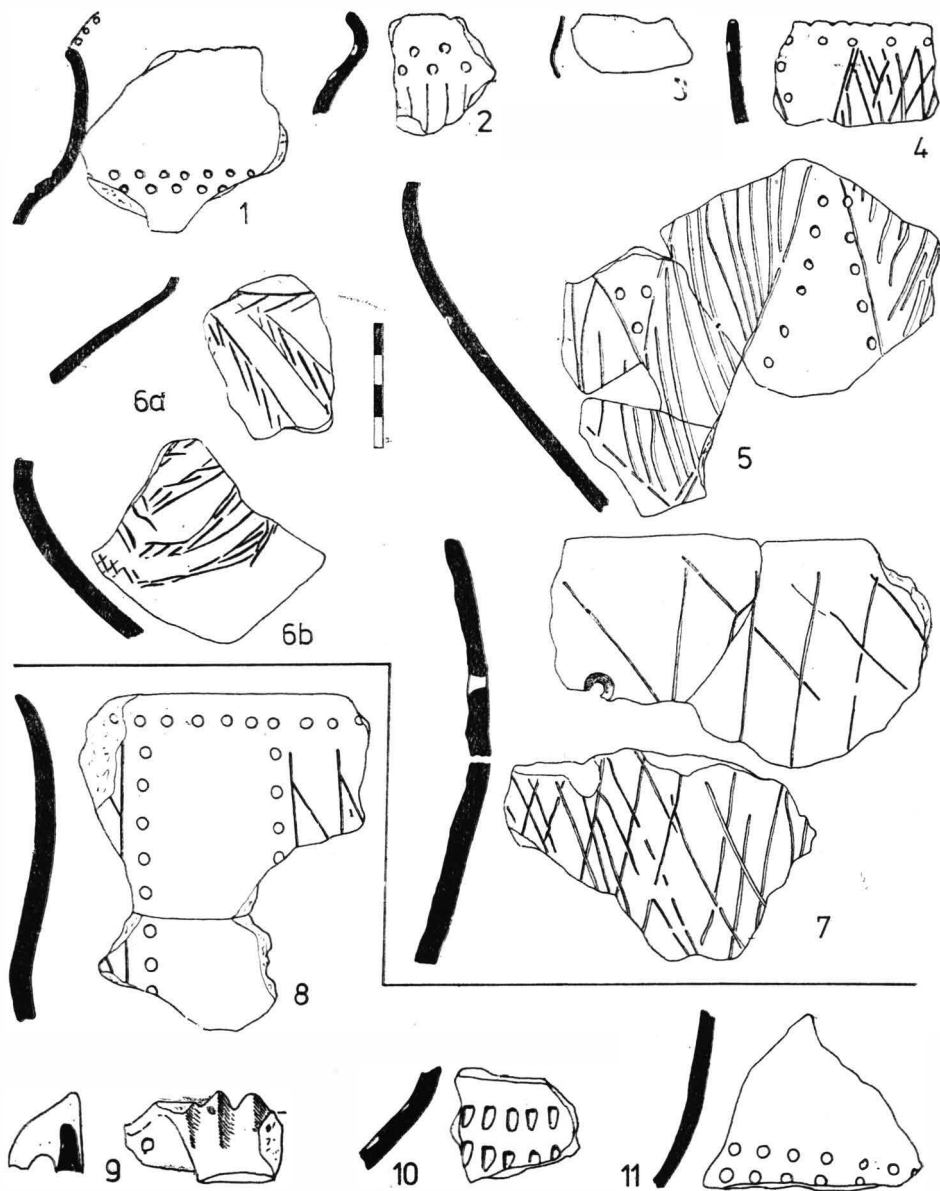
Pl. 9. — Valea Crişului : 1; Sînpetru German-, „Malu înalt” : 2 — 7.



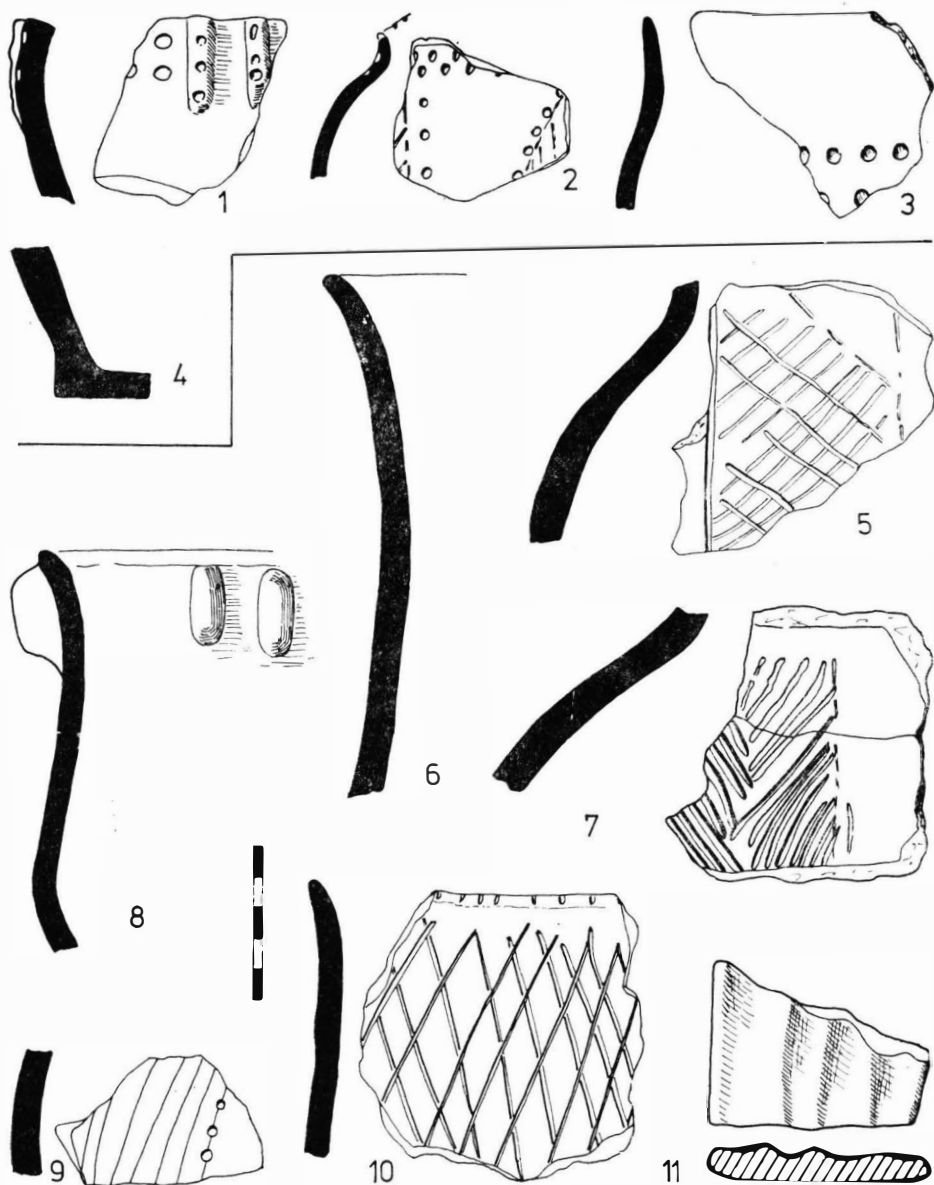
Pl. 10. — Ciumești IVb.



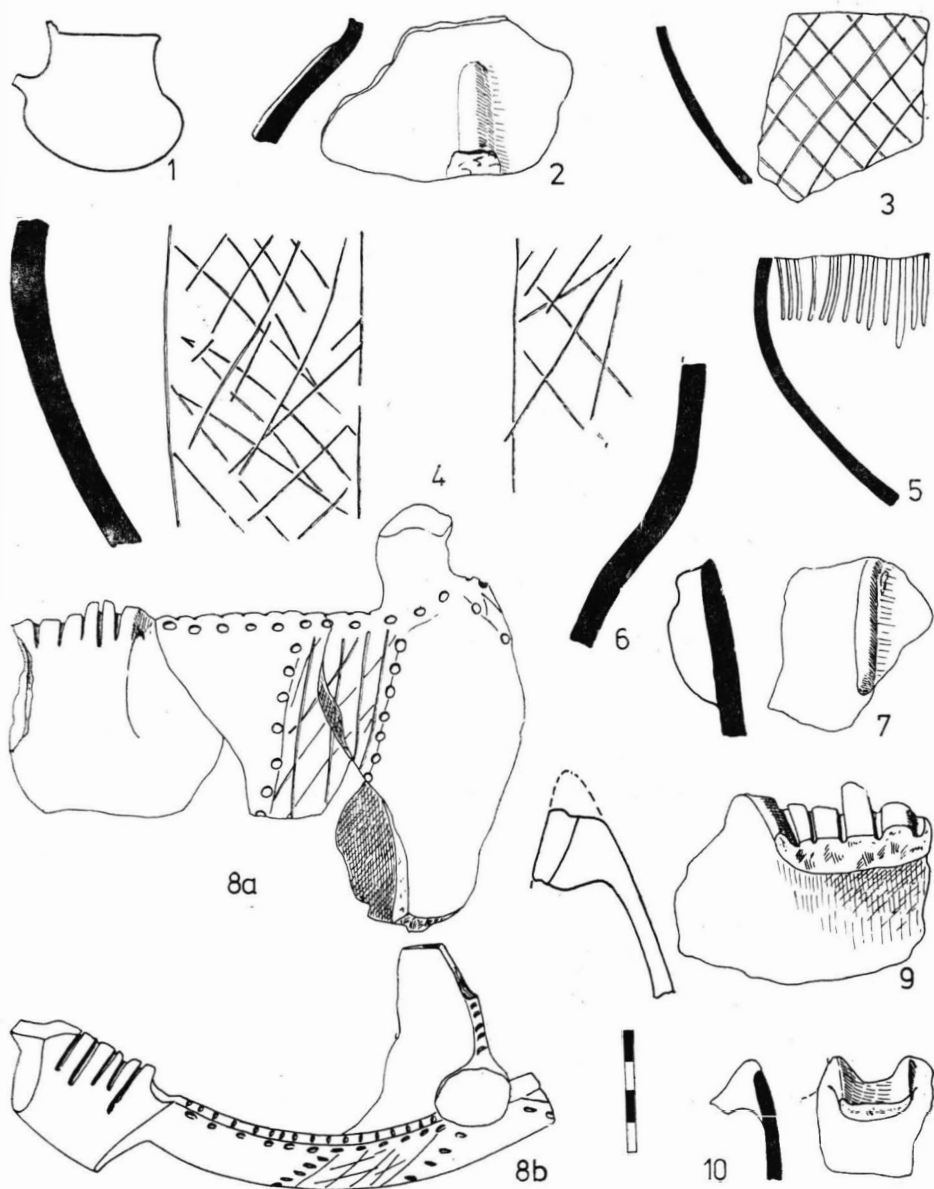
Pl. 11. — Ciumești IVb: 1 — 3; Ciumești II: 4 — 6; Ciumești III: 7 — 10 (șanțul E, zona B); 11 — 16 (șanțul D, zona B).



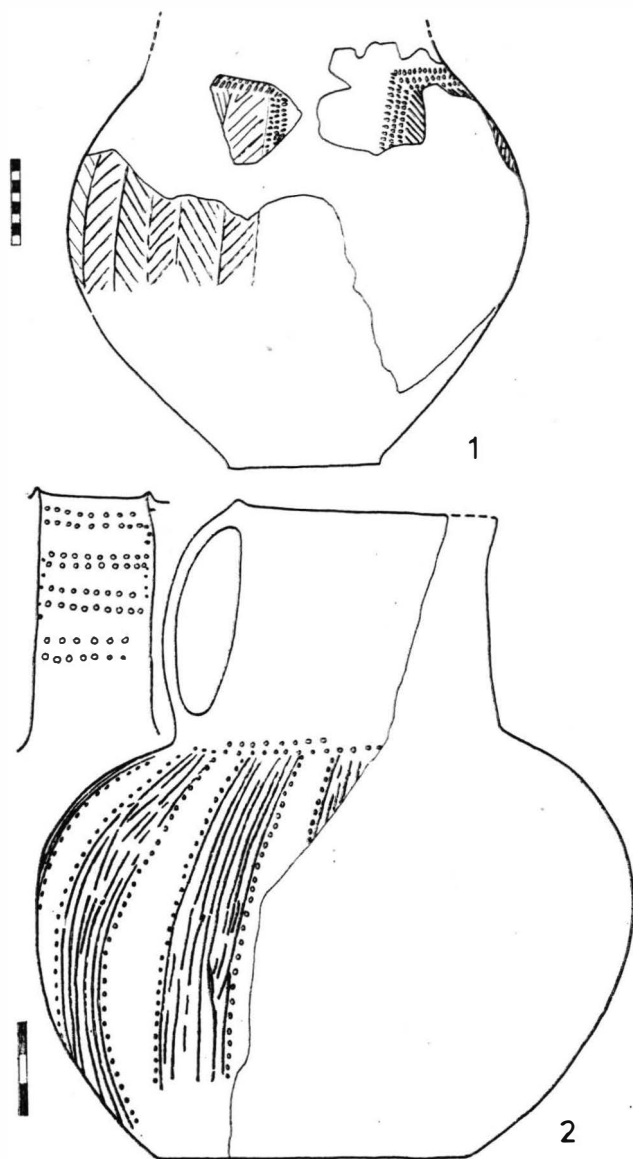
Pl. 12. — Ciumești III. 1 — 7, șanțul XI, zona A; 8 — 11, șanțul E, zona B.



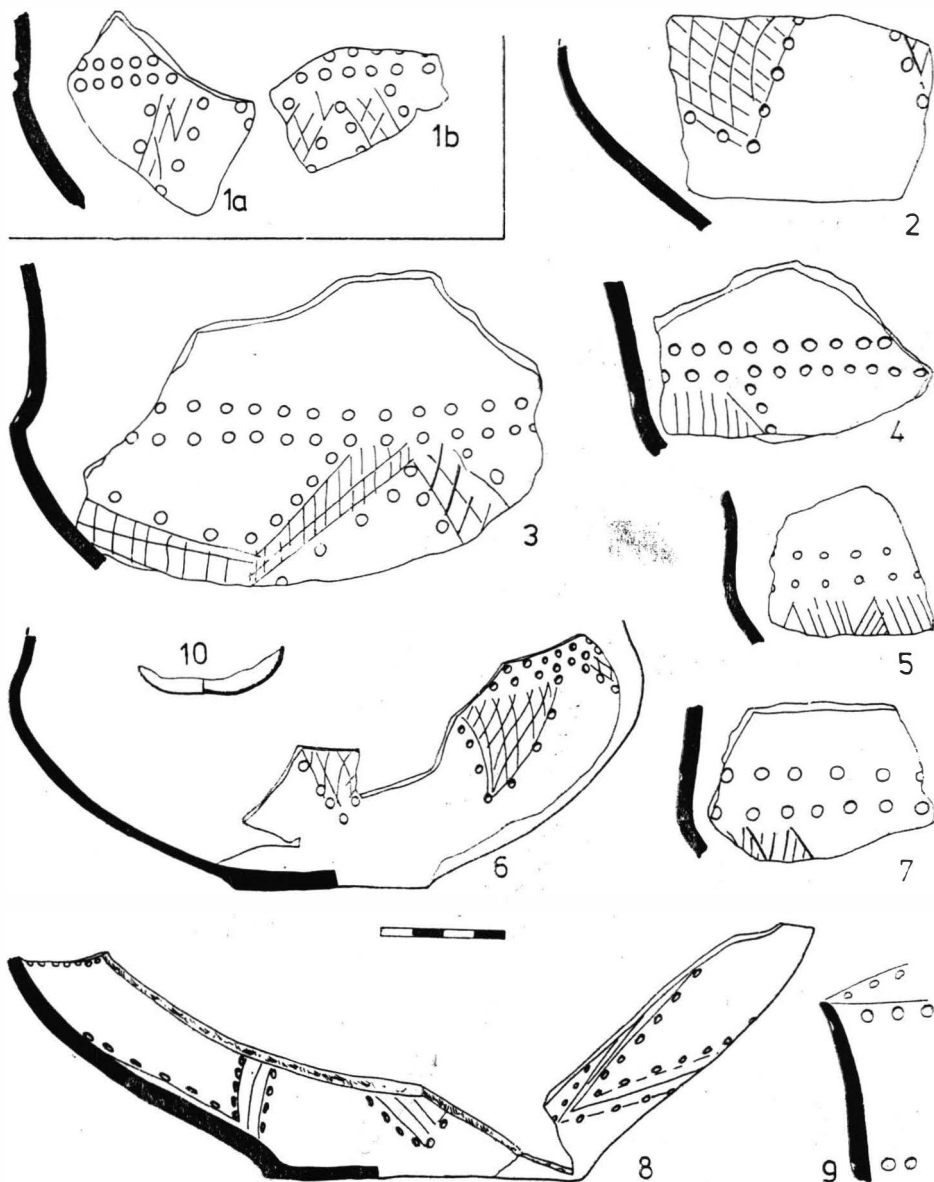
Pl. 13. — Ciumești III. 1 — 4, șanțul F, zona B; 5 — 11 din zona B (?).



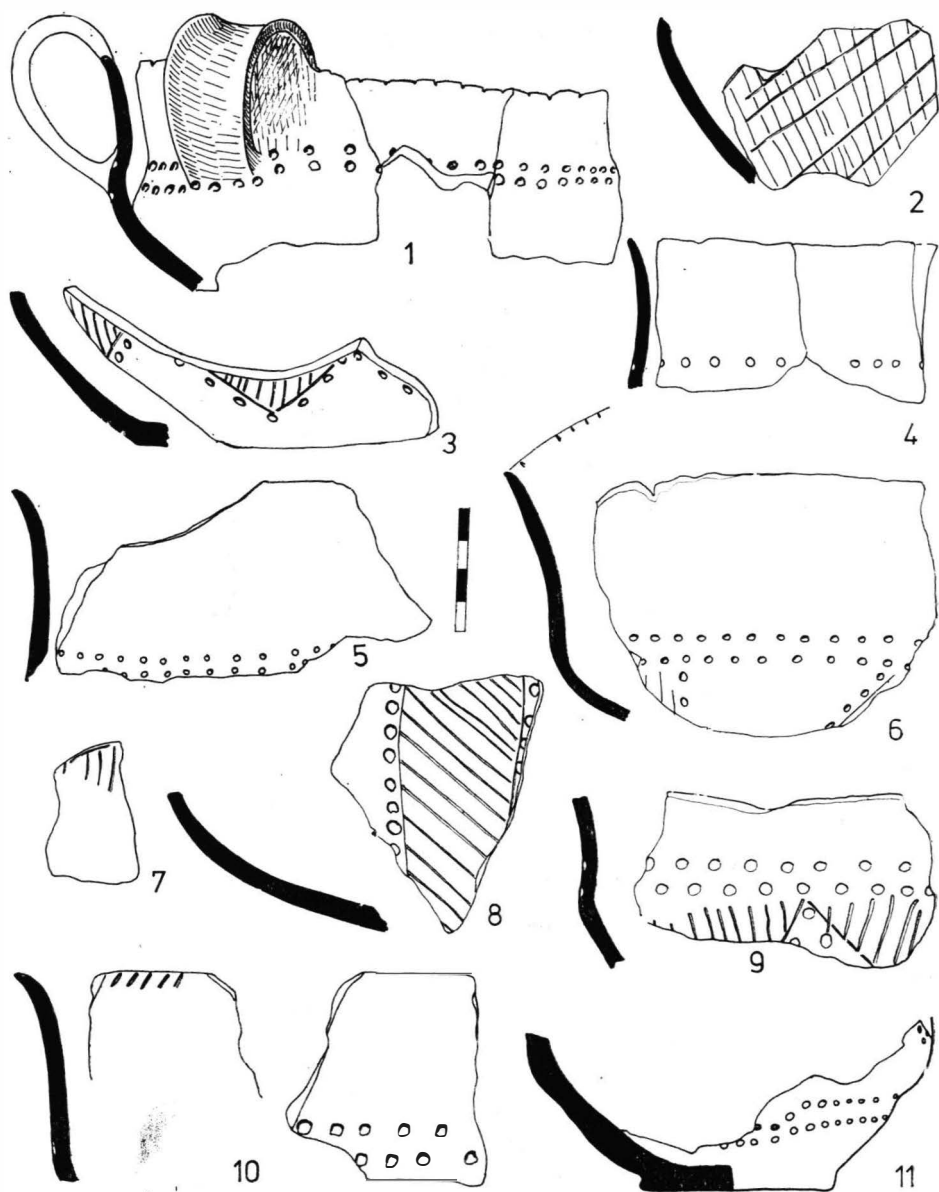
Pl. 14. — Ciumești III, șanțul XIII, zona A.



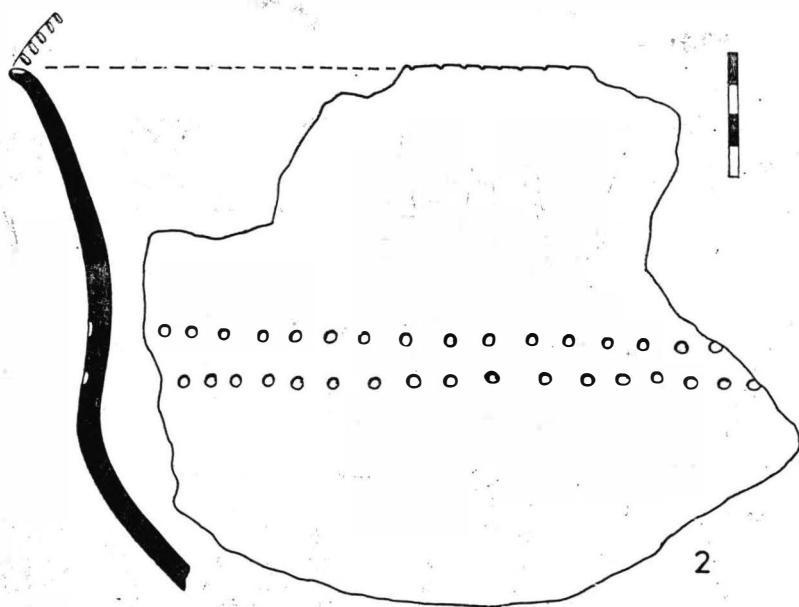
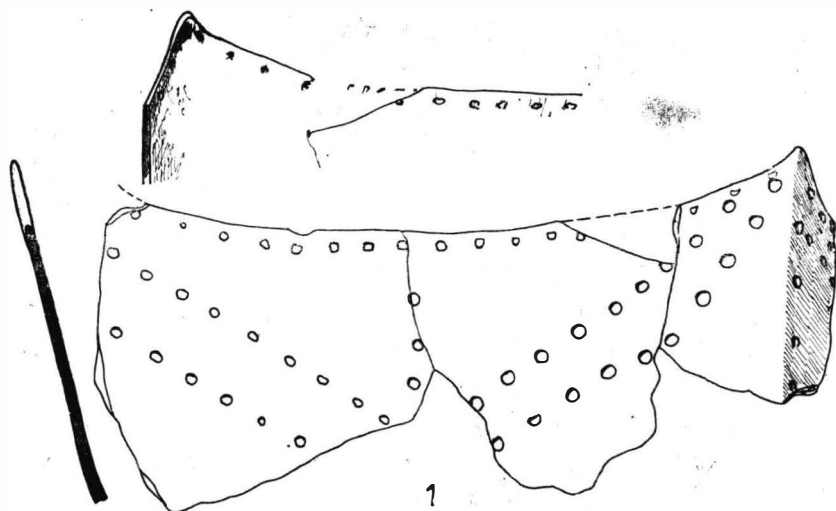
Pl. 15. — Ciumești III : 1 ; Șuncuiuș-Peștera Igrîța : 2.



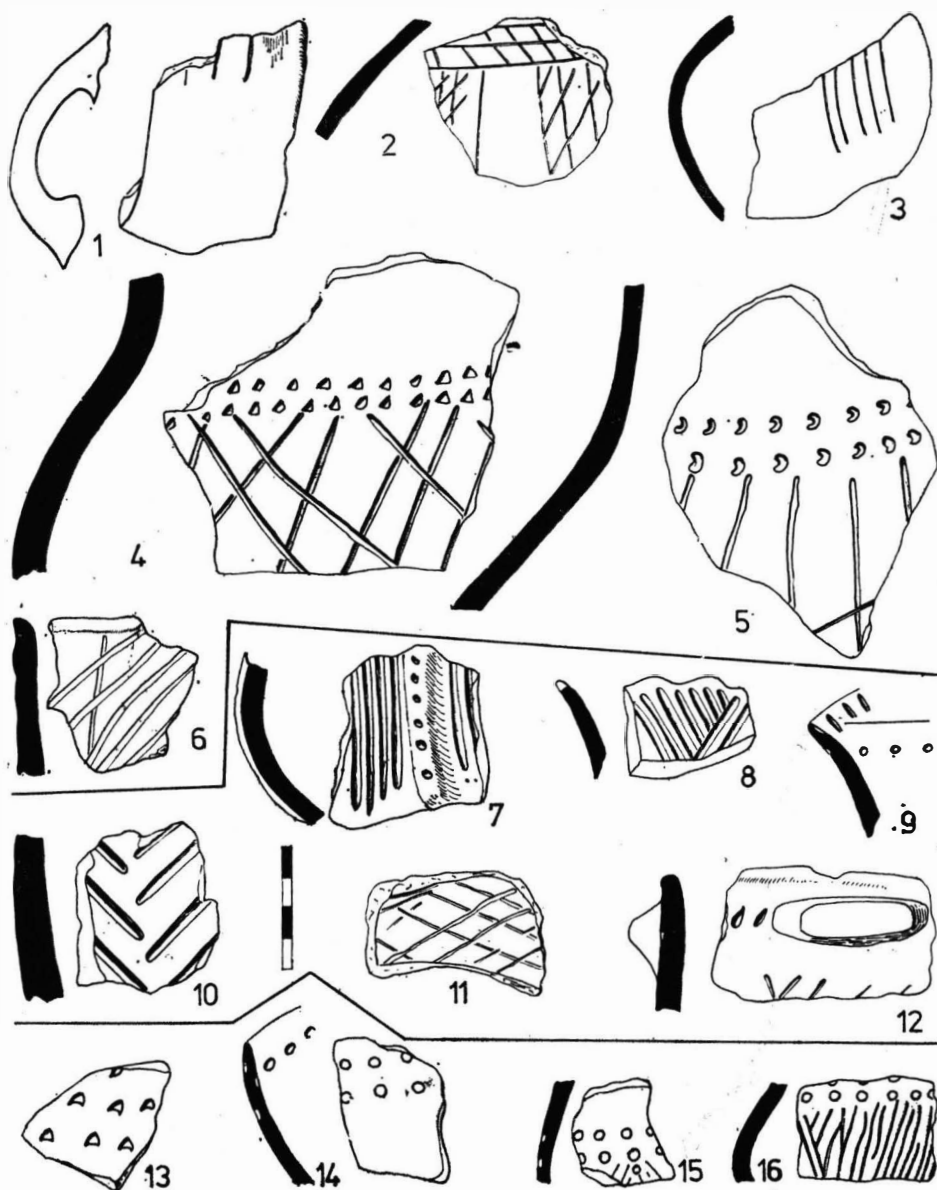
Pl. 16. — Ciumești III, șanțul XV, zona A : 1 ; Berea Ia—b : 2 — 9.



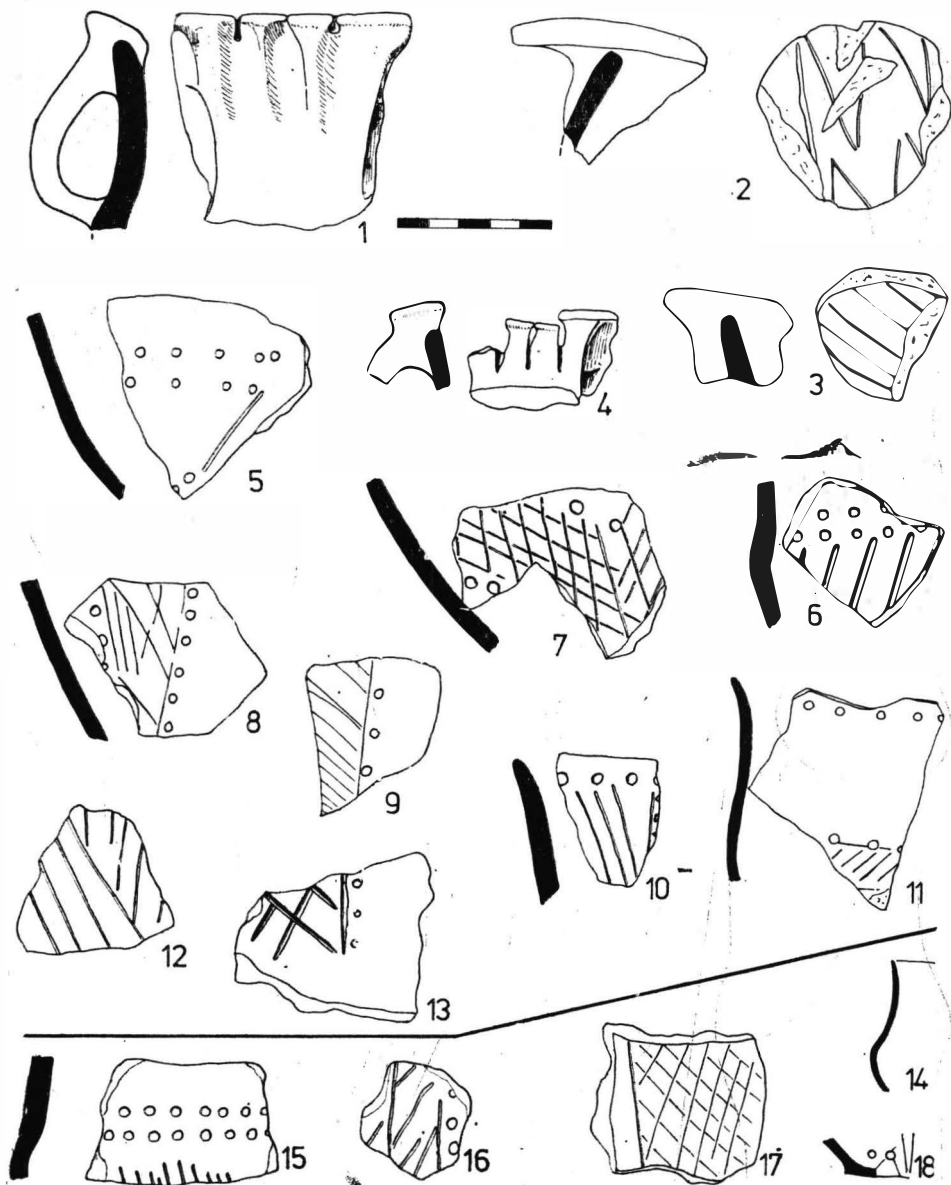
Pl. 17. — Berea Ia—b.



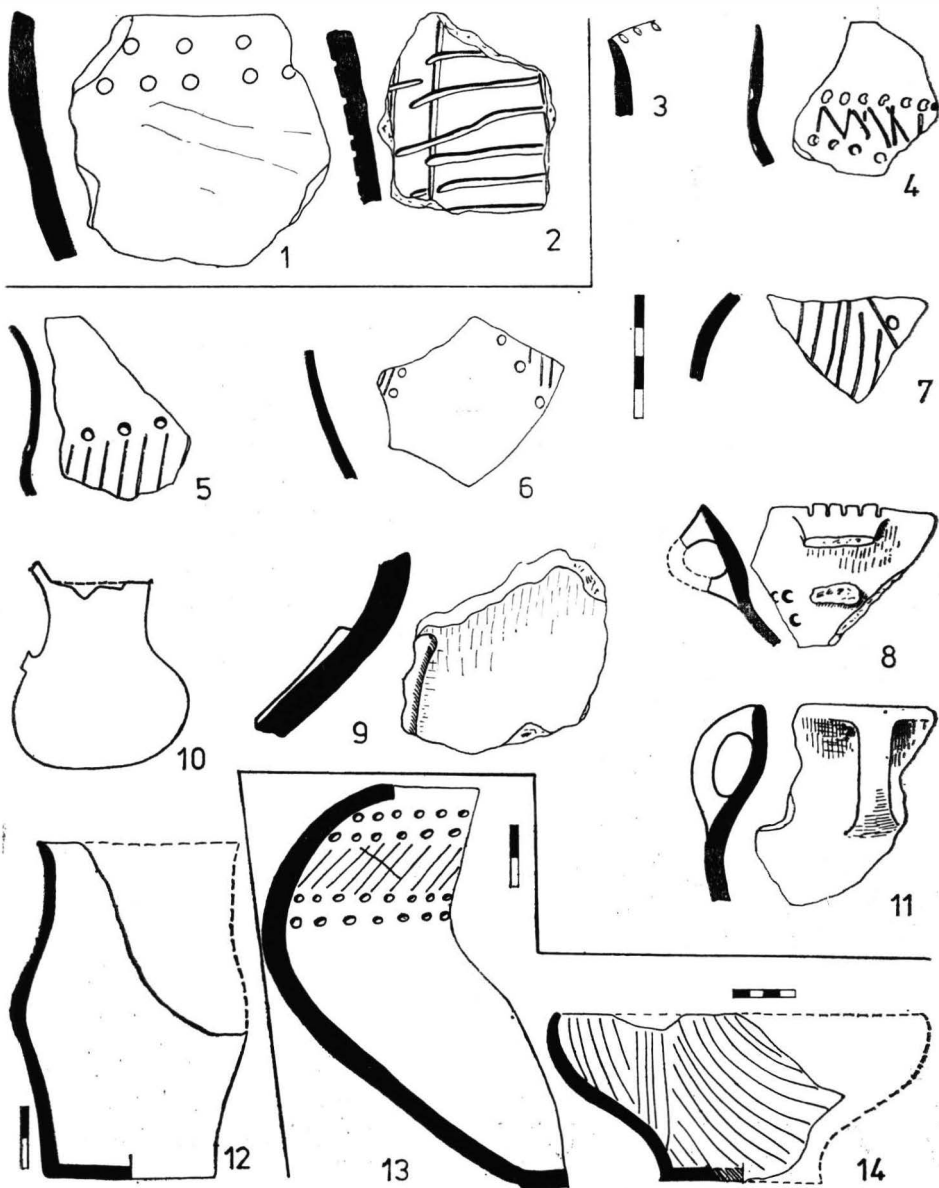
Pl. 18. — Berea Ia—b.



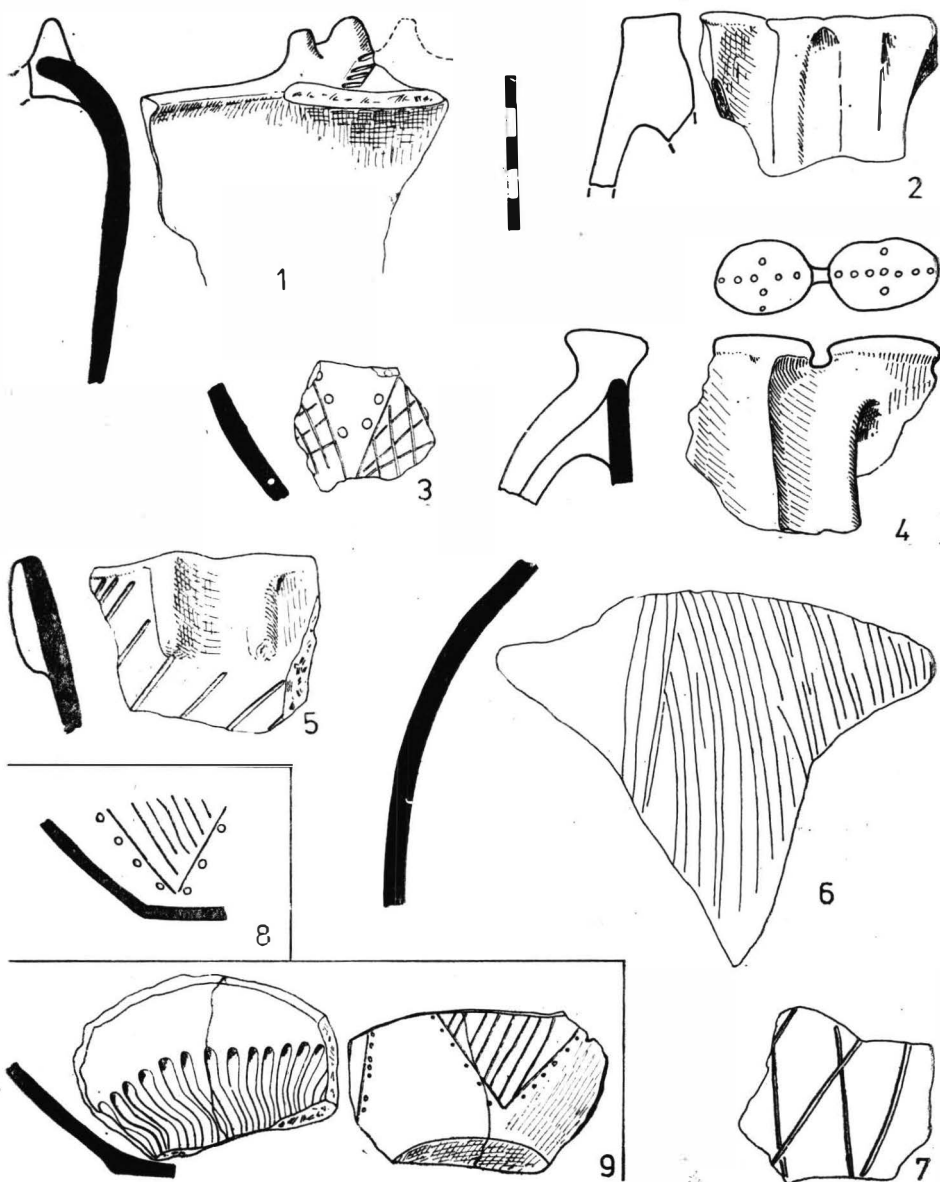
Pl. 19. — Berea Ia—b: 1 — 3, 5, 6; Ciumești IVb: 4; Berea XIII: 7 — 16.



Pl. 20. — Berea XIII: 1 — 13; Berea XX: 14 — 18.



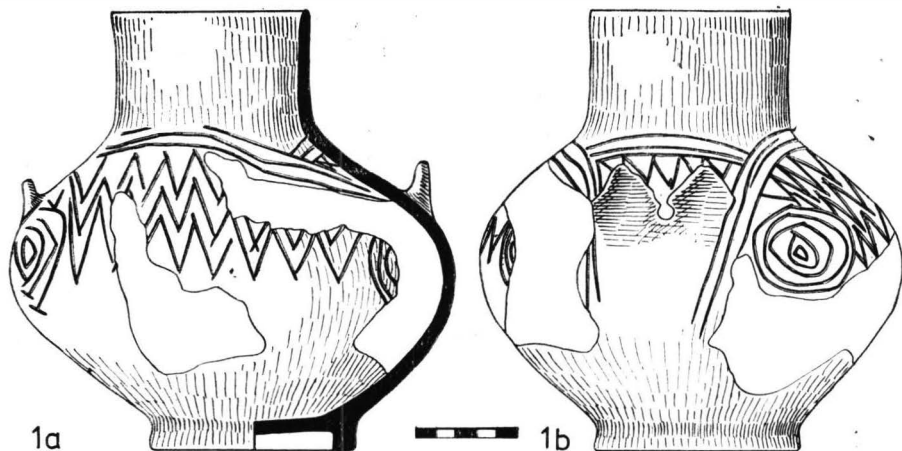
Pl. 21. — Dindești : 1, 2 ; Sanislău : 3 —12 ; Pișcolt, sector G/1976 : 13, 14.



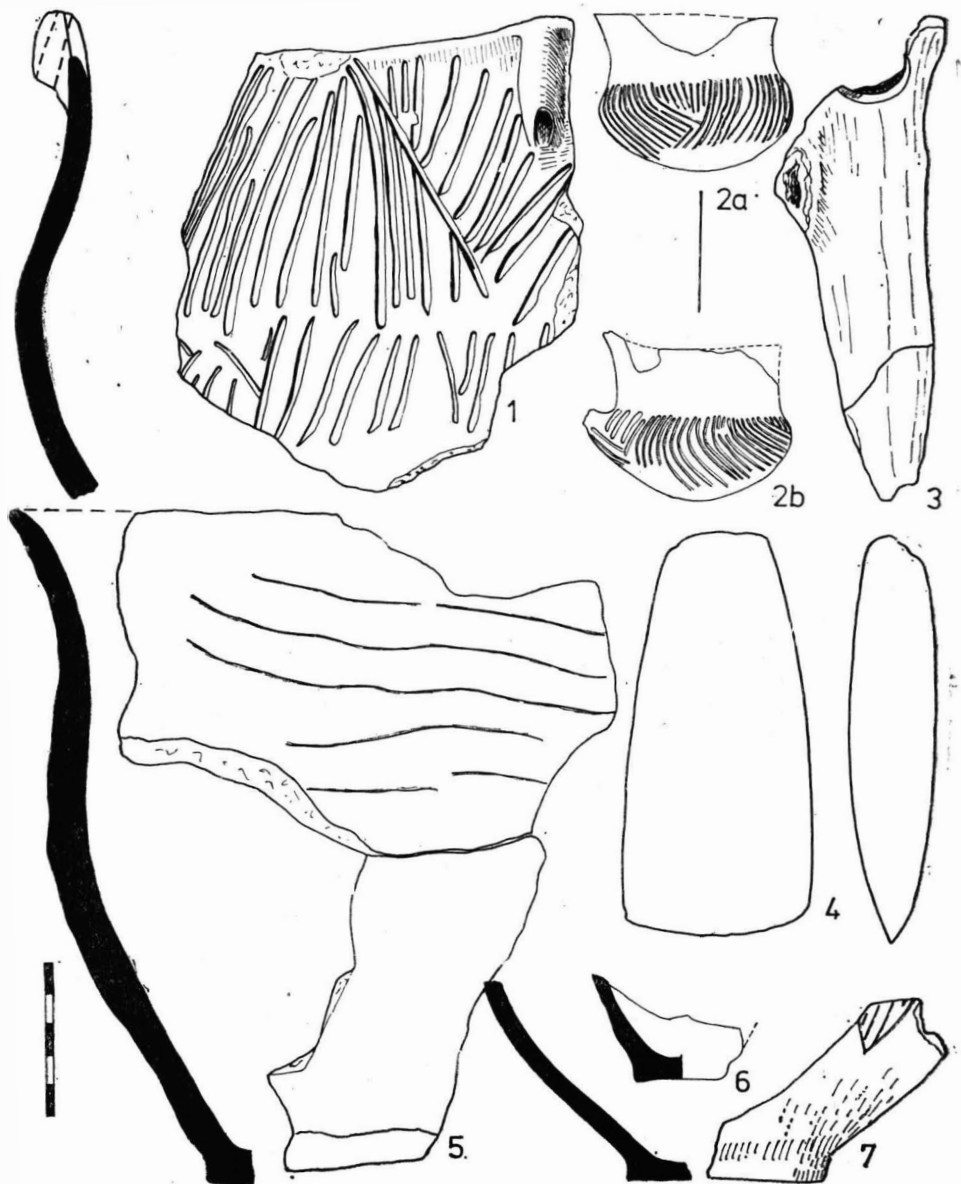
Pl. 22. — Carei-„Cozard”: 8; Carei-„Bobald”: 1 — 7; Vășad (com. Curtușeni): 9.



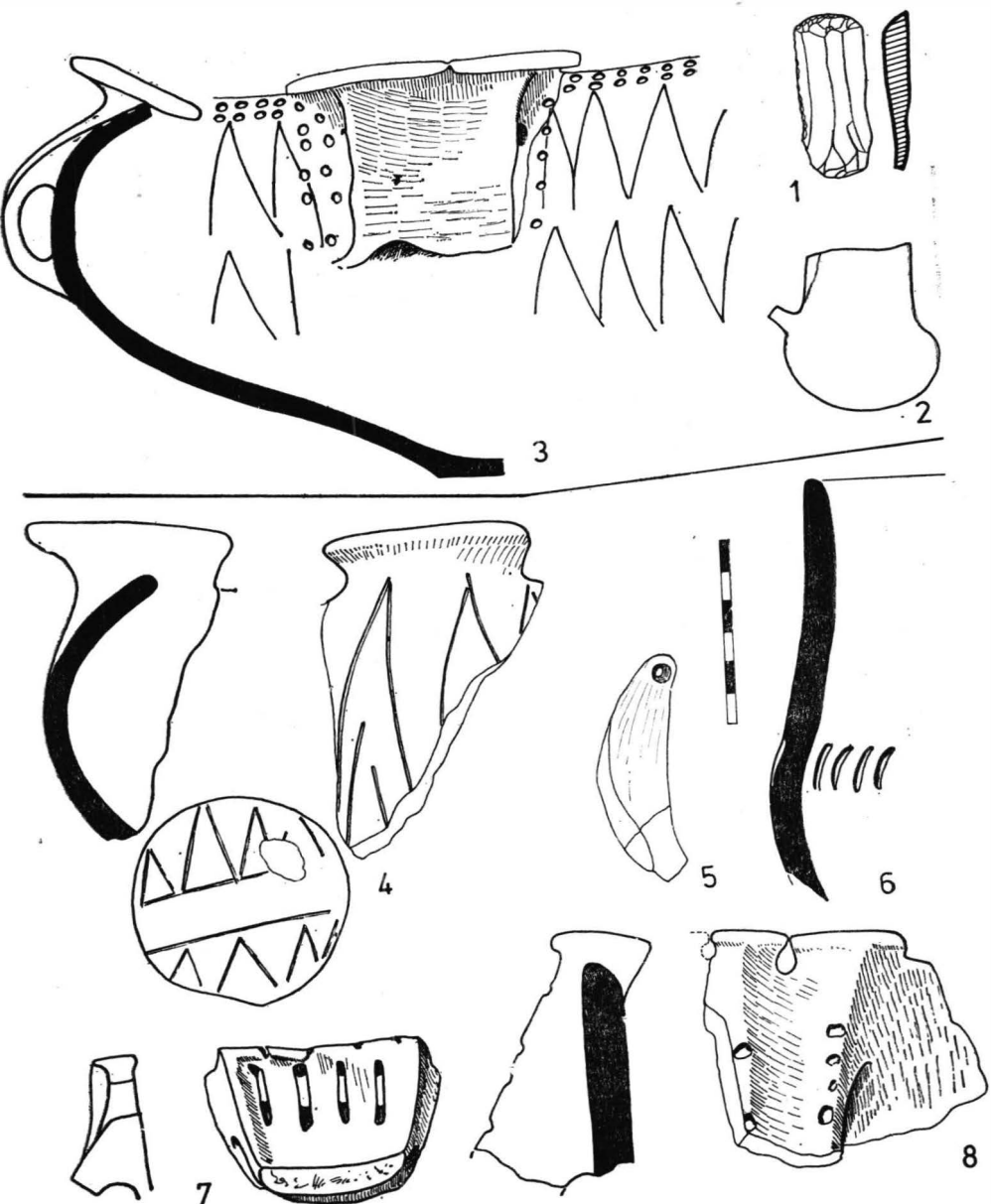
Pl. 23. — Berea XX: 1 — 5; Pișcolt-„Nisipărie”: 6 — 8 (groapa 24/1973), 9 — 11 (groapa 27/1973).



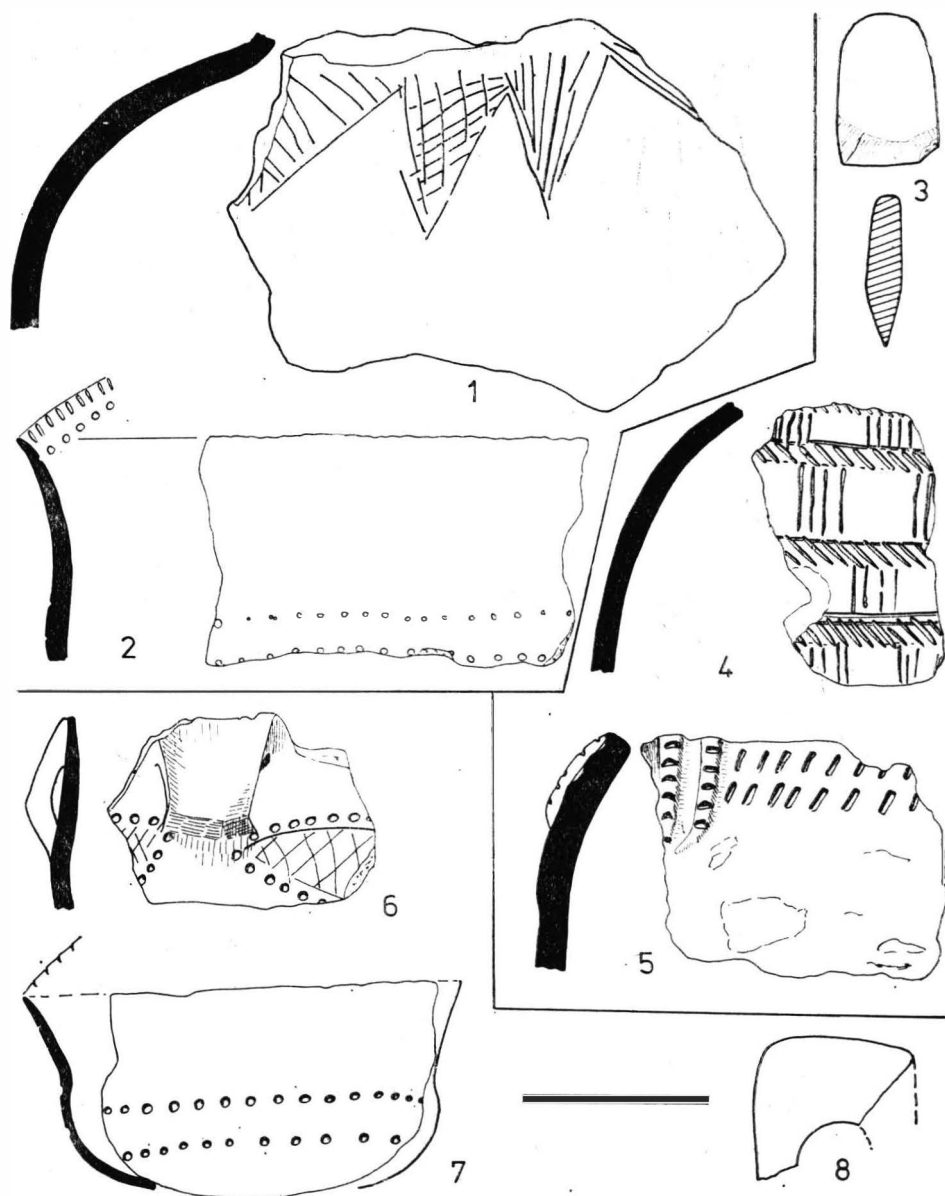
Pl. 24. — Pișcolt-„Nisipărie”: 1a—b, sector B; Șilindia : 2 — 4.



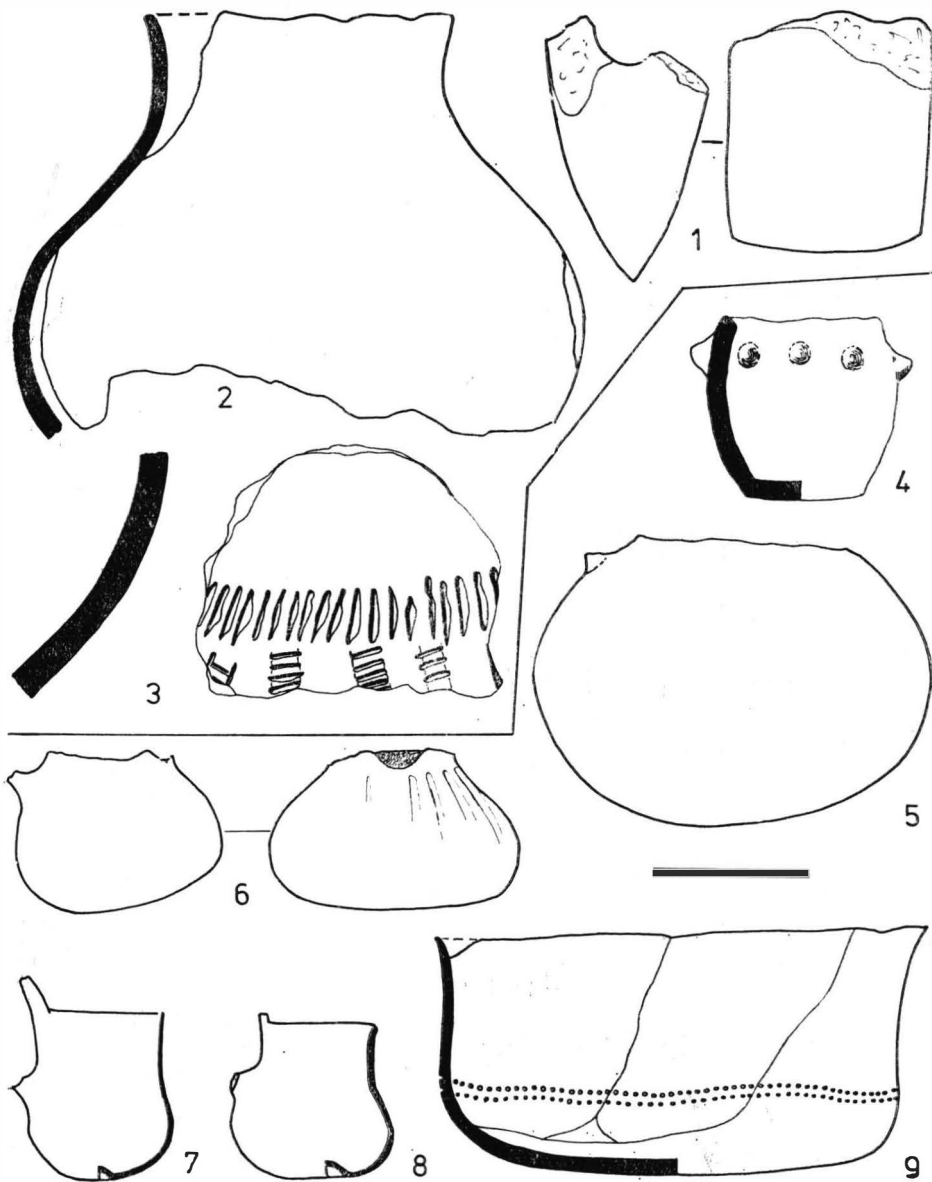
Pl. 25. — Pișcolt-„Nisipărie”, groapa 1/1975, sector F.



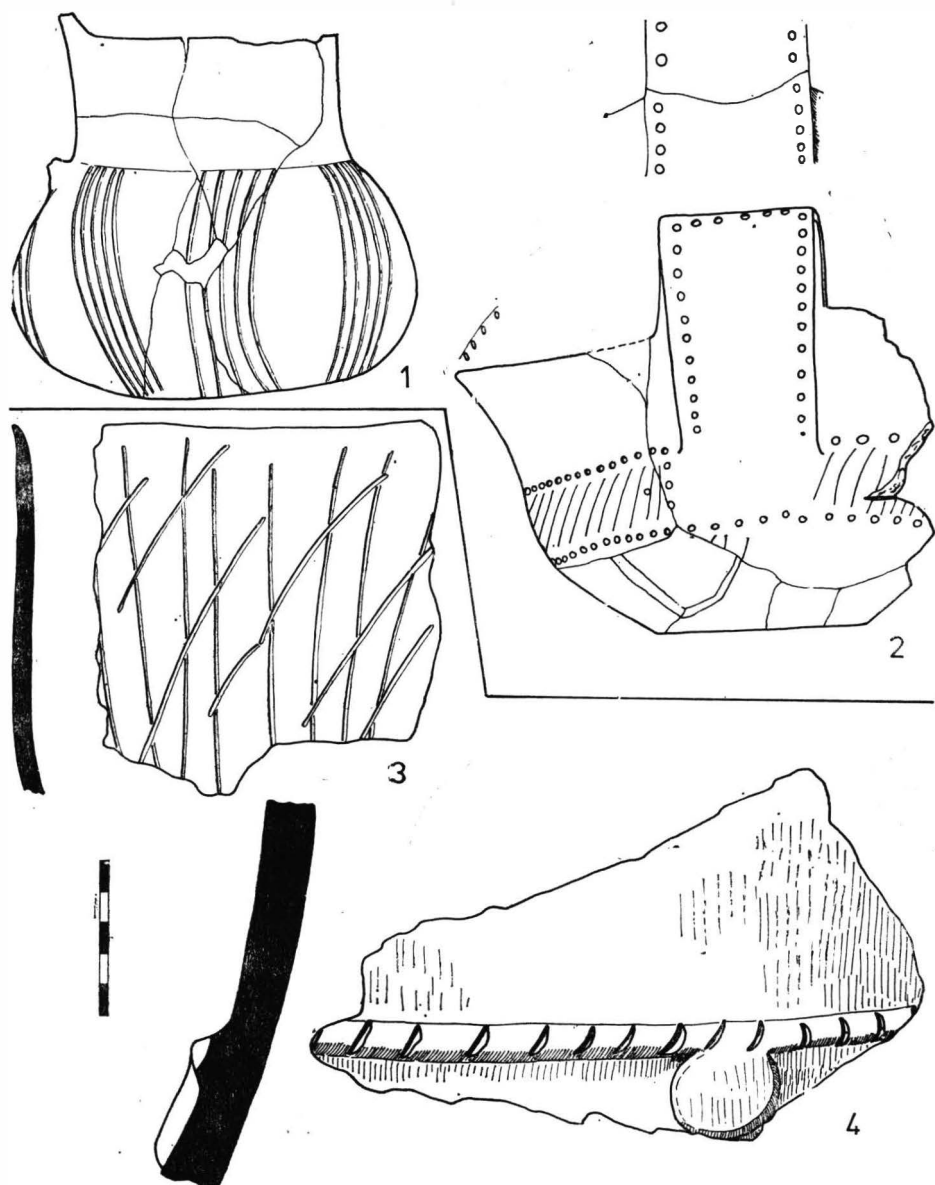
Pl. 26.— Pișcolt-„Nisipărie”. 1 — 3, groapa 1/1970, sector A; 4 — 8, groapa 2/1971 sector 1



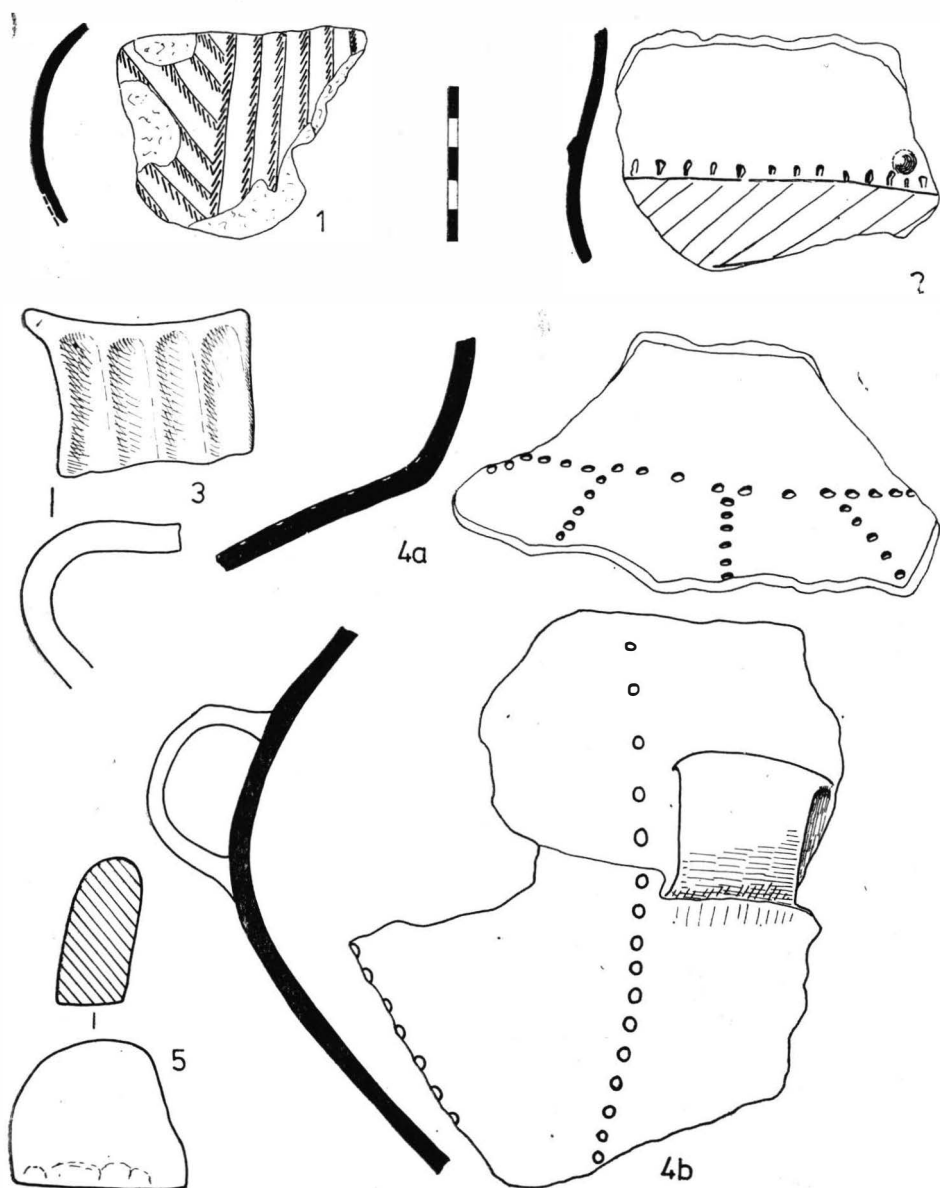
Pl. 27. — Pișcolt-„Nisipărie”. 1, 2, groapa 2/1971, sector B; 3 — 5, groapa 20/1973, sector D; 6 — 8 groapa 18/1973, sector D.



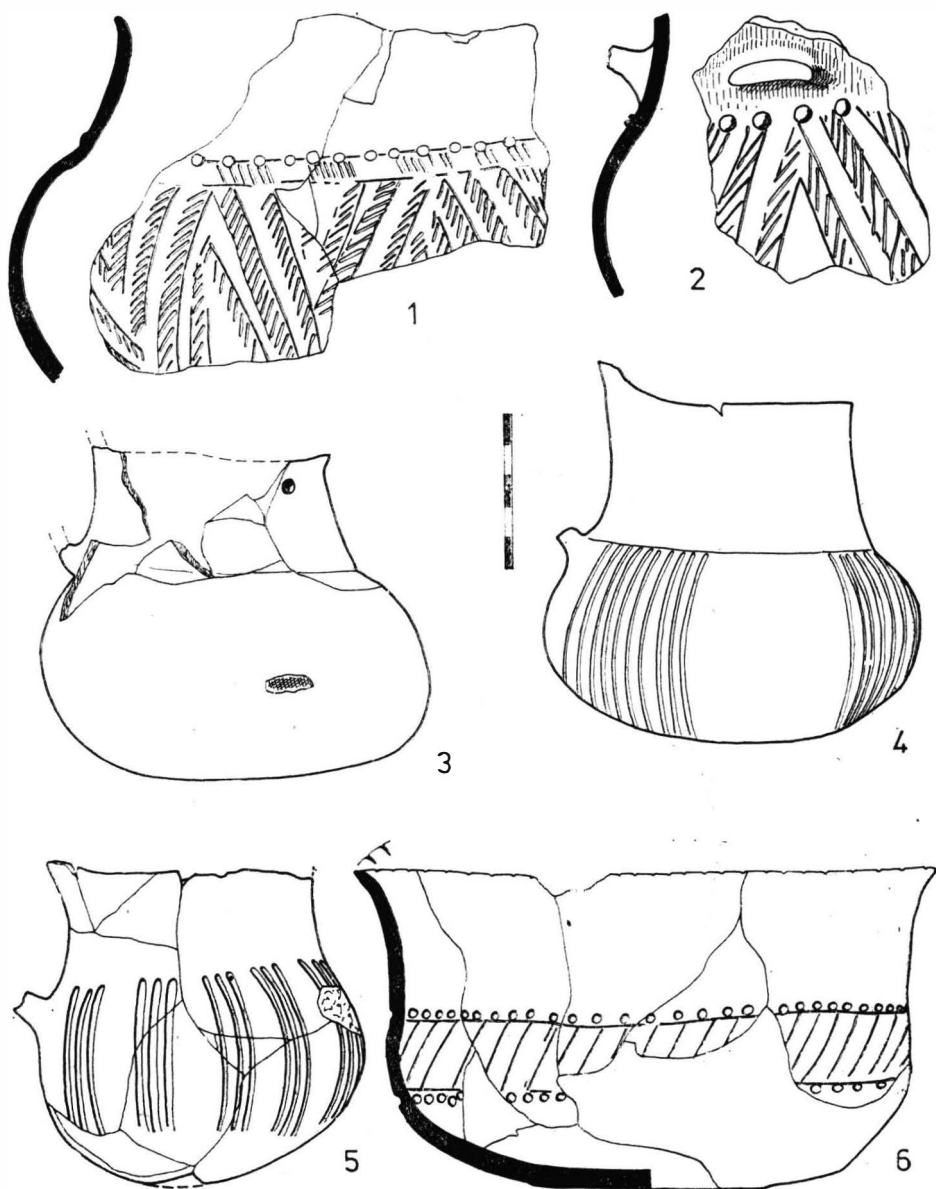
Pl. 28. — Pișcolt-„Nisipărie”. 1 — 3, groapa 15/1973, sector D; 4 — 9, sector A.



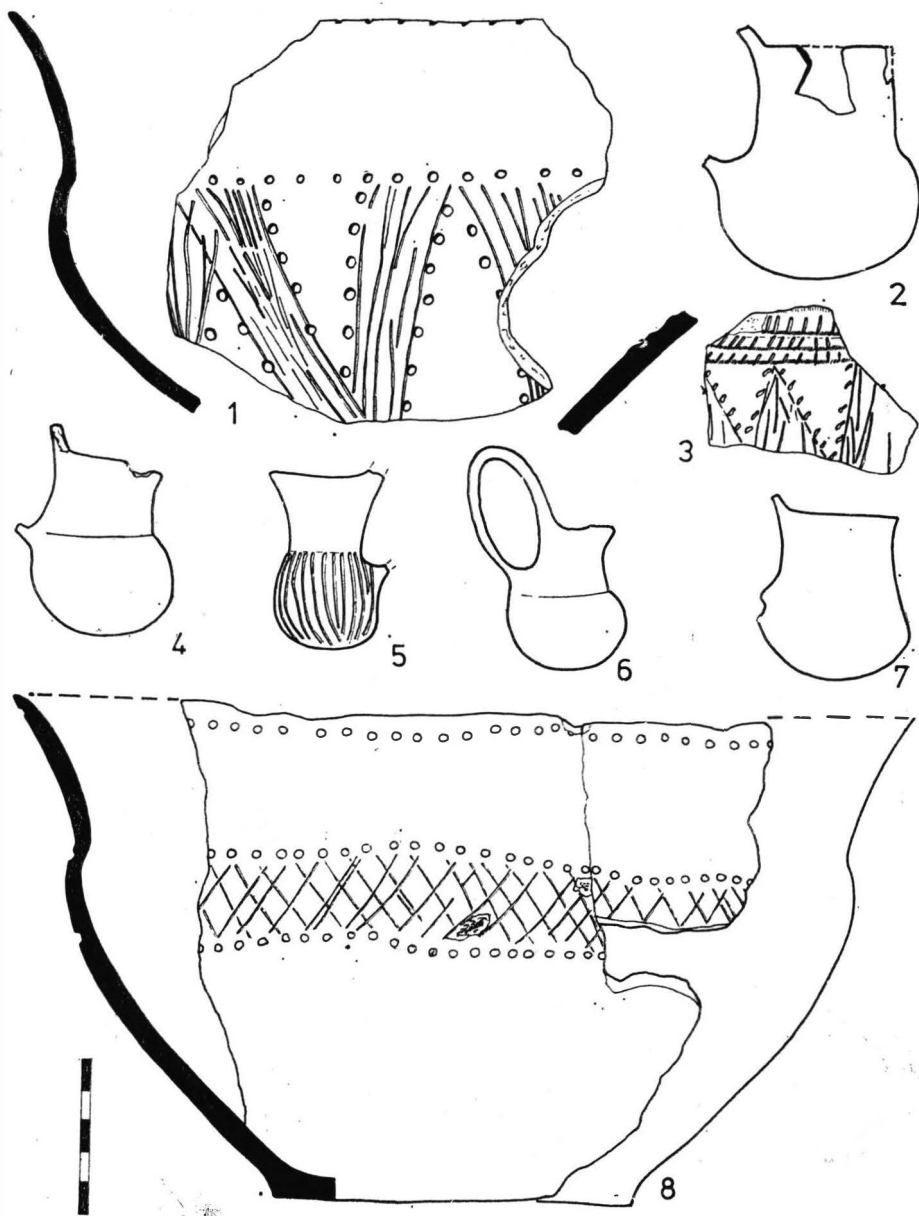
Pl. 29. — Pișcolt-„Nisipărie”. 1, 2, sector A/1970; 3, 4, groapa 3/1971, sector B.



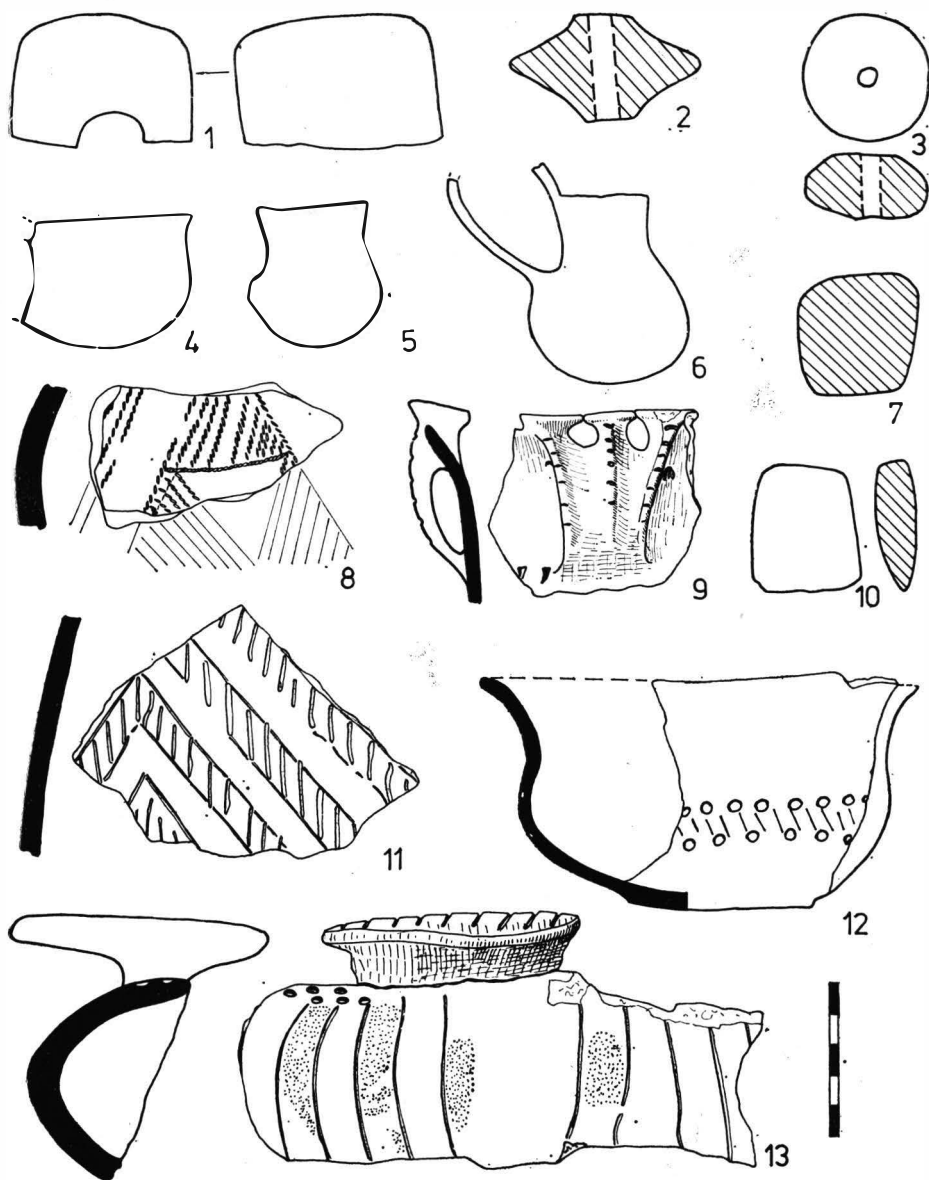
Pl. 30. — Pișcolt-„Nisipărie”. 1 — 3, 5, sector C/1972; 4a—b, groapa 5/1972, sector C.



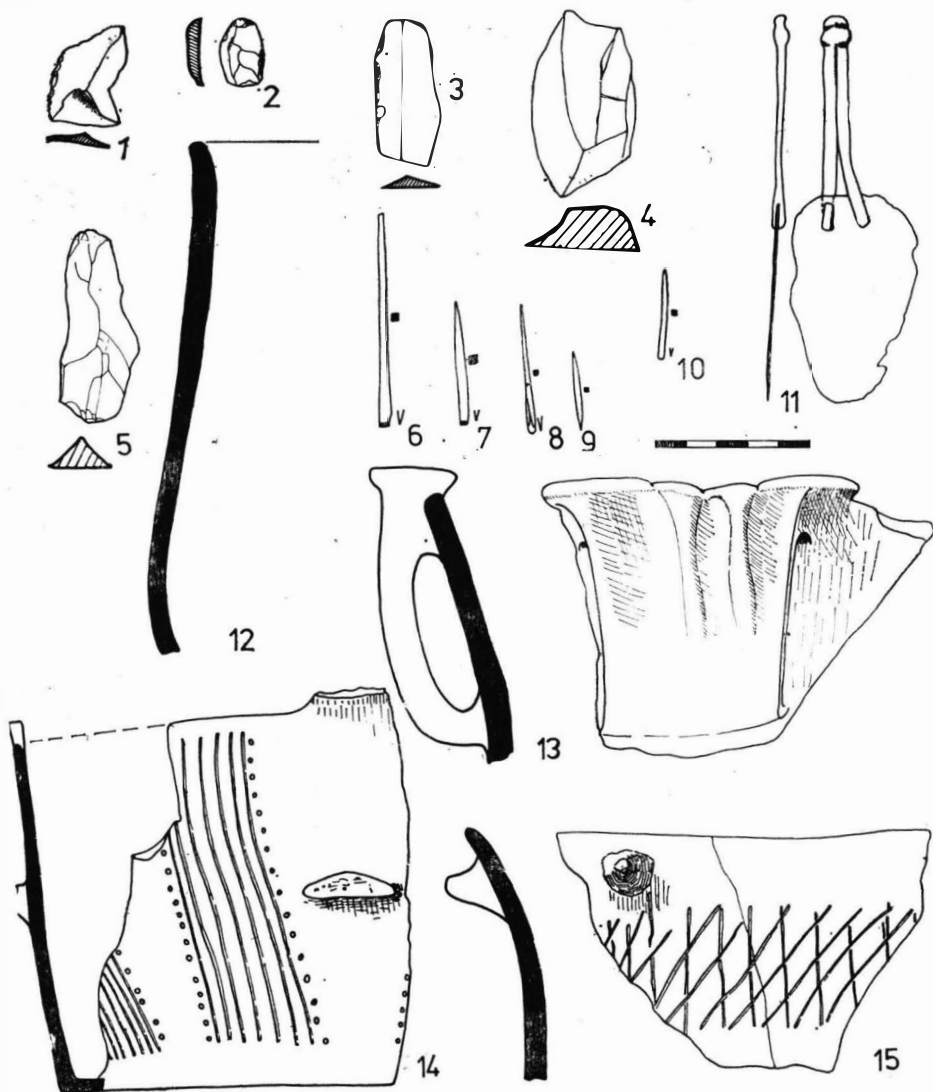
Pl. 31. — Pișcolt-„Nisipărie”, sector E/1974. din strat de cultură.



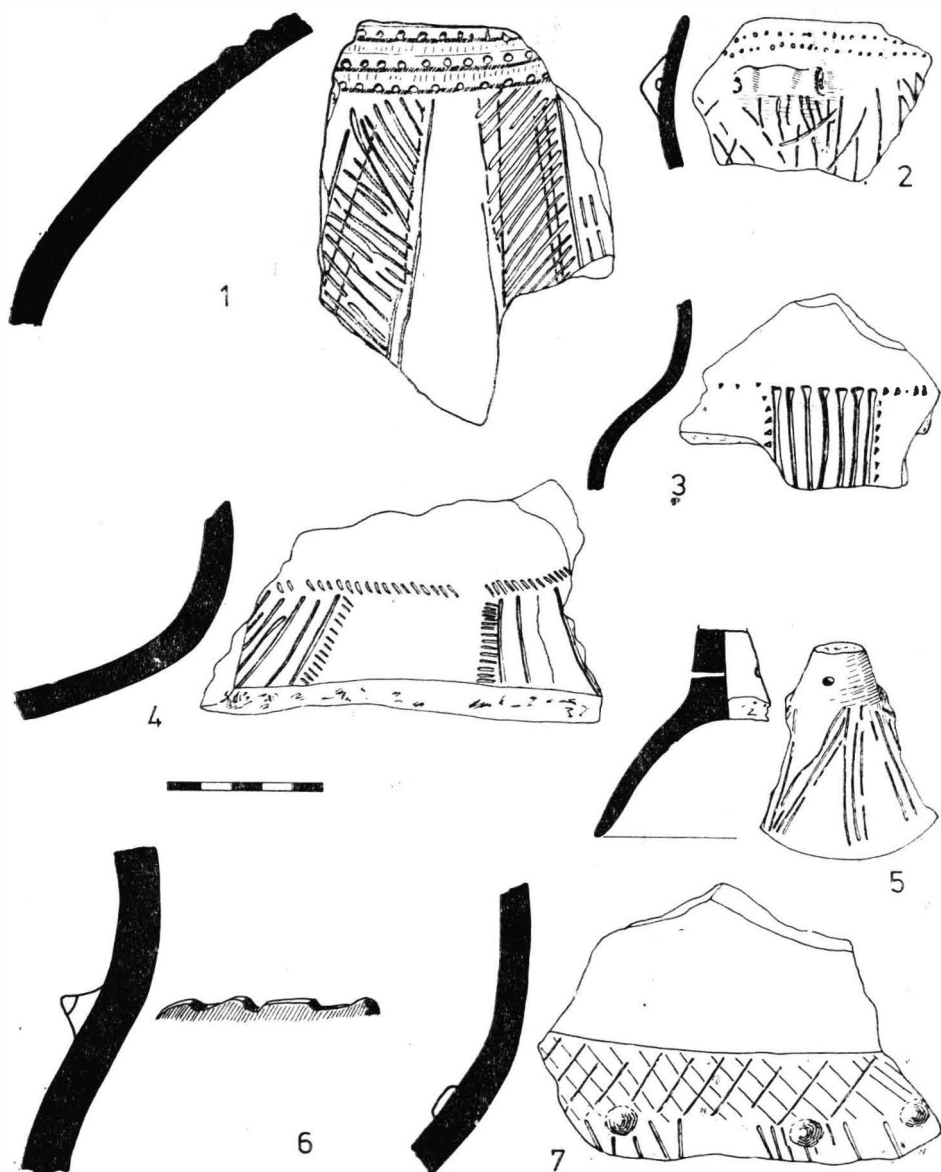
Pl. 32. — Pișcolt-„Nisipărie”, sector E/1974, din strat de cultură.



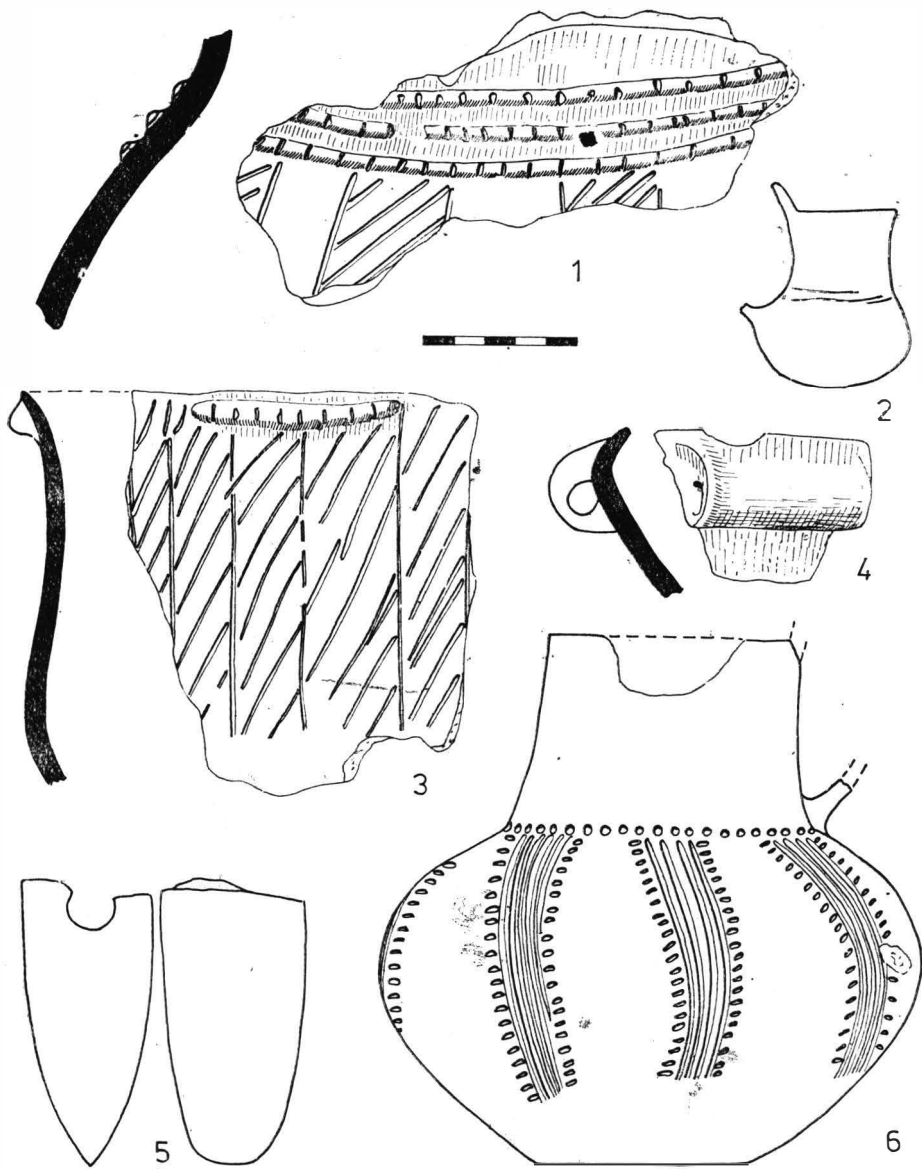
Pl. 33. — Pișcolt-„Nisipărie”. 1 — 12, sectorul F/1975; 13, sector E/1974, din strat de cultură.



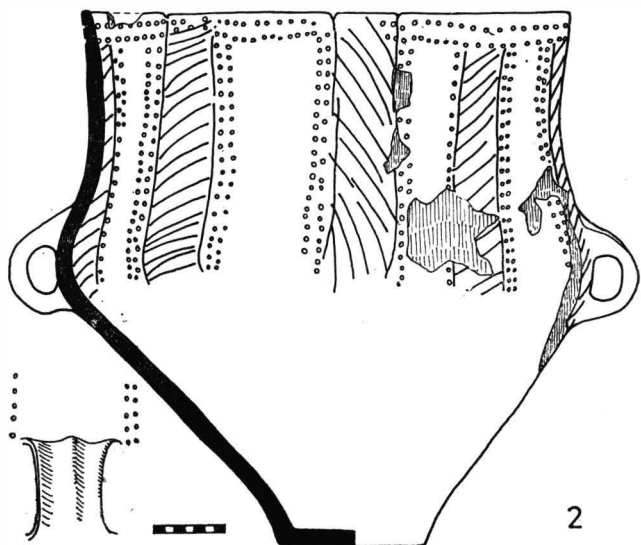
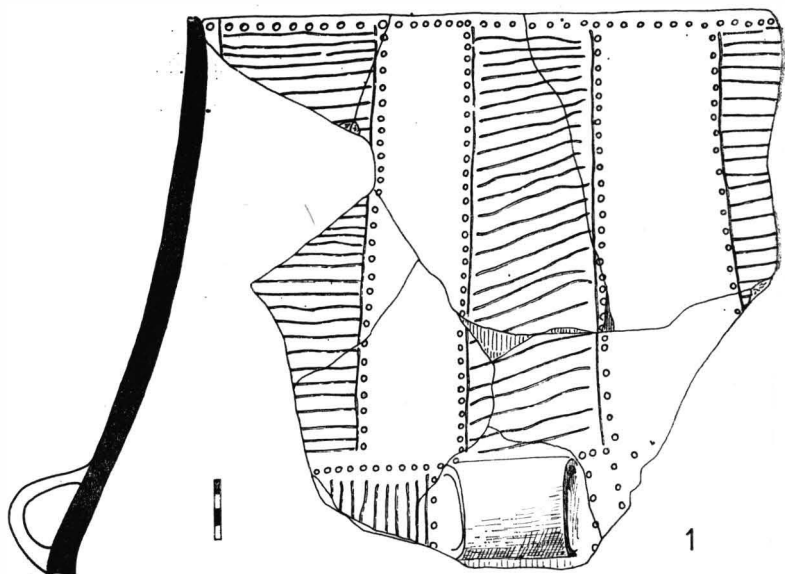
Pl. 34. — Pișcolt-„Nisipărie”. 1 — 5, obiecte din piatră; 6 — 11, metal; 12 — 15, ceramică. 1 — 4, 10, 11 culese de la suprafață; 6—9 din sector C/1972; 12, 13, 15 din sector E/1974.



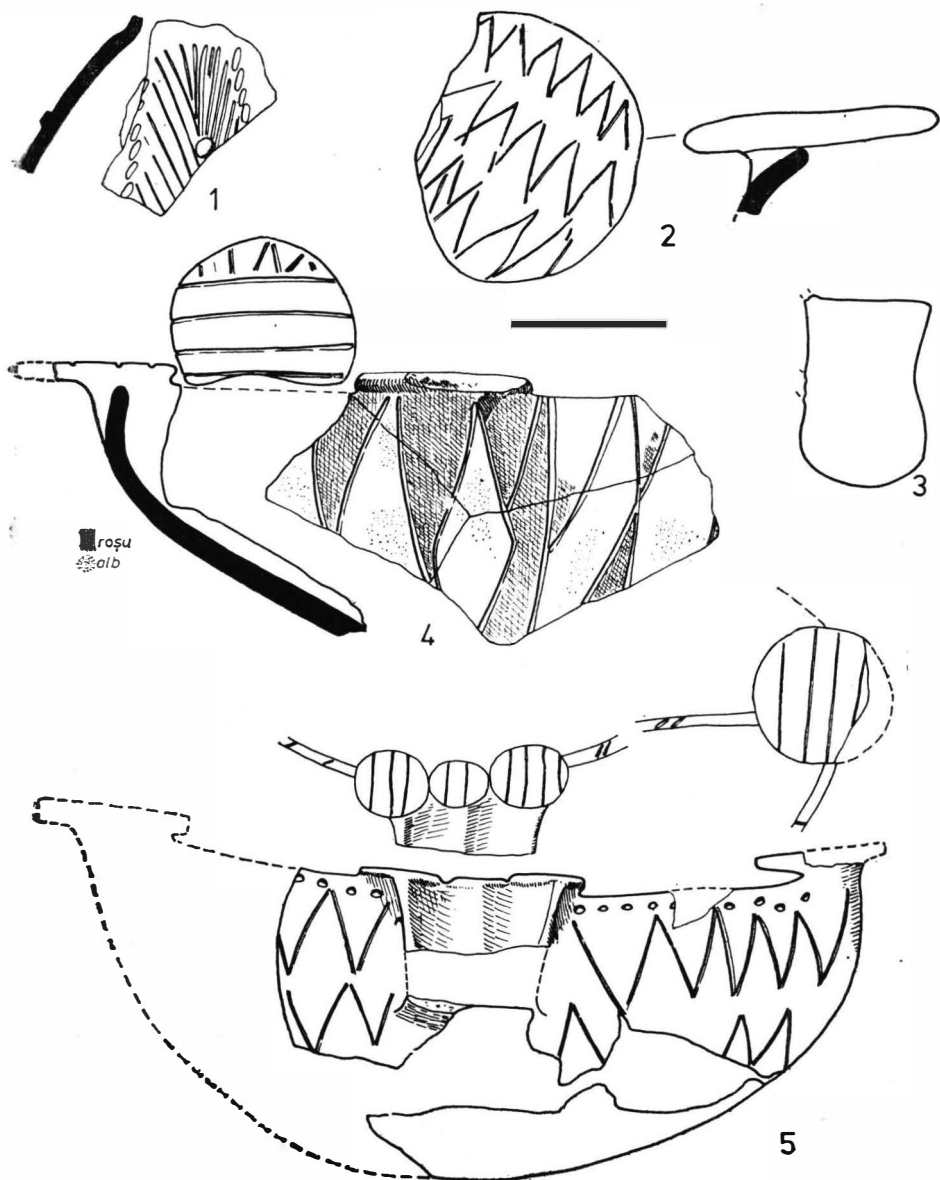
Pl. 35. — Pișcolt-„Nisipărie”. 1 din sector C/1972; 2 — 7 din sector E/1974.



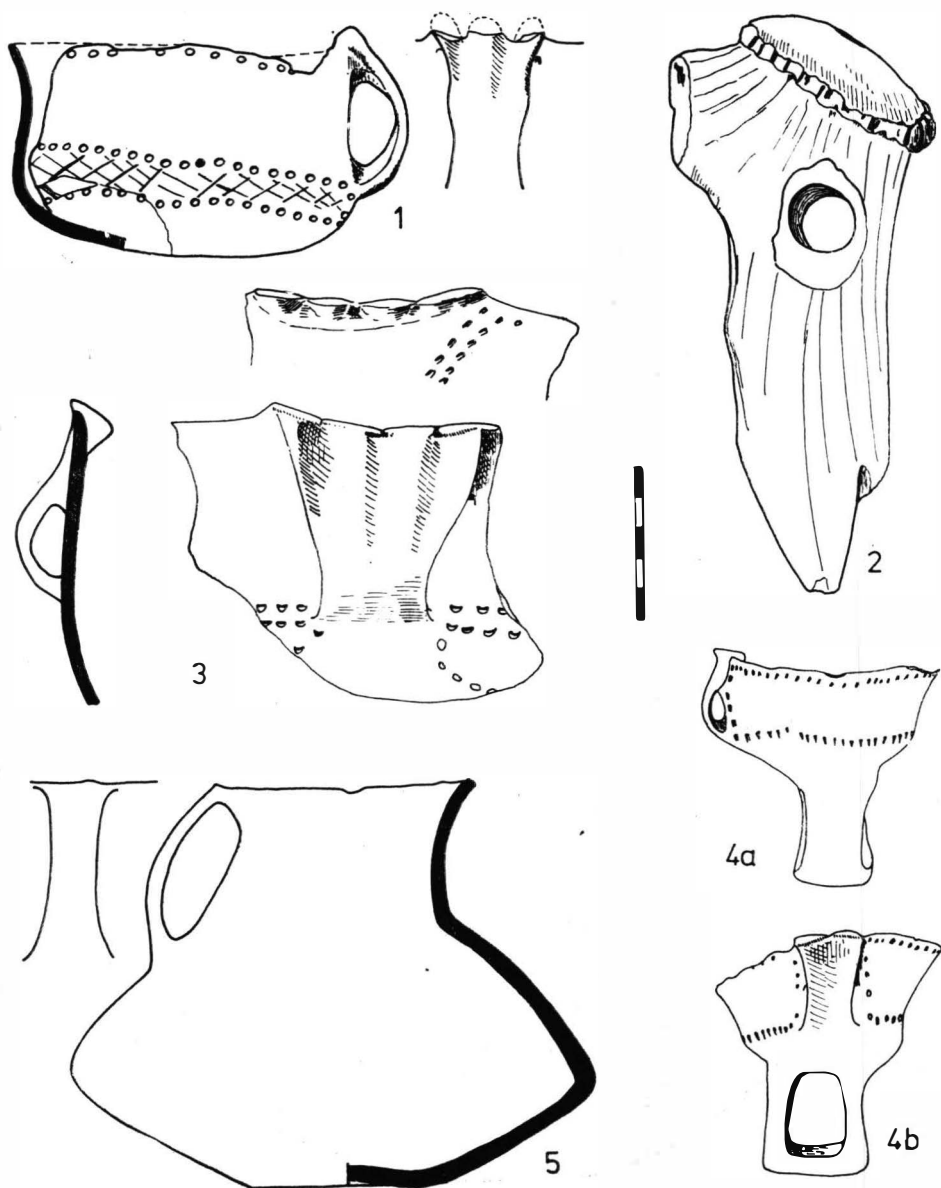
Pl. 36. — Pișcolt-„Nisipărie”. 5, 6 din sector B/1971; 2, 4 din sector C/1972; 1, 3 din sector D/1973.



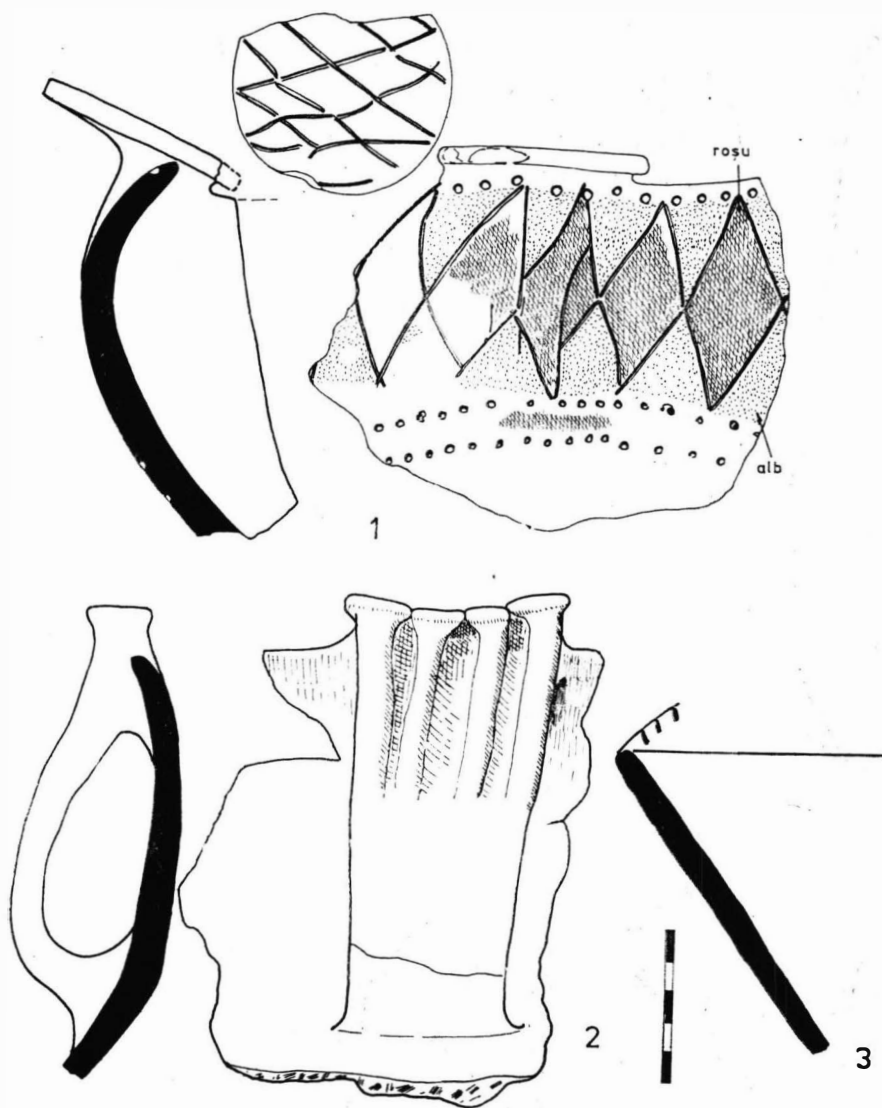
Pl. 37. — Pișcolt-„Nisipărie”. 2, din groapa 4/1972, sector C.



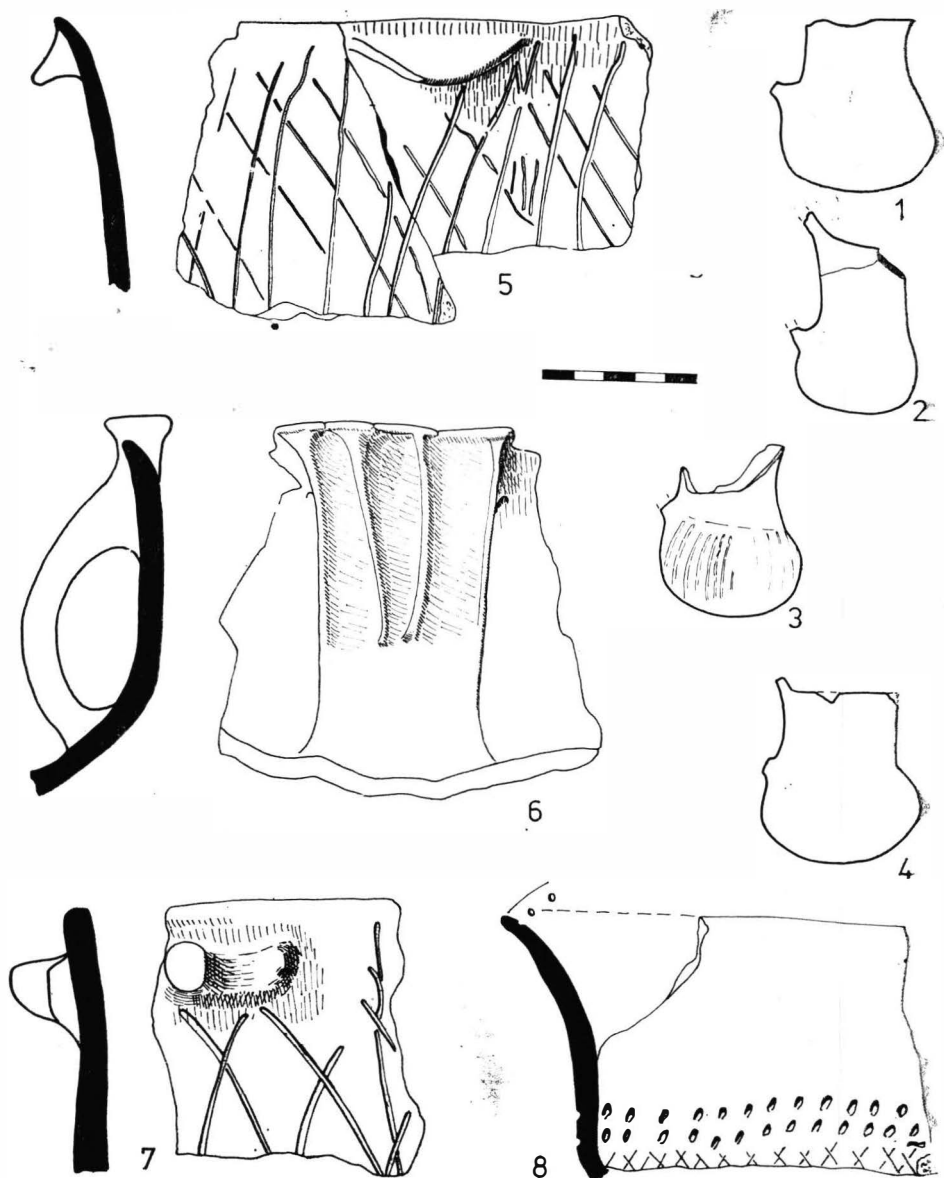
Pl. 38. — Pișcolt-, Nispărie", din strat de cultură, sector C/1972.



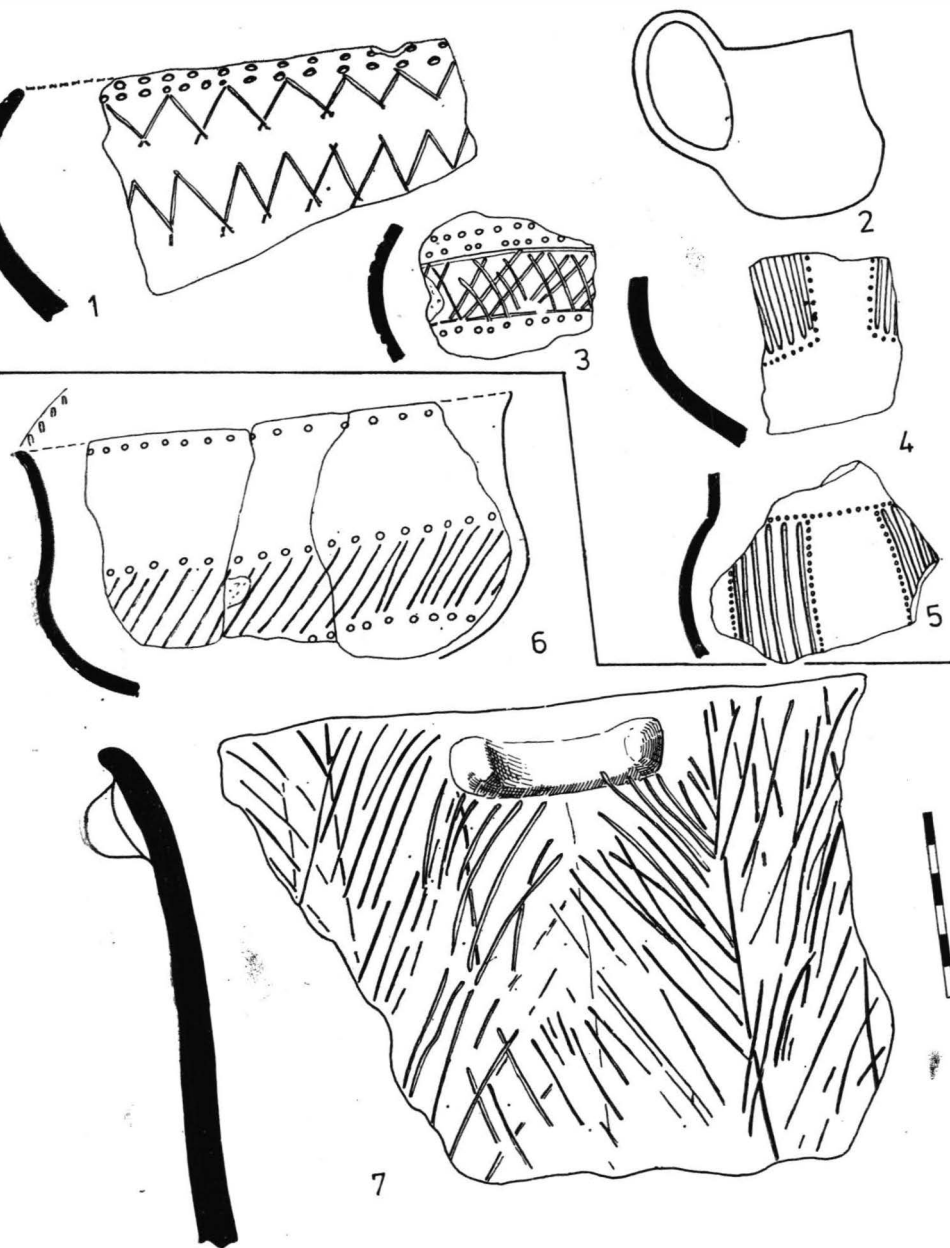
Pl. 39. — Pișcolt-, „Nisipărie”. 1, 3 — 5 din sector C/1972; 2 din groapa 8/1972.



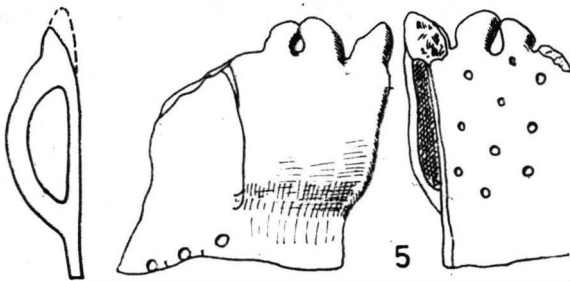
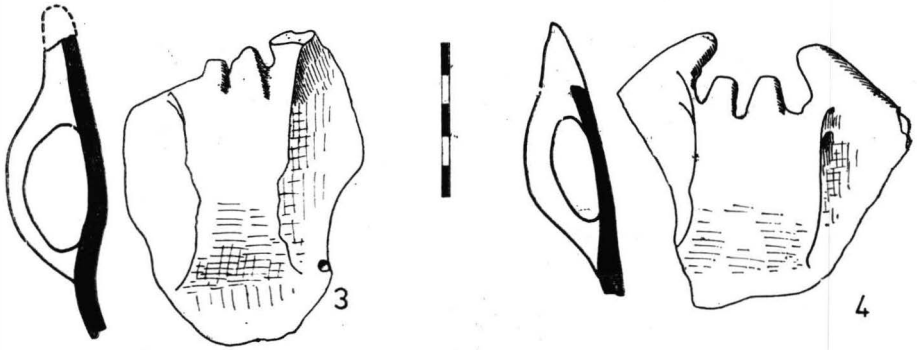
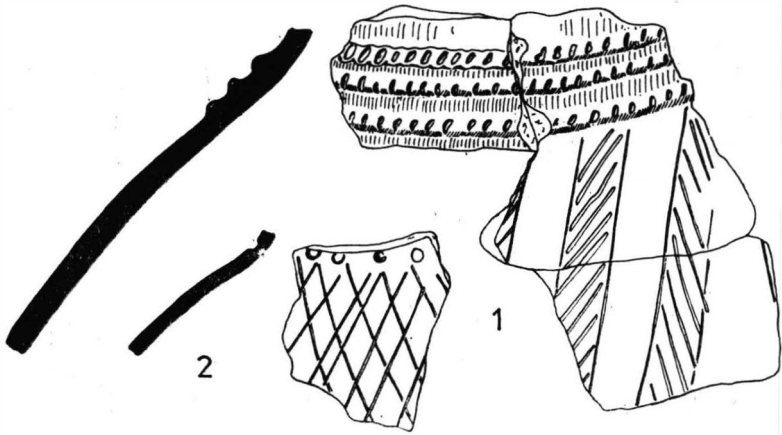
Pl. 40. — Pișcolt-„Nisipărie”, din sector D/1973.



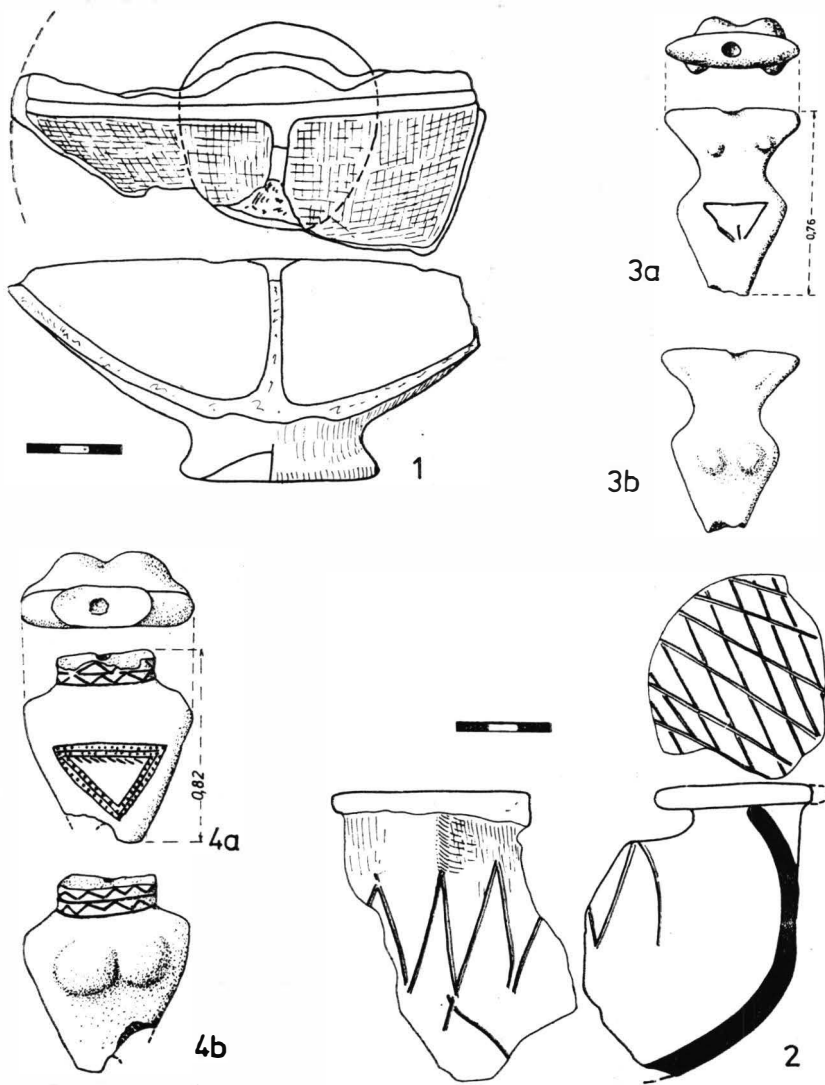
Pl. 41. — Pișcolt-„Nisipărie”. 1 — 4 din sector D/1973 ; 5 — 8 culese de la suprafață.



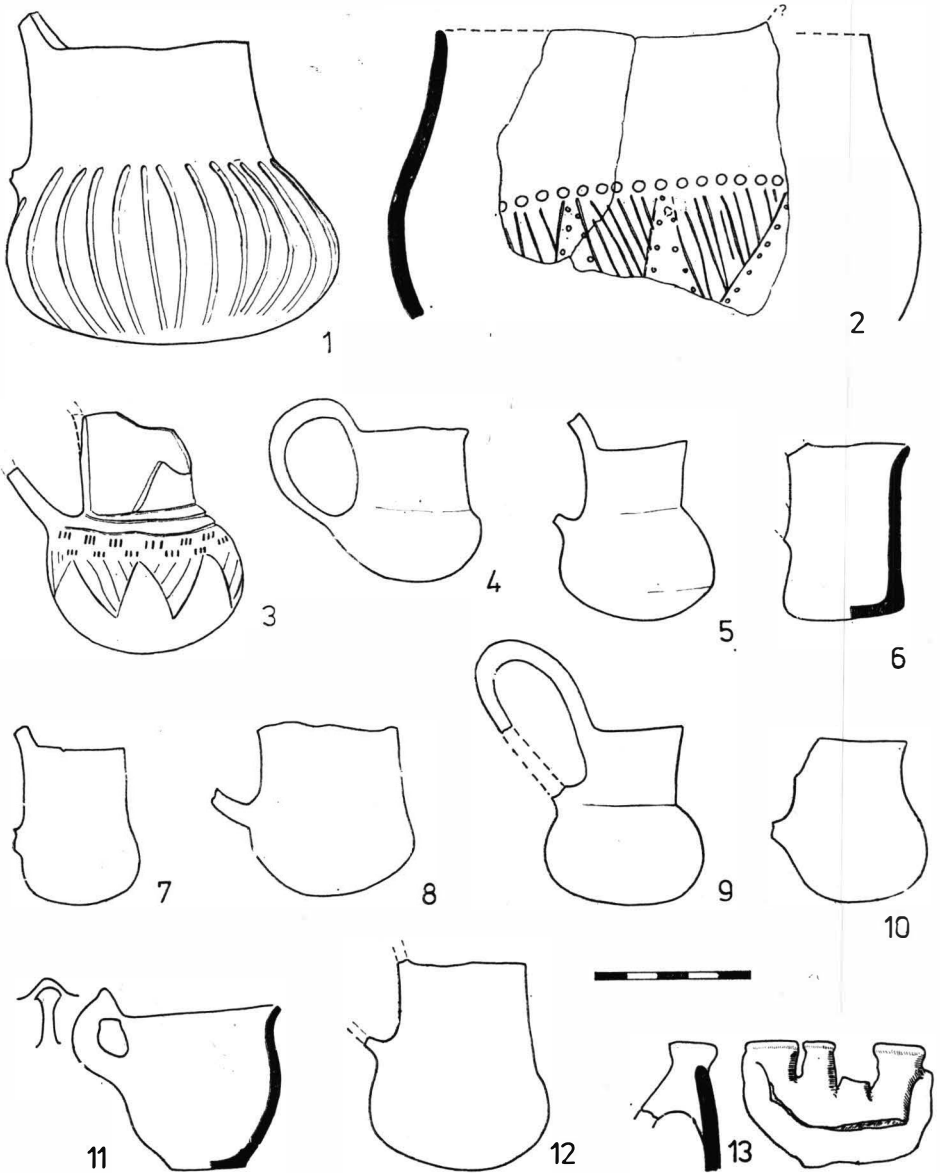
Pl. 42. — Pișcolt-„Nisipărie”. 6, 7 din groapa 8/1972.



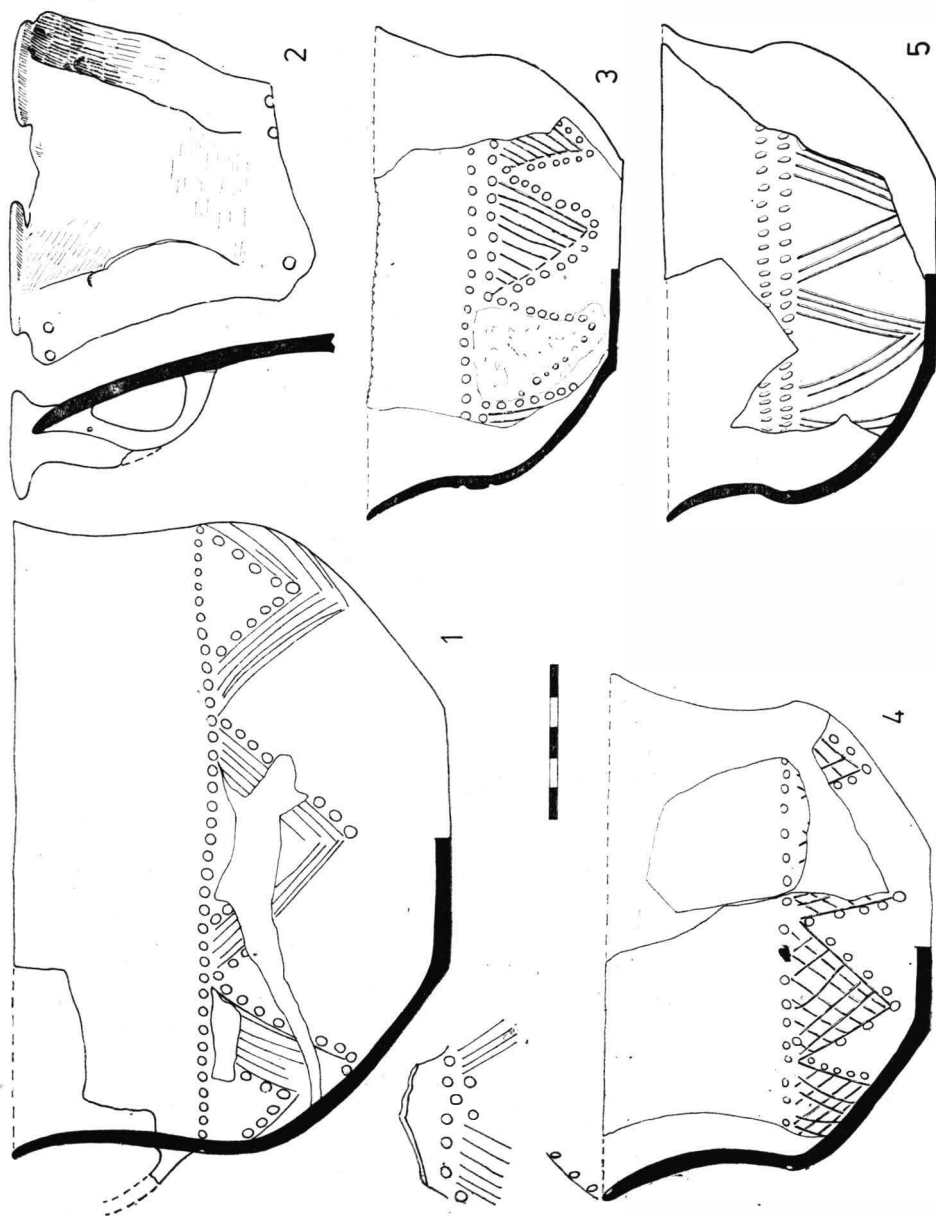
Pl. 43. — Pișcolt-„Via veche”: 1, 2; 3 – 5, Valea lui Mihai – str. Fântâni.



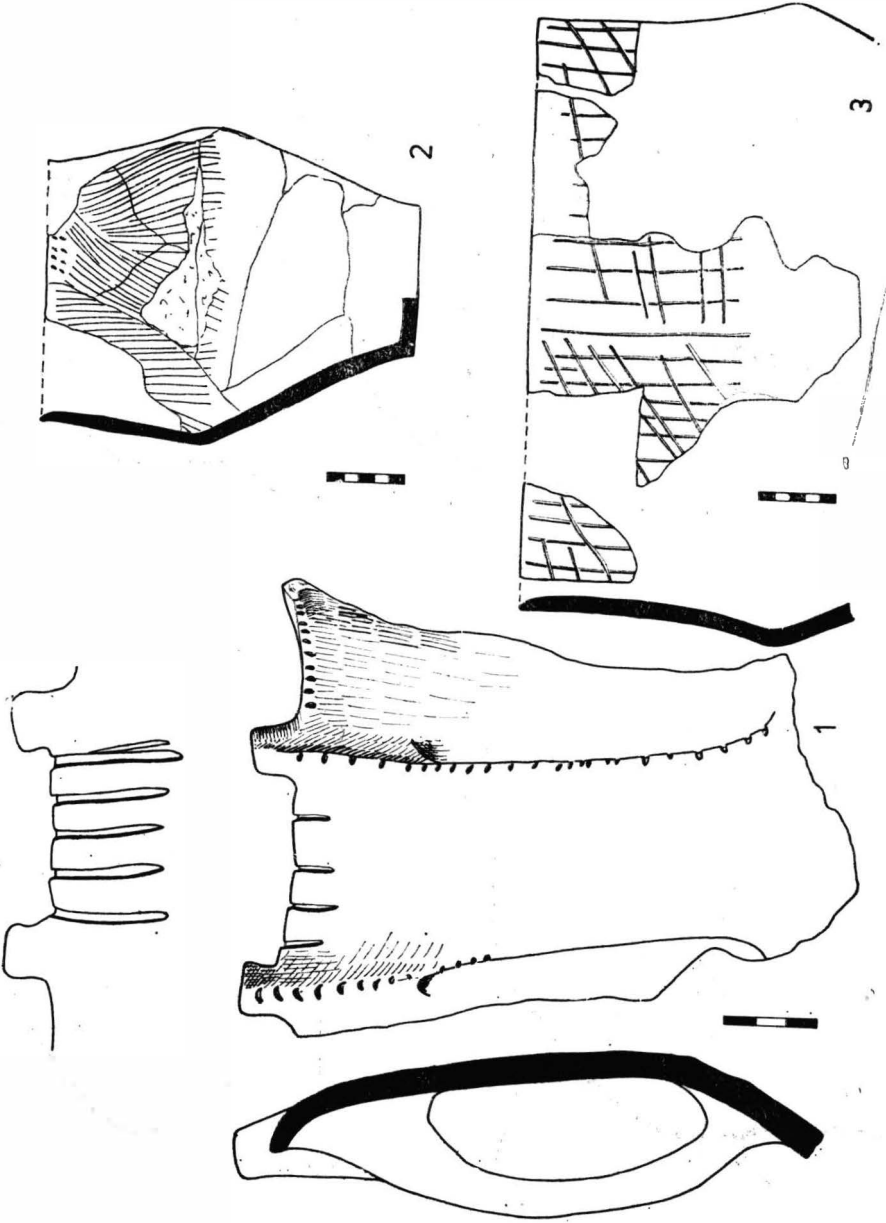
Pl. 44. — Valea lui Mihai: 1, 2; Sălacea-„Dealul Vida”: 3, 4 (după I. Ordentlich).



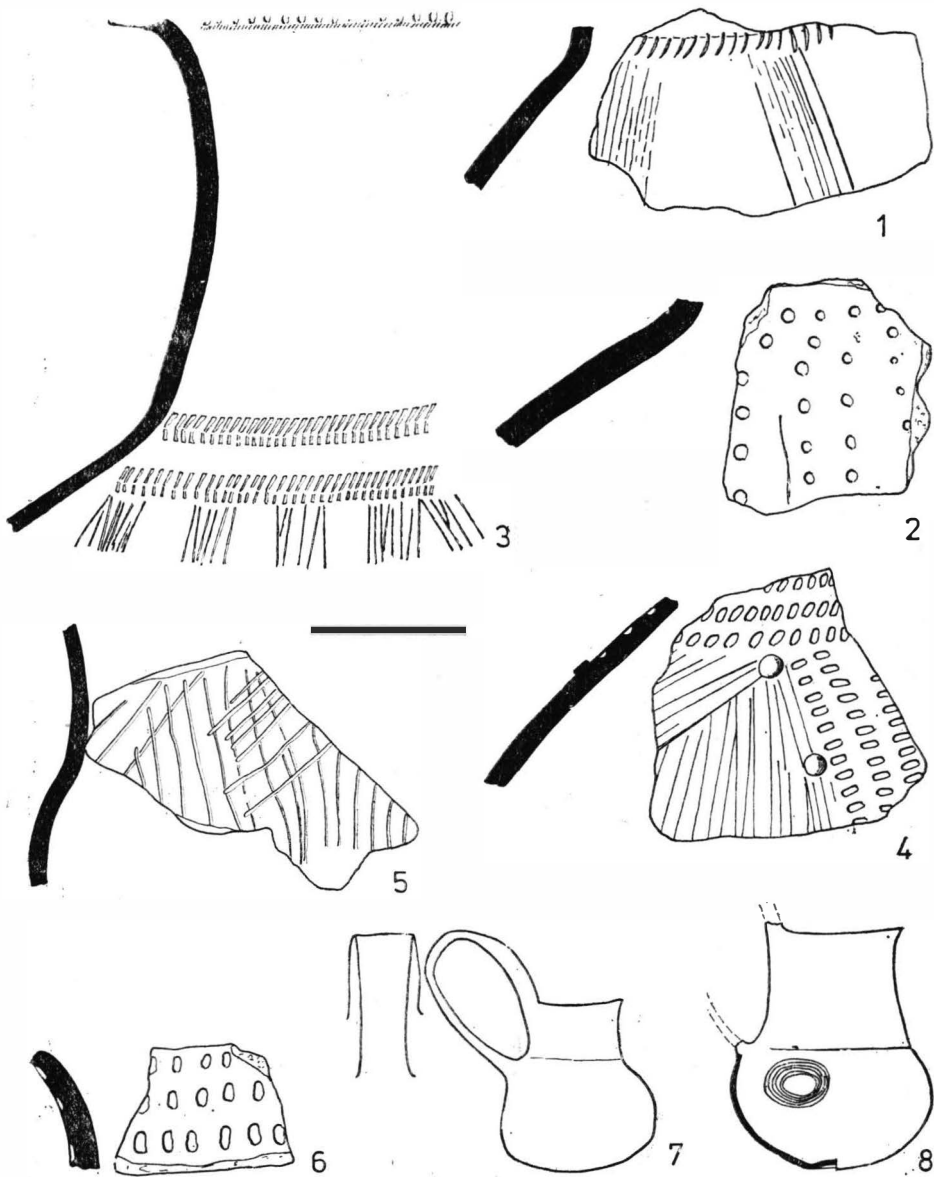
Pl. 45. — „Sălacea-„Dealul Vida”.



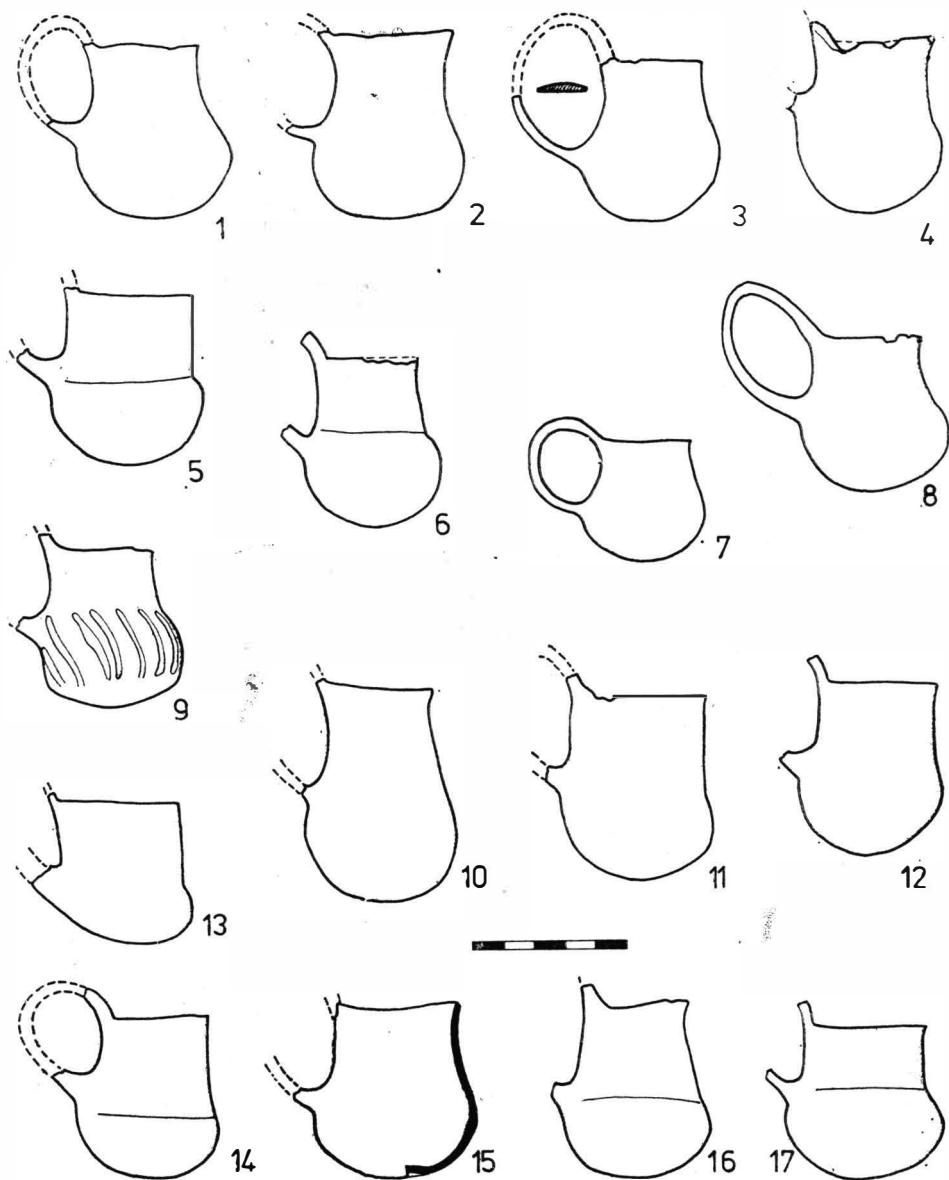
Pl. 46. — Sălăcea—, Dealul Vîda”.



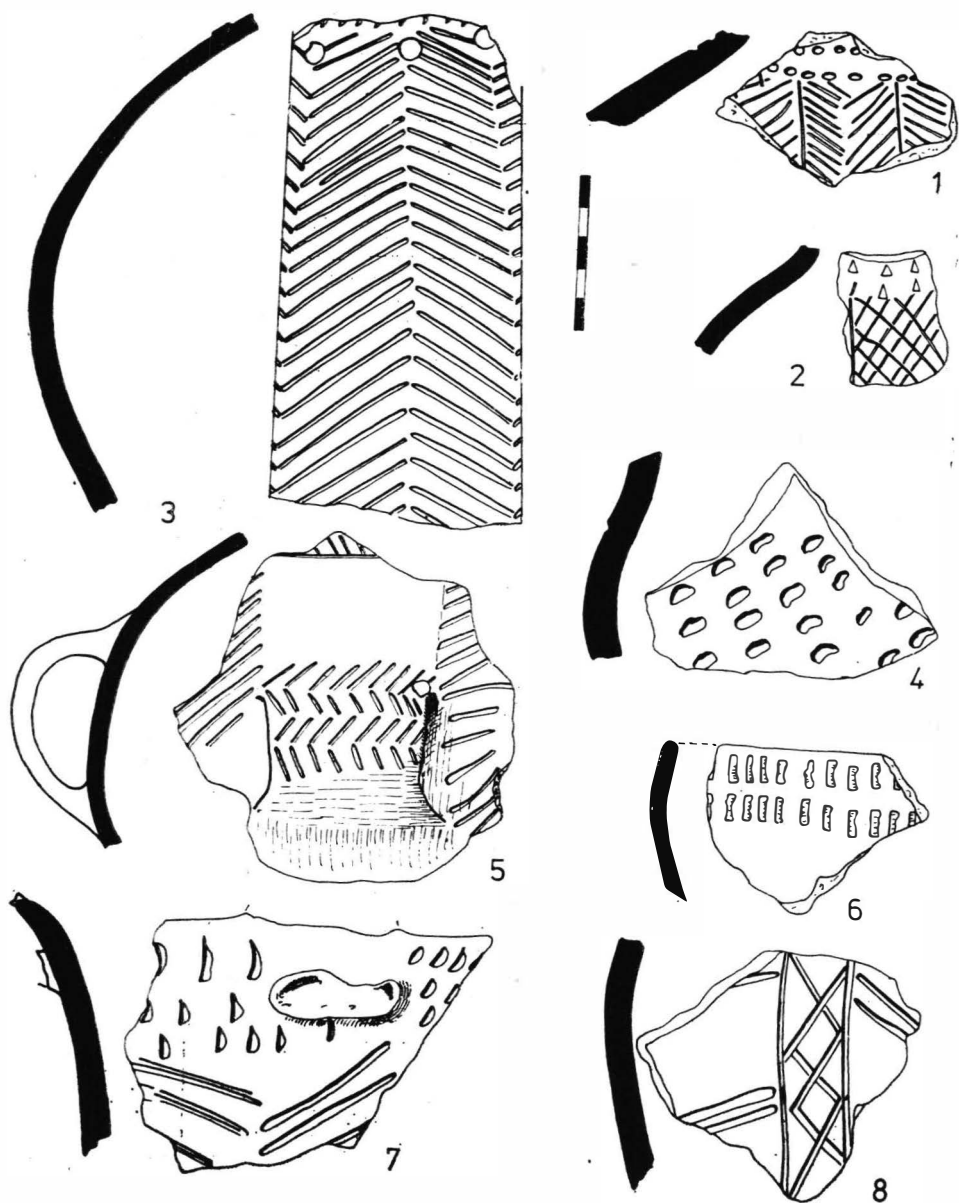
Pl. 47. — Sălăcea-, Dealul Vida”.



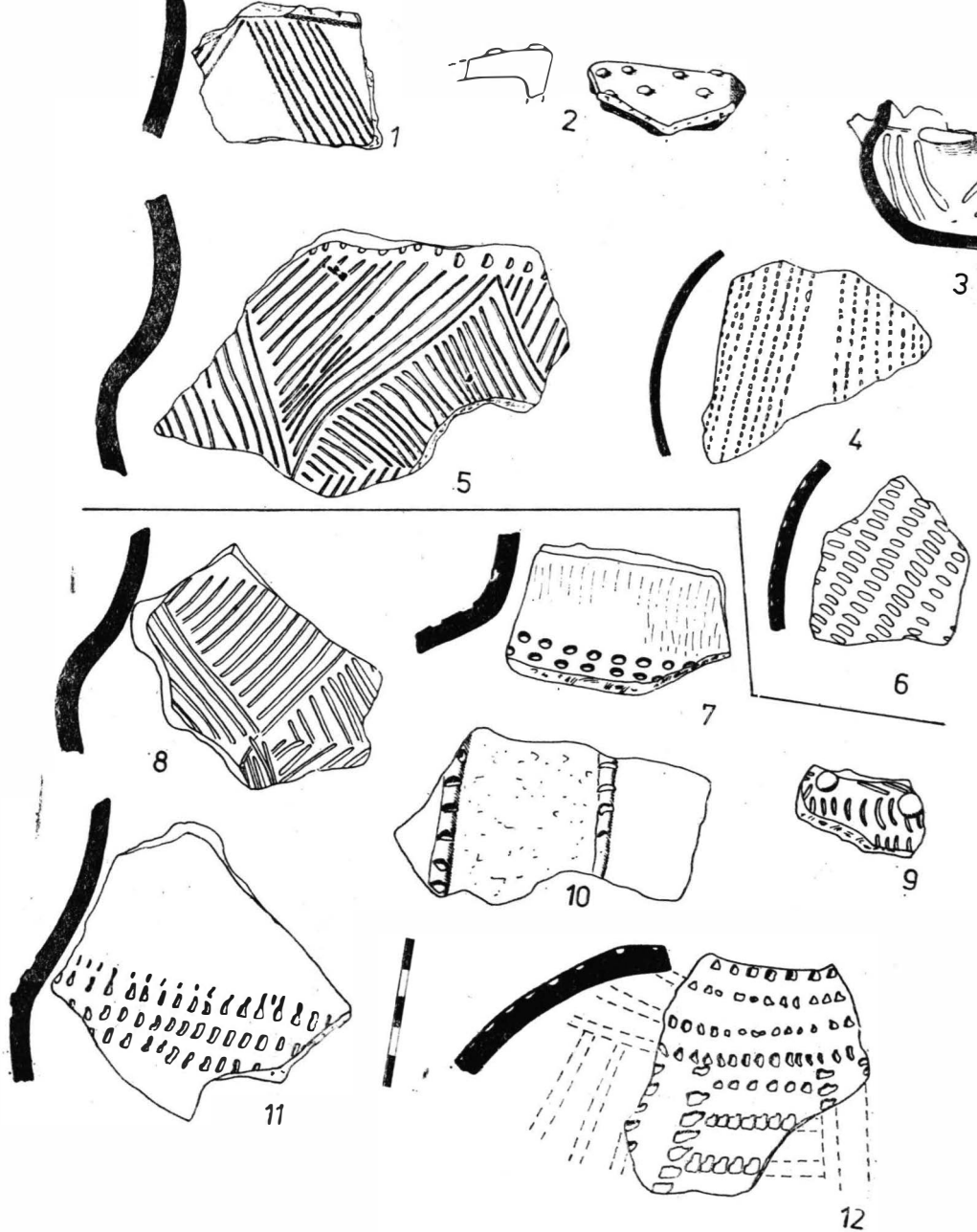
Pl. 48. — Sălacea-„Dealul Vida”.



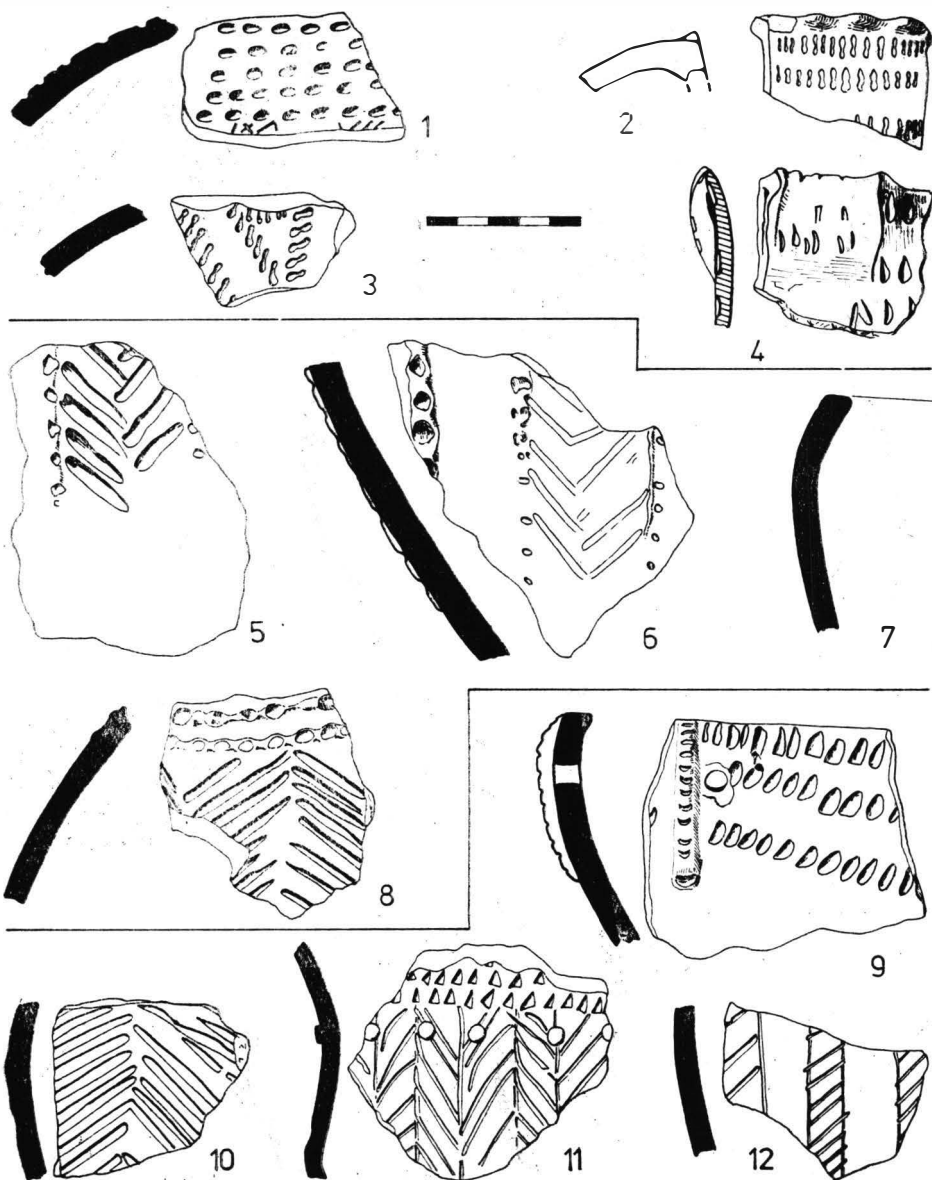
Pl. 49. — Oradea-Salca („Cărămidărie”).



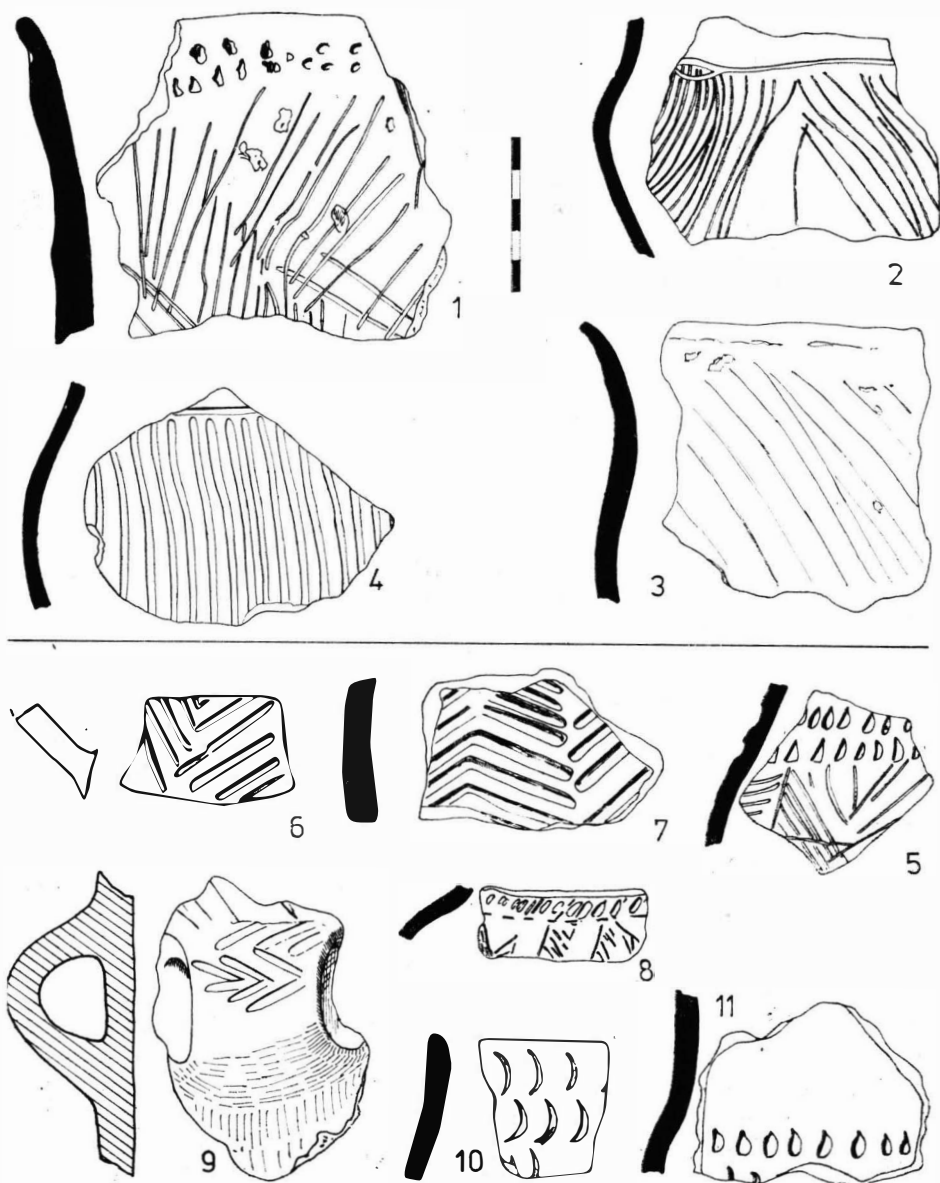
Pl. 50. — Oradea-Salca („Ghețarie”). Col. Galamb.



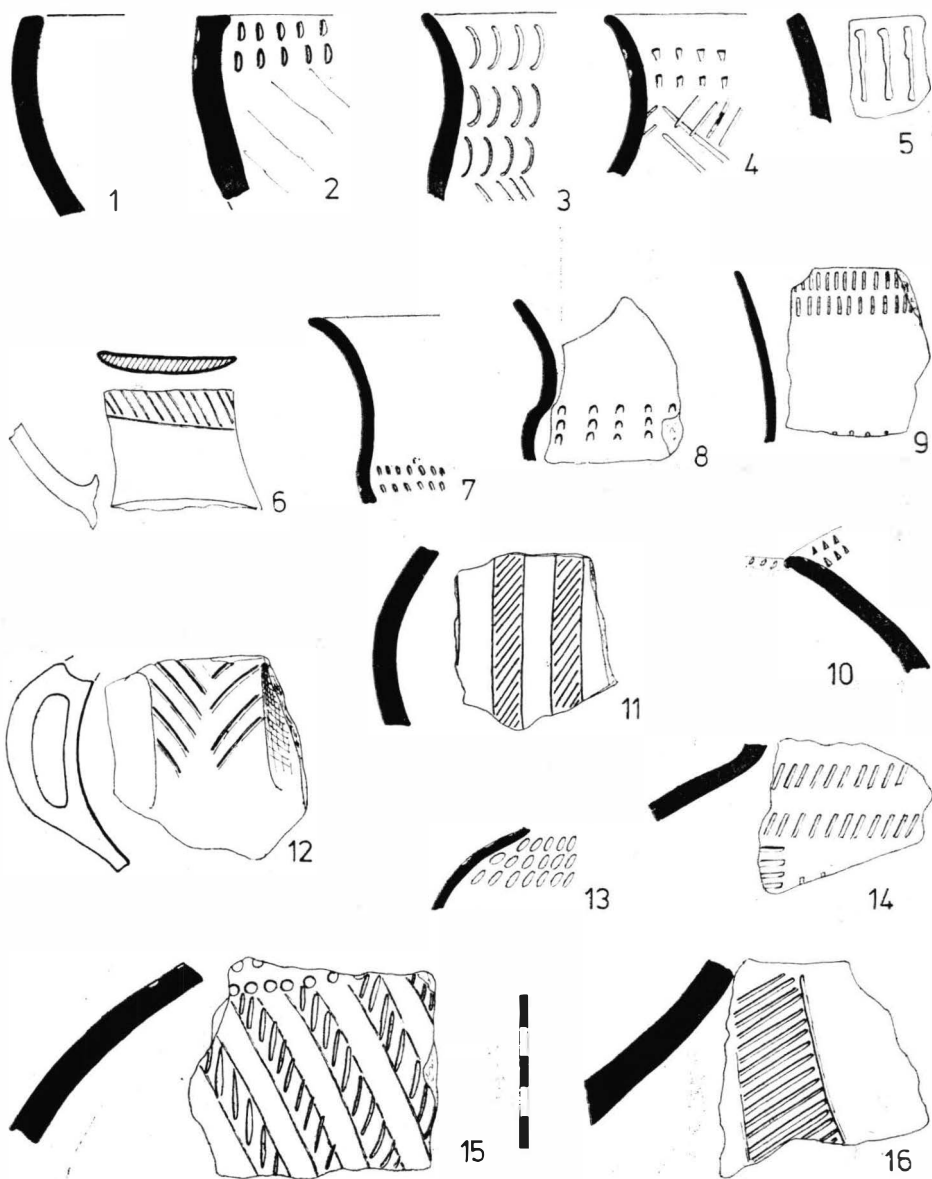
Pl. 51. — Oradea-Salca („Ghețării“). 1 — 6 din col. Galamb.



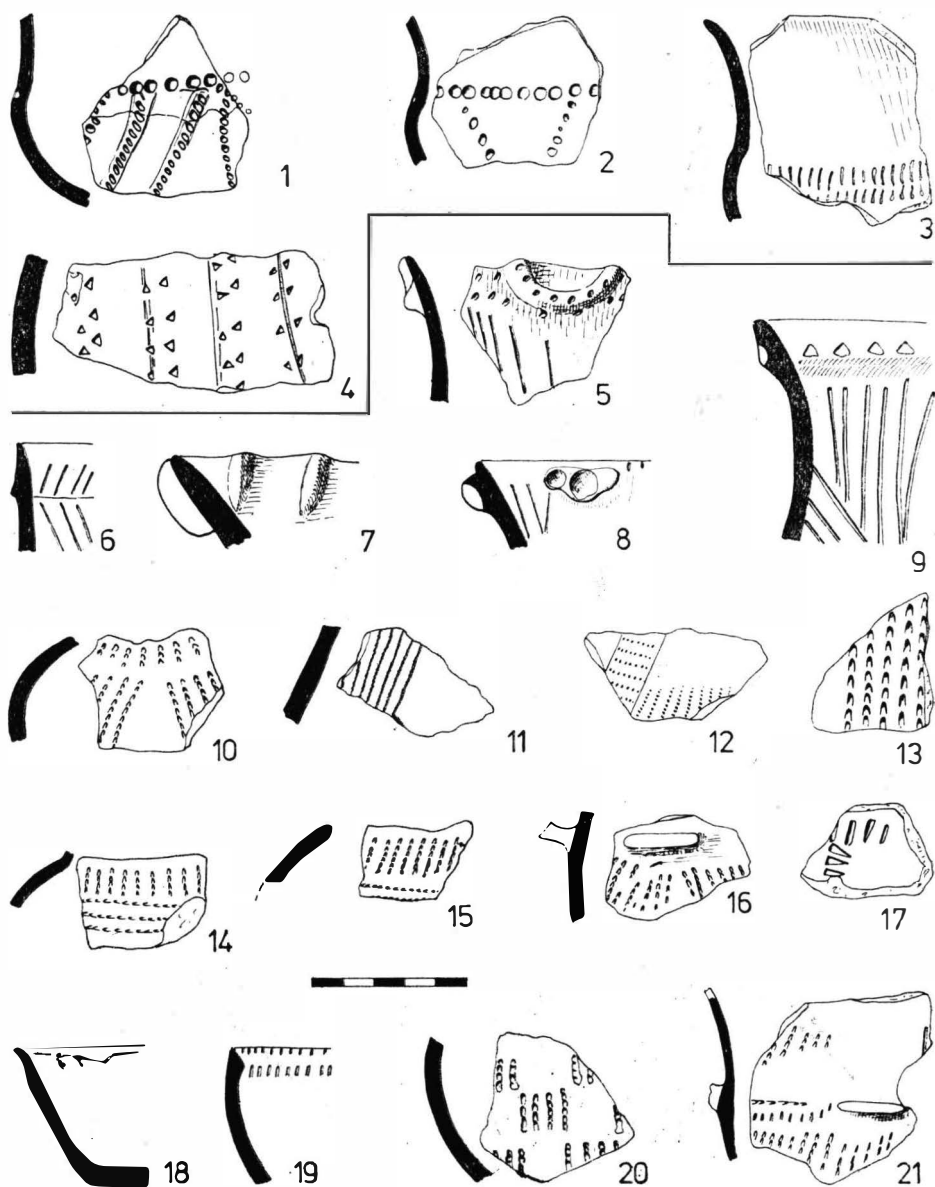
Pl. 52. — Oradea-Salca („Ghețarie”). 5 – 8 secțiunea II (–0,60); 9 – 12 caseta E (–0,40–0,60).



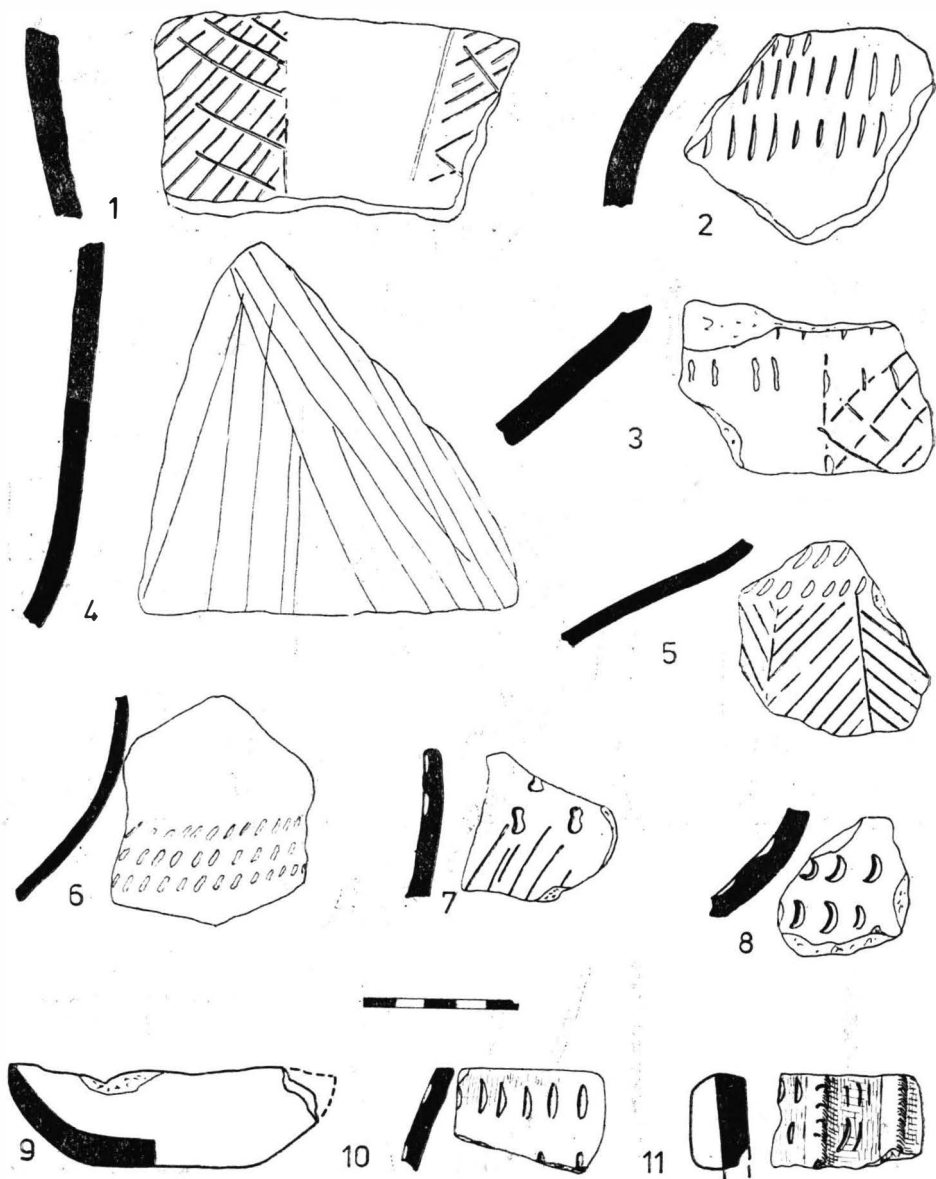
Pl. 53. — Oradea-Salca („Ghețarie”). 1–4 caseta E (–0,60); 6–11 caseta E (–0,40–0,50).



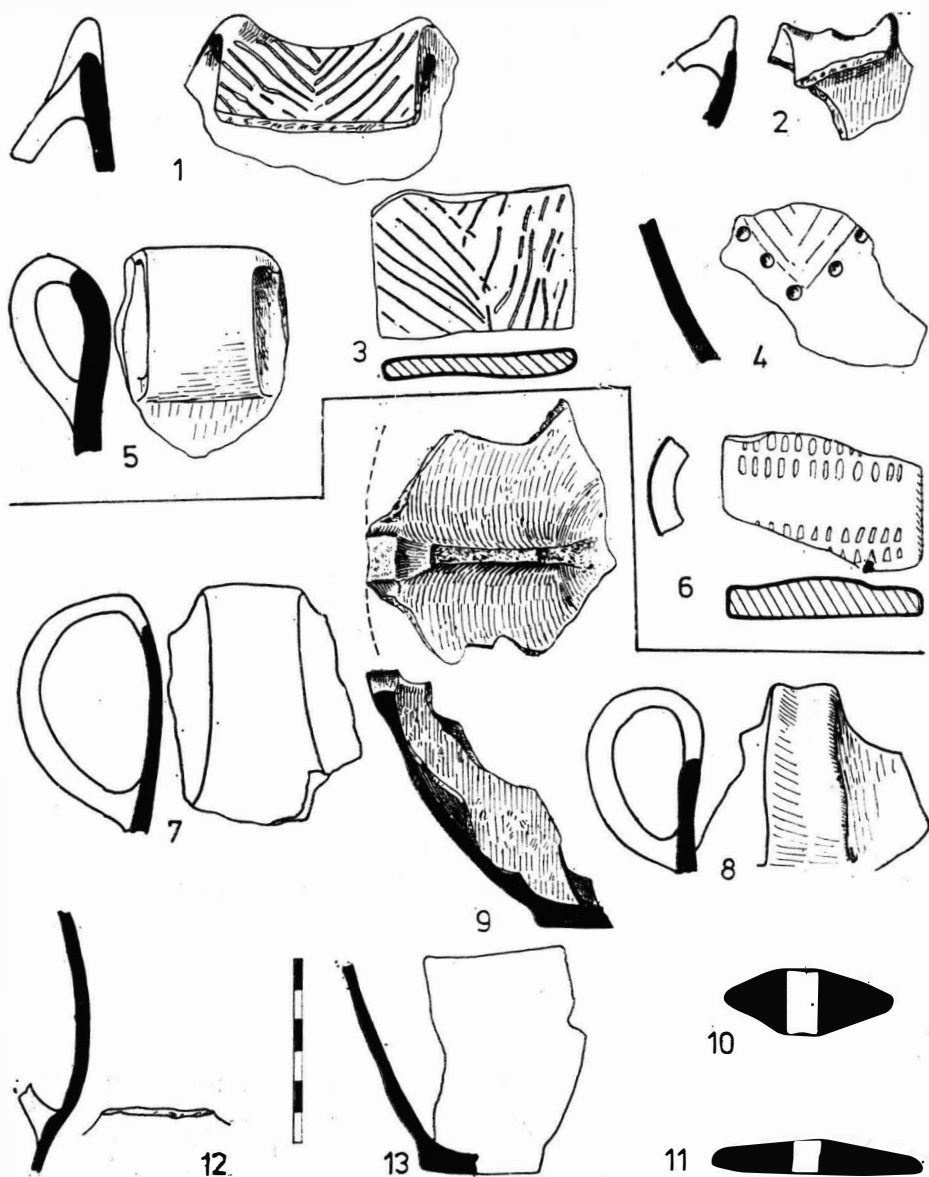
Pl. 54. — Oradea-Salca („Ghețarie“). Diverse secțiuni.



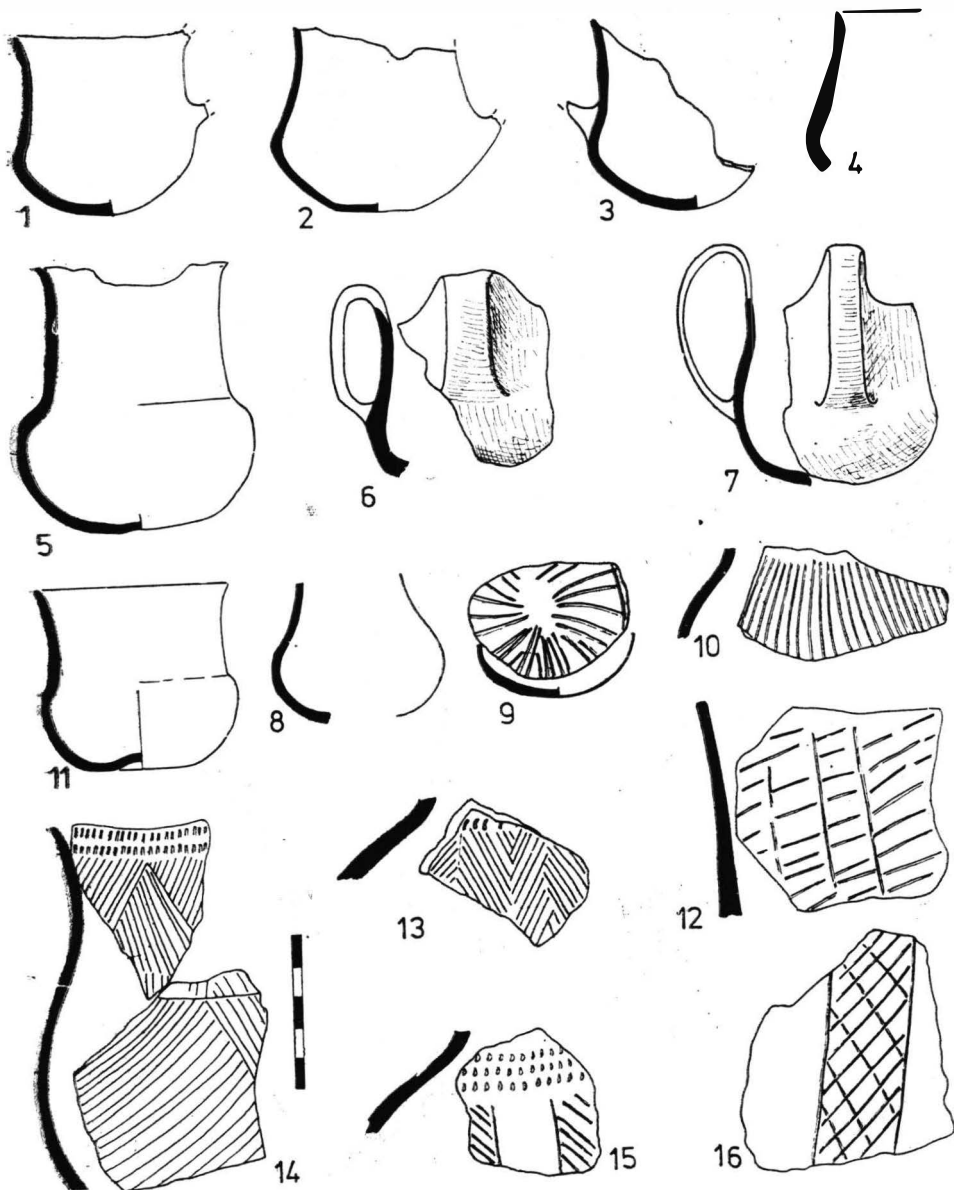
Pl. 55. — Oradea-Salca („Ghețarie”). 1–4 secțiunea E (–0,40–0,50); 5–21 diverse secțiuni săpate în 1960.



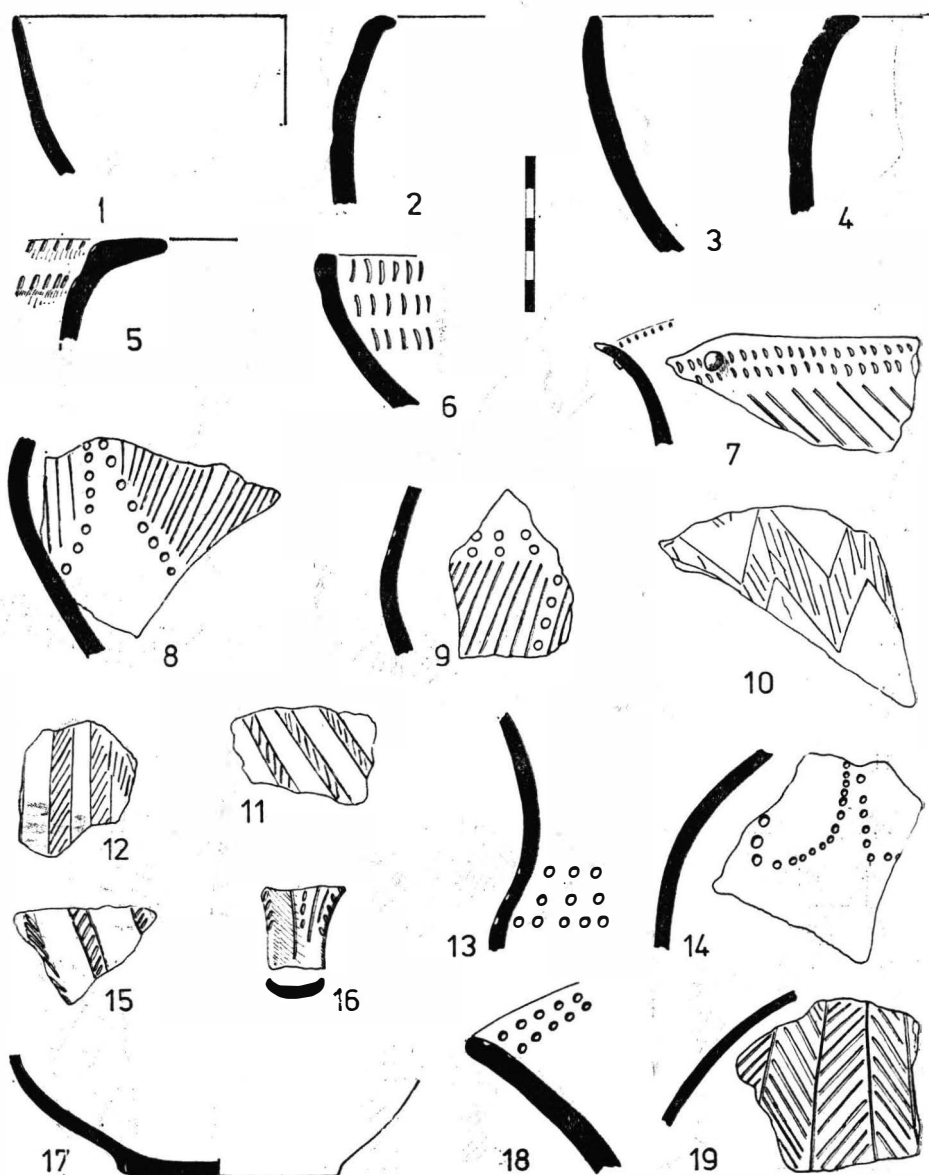
Pl. 56. — Sintandrei.



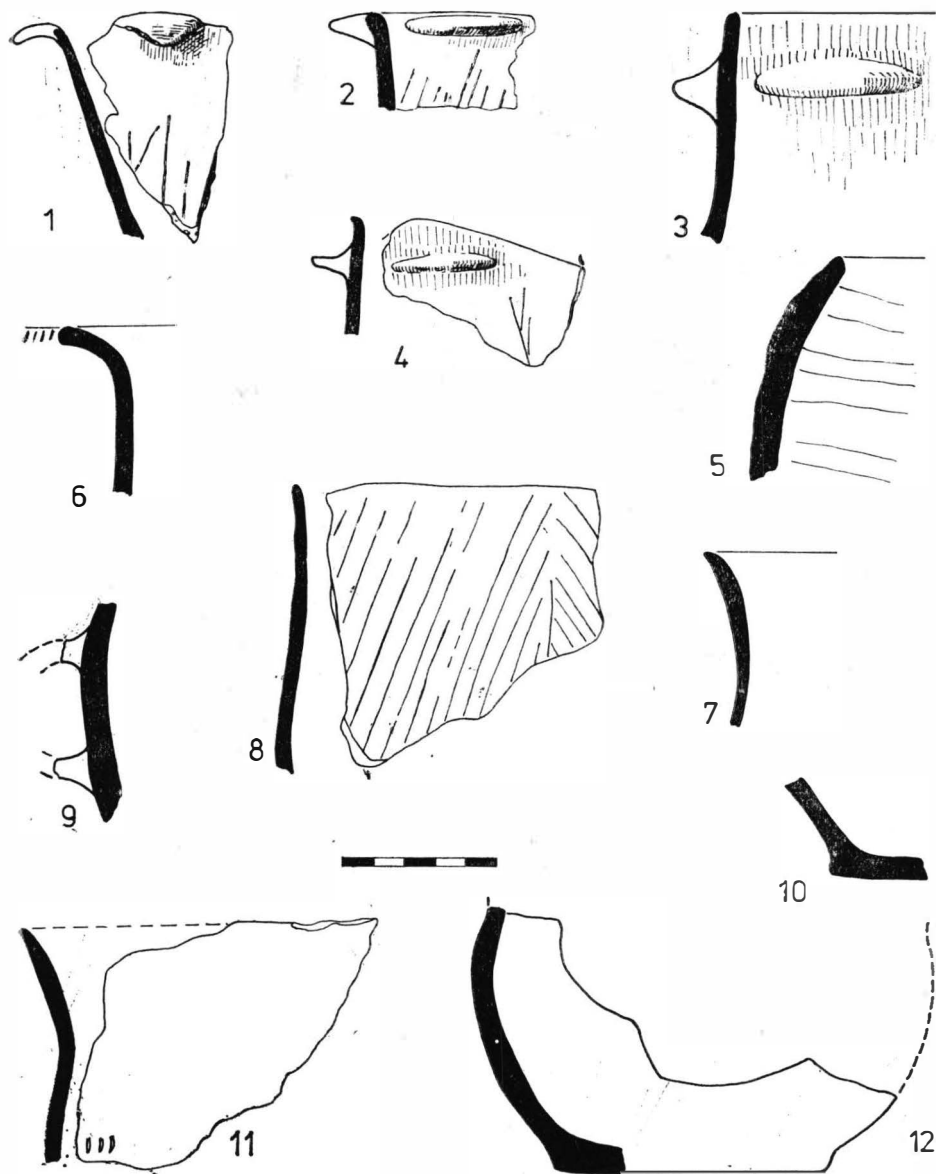
Pl. 57. — Sintandrei: 1 — 6; Girișu de Criș: 7 — 12.



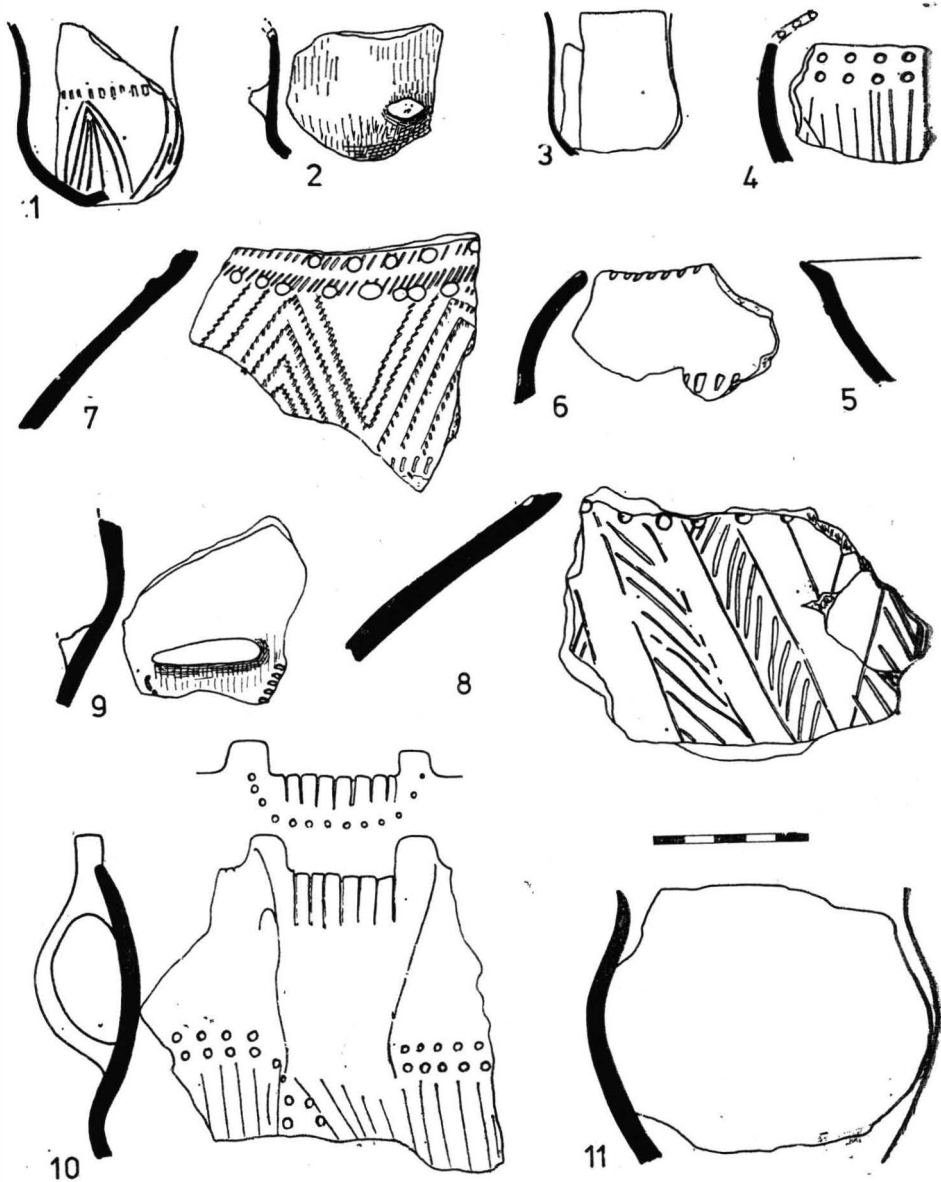
Pl. 58. — Girişu de Criş.



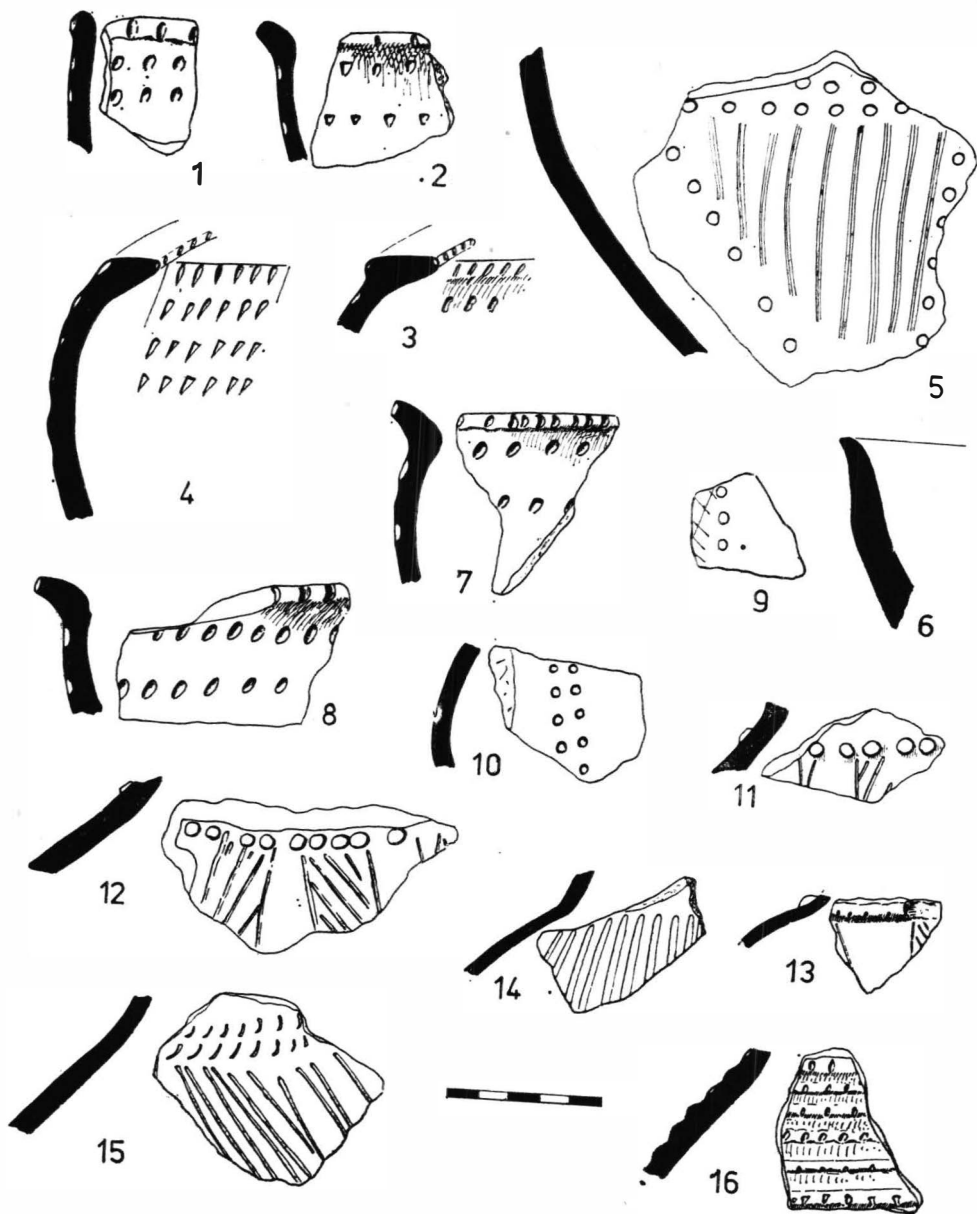
Pl. 59. — Girişu de Criş.



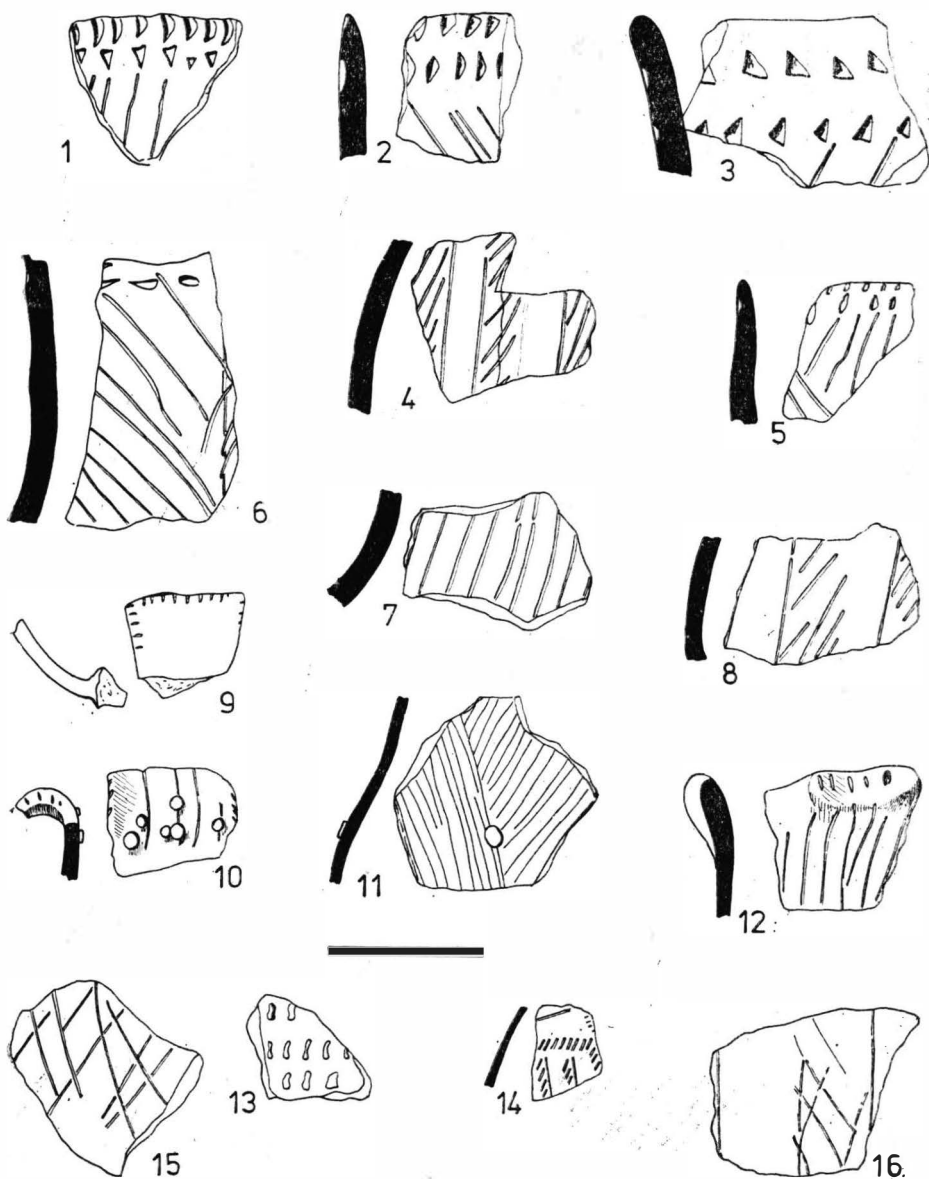
Pl. 60. — Unimăt.



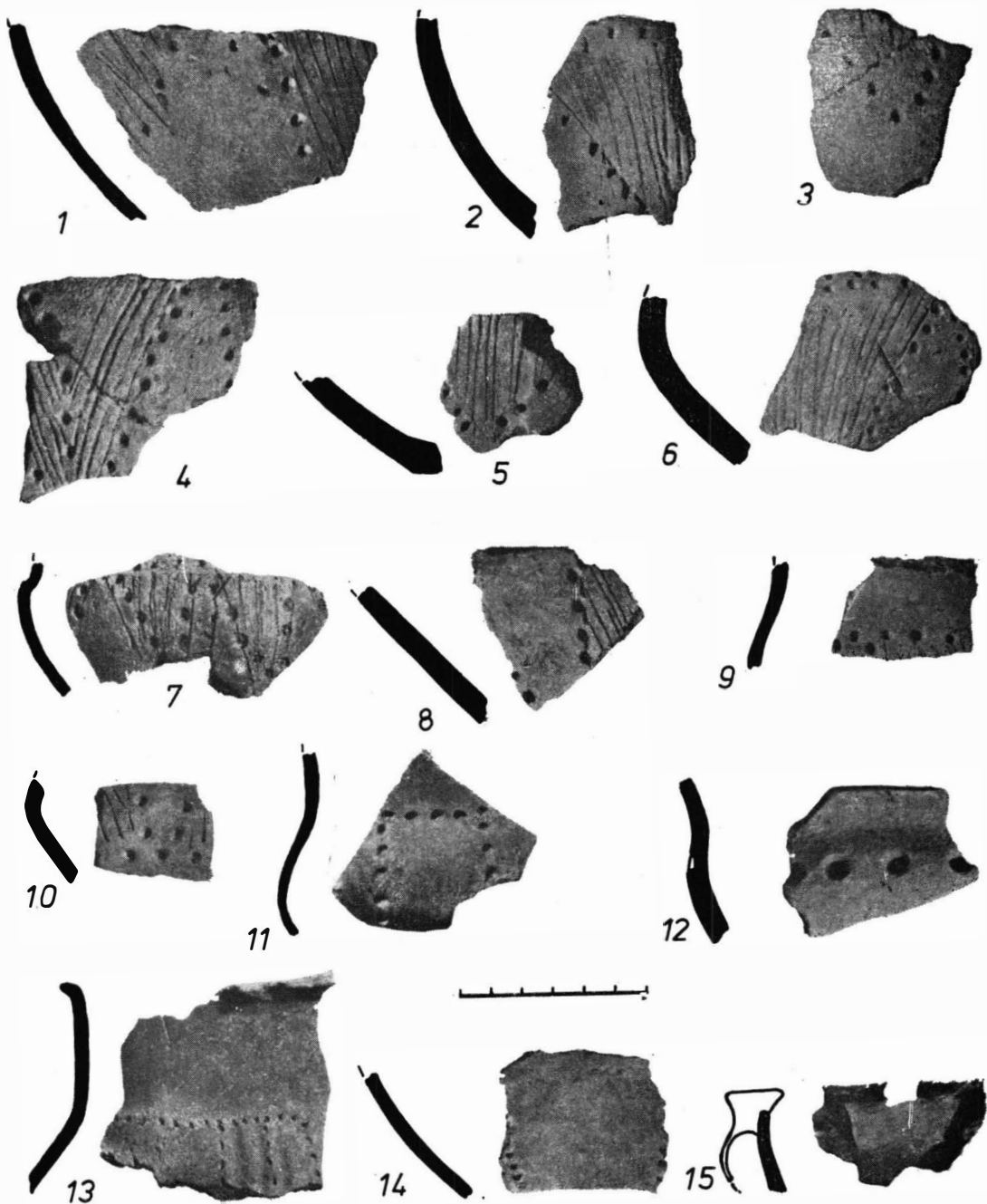
Pl. 61. — Unimăt.



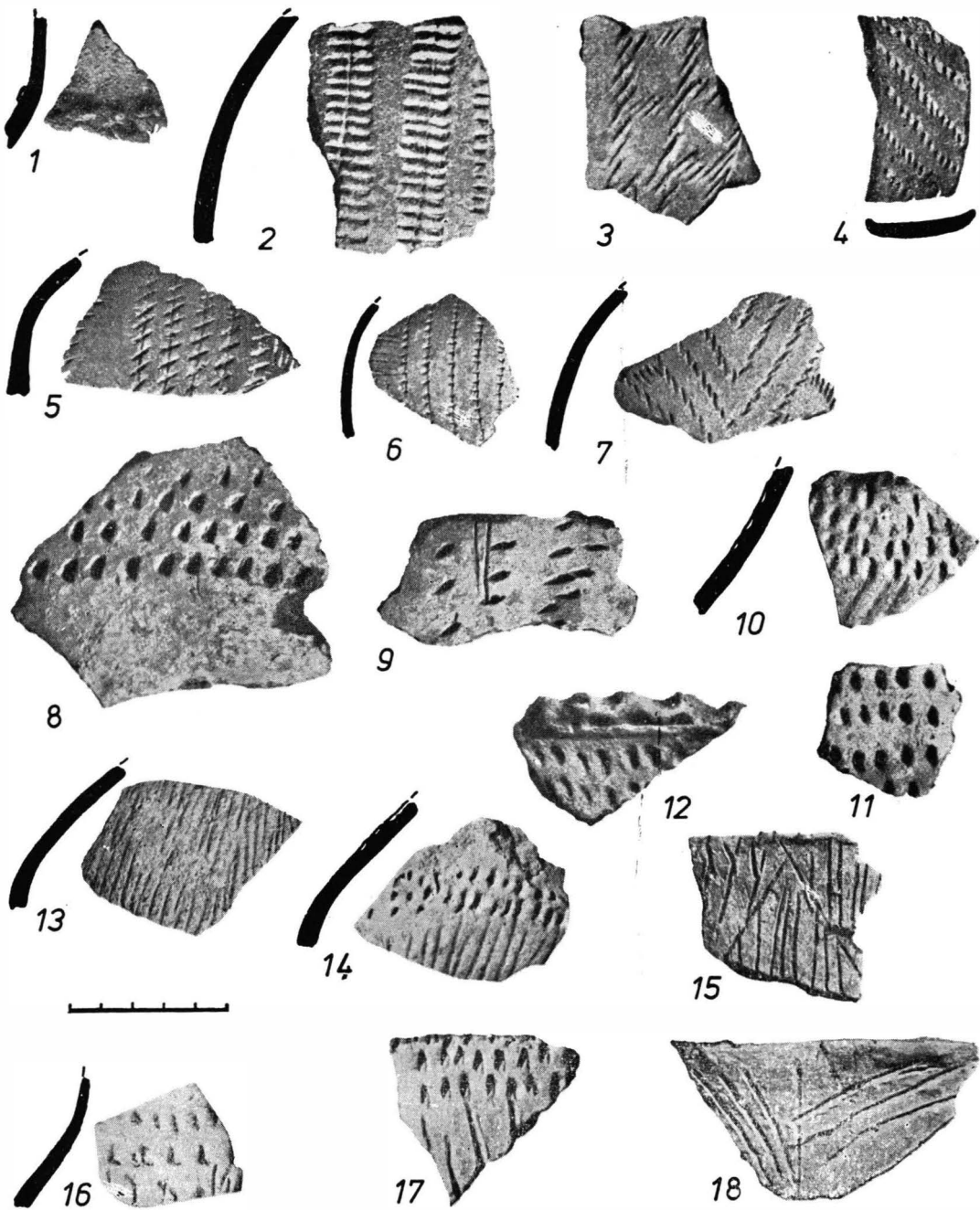
Pl. 62. — Cehăluț.



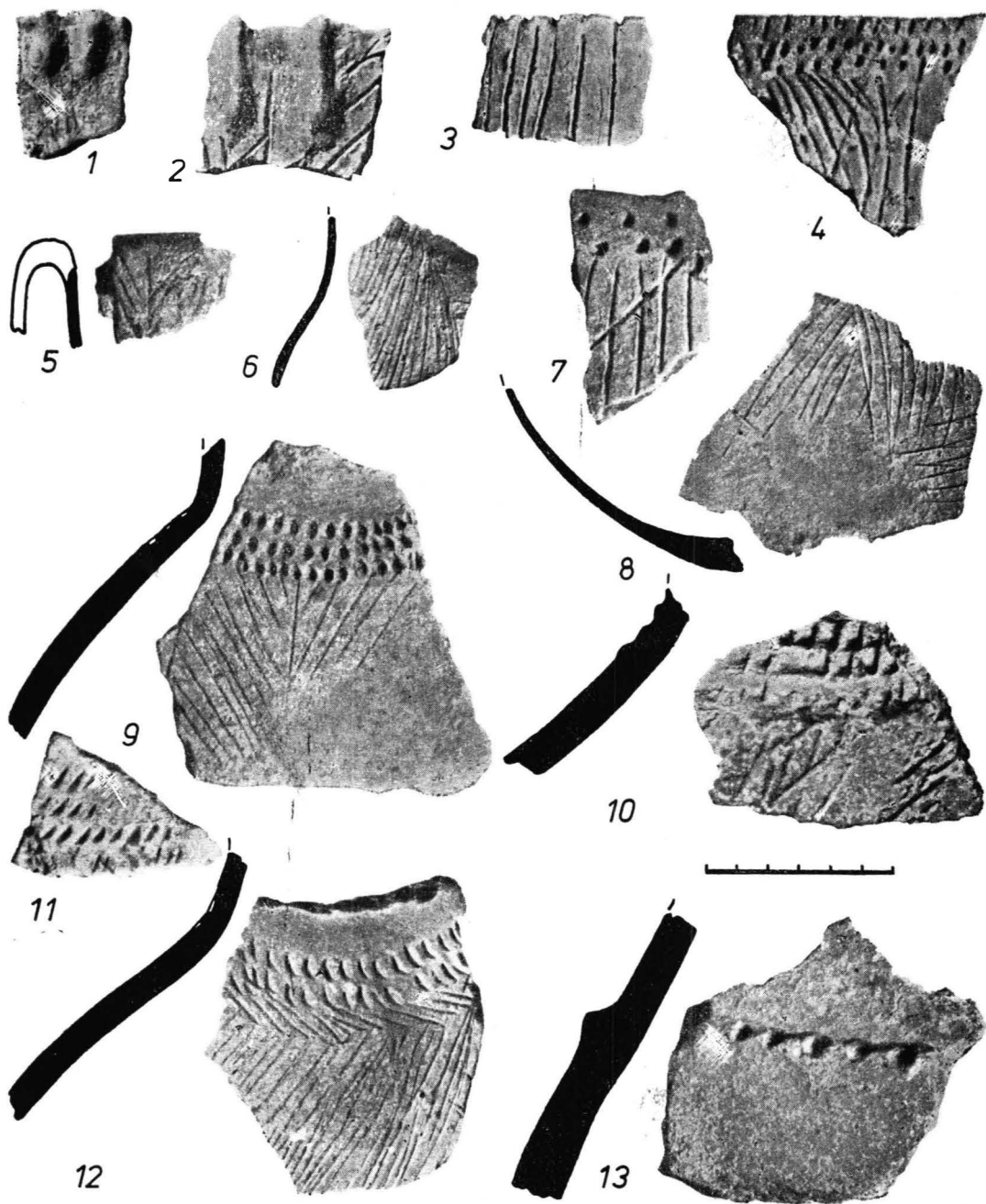
Pl. 63. — Cehăluț.



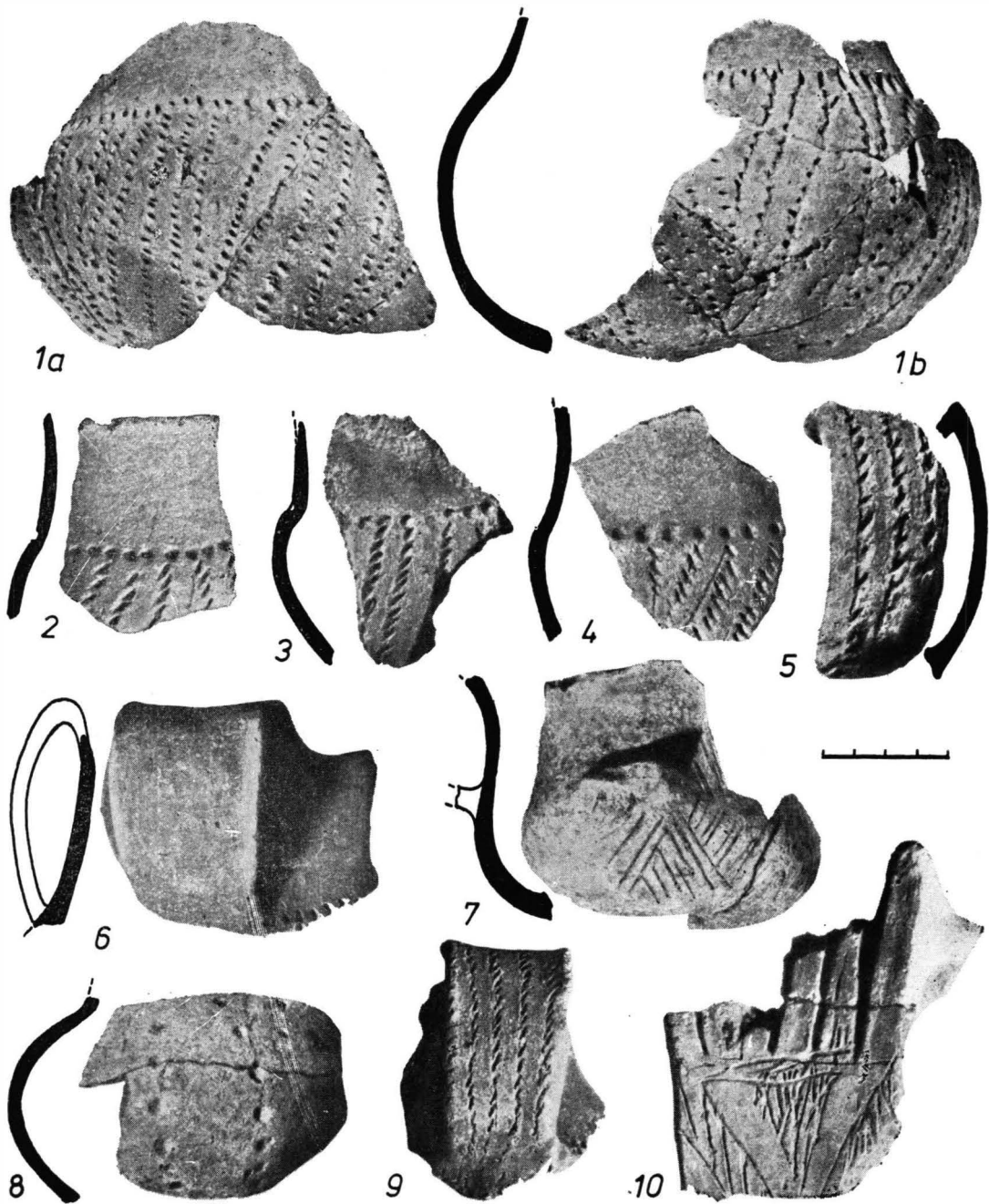
Pl. 64. — Unimăt. Ceramică Baden.
<https://biblioteca-digitala.ro>



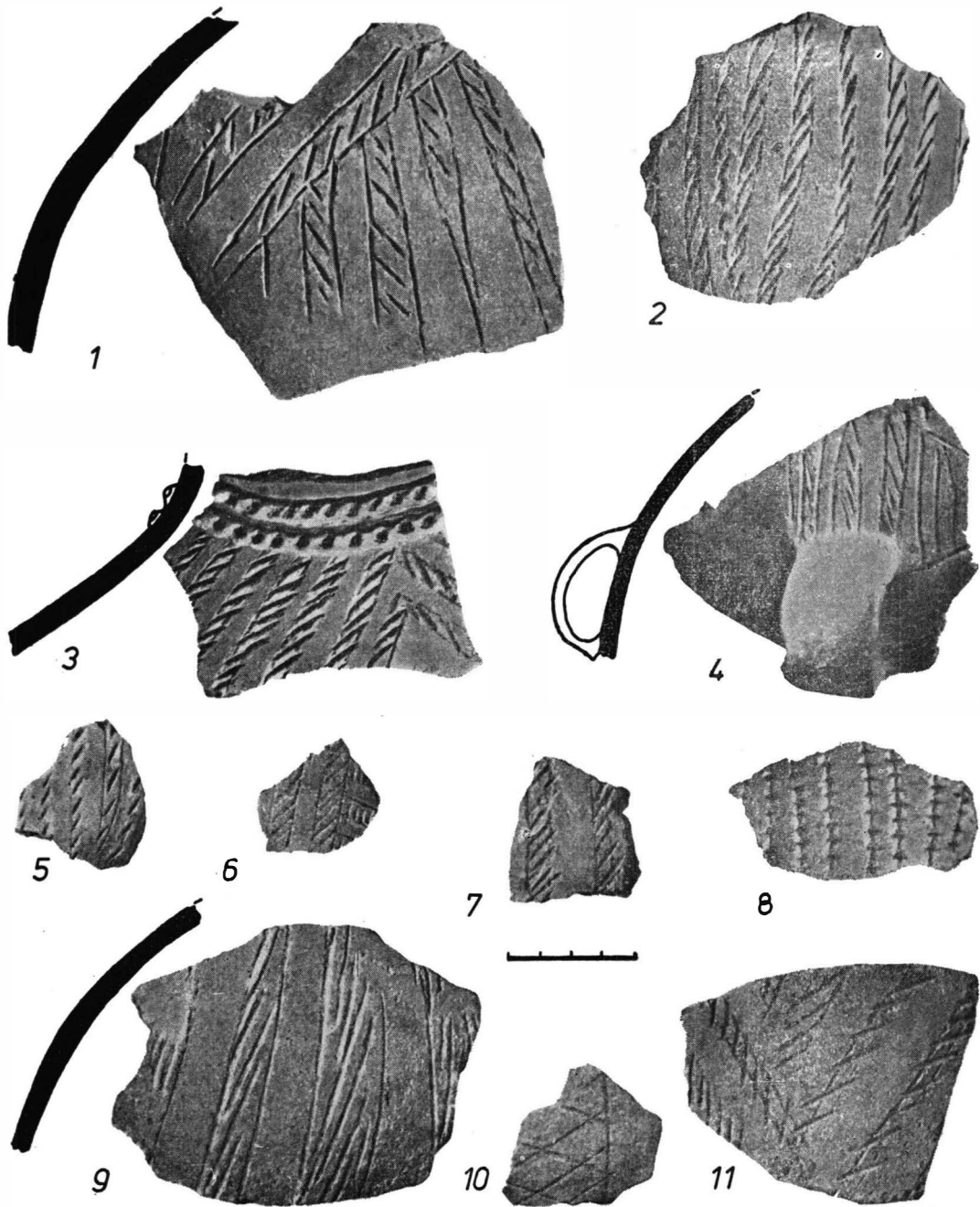
Pl. 65. — Unimăt. Ceramică Coțofeni și Baden.



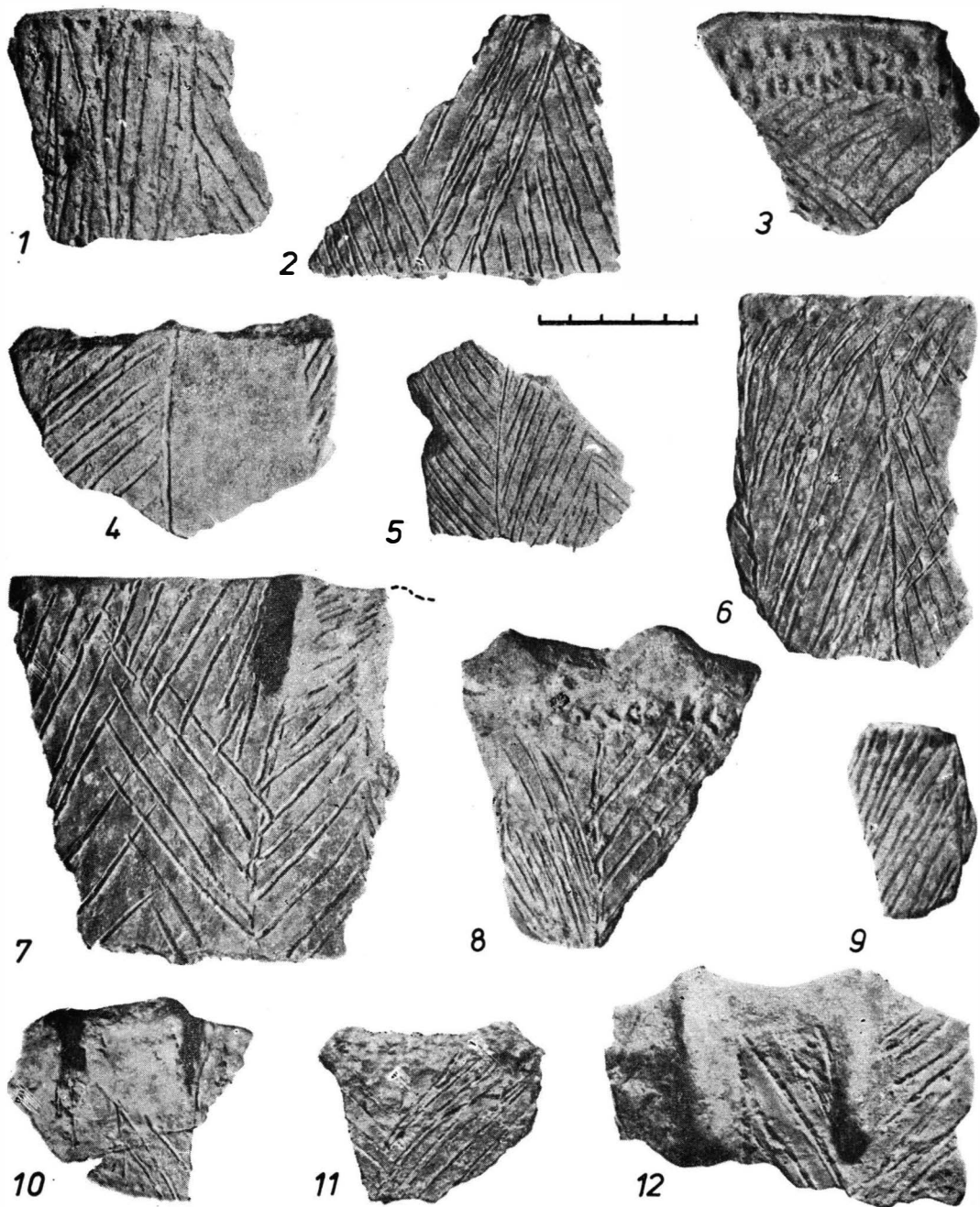
Pl. 66. — Unimăt. Ceramică Baden.



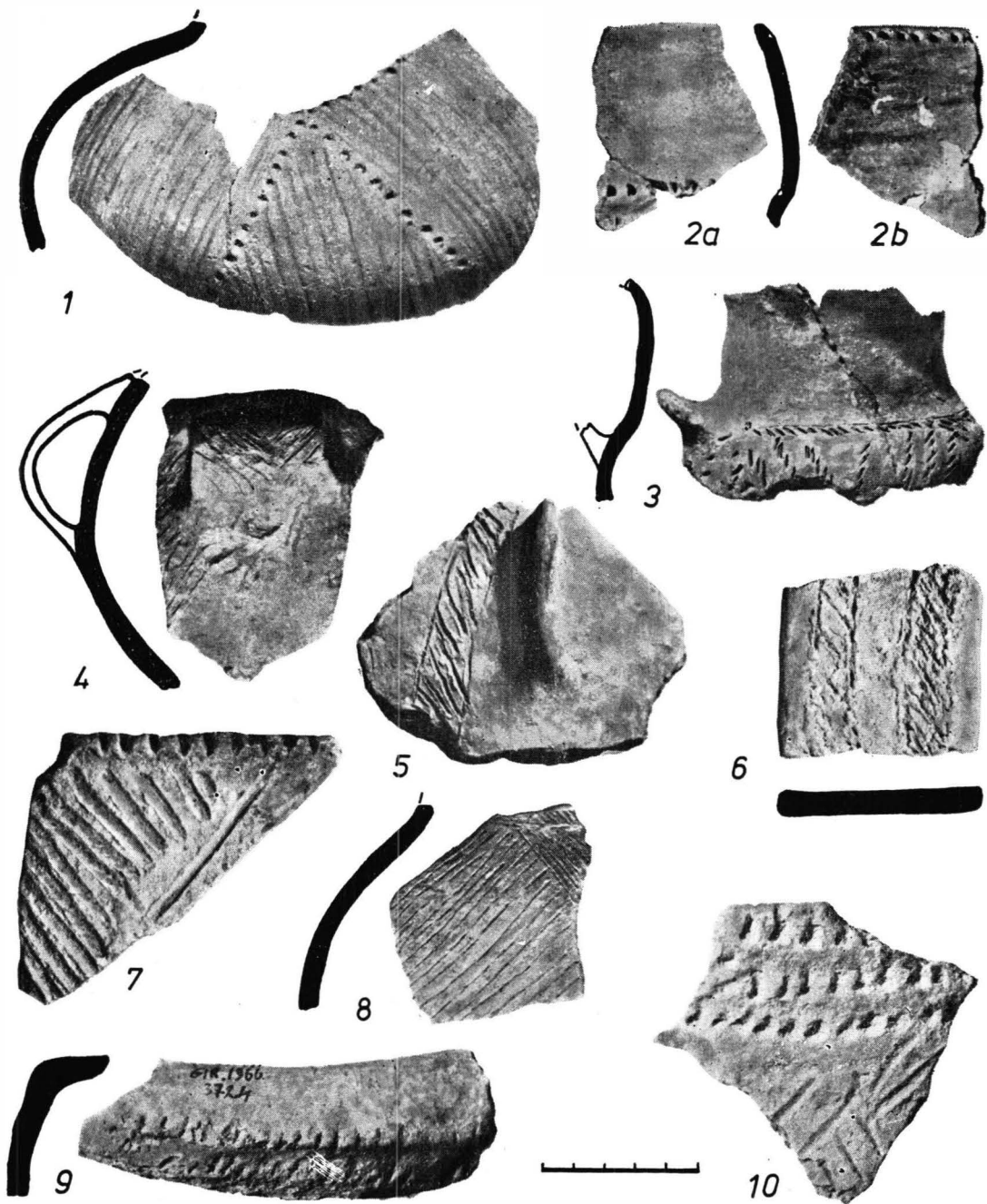
Pl. 67. — Unimăt. Ceramică Coțofeni și Baden.



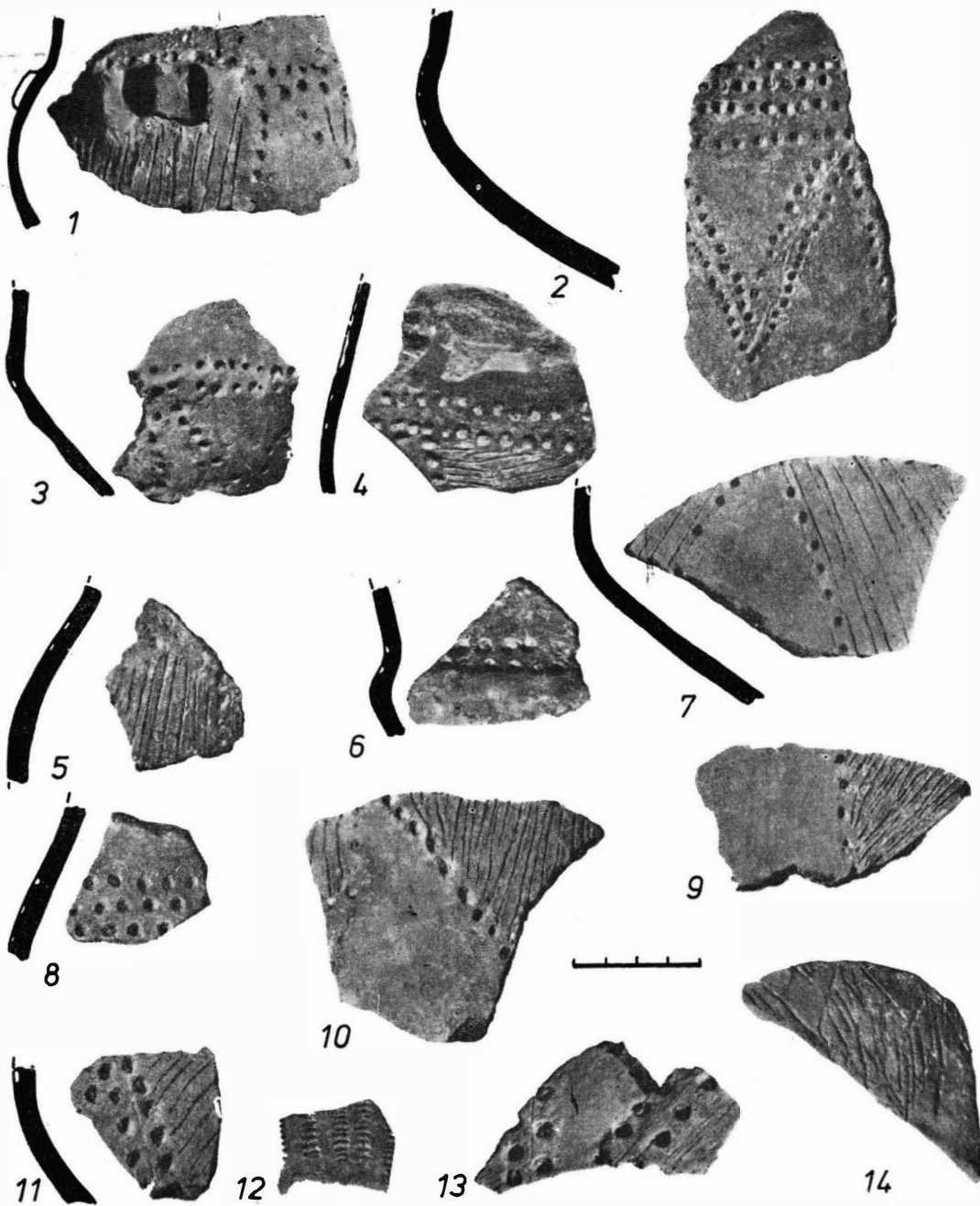
Pl. 68. — Unimăt. Ceramică Coțofeni.
<https://biblioteca-digitala.ro>



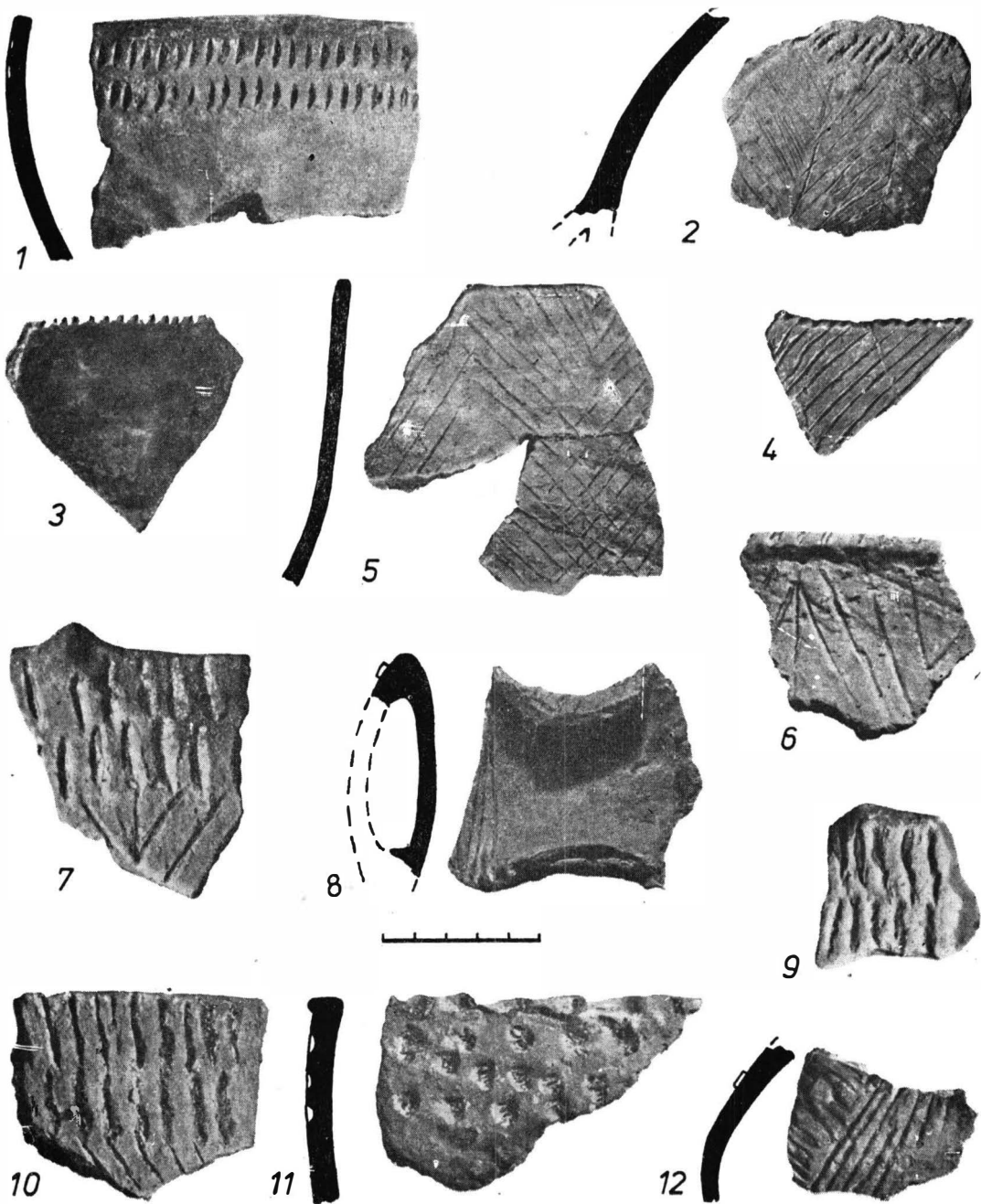
Pl. 69. — Unimăt : 1 — 3; Girişu de Criş : 4 — 12.



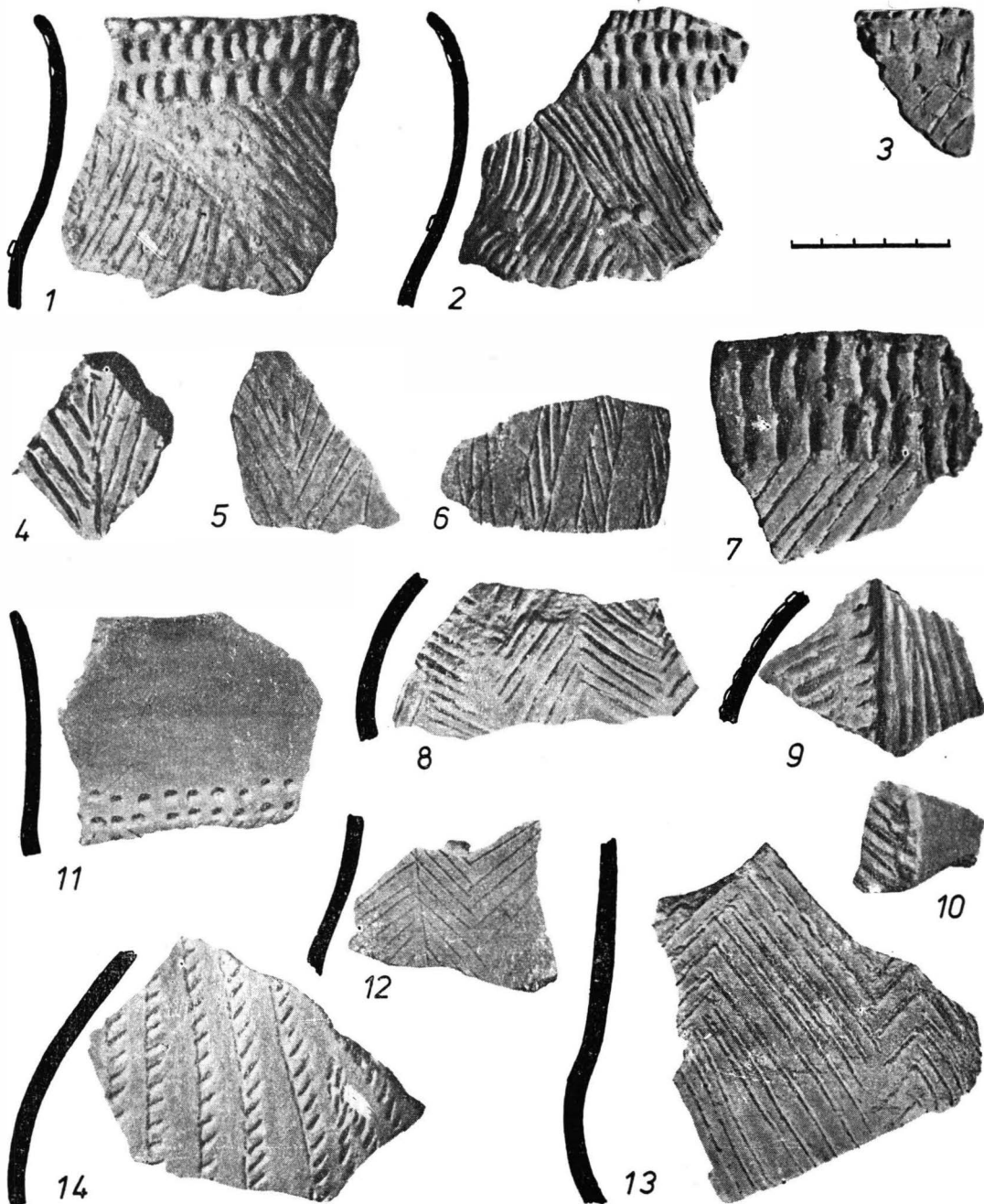
Pl. 70. — Girișu de Criș. Ceramică Baden și Coțofeni.
<https://biblioteca-digitala.ro>



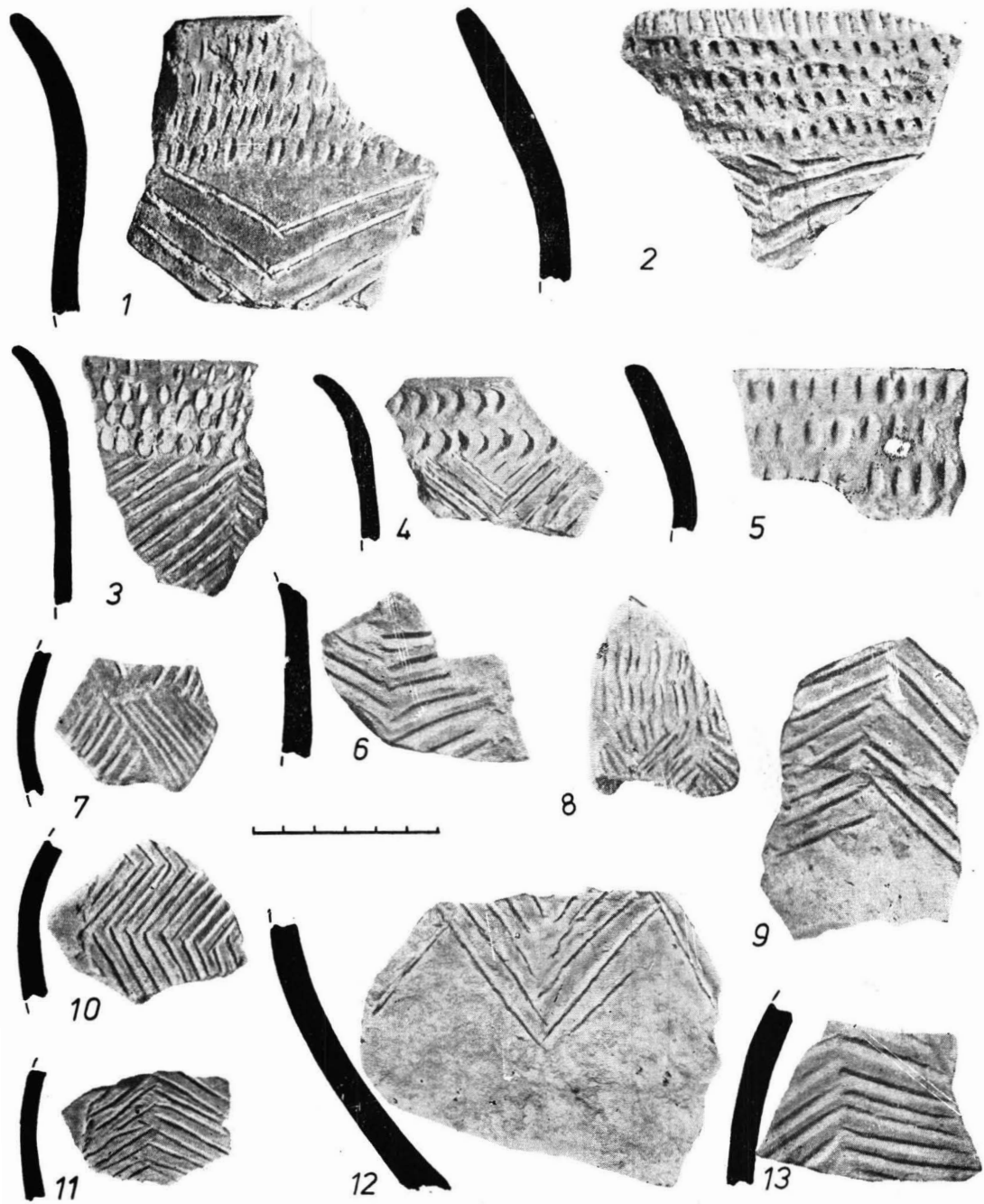
Pl. 71. — Girișu de Criș. Ceramică Baden.
<https://biblioteca-digitala.ro>

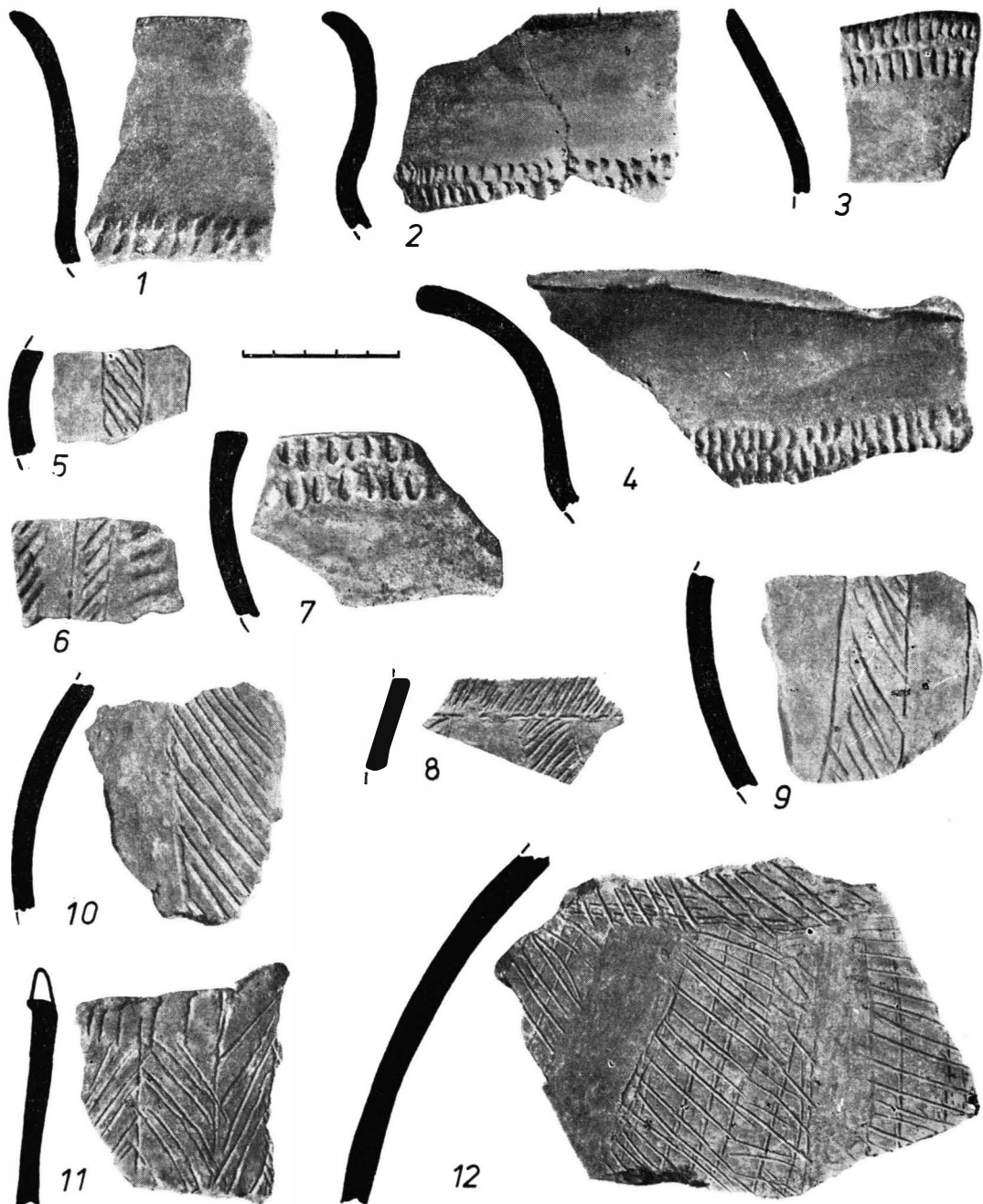


Pl. 72. — Girişu de Criş: 1 — 3, 5; Cubuleu: 4, 6 — 12.

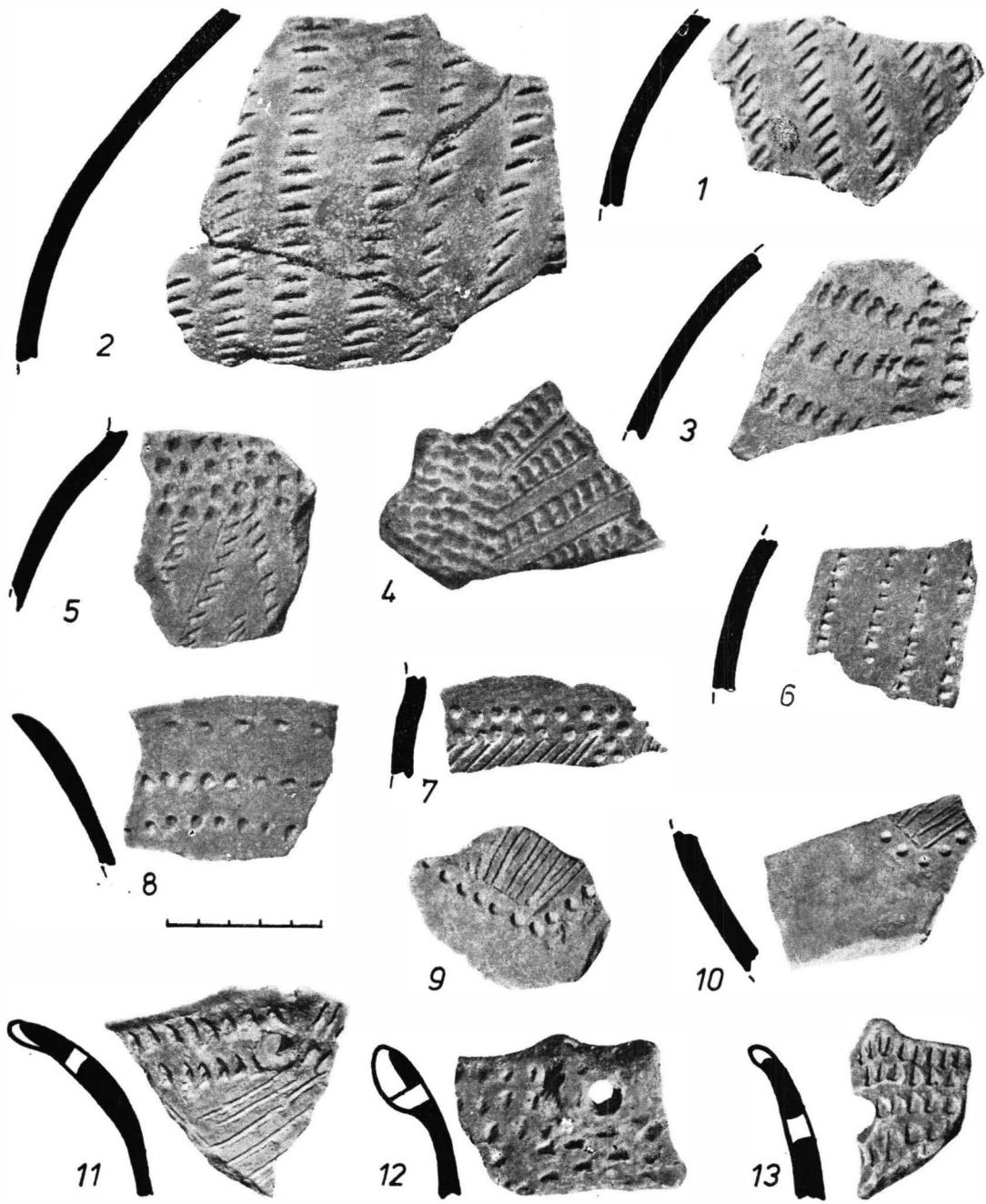


Pl. 73. — Cubulcut : 1 — 7; Oradea-Salca : 8 — 13. Ceramică Baden și Coșofeni.
<https://biblioteca-digitala.ro>

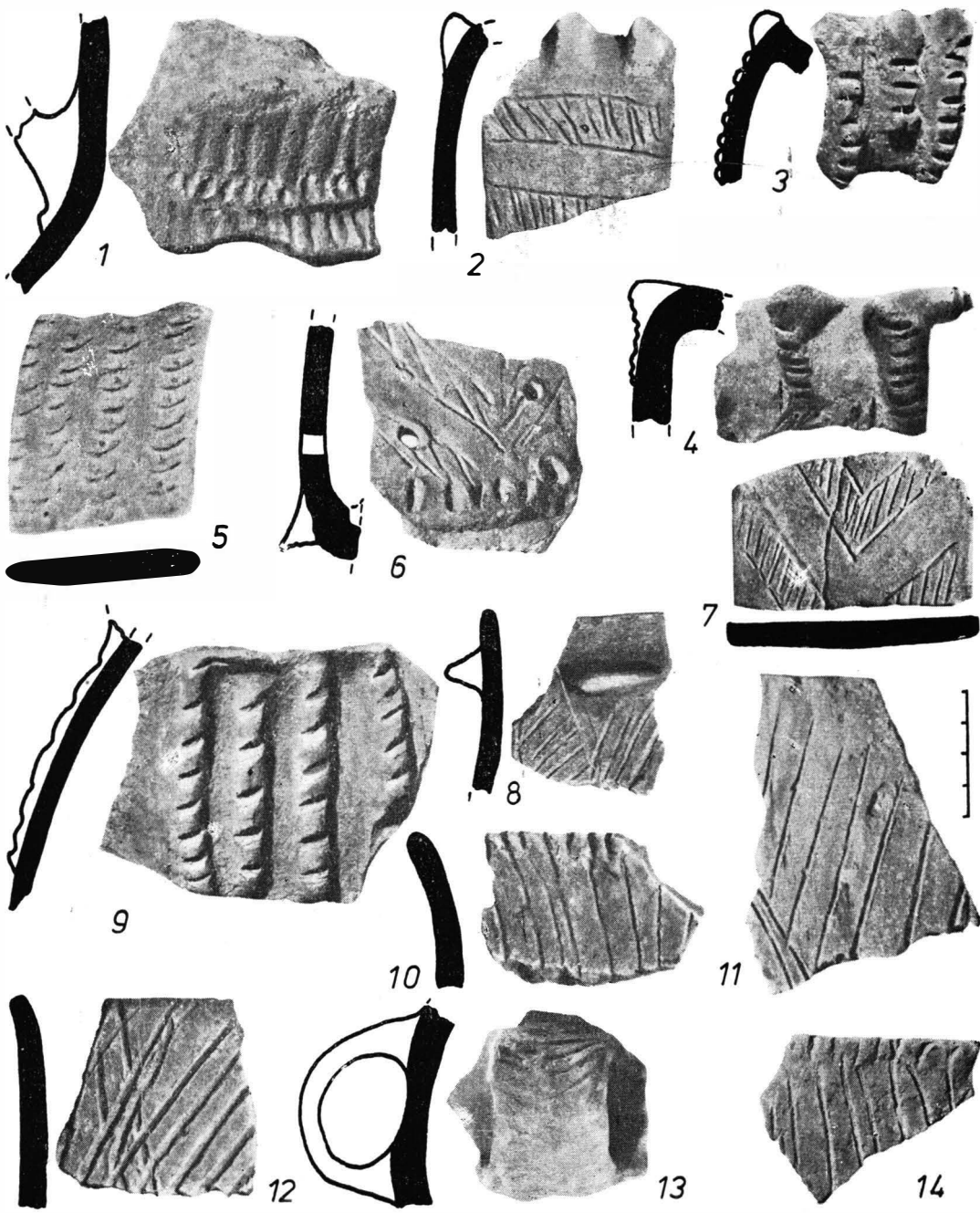




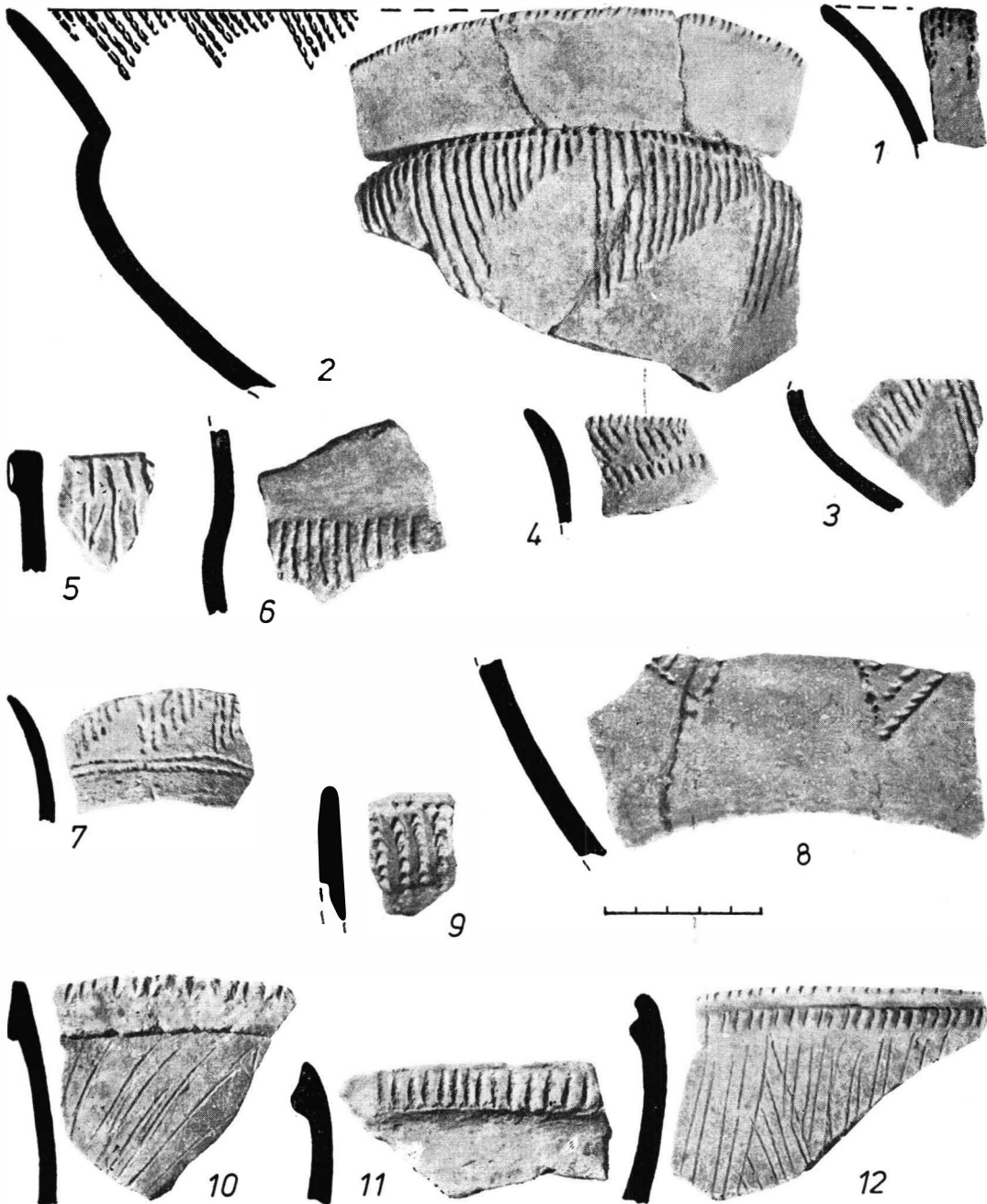
Pl. 75. — Oradea-Salca. Ceramică Coțofeni.



Pl. 76. — Oradea-Salca. Ceramică Coțofeni și Baden.



Pl. 77. — Oradea-Salca. Ceramică Coțofeni.
<https://biblioteca-digitala.ro>



Pl. 78. — Oradea-Salca. Ceramică Coșofeni III.
<https://biblioteca-digitala.ro>

DIE BADENER KULTUR IN RUMANIEN

(zusammenfassung)

Wir haben dieses Thema gewählt, angesichts der Tatsache, daß die Badener Funde auf dem Gebiet Rumäniens unvermittelte und recht sichtbare Kontakte mit den Coţofeni- und Kostolac-Kulturen widerspiegeln, was die Präzisierung der gegenseitigen Verhältnisse zwischen den ost-, mittel- und südosteuropäischen Entwicklungen gestattet.

Ursprünglich war die Bearbeitung des Themas als ein gemeinsames Werk gedacht, an dem sich N. Chidioşan, S. Dumitraşcu, C. Kaćso, Z. Nánási, I. Németi und P. Roman beteiligen sollten. Letzten Endes haben I. Németi und P. Roman die Verfassung folgendermaßen ausgeführt : Der Katalog der Funde (die Punkte : Dindeşti, Pişcolt, Sanislău, Carei, Foieni, Cehăluţ) ; die Darlegung des natürlichen Milieus des Gebietes aus dem Nordwesten des Landes (Bezirk Satu Mare) ; der Siedlungstyp von Pişcolt ; das Kapitel das sich auf die Gräber bezieht ; einige Betrachtungen über die natürlichen Einsickerungswege der Coţofeni Elemente im Nordwesten des Landes ; Abb. 2 und 3 wurden von I. Németi abgefaßt und gezeichnet und sind folgenderweise anzuführen : I. Németi, in *Cultura Baden în România*, S. oder Abb. I. Németi hat ebenfalls die Ausgrabungen von Pişcolt durchgeführt, die einen sehr bedeutenden Platz in vorliegender Arbeit einnehmen. Die übrigen Kapitel und die Illustration sind P. Romans Werk und dementsprechend anzuführen.

Wir unterstreichen die Gefälligkeit unserer anderen Kollegen, die uns gestatteten, obwohl sie sich nicht an der Abfassung beteiligten, ihre Funde in dieser Studie einzuschließen.

Einen großen Teil der vorgelegten Funde verdanken wir den Kollegen T. Bader, V. Boroneanţ, E. Dörner, I. Ordentlich, Vl. Zirra und Prof. I. Szöcs von Sinnicolau Mare. Desgleichen sprechen wir Dr. V. Pavúková, Dr. N. Kalicz, Dr. I. Torma, Dr. I. Ecsedy, Dr. N. Tasić, Dr. B. Brukner unseren Dank aus für die Freundlichkeit mit welcher sie uns ermöglichten, die slowakischen, ungarischen und jugoslawischen Funde zu studieren.

Der unbeschränkte Zugang zu den Ergebnissen der in Thessalien von dem Institut für Ur- und Frühgeschichte aus Heidelberg, unter der Leitung des Prof. Vl. Milojeđić ausgeführten Forschungen, der ständige Ideenaustausch mit Prof. Vl. Milojeđić und seinen Mitarbeitern haben uns beträchtlich zum Verständnis der Verbindungen der Badener Kultur mit den südlichen Gebieten der Balkanhalbinsel verholfen.

In der *Einleitung* begründen die Verfasser die Wahl des Themas, besonders angesichts der Möglichkeit veranlaßt, die die Badener Funde aus dem Westen Rumäniens für die Synchronisierung mit der Coţofeni-

Kultur und, somit, mit Südosteuropa bieten. Bis jetzt haben die Badener Funde aus Rumänien nicht den Gegenstand einer ausführlichen Forschung gebildet, da sie als Äußerungen eines kulturellen Phänomens angesehen wurden, dessen Schwerpunkt sich außerhalb der rumänischen Grenzen befindet.

Die Verfasser berichten ebenfalls, daß die vorhandene Beurkundung aus Oberfläche- und Zufallfunden besteht, oder aus Ausgrabungen die auf andere Zeitabschnitte abzielen, herrühren; Latène, im Falle der Siedlungen von Ciumeşti und Pişcolt.

In dem der *Forschungsgeschichte* gewidmeten Kapitel wird (nach Banner 1956) unterstrichen, daß die ersten Funde aus dem letzten Jahrhundert datieren (Sintandrei, Bocşa Montană-Colţan, Beba Veche). Andere Funde wurden von Roska (1932) und Holste (1939) veröffentlicht. Die Aufmerksamkeit wird auf die Tatsache gelenkt, daß die Erwähnung des Punktes Reşiţa in mehreren Aufsätzen und Arbeiten (Milojčić 1949/1950, Banner 1956, Berciu 1960) auf eine Verwechslung zurückzuführen sei. In Wirklichkeit gibt es nur den Punkt Bocşa Montană-Colţan, und dieser gehört der banater Variante der Coţofeni-Kultur an (Roman 1976 a). Aus dem Nordwesten des Landes werden hervorgehoben: S. Dumitraşcus Forschungen bei Girişul de Criş, Sintandrei, Unimăt, Medieşu Aurit; diejenige die I. Ordentlich und N. Chidioşan bei Sălăcea und M. Rusu bei Oradea-Salca durchführten. Die klare Abgrenzung zwischen den Baden und Coţofeni Funden führte P. Roman (1976 a) aus.

Der Katalog der Funde enthält 31 bekannte und zwei unbekanntere Ortschaften. Dazu kommen noch zwei ungeprüfte Auskünfte. Insgesamt scheint es sich um 55 Punkte mit Badener Funden zu handeln. Sie werden in geographischer Reihenfolge, vom Süden nach dem Norden geordnet. Bei jedem Punkt werden die unbedingt nötigen Einzelheiten, das Museum wo die Funde aufbewahrt sind, die Inventarnummer und die Tafel, auf welcher sie veranschaulicht wurden, angegeben. Funde von der Art derjenigen von Bocşa Montană-Colţan wurden aus dem Badener Fundbestand beseitigt.

Das Verbreitungsgebiet. Die vorhandenen Funde begrenzen das Verbreitungsgebiet der Badener Kultur verhältnismäßig genau. Das Karteneintragen der Coţofeni Funde aus dem Westen Rumäniens (Roman 1976 a) ließ bereits sehen, daß diese sich in den etwas höheren Gebieten befinden; währenddem die Funde der Badener Kultur niedrigere Gebiete einnehmen. Das Areal der Badener Funde wurde in vier geographische Zonen eingeteilt: 1. Das Donautal, stromaufwärts des Engpasses von „Porţile de Fier“; 2. das zwischen den Flüssen Bega und Crişul Alb gelegene, vom Mureş durchstreifte Gebiet — eine etwas höhere Ebene; 3. Das Gebiet aus der westlichen Umgebung der Stadt Oradea (Abb. 7), wo sich die Hügel bis in der Nähe der Tiefebene hinausdehnen — eine Interferenzzone der Badener und Coţofeni Funde; 4. Die im Nordosten und Ostsüdosten, durch die Sümpfe der Flüsse Ecedea, Crasna und Ieru begrenzte Ebene Carei- und Nir (Abb. 6). In dieser letzten Zone nehmen die Badener Siedlungen auch Segmente der linken Terrasse des Ierufusses (Sălăcea) ein und etwas weiter gegen den Osten, ist der Prozentsatz der Badener

Elemente in den Coțofeni Siedlungen verhältnismäßig groß (Unimăt, Cehăluț).

Die Komponenten der Badener Sachkultur bilden den Gegenstand eines umfangreichen Kapitels, in mehreren Unterkapiteln eingeteilt.

Ein erstes Unterkapitel bezieht sich auf die Siedlungen. Bemerkenswert ist die Armut der Beurkundungsangaben; viele Funde sind dem Zufall zu verdanken oder ergaben sich aus Oberflächeforschungen. Umfangreichere Ausgrabungen wurden in Ciumești und Pișcolt durchgeführt gelegentlich der Enthüllung einiger keltischen Gräberfelder. Die Siedlungen sind auf niedrigen Terrassen, Vorgebirgen, Sanddünen (in der Carei Zone) gelegen. Die schmalen aussetzenden archäologischen Niveaus deuten auf Bewohnungen von kurzer Dauer, manchmal aus verschiedenen Etappen.

Wohnungen wurden von Marton Roska in Valea lui Mihai freigelegt (rechteckig, 2 × 3 m Ausmaß, Feuerherd; eine dritte Wohnung bestand aus zwei Räumen). Wohnungsspuren wurden auch in Pișcolt und Ciumești bemerkt und in Girișu de Criș wird das Vorhandensein einiger Wohngruben gemeldet.

Die Steingeräte bestehen aus durchlöcherten oder auch nicht durchlöcherten Äxten, Schlagbolzen, Glättern. Aus Feuerstein und Obsidian wurden retouschierte Klingen, Kratzer, Absplisse erzeugt.

Aus Knochen wurden eine Rodelhacke (Hirschgeweih) und ein Amulett bearbeitet.

Die kulturelle Zugehörigkeit der auf Tafel 34/6—11 veranschaulichten, in Pișcolt entdeckten, Metallgegenstände ist nicht sicher. Sie können ebensogut auch der Bewohnung aus der frühen Bronzezeit angehören. In einem Brandgrab von Valea lui Mihai wurde ein Kupferarmband entdeckt.

Die Untersuchung der Keramik erfolgte auf geographischen Zonen und, im Rahmen derselben, auf veranschaulichendere Ortschaften, wobei eine waagerechte Stratigraphie auf Grund der Typologie der Funde versucht wird. Von Berea und Ciumești wurden sechs, zu drei gruppierte Punkte mit Funden kartiert; die Entfernung zwischen den zwei Gruppen beträgt ungefähr 600 m. In Ciumești IV b wurden, unter anderen, Schüsseln angetroffen, die inwendig mit Kannelüren und äußerlich mit Fischgrätenmustern, die manchmal dreieckige Muster ausfüllten, verziert waren.

Hingegen gab es in Ciumești III, wo die Objekte in zwei Zonen gruppiert worden sind (A und B, siehe Abb. 5), Tassen, zweiteilige Schüsseln, Amphoren, Krüge mit sattelförmigen Henkeln, Schüsseln mit erhöhtem Oberteil und gerundeter Schulter. Spezifische Verzierungen: kreisförmige Eindrucksreihen, winkelig, senk- und waagrecht angeordnete Bänder. Die Tafel 11/7, 9, 13, 14 veranschaulicht die Coțofeni Elemente.

Von Berea I a—b stammt eine Gruppe Schüsseln mit gerundeter Schulter und hohem Oberteil, mit Einschnitten und Eindrücken verziert; die nicht überzogenen Zonen waren wahrscheinlich, im Falle der Tafel 16/9, mit Weiß inkrustiert. Es ist nicht ausgeschlossen, daß ein viereckiges Gefäß (Tafel 18/1) die Darstellung eines Wagens sei. Die gedrückte Verzierung läßt Inkrustationsspuren sehen. Berea XIII enthält inwendig kannelierte Schüsseln, die denjenigen von Ciumești IV b gleich sind, aber auch Schüsseln mit diskoidalen Buckeln.

In Pişcolt wurde der zahlreichste Fundbestand angetroffen, welcher aus Gruben oder aus der Kulturschicht her stammt. In diesem Fall wurde eine Typisierung der Formen vorgenommen (I — Tassen, II — Kannen und Krüge; III — Schüsseln in verschiedenen Varianten; IV — Amphoren; V — Vorratsgefäße; VI — Vorratsgefäße mit Bandhenkeln; VII — Hängegefäße; VIII — Hängegefäße in Napfform; IX — Näpfe mit trichterförmigem Mund; X — Töpfe; XI — Flaschen; XII — Waschbecken; XIII — Deckel; XIV — Miniaturgefäße). Zur Verzierung wurden benützt: Einschnitte, Eindrücke, Schraffierungen, Reliefaufsetzungen, Rot- und Weißbemalung nach dem Brennen (crusted Ware), Schnureindrücke, Kannelüren. Die Muster bestehen aus Eindrucksreihen, Friesen, Dreiecken, Bändern, Linien in Zickzack, konzentrischen Kreisen. Coşofeni Elemente treffen wir bei den auf Tafeln 27/4, 5; 28/2, 3; 30/1; 31/1—2; 33/11 veranschaulichten Funden an. Zum Schluß werden die gemeinsamen Elemente der verschiedenen Objekte von Pişcolt hervorgehoben.

Von Sălacea rühren eine Reihe Tassen, Kannen, Schüsseln, Amphoren her. Mit Pişcolt verglichen, fehlen die Type II a, d, e, f; III a, b, e—f. Einige Annäherungspunkte mit Berea I a—b werden festgestellt. Andere Entdeckungen aus der Carei Ebene werden kurz hin behandelt. Zur gleichen Zeit werden die Badener und Coşofeni Funde sowie die Mischformen aus den Siedlungen von Cehăluţ und Unimăt, wie auch das Schwergewicht der drei Kategorien in jeder einzelnen Siedlung hervorgehoben. In Unimăt sind die Tafeln 61/1, 4, 6, 10; 64/1—15; 65/13; 66/7, 13; 67/8, 10 der Badener Kultur zugeschrieben. Dort gäbe es keine „reine“ Coşofeni Elemente; in der Coşofeni Rubrik wurden jene Funde eingeordnet, bei denen die meisten Elemente von Coşofeni Art sind (Tafeln 60/6; 61/7, 8; 65/1, 2, 5—7; 66/8, 10; 67/1—7, 9; 68).

Girişu de Criş wird im Vergleich mit den Funden von Oradea-Salca analysiert. Bei Giriş kommen zahlreiche Tassen, Kannen, Schüsseln (ein einziges Bruchstück mit zwei Einteilungen und diese rudimentär), Näpfe, Amphoren zum Vorschein. Zur Verzierung werden benützt: Einschnitte, Eindrücke, Kannelüren (selten), Weißbemalung. Die Muster bestehen aus Eindrucksreihen, „Tannenzweigmustern“, schraffierten Bändern; Dreiecken; winkligen oder im Zickzack Bändern.

In Oradea-Salca veranschaulichen die vorhandenen Funde eine Siedlung des Types Coşofeni I und eine andere, des Types Coşofeni III. Die Badener Funde bestehen aus einer Gruppe von 17 Tassen, die in unbekanntem Umständen entdeckt wurde. Im Punkt „Gheţarie“ kamen auch Badener Schüsselbruchstücke zum Vorschein. Viele Keramikbruchstücke weisen Elemente vor, die im gleichen Maß für Coşofeni I und für Baden kennzeichnend sind (Tafeln 50/7; 51/10; 52/5, 6, 8; 53/5—7, 9; 54/12; 76/11—13). Henkelbruchstücke mit Buckeln auf der Leiste (Tafel 77/2—4) dürften eine Badener Überlieferung in Coşofeni III darstellen.

In der Ortschaft Sinpetru German, welche sich im südlichen Teil des „rumänischen“ Badener Areals befindet, sind drei Punkte mit Funden entdeckt worden, die in typologisch verschiedenen Abschnitten eingeordnet werden. Von „Malu Înalt“ rühren einige Funde her, die der Periode Herculană-Cheile Turzii angehören könnten. Von „Căramidărie“ kennen wir Bruchstücke mit zackigem Rand und alveolaren Streifen, sowie Schüsseln mit trichterförmigem Mund.

In dem Punkt „Fintina Vacilor“ wurden mehrere Keramikbruchstücke angetroffen, unter denen Schüsseln (die Type III c₁, d), Tassen (Typ I b), Hängegefäße (Typ VIII); als Verzierung galten kreisförmige Eindrucksreihen, welche in Reihen oder im Dreieckmuster angeordnet sind. Andere Funde die von Arad-Gai, Sinnicolau Mare, Macea-Topila, Pecica, Şeitin herrühren, wiederholen Cernavodă III – Boleráz Formen und Muster.

Unter *Andere Gegenstände aus gebranntem Lehm* werden Spinnwirtel und zwei antropomorphe Darstellungen „mit mobilem Kopf“ aufgezählt, die in Sălacea entdeckt und von ihrem Entdecker (Ordentlich 1967) der Otomani-Kultur zugeschrieben wurden.

Betreffs der Rubrik *Gräber* wird erneut die Armut der sicheren Beurskundungsangaben betont. M. Roska legte in Valea lui Mihai ein Brandgrab mit Badener Beigabe (Roska 1932, 73, Abb. 11 ; 12) frei. Die Beigabe eines anderen Grabes ist nicht aufbewahrt worden und diejenige eines dritten Grabes (a.a.O., Abb. 8 ; 9) gehört der Bronzezeit an. Es ist nicht ausgeschlossen, daß es sich, im Punkt Berea I a–b, um Bandgräber handelt.

Die Zeiteinteilung der Badener Funde aus Rumänien. Ein erstes grobes Schema wurde gelegentlich der Präzisierung der chronologischen Verhältnisse zwischen den Coţofeni- und Baden-Kulturen (Roman 1976 a, 51–53, Abb. 8) ausgearbeitet. Das von E. Neustupný (1969, 317–338) vorgeschlagene System wurde benützt, doch wurde auf die feinere Periodisierung V. Pavúková (1974, 237–360) für die alte Periode der klassischen Baden-Kultur aufmerksam gemacht. In bezug auf das von Neustupný vorgeschlagene System werden mehrere Fragen gestellt : falls die Phase Baden A als Boleráz betrachtet wird, ist es nicht ebenfalls möglich, daß man in gewissen Zonen zu „klassischen“ Badener Formen durch die Ersetzung der Boleráz Gemeinschaften oder durch deren Badenisierung gelangt ? Welches ist das Verhältnis zwischen Boleráz und Cernavodă III und wie kann es im Verhältnis zu der Lösung Boleráz = Baden A beurteilt werden ? Ist es nicht möglich daß, in verschiedenen Gebieten, solche Verbände, die als Baden E betrachtet sind, mit anderen, als Baden D betrachtete Verbände zeitgleich seien ? In bezug auf die feinere, von V. Pavúková ausgearbeitete Periodisierung, fragen sich die Autoren in welchem Maß diese, im gegenwärtigen Forschungsstand, verallgemeinert werden kann. Und wäre der „archaischere“ Charakter einiger Siedlungen nicht einer größeren Anzahl Überlieferungselemente die eben jene Siedlungen aufbewahrt habe, zu verdanken ? In diesem Falle sollte die Datierung jener Verbände auf Grund der „neuen“ Elemente vorgenommen werden, auch wenn diese zahlenmäßig beschränkt sind. Die Frage wird noch komplizierter wenn man die Notwendigkeit berücksichtigt, den Stand jener Gemeinschaften zu präzisieren, welche die Badenisierung der verschiedenen Gebiete anregten, da die Badenisierung im Süden früher begonnen haben könnte und der Badener Einfluß, weiter nach dem Osten, auf Coţofeni, oder mit diesen eng verbundenen Gemeinschaften sich auswirken könnte. Die Autoren werfen ebenfalls die Frage des Wertes der zur Analyse stehenden Elemente auf (ob sie ein lokales, regionales oder allgemeines Verbreitungsgebiet haben ; ob sie von kurzer oder langer Entwicklungsdauer sind).

Für das Gebiet Rumäniens macht sich das Fehlen einer senkrechten Stratigraphie, sowie die geringe Anzahl der zu Verfügung stehenden Funde bemerkbar. Die Funde aus dem zwischen der Donau und Crişul Alb gelegenen Gebiet werden in drei große Perioden eingeschrieben: die frühe (vom Cernavodă III-Charakter), die mittlere („klassische“ Baden-Kultur, im Falle der Funde von Bodrog-Pádure, an der Grenze zwischen Červený Hrádok und Nevidzany; Fonyód Horizont, für Sinnicolau Mare), die späte (mit Elementen die dem Kostolac Einfluß zu verdanken sind für Sînpetru German — Fintina Vacilor und Beba Veche, was eine regionale Entwicklung darstellt, wahrscheinlich zum Niveau der Neustupnýs Phase D).

Der Fundbestand aus der Umgebung der Stadt Oradea läßt das Fehlen einiger typisch Badener Elemente, wie z.B. inwendig kannelierte Schüsseln, Krüge mit subkutanen Henkeln oder solche mit Hervorragungen auf dem Henkel, Kannen oder Schüsseln mit diskoidalen Buckeln, fischbuttenförmige Gefäße; Schöpfkellen mit Bandhenkeln sehen. Das könnte darauf deuten, daß keine Funde aus den Perioden in denen diese Elemente üblich waren vorhanden sind, oder auch, daß es sich um ein regionales, durch die starken Coţofeni Einflüsse verursachtes Spezifikum handelt. Manche der Coţofeni I Funde von Oradea-Salca haben Ähnlichkeiten mit den Funden vom Fonyód-Typ. Einige Badener Funde aus derselben Stelle stehen mit diesem Horizont in Verbindung.

Die in Oradea-Salca entdeckten Tassen sind mit den mittleren und späten Etappen der klassischen Baden-Kultur verbunden. Die Bewohnung von Giriş, mit späteren Coţofeni I Elementen als diejenigen von Oradea-Salca, gehört einer „klassischen“ Badener Periode an, post Fonyód, ohne jedoch auch die für Viss kennzeichnende Elemente aufzuweisen, demnach einem Horizont des Types Červený Hrádok. Angesichts des einheitlichen und kennzeichnenden Fundbestands, ziehen wir den Begriff von der Giriş-Etappe vor, als Referenzzeitpunkt für die Funde aus dieser Zone. Chronologisch werden sie zwischen Coţofeni I und III von Oradea-Salca eingeordnet, ohne jedoch den allgemeinen Rahmen der Phase Coţofeni I zu überschreiten. Die Funde von Szeghalom-Dióér, mit Fonyód, Červený Hrádok und Viss Elementen, scheinen, im Lichte der Funde von Giriş betrachtet, mehrere chronologische Etappen zu belegen.

Die zwischen Beretău und Crasna gelegene Zone aus dem Nord-Westen des Landes bietet die vollständigste Fundenreihe an. Aus dieser Zone fehlen die Funde vom Cernavodă III-Boléráz Charakter. Es hat den Anschein, als ob die Funde von Ciumeşti IV b — die ältesten im Gebiet bekannten — zwischen dem Ende der Tekovský Hrádok Etappe und dem Anfang der Červený Hrádok Etappe einzurangieren wären. Als zonaler Referenzfundbestand, ziehen wir die Benennung von Ciumeşti IV b-Etappe vor. Das bei Berea XIII (800 m vom letzten Punkt entfernt) entdeckte Fundmaterial, sowie das Bruchstück auf Tafel 22/9 (Văşad) sind in derselben alten Periode einzuschreiben.

Ciumeşti III und Berea I a—b stammen aus der Periode der Viss und Nevidzany Verbände. In derselben Periode sind auch die Funde von Unimăt eingeordnet.

Der späten Periode der Badener Kultur gehören die Funde von Sălăcea, Carei-Bobald, Valea lui Mihai und Pişcolt an, wovon die letzten zwei typologisch die spätesten Horizonte darstellen. Die Funde von Pişcolt finden Ähnlichkeiten auf einem weiten Raum aus der nördlichen Hälfte Ungarns (Ózd, Pécel, Alsónémedi Emőd, Polgár, Debrecen, Úny) und aus der Slowakei (Svodin). Ebenso können Analogien von Hódmezővásárhely-Bodzáspart angeführt werden, in den durch den Kostolac Einfluß veränderten Verbänden.

Das Regionalisierungsphänomen. Banners (1956, 184—187) und Neustupnýs (1969) Versuche werden erwähnt. Der Fundbestand aus dem Nordwesten des Landes (zwischen Beretău und Crasna) wird in verschiedenen chronologischen Zeitpunkten, in mikro- oder makroregionale Äußerungsformen eingeschrieben, wobei die Entwicklung jedoch eine lokale ist. Die ältesten Funde (Ciumeşti IV b) gehören einem ausgedehnteren Areal an; die Funde aus der mittleren Periode (Ciumeşti III und Brea I a—b) bekommen einen eigenen, unterschiedlichen Charakter und entwickeln sich in einem Areal welcher, vom regionalen und chronologischen Standpunkt, die Benennung von Viss Gruppe berechtigen würde. Die Funde aus der späten Etappe (Pişcolt) werden in einem weiteren Einheitlichungsvorgang eingeordnet, welcher um vieles die Grenzen der mittleren Periode überschreitet (falls wir die Funde von der Mitteldonau, Ózd oder Center, Polgár und Svodin berücksichtigen). Die Kontakte mit der Coţofeni Welt verleihen den Funden aus dem Nordwesten Rumäniens auch ein eigenartiges Spezifikum (die Kannelierung der Gefäße fehlt beinahe gänzlich).

Die Funde des Types derjenigen von Giriş scheinen eine mikroregionale Individualisation zu widerspiegeln.

Sehr klar geben die Funde des Types Sinpetru German und Beba Veche den Regionalisierungsvorgang wieder und werden in einer Zone eingeschrieben, die südlich an der Donau grenzt, westlich das Baranya Gebiet umfaßt und nördlich bis in der Nähe von Kecskemét vorrückt. Eine Gruppe mit reichen Funden ist südlich von der Konfluenz des Mureş mit der Theiß gelegen. Diese regionale Äußerung entstand in der Zone der regen Kontakte zwischen den Badener und Kostolac Verbreitungsgebieten, so daß die Benennung von Baden-Kostolac — für diese Zone — nicht stören würde. Aus dieser Gruppe werden nach dem Norden, in den „reinen“ Badener Areal, „Kostolac“ Elemente übermittelt. Etwas später, vielleicht auch unter dem Druck der Entstehung der Vučedol Gruppe, findet in dem eigentlichen Kostolac Areal (das sich im Süden der oben entworfenen Gruppe befindet) eine Bewegung in die Nordrichtung statt, welche in Iza eine Kostolacer Gemeinschaft mitbringt. Die Bewegung wird auch Coţofeni Elemente aus dem Banat, welche in Hódmezővásárhely-Gorza und Szőlóhalom anzutreffen sind, mit sich fortgerissen haben. Abschließend, betrachten wir die Funde aus dem skizzierten Areal nicht als Kostolac, sondern als das Ergebnis der Kontakte zwischen Baden und Kostolac; eine eigentliche Kostolac Etappe wird nur am Ende dieser Entwicklung verzeichnet, zufolge der Verschiebung einiger Gemeinschaften aus dem Süden der jugoslawischen Donau nach dem Norden, die ungarische Donau entlang.

Die Verbindungen zwischen den Baden- und Coţofeni-Gemeinschaften. Da die zwei Kulturen unvermittelte Kontakte hatten u. zw. eine Grenze

entlang, die sich auf Hunderte von Kilometer erstreckte, und da deren vollständige Entwicklung in der Kontaktzone beurkundet wird, berufen wir uns, für die Untersuchung der Tatsachen, auf die offensichtlichen Importe oder Einflüsse, sowie auf das Vorhanden- oder Nichtvorhandensein solcher Elemente im Rahmen der studierten Objekte.

Bei einem Gesamtvergleich der Funde des Coțofeni III Types von Oradea-Salca und Medieșu Aurit mit den Spätbadener Funden des Types Pișcolt, stellen wir keinerlei Kontakte fest. Die Tatsache, daß sie einander territorial ausschließen, könnte auf ein Gleichzeitigkeitsverhältnis deuten, wenn nicht Keramikbruchstücke des Types Coțofeni II in der Badener Siedlung von Pișcolt zum Vorschein kämen. Und umgekehrt, bei Unimăt, in einer Siedlung mit vorherrschenden Coțofeni II Elementen, tauchen Badener Funde auf, die am Beginn der Entwicklung von Pișcolt eingeordnet werden. Die Annahme eines Synchronismus zwischen Spätcoțofeni II und der späten Badener Periode, zum Niveau der Siedlungen des Types Ózd, wird im gegenwärtigen Stand der Beurkundung verbindlich. In der Carei und Nir Ebene trägt sich das Eindringen der Badener Gemeinschaften später zu, falls wir die Tatsache berücksichtigen, daß die Funde von Ciumești IV b gegen dem Ende der Fonyód Etappe eingeordnet werden. Die Funde des Types Früh-Coțofeni I von Oradea-Salca enthalten keine Elemente die nur für die frühen klassischen Baden oder für die verspäteten Boleráz Verbände (kannelierte Schüsseln) kennzeichnend sind, demnach waren noch keine Kontakte mit Baden angeknüpft worden und waren die zwei Kulturen zeitgleich, doch in entfernteren Räumen. Zur gleichen Zeit ist es nicht ausgeschlossen, daß das zwischen der Obertheiß, Criș und Someș gelegene Gebiet erstens von den Coțofeni I Gemeinschaften beherrscht gewesen sei und erst etwas später, vom Ende der Fonyód-Tekovský Hrádok Etappe an, das Badener Eindringen im Osten, in dem angegebenen Gebiet, zu verzeichnen sei.

In der südlichen Zone, im Süden des Crișu Alb, sind die Funde vom Cernavodă III Typ älter als diejenige vom Coțofeni I Typ. Zwischen den Coțofeni II Gemeinschaften aus dem Banat (Herculane-Peștera Hoților) und die Badener vom Typ Sinpetru German werden klare Tausch- und Beeinflussungsverhältnisse und sogar Einfuhre festgestellt. Daraus erfolgt ein Gleichzeitigkeitverhältnis zwischen Coțofeni II aus dem Banat und den Siedlungen des Types derjenigen von Hódmezővásárhely-Bodzáspart. Unter den gemeinsamen, manchmal dem Austausch zu verdankenden Elementen, werden aufgezählt: das Erscheinen einiger schnurverzierten Bruchstücke in Badener Siedlungen, die Weiß- und Rotbemalung nach dem Brennen (crusted Ware), Tassen, Kannen, Amphoren, Reliefleisten unter dem Gefäßrand, die Wellung des Randes, schraffierte Bänder, der Brandritus.

Die Annahme des Begriffes von Baden-Coțofeni ist jedoch nicht möglich angesichts der zahlreichen unterschiedlichen Elemente der Sachkultur (verschiedene Keramikformen, die Rolle der Kannelüren in der Badener Kultur, verschiedene Verzierungsmuster, die Plastik, der Siedlungstyp, die Wirtschaft), als auch angesichts der verhältnismäßig verschiedenen Grundlagen auf welchen die zwei Kulturen entstehen (Coțofeni nimmt besonders solche Gebiete ein, die vorangehend nicht von Cernavodă III Stämme bewohnt waren und, im Falle Olteniens,

nebst des Coțofenisierungsvorgangs der Cernavodă III Gemeinschaften, spielt sich besonders ein Abwerfensvorgang dieser Gemeinschaften nach dem Osten ab ; währenddem die Badenisierung in einem vorherrschend Cernavodă III-Boleráz Verbreitungsgebiet stattfindet).

Die Verbindungen zwischen den Baden- und Kostolac-Kulturen. Die Autoren verzeichnen die von Vl. Miloječić (1949/50), M. Garašanin (1961), I. Banner — I. Bognár-Kutzián (1961) vertretenen Standpunkte, denen gemäß ein Synchronismus zwischen Baden und Kostolac besteht, wie auch E. Neustupnýs (1966) und V. Pavúková (1968) Standpunkte, die der Ansicht sind, daß Kostolac eine neuere Kultur oder Etappe (Baden E, für Neustupný) als Baden darstellt. Vl. Miloječić begründete seine Behauptungen auf die Beobachtungen von Vinča. Dort aber gehören die Badener Funde der frühen Etappe und die Kostolac Funde den späten Etappen der betreffenden Kulturen an. Die sehr aufmerksamen Beobachtungen V. Pavúková in Iža (1968) können nur darauf weisen, daß eine der Endetappen der Kostolac-Kultur, bereits von Vučedol Elementen begleitet, neuer als die Badener Kultur ist und sich von dieser unterscheidet, aber keinesfalls, daß die Kostolac-Kultur überall nur einen einzigen Horizont bildet, der nur der spätesten Badener Etappe nachträglich sei. Wenn wir die jugoslawischen Funde vom Baden Typ berücksichtigen, die von keinen Kostolac Elementen begleitet sind, stellen wir fest, daß sie nur der alten Periode der klassischen Badener Kultur angehören. Ebenso finden wir in späten Badener Siedlungen aus Ungarn Elemente die auch in den Kostolac Siedlungen aus Jugoslawien angetroffen wurden (z. B. : Fischbutten, Schöpfkellen). Demnach ergibt sich ein Synchronismus zwischen den Kostolac-Horizonten, die älter als Iža sind, und ein Teil der Entwicklung der Badener Kultur. Eine Entwicklung in mehreren Stufen der Kostolac-Kultur wurde übrigens auch in Băile Herculane — Peștera Hoților beurkundet. Geht man von der Analyse der Funde von Băile Herculane aus, könnte man behaupten, daß z.B. die Funde von Vučedol und Bogojevo nicht zu spät den Badener Funden von Vučedol gegenüber plasiert sind, währenddem diejenigen von Vinča und Gomolava einer Periode angehören, die Iža zeitlich nahesteht. Auch I. Banner (1942) und V. Pavúková (1968) haben in Hódmezővásárhely-Bodzáspart mehrere verschiedene chronologische Etappen bemerkt. Pavúková versuchte jedoch, durch die Verallgemeinerung der in Iža gemachten Beobachtungen, in Bodzáspart zwei verschiedene Kulturen abzugrenzen : Baden und Kostolac. Daß es sich bei Hódmezővásárhely-Bodzáspart um verschiedene chronologische Etappen handelt, ist klar. Ebenso offensichtlich ist jedoch, daß auf typisch Badener Formen (zweiteilige Schüsseln = Banner 1942, Tafel CXVII/24, 26, 36, 37, 39) typische „Kostolac“ Verzierungen vorkommen. Wie auch in Bačka (Karmanski 1970), scheint ein Teil des „Kostolac“ Fundmaterials von Bodzáspart und Palotabozsok mit der frühen Kostolac Periode verbunden zu sein, und bildet mit dem restlichen, als Badener betrachteten Material eine Einheit. Aradanska Humka enthält an ihrer Basis Urnen mit Deckeln, und Gefäße des Types „Baden“ und „Kostolac“ ebenso wie sie in Bodzáspart erscheinen. Indem wir den Synchronismus spät Baden — Coțofeni II (welche klare Kostolac Elemente enthält) berücksichtigen, erscheint der von Miloječić postulierte partielle Synchronismus zwischen Baden und Kostolac offensichtlich.

Die konkrete Analyse der Einflüsse, die die Kostolac Strömung auf die im mittleren Teil des Verbreitungsgebietes gelegenen Badener Siedlungen ausübte, bleibt eine Zukunftsfrage. Im südlichen Teil entstand die bereits erwähnte regionale Variante.

Die relative chronologische Stellung der Badener Funde aus dem Westen Rumäniens. Die Autoren verzeichnen die Tatsache, daß aus Mangel einer Beurkundung, das System einer chronologischen „Anheftung“ der Badener Funde an den in der betreffenden Zone belegten Kulturen der Bronzezeit angewendet wurde, wie das der Fall der „Otomani-Kultur“ ist. So wurden gekünstelte Begriffe erschaffen, wie das „Facies Oradea“ = Synthese zwischen Bodrogkeresztúr, Baden und Spät-Coțofeni (?!?) (Rusu 1971). In Pișcolt wird die Badener Siedlung von einem „Otomani I“ Niveau überlagert. Aber ebenfalls dort wurde ein Brandgräberfeld vom Makó Charakter freigelegt. Demnach kann eine Gleichzeitigkeit zwischen den Badener Elementen von Sălacea (älter als diejenigen von Pișcolt) und der „Otomani I“ Siedlung nicht akzeptiert werden. Zwischen den Badener und den „Otomani I“ Funden kommen mindestens diejenigen vom Nyírség und Makó Typ dazwischen. Die Tatsache, daß aus letzteren, im Vergleich mit vielen Vučedol Siedlungen, die Kostolac Elemente fehlen, führt zur Schlußfolgerung, daß Nyírség und Makó die spätere Regionalisierung des Vučedol Phänomens in Ungarn darstellt. Vereinzelte Kostolac Funde, wie das Gefäß von Bodrogkeresztúr wäre, sowie die Kostolac Elemente aus der Coțofeni III Siedlung von Oradea-Salca, können Anzeichen für die Entdeckung einer unabhängigen Kostolac-Bewohnung in der östlich der Theiß gelegenen Zone sein.

Auch in dem unteren Teil der Badener Bewohnung ist die chronologische Stellung nicht besser gesichert. In der zwischen der Obertheiß und den Criș-Flüssen gelegenen Ebene ist — für die Fonyód Periode — eine frühe Etappe Coțofeni I, nach welcher eine Badener Überlagerung folgt, nicht ausgeschlossen. Im Süden ist jedoch die Aufeinanderfolge Bodrogkeresztúr-Herculane II—III (Hunyadi halom)-Cernavodă III-klassische Baden gesichert.

In dem der *kulturellen Zugehörigkeit des Baden-Phänomens* gewidmeten Kapitel wird unterstrichen, daß die Zuschreibung desselben dem Äneolithikum oder der Hochkupferzeit die Lebensweise der Badener Gemeinschaften nicht richtig kennzeichnet. Angesichts der Tatsache, daß der Badener Verband — sowohl durch das Verhältnis Boleráz-Cernavodă III, als auch dasjenige Baden-Coțofeni und Baden-Coțofeni-Kostolac — in einem weiteren Kulturphänomen eingeschrieben wird, macht man den Vorschlag, die Badener Kultur der Übergangsperiode vom Äneolithikum zur Bronzezeit zuzuschreiben, deren Zeitgrenzen zwischen dem Verschwinden der Schwergewichte aus Kupfer und der Erscheinung der Schaflochäxte liegen. Die III. Periode der Kupferzeit dürfte richtiger durch das Horizont Hunyadi halom-Lažňany, Balaton-Lasinja-Retz vertreten sein. Für die rumänische Archäologie ist die Übergangsperiode eine langwährende Periode, in welcher die äneolithische Lebensweise allmählich aufgegeben wird, aber ohne daß dieser Verzicht nur durch Innenentwicklung zu Ende geführt wird. In dieser Periode sind neue ethnische Synthesen durch Einverleibung oder Vermischung entstanden, haben sich neue wirtschaft-

liche Tätigkeitsformen durchgesetzt sowie neue Begriffe auf geistigem Gebiet oder die soziale Organisierung betreffend.

Die Badener Kultur (einschließlich Boleráz), wie auch die Cernavodă III- und Coțofeni-Kulturen haben einen Übergangscharakter. Indem sie noch zahlreiche Elemente der äneolithischen Lebensweise beibehalten, sind sie von den Kulturen der Kupferzeit weit entfernt. Und nur die neuen Aufwühlungen, die auch ihrer Entwicklung ein Ende machen, werden die überlieferungstreuesten Teile ihrer Zusammensetzung endgültig überwältigen.

Angesichts des weitausgedehnten eingenommenen Gebietes kann der Cernavodă III-Boleráz Horizont den Beginn der Übergangsperiode markieren. In Bulgarien ist die Übergangsperiode nicht durch Nachsuchung der äneolithischen, der Ezero-Kultur übermittelten Elemente, weder durch Bezugnahme auf die ersten nordpontischen Elemente, vom Cernavodă I Charakter, welche die Donau in einem neolithischen Entwicklungsstand erreichten, festzulegen. Sollte sie auch von kürzerer Dauer sein, ist sie im großen Hiatus zwischen Karanovo VI und Ezero einzuordnen und besteht aus den Endetappen der Cernavodă I-Kultur und aus den Äußerungen die mit Cernavodă II und größtenteils mit Cernavodă III zeitgleich sind.

Die Siedlungen aus der Übergangsperiode bilden keine Tells oder „Magula“ wie in den „ruhigen“ Perioden, so daß man die Vermutung aufstellt, daß nur die Ausdehnung der Forschung auch auf andere Siedlungstypen (Siedlungen von kurzer Dauer, auf Höhen oder Terrassen), solche Entdeckungen herbeiführen könnten, welche die Übergangsart von der Kupfer- zu der Bronzezeit in den südlich der Balkangebirge gelegenen Gebieten oder in Nordgriechenland auslegen dürften.

In dem *Schlußkapitel* werden die Hauptfragen und -thesen des Badener Komplexes zusammengefaßt und hie und da, eigene Standpunkte vertreten. Es wird darauf aufmerksam gemacht, daß die Neigung, die Boleráz Benennung nur auf jene Verbände auszudehnen, die in dem künftigen „klassischen“ Areal der Badener Kultur eingeschrieben werden, das sich aus der Einheitlichkeit des Cernavodă III-Boleráz Phänomens ergebende Dilemma nicht löst.

Demnach, falls Boleráz = Baden A, sind wir verpflichtet die Ausbreitung der Badener „A“ Stufe vom Schwarzen Meer (durch Cernavodă III) bis in Mähren zu akzeptieren.

Die Autoren verweilen auch bei der Dynamik des Badener Verbreitungsgebietes im Lichte der Funde aus dem Westen Rumäniens.

Für die relative Chronologie wird die Bedeutung der Vermittlungszonen zwischen Anatolien und der Mitteldonau hervorgehoben, Zonen in denen es möglich ist, daß die anatolischen Güter länger beibehalten worden seien.

In Bubanj, zwischen den Ablagerungen I a und I b ist ein Hiatus welcher den Sălcuța IV (Hissar, untere Schicht), Cernavodă III, Coțofeni I entsprechen würde. Ein Hiatus zeichnet sich auch zwischen den der Bubanj-Hum zugeschriebenen Ablagerungen I b und II ab, wobei die letztere auch Reste der mittleren Bronzezeit — im balkanischen Sinn, enthält.

In Hissar wäre die Sălcuța IV Schicht — die veranschaulichendste — vom Niveau VII überlagert, in dem Funde zum Vorschein kommen, die

mit Baden und Coțofeni II verwandt sind. In den nachfolgenden Niveaus (VI—I) erscheint auch Kostolac Ware.

Crnobuki, Šuplevec und Bakarno Gumno sind mit Sălcuța und Rachmani parallel und haben eine *post* Gumelnița-Karanovo VI Entwicklung, da sie Elemente vom Cernavodă I Charakter enthalten. Demnach ist die Entwicklung der Gumelnița-Karanovo VI-Kultur in großem Maß den Sălcuța- und Rachmani-Kulturen vorangehend. Spät-Rachmani hat auch aufgesetzte Henkel, die in gleichem Maß auch in Troja I c und in Thermi vorkommen, demnach fährt ihre Entwicklung bis in einem Sălcuța IV-Hissar, untere Schicht Horizont fort. Zur selben Zeit hat Coțofeni keine Vergleichselemente mit Rachmani, sondern mit früh-helladischen I und II Verbänden. Aber obwohl die Rachmani-Kultur, angesichts ihrer Analogien in den Donauebenen, älter als die Coțofeni-Kultur ist, wird sie mit Früh-helladisch I—II zeitgleich betrachtet.

Sitagroi IV, zusammen mit den Materialfunden aus dem Graben 2/3 von Argissa, scheint älter als Baden und Coțofeni zu sein. Es hat den Anschein, als ob die von Deshayes (1970 b) auf Abb. 18, 21 veranschaulichte Ware von Dikili Tash, den Entstehungszeitpunkt der Cernavodă III-Kultur widerspiegeln würde. Im Verhältnis zu Ezero, wird die klassische Baden (B—D) auf Ezero I bezogen. Das Baden-Troja Verhältnis wird sich aus den chronologischen Beziehungen zwischen Ezero I und Troja ergeben. Poliochni, von Podzuweit (1973) wiedergeprüft, hat eine mit Troja parallele Entwicklung. Für die absolute Chronologie werden neue C₁₄-Analysen von Ostrovu Corbului (eine Coțofeni III-Siedlung, anhand der Kostolac und Vučedol Einfuhre datiert) zur Kenntnis gebracht. Ergebnisse: eine Probe 3400 ± 100 B.C., zwei andere Proben 3250 ± 100 (—250) B.C. Demnach wären Baden vor 3400; Kostolac und Vučedol zwischen 3400—3250 zu datieren. Milojevićs Einwände sowie Standpunkte anderer Forscher werden kurz hin verzeichnet.

Im Zusammenhang mit der Abstammung der Badener Kultur, nach Erwähnung der vorangehenden Standpunkte, wird folgenderweise abgeschlossen:

1. Falls man die Boleráz-Gruppe als Ausgangspunkt betrachtet, ist die Abstammung in Verbindung mit dem Cernavodă III-Boleráz Phänomen auszudeuten.

2. Nach dem Boleráz-Horizont bilden sich spezifische Gruppen (klassische Baden, Coțofeni, Kostolac, Ezero) wobei die Individualisation nur auf Grund der einheimischen Entwicklung möglich ist. Eine Periode ethno-kultureller Bewegungen wäre für die Entstehung der mikro- und makroregionalen ethnographischen Einheiten nicht günstig gewesen.

3. Die Zugangswege der südlichen Kulturgüter nach dem Norden (einschließlich Vardar-Morava) waren von Elementen nordpontischer Abstammung (Cernavodă I und Usatovo) kontrolliert. So könnte man die kulturelle Einheitlichkeit auslegen, die ein riesiges, von der Niederdonau bis in Mähren ausgedehntes Gebiet widerspiegelt. Ob dieser Einheitlichungsvorgang auch durch den Beitrag einiger ethnischen Gruppen zustande kam ist nicht ausgeschlossen, jedoch auch nicht bewiesen.

Zum Schluß werden einige der bezeichnendsten Komponenten der Badener Sachkultur verzeichnet.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN UND TAFELN

- Abb. 1. — Die Objekten von Oradea-Salca mit Baden- und Coțofeni Funden (aufgestellt : N. Chidioșan).
- Abb. 2. — Pișcolt. Der Plan der Ausgrabungen mit Badener Objekten und die Grenzen der Siedlung (aufgestellt : I. Némethi).
- Abb. 3. — Pișcolt. Stratigraphisches Profil (aufgestellt : I. Némethi).
- Abb. 4. — Berea und Ciumești. Skizze-Plan mit archäologischen Objekten (aufgestellt : Al. Păunescu).
- Abb. 5. — Plan der Ausgrabungen von Ciumești mit Badener (●) Objekten (nach Vl. Zirra).
- Abb. 6. — Die Verbindung der Badener (●) Siedlungen mit dem geographischen Milieu in Nordwesten Rumäniens. Mit ■ Siedlungen mit zahlreichen Coțofeni Elementen.
- Abb. 7. — Die Verbindung der Badener (●) Siedlungen mit dem geographischen Milieu im Kr. Bihor. Mit ■ Coțofeni Funden.
- Abb. 8. — Funde von Cernavodă III — Boleráz Typ zwischen Criș-Theiß-Donau. 1 Dubova-„Cuina Turcului“, 2 Gornea, 3 Brza Vrba, 4 Bela Crkva, 5 Vrșac, 6 Mostonga, 7 Novi Kneževac, 8 Slnnicolau Mare, 9 Șeitin, 10 Slnpetru German-„Cărămidărie“, 11 Pecica-„La vii“, 12 Arad-„Gai“, 13 Macea-„Topila“, 14 Kétegyháza, 15 Szeghalom-Dióér (?).
- Abb. 9. — Bedeutendere Funde vom Charakter Baden-Kostolac (1—18), Viss (26—34) und Ózd (19—25). 1. Slnpetru German-„Flintna vacilor“, 2 Beba Veche, 3 Deszk, 4 Ószentiván, 5 Hódmezővásárhely-Bodzáspart, 6 Kalocsa, 7 Palotabozsok, 8 Pécs-Vasas, 9 Novi Kneževac, 10 Mokrin-„Aradanska Humka“, 11 Padej-Barnahát, 12 Perlez, 13 Kiskőrös, 14 Bogojevo, 15 Odžaci, 16 Bačka Palanka, 17 Vučedol, 18 Szikra, 19 Pișcolt, 20 Debrecen, 21 Emőd, 22 Ózd, 23 Piliny, 24 Pécel, 25 Alsónémedi, 26 Ciumești III, 27 Szeghalom-Dióér, 28 Polgár, 29 Ujtikos, 30 Tiszanyagyalu, 31 Viss, 32 Streda nad Bodrogom, 33 Kopčany, 34 Rátka.
- Abb. 10. — Verbreitungsgebiet der „klassischen“ Baden-Kultur, nach I. Banner, E. Neustupný, N. Tasić E. Pleslová, M. Buchvaldek und P. Roman.
- Taf. 1. — Die Karte der Badener Funde auf Rumäniens Gebiet. 1 Arad, 2 Beba Veche, 3 Berea, 4 Biharea, 5 Bodrogu Nou, 6 Carei, 7 Ciumești, 7 a Vlișoara, 8 Cubulcut, 9 Dindești, 10 Girișu de Criș, 11 Macea, 12 Moldova Veche, 13 Nerău, 14 Olari, 15 Oradea, 16 Pecica, 17 Pișcolt, 18 Sanislău, 19 Sălacea, 20 Șeitin, 21 Slnnicolau Mare, 22 Slnpetru German, 23 Slnțana, 24 Slnțandrei, 25 Unimăt, 26 Valea lui Mihai, 27 Voievozi, 28 Zădăreni, 29 Cehăluț, 30 Foieni, 31 Vășad.
- Taf. 2 — Slnpetru German-„Flintna vacilor“ : 1—10; Moldova Veche : 11—13.
- Taf. 3. — Arad-„Gai“ : 1; Slnpetru German-„Cărămidărie“ : 2—5; Slnpetru German-„Flintna vacilor“ : 6—20.
- Taf. 4. — Bodrog-Pădure : 1—5; Slnțana-„Cetatea Veche“ : 6; Olari : 7; Nerău : 8; Aradu Nou : 9—10; Zădăreni : 11—12.
- Taf. 5. — Slnnicolau Mare-Săliște (Nr. 4 aus der Sammlung Nagy-Muz. JA).
- Taf. 6. — Beba Veche.
- Taf. 7. — Unbekannte Ortschaft : 1—8; Macea-„Topila“ : 9—13.
- Taf. 8. — Șeitin : 1—4; Pecica-„La vii“ : 5—8; Pecica, aus der alten Sammlung : 9.
- Taf. 9. — Valea Crișului : 1; Slnpetru German-„Malu Inalt“ : 2—7.
- Taf. 10. — Ciumești IVb.
- Taf. 11. — Ciumești IVb : 1—3; Ciumești II : 4—6; Ciumești III : 7—10 (Abschnitt E, Zone B); 11—16 (Abschnitt D, Zone B).
- Taf. 12. — Ciumești III. 1—7, Abschnitt XI, Zone A; 8—11, Abschnitt E, Zone B.
- Taf. 13. — Ciumești III. 1—4, Abschnitt F, Zone B; 5—11 aus der Zone B (?).

- Taf. 14. — Ciumești III. Aus dem Abschnitt XIII, Zone A.
 Taf. 15. — Ciumești III : 1 ; Șuncuiuș-Peștera (Höhle) Igrîța : 2.
 Taf. 16. — Ciumești III, Abschnitt XV, Zone A : 1 ; Berea Ia—b : 2—9.
 Taf. 17. — Berea Ia—b.
 Taf. 18. — Berea Ia—b.
 Taf. 19. — Berea Ia—b : 1—3, 5—6 ; Ciumești IVb : 4 ; Berea XIII : 7—16.
 Taf. 20. — Berea XIII : 1—13 ; Berea XX : 14—18.
 Taf. 21. — Dindești : 1—2 ; Sanislău : 3—12 ; Pișcolt, Sektor G/1976 : 13, 14.
 Taf. 22. — Carei-, „Cozard“ : 8 ; Carei-, „Bobald“ : 1—7 ; Vășad (Gemeinde Curtușeni) : 9.
 Taf. 23. — Berea XX : 1—5 ; Pișcolt-Nisipărie : 6—8 (Grube 24/1973), 9—11 (Grube 27/1973).
 Taf. 24. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1 a—b, Sektor B ; Șilindia : 2—4.
 Taf. 25. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : Grube 1/1975, Sektor F.
 Taf. 26. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1—3, Grube 1/1970, Sektor A ; 4—8 Grube 2/1971, Sektor B.
 Taf. 27. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1—2, Grube 2/1971, Sektor B ; 3—5, Grube 20/1973, Sektor D ; 6—8, Grube 18/1973, Sektor D.
 Taf. 28. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1—3, Grube 15/1973, Sektor D ; 4—9, Sektor A.
 Taf. 29. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1—2, Sektor A /1970 ; 3—4 aus der Grube 3/1971, Sektor B.
 Taf. 30. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1—3, 5, Sektor C/1972 ; 4 a—b aus der Grube 5/1972, Sektor C.
 Taf. 31. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : Sektor E/1974, aus der Kulturschicht.
 Taf. 32. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : Sektor E/1974, aus der Kulturschicht.
 Taf. 33. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1—12, Sektor F/1975 ; 13, Sektor E/1974, aus der Kulturschicht.
 Taf. 34. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1—5, Gegenstände aus Stein ; 6—11 Metall ; 12—15, Keramik. 1—4, 10, 11, Oberflächenfunde ; 6—9 aus Sektor C/1972 ; 12—13, 15 aus Sektor E/1974.
 Taf. 35. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1 aus Sektor C/1972 ; 2—7 aus Sektor E/1974.
 Taf. 36. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 5—6 aus Sektor B/1971 ; 2, 4 aus Sektor C/1972 ; 1, 3 aus Sektor D/1973.
 Taf. 37. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 2 aus der Grube 4/1972, Sektor C.
 Taf. 38. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : Aus der Kulturschicht, Sektor C/1972.
 Taf. 39. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1, 3—5 aus Sektor C/1972, 2 aus der Grube 8/1972.
 Taf. 40. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : Aus Sektor D/1973.
 Taf. 41. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 1—4 aus Sektor D/1973 ; 5—8 Oberflächenfunde.
 Taf. 42. — Pișcolt-, „Nisipărie“ : 6—7 aus der Grube 8/1972.
 Taf. 43. — Pișcolt-, „Via veche“ : 1—2 ; 3—5 Valea lui Mihai — Str. Fintlnii.
 Taf. 44. — Valea lui Mihai : 1—2 ; Sălăcea-, „Dealul Vida“ : 3, 4 (apud I. Ordentlich).
 Taf. 45. — Sălăcea-, „Dealul Vida“.
 Taf. 46. — Sălăcea-Dealul Vida“.
 Taf. 47. — Sălăcea-, „Dealul Vida“.
 Taf. 48. — Sălăcea-, „Dealul Vida“.
 Taf. 49. — Oradea-Salca („Cărâmidărie“).
 Taf. 50. — Oradea-Salca („Ghețarie“). Sammlung Galamb.
 Taf. 51. — Oradea-Salca („Ghețarie“). 1—6 aus Sammlung Galamb.
 Taf. 52. — Oradea-Salca („Ghețarie“). 5—8, Abschnitt II (—0,60) ; 9—12, Abschnitt E (—0,40—0,60).
 Taf. 53. — Oradea-Salca („Ghețarie“). 1—4, Abschnitt E (—0,60) ; 6—11, Abschnitt E (—0,40—0,50).
 Taf. 54. — Oradea-Salca („Ghețarie“). Verschiedene Abschnitte.
 Taf. 55. — Oradea-Salca („Ghețarie“). 1—4, Abschnitt E (—0,40—0,50) ; 5—21, verschiedene, 1960 ausgegrabene Abschnitte.
 Taf. 56. — Sîntandrei.
 Taf. 57. — Sîntandrei : 1—6 ; Girișu de Criș : 7—12.
 Taf. 58. — Girișu de Criș.
 Taf. 59. — Girișu de Criș.
 Taf. 60. — Unimăt.
 Taf. 61. — Unimăt.
 Taf. 62. — Cehăluț.
 Taf. 63. — Cehăluț.
 Taf. 64. — Unimăt. Badener Keramik.

- Taf. 65. — Unimăt. Coțofeni und Badener Keramik.
Taf. 66. — Unimăt. Badener Keramik.
Taf. 67. — Unimăt. Coțofeni und Badener Keramik.
Taf. 68. — Unimăt. Coțofeni Keramik.
Taf. 69. — Unimăt : 1—3 ; Girișu de Criș : 4—12.
Taf. 70. — Girișu de Criș. Badener und Coțofeni Keramik.
Taf. 71. — Girișu de Criș. Badener Keramik.
Taf. 72. — Girișu de Criș : 1—3, 5 ; Cubulcut : 4, 6—12.
Taf. 73. — Cubulcut : 1—7 ; Oradea-Salca : 8—13. Badener und Coțofeni Keramik.
Taf. 74. — Oradea-Salca. Baden-Coțofeni I Keramik.
Taf. 75. — Oradea-Salca. Coțofeni Keramik.
Taf. 76. — Oradea-Salca. Coțofeni und Badener Keramik.
Taf. 77. — Oradea-Salca. Coțofeni Keramik.
Taf. 78. — Oradea-Salca. Coțofeni III Keramik.

Redactor : BEATRICE BUDESCU
Tehnoredactor : SONIA BÂRZEANU

*Bun de tipar 26.I. 1978. Tiraj 1630 exemplare
Format 16/70 x 100. Coli de tipar 10. 8 planșe
tipo + 1 pliant.*

*C.Z. pentru bibliotecă mari { 902.6(498:119.726)
571 (498:119.726).*

C.Z. pentru bibliotecă mică: 902.6(498:119.726)



c. 459 - I. P. Informația,
str. Brezoianu nr. 23-25, București

